

TC
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEMEL EĞİTİM BÖLÜMÜ
SINIF EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

KUTADGU BİLİG'DE DEĞERLER ÖĞRETİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gülsen Zelal BİRKAN

Malatya-2016

TC
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEMEL EĞİTİM BÖLÜMÜ
SINIF EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

KUTADGU BİLİG'DE DEĞERLER ÖĞRETİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gülşen Zelal BİRKAN

Danışman: Prof. Dr. Feridun MERTER

Malatya-2016

T.C.
İnönü Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
İlköğretim Ana Bilim Dalı
Sınıf Öğretmenliği Bilim Dalı

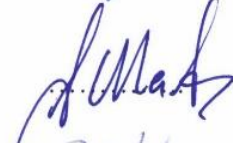
Gülşen Zelal BİRKAN tarafından hazırlanan KUTADGU BİLİĞ'DE DEĞERLER ÖĞRETİMİ başlıklı bu çalışma, 02.01.2017 tarihinde yapılan sınav sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan : Prof.Dr.Nevzat BATTAL

Üye (Tez Danışmanı): Prof.Dr.Feridun MERTER

Üye :Yrd.Doç.Dr.RecepKAHRAMAN

O N A Y

...../...../2017

Doç. Dr. Niyazi ÖZER

Enstitü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Feridun MERTER'in danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım **Kutadgu Bilig'de Değerler Öğretimi** başlıklı bu çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Gülsen Zelal BİRKAN

ÖN SÖZ

Geçmişte tecrübe edilerek oluşturulmuş değerler günümüzde kullanılarak birçok sorunun kolayca çözümlenmesine olanak sağlayacaktır. Yusuf Has Hacib devletin üçüncü büyük adamı olarak haciblik makamında hizmet vermiş ve edindiği tecrübeleri Kutadgu Bilig adlı kitabı kaleme alarak kayıt altına almış ve tarih sahnesinde çok önemli bir yere sahip olmuştur. Eserde yöneticiler ve halk için birçok değer mevcuttur. Bu çalışmada Kutadgu Bilig'de bulunan devlet yöneticilerinin ve yönetilenlerin kazanması gereken değerler ve bu değerlerin öğretiminde benimsenen yaklaşımlar, kullanılan öğretim yöntem ve teknikleri tespit edilmiş ve günümüz eğitim anlayışıyla ilişkilendirilmiştir.

Araştırmanın her aşamasında bana destek olan değerli öğretmenim ve tez danışmanım Prof. Dr. Feridun MERTER'e ve tez çalışmam süresince benden yardımlarını esirgemeyen Arş. Gör. Aslıhan ÖZEL'e teşekkürlerimi sunarım.

Lisansüstü öğrenimim boyunca bana her türlü desteği sağlayan ve benden yardımlarını esirgemeyen anneme, babama ve eşime teşekkürlerimi sunarım.

Gülsen Zelal BİRKAN

KUTADGU BİLİG'DE DEĞERLER ÖĞRETİMİ

BİRKAN, Gülsen Zelal

Yüksek Lisans, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Temel Eğitim Bölümü, Sınıf Eğitimi AnaBilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Feridun MERTER

Kasım-2016 XIV+243 sayfa

Değerler, bireyin topluma uyumunu sağlar ve kuşaktan kuşağa aktarılarak toplumları ayakta tutar. Bu çalışmada, eğitimcilerin en önemli görevlerinden olan değerleri aktarmaya yardımcı olması amacıyla, değerler öğretimi üzerinde durulmuştur. Türk-İslam tarihi ve edebiyatının en önemli eserlerinden biri olan ve Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan Kutadgu Bilig adlı eserde, devlet yöneticisinin ve yönetilenlerin kazanmaları gereken değerlerin neler olduğu, bu değerlerin nasıl öğretildiğinin araştırıldığı bu çalışmada yöntem olarak nitel yöntem, araştırma deseni olarak da doküman analizi ve betimsel analiz desenleri benimsenmiştir.

Analizlere ilişkin bulgular şu şekilde özetlenebilir:

1-Adaletli olmak, doğruluk, bilgili olmak, bilgi ile yönetmek, cömert olmak, çalışkan olmak, anlayışlı olmak, sözünü bilerek konuşmak, faydalı olmak, ileri görüşlü olmak, mütevazı olmak, göreve liyakat sahibi kişileri getirmek, ataya saygılı olmak ve atasözü dinlemek öne çıkan değerlerdir.

2-Yusuf Has Hacib çocukların anne-babaları tarafından, kız-erkek ayrımı yapılmadan erken yaşlarda eğitilmesi gerektiğini anlatmıştır.

3-Yusuf Has Hacib değerleri ayrı ayrı öğretmek yerine birbirleriyle ilişkilendirerek öğretmiş, açık ve anlaşılır dil kullanımı tavsiye etmiştir.

4-Öğretim esnasında sembollerden, edebi sanatlardan, değerlere uygun atasözlerinden ve Türk devlet adamları ve hükümdarlarının sözlerinden, dini motiflerden faydalanmıştır.

5-Yusuf Has Hacib değerleri öğretirken değer telkini, değer belirginleştirme, değer analizi yaklaşımlarını benimsemiş; düz anlatım, örnek olay, tartışma yöntemlerini kullanmış ve soru-cevap, doğaçlama tekniklerini işe koşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Değer, Değerler Öğretimi, Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib.

ABSTRACT

TEACHING VALUES IN KUTADGU BİLİĞ

BİRKAN, Gülsen Zelal

Master Degree, Institute of Education Sciences at Inonu University

Department of Basic Education, Class Education Discipline

Thesis Advisor: Prof. Dr. Feridun MERTER

November-2016 XIV+243 pages

Values, provide integration of the individual to society and sustain communities by transferring from generation to generation. In this study, which is one of the most important tasks of educators for the purpose of assisting in the transfer of values, has been concentrated on values of teaching. The work named Kutadgu Bilig, penned by Yusuf Has Hacib that one of the most important masterpiece of Turkish-Islamic history and literature includes what the required values are the governors and ruled should have, to determine how to teach these values investigated in this study, qualitative methods as the method and document analysis and descriptive analysis patterns as the research desing has been adopted. Analysis of the findings can be summarised as follows:

1-To be fair, accuracy, to be well-informed, manage by knowledge, to be generous, to be diligent, to be considerate, knowing the word talk, to be helpful, to be far-sighted, bring the owner of contacts of merit to duty show respect to the ancestor and listen to proverbs are the values that stand out.

2-Yusuf Has Hacib has explained that children should be trained by their parents without distinction of male-female at early age.

3-Yusuf Has Hacib taught the values by associating with each other instead of teaching separately, recommended the use of clear and understandable language.

4-During teaching had benefited from symbols, literary arts, proverbs that appropriate for each value and sayings of Turkish statesman and rulers and religious motives.

5-Yusuf Has Hacib while teaching values has adopted approaches of the value suggestion, highlight the value and value analysis; has used the methods of lecture, case study and discussion, has put to work question answer and improvisation techniques.

Key Words: Value, Teaching Values, Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ONUR SÖZÜ	ii
ÖN SÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii

BÖLÜM I

1.GİRİŞ	1
1.1. Problem Durumu.....	1
1.2. Problem Cümlesi.....	3
1.2.1.Alt Problemler.....	3
1.3.Araştırmanın Amacı.....	3
1.4.Araştırmanın Önemi.....	4
1.5.Sınırlılıklar.....	4
1.6.Tanımlar.....	4

BÖLÜM II

2. KURAMSAL BİLGİLER VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	5
2.1. KURAMSAL BİLGİLER.....	5
2.1.1.Değerin Tanımı.....	5
2.1.2.Değerlerin Sınıflandırılması.....	6
2.1.3.Değerlerin Özellikleri.....	8
2.1.4.Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programında Değerler.....	9
2.1.5.Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Değerler.....	9
2.1.6.Değerler Eğitimi.....	11
2.1.7.Değerler Öğretimi.....	14
2.1.8.Değerler Öğretiminde Öğretmenin Rolü.....	17
2.1.9.Değer Öğretiminde Yaklaşımlar.....	19

2.1.9.1.Değeri Telkin Etme Yaklaşımı.....	20
2.1.9.2.Değer Belirginleştirme (Değer Açıklama) Yaklaşımı.....	20
2.1.9.3.Ahlaki Muhakeme Yaklaşımı.....	21
2.1.9.4.Değer Analizi Yaklaşımı.....	22
2.1.9.5.Eylem Öğrenme Yaklaşımı.....	23
2.1.9.6.Gözlem Yoluyla Öğrenme Yaklaşımı.....	24
2.1.10.Örtük Öğrenme.....	24
2.1.11.Değerler Öğretiminde Kullanılabilecek Yöntem ve Teknikler.....	26
2.1.11.1.Düz Anlatım Yöntemi.....	26
2.1.11.2.Tartışma Yöntemi.....	28
2.1.11.3.Gösterip Yaptırma Yöntemi.....	30
2.1.11.4.Örnek Olay Yöntemi.....	31
2.1.11.5. İşbirliğine Dayalı Öğrenme Yöntemi.....	32
2.1.11.6.Problem Çözme Yöntemi.....	33
2.1.11.7.Soru-Cevap Tekniği.....	34
2.1.11.8.Beyin Fırtınası Tekniği.....	36
2.1.11.9.Benzetim Tekniği.....	36
2.1.11.10.İstasyon Tekniği.....	37
2.1.11.11.Yaratıcı Drama Tekniği.....	38
2.1.11.12.Doğaçlama Tekniği.....	38
2.1.11.13.Rol Oynama Tekniği.....	38
2.1.11.14. Altı Şapkalı Düşünme Tekniği.....	39
2.1.11.15.Konuşma Halkası Tekniği.....	39
2.1.11.16.Günlük Konuşma Tekniği.....	39
2.1.2.Karahanlılar.....	40
2.1.2.1.Karahanlı Devleti'nin İkiye Ayrılması.....	43
2.1.2.1.1.Doğu Karahanlı Devleti.....	43
2.1.2.1.1.1.Kaşgar Hükümdarı Hasan Bin Süleyman.....	44
2.1.2.1.1.2.Batı Karahanlı Devleti.....	47
2.1.2.2.Fergana Hakanlığı ve Karahanlılar'ın Sonu.....	49

2.1.2.3. Karahanlılar'da Devlet Yönetimi.....	49
2.1.2.4. Karahanlılar'da Kültür Hayatı.....	50
2.1.2.5. Karahanlılar'da Eğitim.....	53
2.1.2.6. Karahanlılar'da Ekonomi.....	53
2.1.3.Yusuf Has Hacib.....	54
2.1.4.Kutadgu Bilig.....	59
2.1.4.1.Kutadgu Bilig'in Nüshaları.....	64
2.1.4.1.1.Herat (Avusturya / Viyana) Nüshası.....	65
2.1.4.1.2.Kahire (Mısır) Nüshası.....	66
2.1.4.1.3.Fergana (Özbekistan / Taşkent) Nüshası.....	67
2.3. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	68

BÖLÜM III

3. YÖNTEM.....	93
3.1.Araştırmanın Modeli.....	93
3.1.Verilerin Toplanması.....	93
3.3.Verilerin Analizi.....	94

BÖLÜM IV

4.BULGULAR ve YORUMLAR.....	95
4.1. KUTADGU BİLİG'DE DEVLET YÖNETİCİSİ VE HALK EĞİTİMİ.....	95
4.1.1.Devlet Yöneticisi Eğitimi.....	95
4.1.2.Halk Eğitimi.....	96
4.1.2.1.Çocuk Eğitimi.....	96
4.1.2.2.Kadın Eğitimi.....	99
4.1.2.3.Erkek Eğitimi.....	101
4.2. KUTADGU BİLİG'DE DEĞERLER.....	103
4.2.1. Devlet Yöneticileriyle İlgili Değerler.....	103
4.2.1.1.Adaletli Olmak Değeri.....	103
4.2.1.2.Doğruluk Değeri.....	109

4.2.1.3. Bilgili Olmak Değeri.....	115
4.2.1.4. İyiliksever Olmak Değeri.....	116
4.2.1.5. Faydalı Olmak Değeri.....	122
4.2.1.6. Bilgi ile Yönetme Değeri	125
4.2.1.7. Bilime Değer Verme Değeri	127
4.2.1.8. Bilim Adamları ile İstişarede Bulunmak Değeri.....	128
4.2.1.9. Mütevazı Olmak Değeri.....	132
4.2.1.10. Anlayışlı Olmak Değeri	134
4.2.1.11. Cömert Olmak Değeri.....	136
4.2.1.12. Göreve Liyakat Sahibi Kişileri Getirmek Değeri.....	139
4.2.1.13. Dikkatli Olmak, Tedbirli Olmak Değeri.....	144
4.2.1.14. Cesaret Değeri.....	147
4.2.1.15. Çalışkan Olmak, Görevi Zamanında Yerine Getirmek, Kendi İşini Başkasına Yaptırmamak Değeri.....	149
4.2.1.16. Sabırlı Olmak Değeri.....	151
4.2.1.17. İleri Görüşlü Olmak Değeri.....	155
4.2.1.18. Merhametli Olmak, Halka İyi Muamele Etmek Değeri.....	155
4.2.1.19. Nefsine Hakim Olmak Değeri.....	156
4.2.1.20. Öfkeye Hakim Olmak Değeri.....	157
4.2.1.21. Ataya Saygılı Olmak ve Atasözü Dinlemek Değeri.....	158
4.2.1.22. İyi Bir Dinleyici Olmak Değeri.....	160
4.2.1.23. Sözü Bilerek Konuşmak Değeri.....	161
4.2.1.24. Sır Saklamak Değeri.....	164
4.2.1.25. Doğru Sözlü Olmak Değeri.....	166
4.2.1.26. Tatlı Dilli Olmak Değeri.....	167
4.2.1.27. Yumuşak Huylu Olmak Değeri.....	169
4.2.1.28. İnatçı Olmamak Değeri.....	170
4.2.1.29. Misafirperverlik Değeri.....	170
4.2.1.30. Arkadaş, Eş-Dost Sahibi Olmak Değeri.....	170
4.2.1.31. Eleştiriye Açık Olmak Değeri.....	175

4.2.1.32.Vefalı Olmak Değeri.....	176
4.2.2.Halk ile İlgili Değerler.....	179
4.2.2.1.Bilgili Olmak Değeri.....	179
4.2.2.2.Doğruluk Değeri.....	182
4.2.2.3.İyiliksever Olmak Değeri.....	183
4.2.2.4.Devleti için Çalışmak Değeri.....	184
4.3. KUTADGU BİLİG'DE DEĞERLER ÖĞRETİMİ.....	185
4.3.1. Yusuf Has Hacib'in Değerler Öğretiminde Benimsediği Düşünülen Yaklaşımlar.....	185
4.3.1.1.Değeri Telkin Etme Yaklaşımı.....	185
4.3.1.2.Değer Belirginleştirme (Değer Açıklama) Yaklaşımı.....	187
4.3.1.3.Değer Analizi Yaklaşımı.....	189
4.3.2. Yusuf Has Hacib'in Değerler Öğretiminde Kullandığı Düşünülen Yöntem ve Teknikler.....	191
4.3.2.1.Düz Anlatım Yöntemi.....	191
4.3.2.2.Örnek Olay Yöntemi.....	193
4.3.2.3.Soru-Cevap Tekniği.....	194
4.3.2.4.Münazara Tekniği.....	197
4.3.2.5.Doğaçlama Tekniği.....	199
4.3.3.Yusuf Has Hacib Değerleri Nasıl ve Nelerden Faydalanarak Öğretmiştir?.....	201
4.3.3.1.Öğretim İlkelerine Uygunluk.....	201
4.3.3.1.1.Bilinenden Bilinmeyene İlkesine Uygunluk.....	201
4.3.3.1.2.Açıklık (Duruluk) İlkesine Uygunluk.....	203
4.3.3.1.3.Somuttan Soyuta İlkesine Uygunluk.....	203
4.3.3.1.4.Hayatilik İlkesine Uygunluk.....	203
4.3.3.1.5.Bütünlük İlkesine Uygunluk.....	205
4.3.3.2.Öğrenme İlkelerine Uygunluk.....	205
4.3.3.2.1.Öğrenmede Motivasyona Önem Verme.....	205
4.3.3.2.2.Öğrenmede Ulaşılabilecek Hedeflerden Haberdar Etme.....	206

4.3.3.2.3.Öğrenmede Geçmiş ve Mevcut Deneyimlerden Faydalanma.....	207
4.3.3.3.Etkili Öğrenmenin Genel İlkelerine Uygunluk.....	208
4.3.3.3.1.Dikkat Çekme.....	208
4.3.3.3.1.1.Betimlemelerle Dikkat Çekme.....	208
4.3.3.3.1.2.Kişileştirme Sanatıyla Dikkat Çekme.....	208
4.3.3.3.1.3.Mübalaga Sanatıyla Dikkat Çekme.....	209
4.3.3.3.1.4.Tartışma, Açıklama ve Buldurmalarla Dikkat Çekme.....	209
4.3.3.3.2.Konu Üzerinde Odaklanma.....	210
4.3.3.3.2.1.Duyuşsal Özellikleri Yönlendirici Etkinliklerle Odaklanma.....	211
4.3.3.3.2.2.Sorular ile Odaklanma.....	211
4.3.3.4.Anlayarak, Kavrayarak Öğretim.....	212
4.3.3.4.1.Neden-Sonuç İlişkisi Kurma.....	212
4.3.3.4.2.Karşılaştırma Yapma.....	212
4.3.3.4.3.Öğeler Arasında İlişkiler Kurma.....	213
4.3.3.4.4.Örnek Sayısını Çoğaltma.....	214
4.3.3.4.5.Seçenek Verip Sorgulatma.....	215
4.3.3.5.Kanıtli Öğretim.....	215
4.3.3.5.1.Telmih Sanatıyla Kanıtlama.....	216
4.3.3.5.2.Atasözleri ile Kanıtlama.....	217
4.3.3.5.3.Türk Devlet Adamlarının ve Hükümdarlarının Vecizeleriyle Kanıtlama.....	219
4.3.3.6.Tekrarlara Yer Verme.....	220
4.3.3.7.Geleneklere Uygun Öğretim.....	221
4.3.3.8.Dini Motiflerle Öğretim.....	222

BÖLÜM V

5.SONUÇLAR VE ÖNERİLER.....	225
5.1.SONUÇLAR.....	225
5.1.1.Kutadgu Bilig'de Devlet Yöneticisi ve Halk Eğitime İlişkin Sonuçlar.....	225

5.1.1.1.Devlet Yöneticisi Eğitimine İlişkin Sonuçlar.....	225
5.1.1.2. Halk Eğitimine İlişkin Sonuçlar.....	225
5.1.1.2.1.Çocuk Eğitimine İlişkin Sonuçlar.....	225
5.1.1.2.2. Kadın Eğitimine İlişkin Sonuçlar.....	226
5.1.1.2.3.Erkek Eğitimine İlişkin Sonuçlar.....	226
5.1.2.Kutadgu Bilig'de Değerlere İlişkin Sonuçlar.....	227
5.1.2.1.Devlet Yöneticisiyle İlgili Değerlere İlişkin Sonuçlar.....	230
5.1.2.2.Halk ile İlgili Değerlere İlişkin Sonuçlar.....	230
5.1.3.Kutadgu Bilig'de Değerler Öğretimine İlişkin Sonuçlar.....	231
5.1.3.1.Yusuf Has Hacib'in Değerler Öğretiminde Benimsediği Düşünülen Yaklaşımlara İlişkin Sonuçlar	231
5.1.3.2.Yusuf Has Hacib'in Değerler Öğretiminde Kullandığı Düşünülen Yöntem ve Tekniklere İlişkin Sonuçlar	231
5.1.3.3.Yusuf Has Hacib'in Değerleri Nasıl ve Nelerden Faydalanarak Öğrettiğine İlişkin Sonuçlar	232
5.2. ÖNERİLER.....	233
5.2.1. Araştırmaya Dönük Öneriler.....	234
5.2.2. Uygulamaya Dönük Öneriler.....	234
KAYNAKÇA.....	235

BÖLÜM I

GİRİŞ

Bu bölümde araştırmaya ilişkin problem durumu, problem cümlesi, alt problemler, araştırmanın amacı, araştırmanın önemi, sınırlılıklar ve tanımlar yer almaktadır.

1.1. Problem Durumu

Değerler sosyal hayatı şekillendiren, belirleyen temel unsurların önemli bir kısmını oluşturur. Değerler, arzu edileni veya edilmeyeni, beğenileni veya beğenilmeyeni, doğru olanı veya olmayanı belirleyen temel standartlar olarak işlevde bulunurlar (Kızılcılık ve Erjem, 1994: 99).

Bir ülkenin eğitim sistemi o ülkenin önemseydiği, benimsediği ve eğitim sisteminde de izleri görülen değerlerle başlar. Bu değerler eğitimin kalıbını oluşturur, amaçlarını ve yönünü belirler. Eğitim sistemi bu amaçlara ulaşmak için faaliyetler gösterir (Doğan, 1997: 18).

Eğitimin en genel ve en önemli amacı; toplumu oluşturan bireylerin küçük yaşlardan itibaren toplumun yaşamına, düzenine pozitif bir şekilde uyumunu sağlamaktır. Bireylerin içinde buldukları kültüre uyumlarında genel, evrensel ve toplum tarafından denenmiş ve artık topluma mal olmuş değerlerin öğretilmesi genel öğretimi teşkil eder. Bunlar toplumda herkesin öğrenmesi ve bilmesi gereken bilgi, beceri ve ahlâkî öğelerini içerisinde barındırır. Bu bilgi birikimi bireyi ve toplumu düzene ve daima ileriye götürücüdür. Bu düzen yerine oturmazsa, gerçekleşmezse insanlar arasında anlaşmazlıklar meydana gelir (Varış, 1998: 81).

Değerler bir anlamda toplumu ayakta tutan dinamiklerdir. Kendini diğer toplumlardan farklılaştıran değerlerini yitirmeye başlayan bir toplum, en güçlü sosyal kontrol aracını yitirmeye başlamış demektir (Avcı, 2007: 822).

Gelişen teknoloji ve hızlı şehirleşme, popüler televizyon programlarının yönlendirmeleri, bazı sanatçı, sporcu, aktör ve aktrislerin menfi davranış, tutum ve düşüncelerinin çocuklar tarafından örnek alınması, ebeveynlerin her ikisinin de çalışması sonucu çocukların okul dışında geçirdikleri zamanın kontrol edilememesi gibi

birçok sebeple genç nesiller, millî, dinî ve ahlâkî değerlerden yoksun olarak yetişmektedir. Oysa milletlerin devamlılıklarını sağlayabilmeleri için, kendilerini millet yapan kültürel değerlerini, türlü yollarla genç nesillere aktarmaları gerekmektedir (Uyar, 2007: 2).

Bu sebeple eğitimcilere ve ailelere düşen en büyük görevlerden biri de toplum olarak var olmayı sağlayan, toplumu koruyan ve topluma süreklilik katan değerlere sahip çıkmak ve bu değerleri yeni nesillere aktarmaktır.

Toplumunu oluşturan bireyler öncelikle ailede değer eğitimi görürler. Yalnız bu durum çocukların aile içinde tamamen doğru davranışlar edindiğini göstermez. Aile içinde edinilen yanlış davranışlar da mevcuttur. Çocuklar tarafından alışkanlık haline getirilmiş yanlış davranışları düzeltmek ve doğru davranışları alışkanlık haline getirmek okullarda bulunan eğitimcilere düşer. Doğru davranışları kazandırma işinde değerlerin önemi büyüktür.

Değerlerin bir sonraki kuşağa aktarımında okulların payı büyüktür. Küçükahmet'e (2004: 2) göre, okullar çocuğun doğal eğitimcilerinin eksik ve hatalı öğretimlerini öğretmenler aracılığıyla düzeltir.

Öğrencilerin ülkenin sosyal, siyasal ve ekonomik düzenine adapte olmalarına yardım amacıyla onlara bilgi, beceri ve değerler kazandırılır. Kişinin toplumsallaşmasında, kendisinin ve toplumun refah seviyesini yükseltmesinde yaşadığı ülkenin siyasal düzenine uyum sağlamasında o toplumun duyuşsal genel hedeflerine ulaşma da önemli bir yer tutar (Varış, 1998: 87).

Adaletli olmak, doğruluk, iyiliksever olmak, çalışkan olmak, göreve liyakat sahibi kişileri getirmek gibi birçok değer, değerler eğitimi ile geleceğin devlet yöneticilerine ve doğru seçimler yapabilmesi beklenen yönetilenlerine kazandırılması ülkenin sosyal, siyasal ve ekonomik olarak yükselmesini sağlayacaktır.

Bu noktadan hareketle Türk kültürünün mihenk taşlarından biri olan, değerlerle donatılmış ve bunların eğitimiyle ilgili önemli kaynak teşkil eden ve Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan Kutadgu Bilig adlı eser seçilmiştir. Yusuf Has Hacib, protokolde devletin üçüncü büyük makamı olan haciblik yani hükümdar ile halk ve hükümdar ile devlet meclisi arasındaki ilişkileri düzenleyen makamda bulunmuştur.

Devlet yöneticiliğinde edindiği tecrübeleri ve gözlemlerini Kutadgu Bilig ile kayıt altına almıştır.

Değerlerin oluşmasında ve gelecek nesillere taşınmasında edebi eserler önemli görevler üstlenmektedir. Sanatçı, kendi milletinin değerlerini eserinde yansıtır okuyucu da bu değerleri okuyarak öğrenir, edinir. “Edebiyat eserleri hem bireysel hem de toplumsal hayatla ilgili olarak iyiye, güzele, doğruya yönelme ve yeni değerler kazandırma yolunda telkinlerde bulunur, insanları bunlar doğrultusunda eğitir” (Kavcar, 1999: 6).

Kutadgu Bilig, içeriği ve yazarının değerler öğretimine verdiği önem açısından önemli bir kaynaktır. Devlet yöneticisinde ve yönetilenlerde bulunması gereken değerler, bu değerlerin öğretiminde yazar tarafından benimsendiği düşünülen yaklaşımlar, kullanıldığı düşünülen yöntem ve teknikler günümüzde değerlerin hatırlatılmasında ve öğretilmesinde fayda sağlayacaktır. Geçmişle kurulacak bu köprü, geleceğe de ışık tutacaktır.

1.2. Problem Cümlesi

Yusuf Has Hacib'in değerler öğretimi konusundaki görüşü nedir? Bu değerler hangi yaklaşım, yöntem ve tekniklerle öğretilmiştir?

1.2.1. Alt Problemler

1. Yusuf Has Hacib'in devlet yöneticisi eğitimi hakkındaki düşünceleri nelerdir?
2. Yusuf Has Hacib'in halk eğitimi hakkındaki düşünceleri nelerdir?
3. Kutadgu Bilig'e göre devlet yöneticilerinin kazanması gereken değerler nelerdir?
4. Kutadgu Bilig'e göre yönetilenlerin kazanması gereken değerler nelerdir?
5. Yusuf Has Hacib değerleri öğretirken hangi yaklaşımları benimsemiş, yöntem ve teknikleri kullanmıştır?

1.3. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eserinde devlet yöneticilerinin ve yönetilenlerin kazanması gereken değerleri ortaya koymak, bu değerlerin öğretiminde kullanılan yaklaşım, yöntem ve teknikleri tespit etmek amaçlanmıştır.

1.4. Araştırmanın Önemi

Devlet yöneticileri, yönetilenlere örnek durumdadırlar. Bu değerleri taşıyan yöneticiler, yönetilenlerin de bu değerleri kazanmalarına yardımcı olacaktır. Geleceğin devlet yöneticileri ve yönetilenleri olan öğrencilere devlet yöneticilerinin ve yönetilenlerinin kazanması gereken bu değerleri aktaracak olan öğretmenlere yardımcı olacağı düşünülmektedir.

1.5. Sınırlılıklar

Bu araştırma;

1. Yusuf Has Hacib'in devlet yöneticisi ve halk eğitimi hakkındaki düşünceleri ile sınırlıdır.
2. Yusuf Has Hacib'in eseri Kutadgu Bilig içerisinde yer alan ve devlet yöneticilerinin ve yönetilenlerinin kazanması gereken değerler ile sınırlıdır.
3. Tespit edilen değerlerin Kutadgu Bilig'de Yusuf Has Hacib tarafından nasıl öğretildiği ile sınırlıdır.

1.6. Tanımlar

Değer:

- 1- Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet.
- 2- Bir şeyin para ile ölçülebilen karşılığı, bedel, kıymet, paha, valör.
- 3- Üstün nitelik, meziyet, kıymet.
- 4- Üstün, yararlı nitelikleri olan kimse.
- 5- Kişinin isteyen, gereksinim duyan bir varlık olarak nesne ile bağlantısında beliren şey.
- 6- Bir değişkenin veya bilinmeyeninin sayı ile anlatımı.
- 7- Bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü (Türk Dil Kurumu, 2011: 607).

BÖLÜM II

2. KURAMSAL BİLGİLER VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Bu bölümde araştırma konusu ile ilgili kuramsal bilgilere ve ilgili araştırmalara yer verilmiştir.

2.1. KURAMSAL BİLGİLER

2.1.1. Değerin Tanımı

Değerler; genelde inanılan, arzu edilen ve davranışlar için bir ölçek olarak kullanılan olgulardır. İlk defa Znaniecki tarafından sosyal bilimlere kazandırılan değer kavramı, Latince “kıymetli olmak” veya “güçlü olmak” anlamlarına gelen “valere” kökünden türetilmiştir (Bilgin, 1995: 83).

Theodorson, değeri “sosyal olguların önemliliği üzerindeki değerlendirmede, özel eylemleri ve amaçları yargılamada temel ölçü sağlayan ve bir grubun üyelerinin güçlü duygusal bağlarıyla oluşmuş soyut, genelleştirilmiş davranış prensipleri” (Aydın, 2003: 122) olarak tanımlamıştır.

Değer, bir sosyal grubun veya toplumun kendi varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak ve sürdürmek için üyelerinin çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli oldukları kabul edilen; onların ortak duygu, düşünce, amaç ve menfaatini yansıtan genelleştirilmiş temel ahlâkî ilke veya inançlara denir (Kızılcılık ve Erjem, 1994: 99).

Değer, belirli bir durumu bir diğerine tercih etme eğilimi olarak tanımlanmakla beraber, davranışlara kaynaklık eden ve onları yargılamaya yarayan anlayışlar olarak da gösterilmektedir. Değer, bireylerin topluma uyumunu sağlayan standartlardır. Bu bağlamda değerler, bilinçli ve amaçlı davranışın genel ölçütü olup sosyal eylemde bulunan bir kişinin sosyal olarak kabullenilebilen olgu ve istekleri için temel atf noktası görevini görmektedir (Özensel, 2003: 23).

Değerlerin ortaya çıkmasında sosyal onay önemlidir. Sosyal olarak onaylananlar, zamanla davranış ölçütleri hâline gelerek değerleri oluşturmaktadır (Sarı, 2005: 75).

Değerler, bireylerin kendileri ve başkalarıyla ilgili davranışlarına yön verip, davranış kılavuzu görevi yapmaktadır. Her birey kendisi için önemli sayılan değerler için çaba sarf etme olanağına sahiptir. Herkes sosyal çevresinde hangi davranışın daha geçerli olduğuna hangisinin geçersiz olduğuna ilişkin önceden belirlenmiş yerleşmiş değer yargıları ile karşılaşır. Bireyler toplumsal kurallar, gelenek ve görenekler yoluyla “iyi” ve “kötüyü”, “doğru” ve “yanlış” ayırt ederek kendi ahlak ilkeleri doğrultusunda bir ölçü edinmeyi öğrenirler (Beil, 2003: 13-14).

Değerler, insanların çoğunluğu tarafından üzerinde uzlaşılan ve paylaşılan gerçek davranış standartları, kültür ve topluma anlam ve önem veren ölçütlerdir. Değerler, herhangi bir insanın kişisel yargısına bağlı değildir. Bireylerin değerlere sahip çıkmasının temel amacı, ortak huzur ve başarının korunması ve toplumsal ihtiyaçların karşılanmasıdır (Silah, 2005: 276).

Değerler, kökünü insanın ruh dünyasından, bedenini ise kültür dünyasından almaktadır. Bundan dolayı, insanın fitratında var olan ve onu mükemmel kılan niteliklerin keşfedilmesi ve bu niteliklerin insan tarafından içselleştirilip karakter haline alması için bilgiye ve aydınlanmaya, yardım ve rehberliğe ihtiyaç vardır. İnsan hangi çağda ve kültür dünyasında yaşarsa yaşasın kendisini değerler dünyasında inşa eder (Hökelekli, 2011: 266).

Eğitimciler de bireylere değerlerin değerini fark ettirme ve bireylerin bu değerleri içselleştirip karakter haline getirme işine yardımcı olma görevlerini üstlenmişlerdir.

2.1.2. Değerlerin Sınıflandırılması

Kapsam alanına uygun olarak Spranger (1994) değerleri, bilimsel, ekonomik, estetik, sosyal, politik ve dini değerler olarak gruplandırmıştır. Bu değerler gruplarının açıklamaları ana hatlarıyla aşağıda verilmiştir (Akbaş, 2004: 55):

- 1- **Bilimsel Değer:** Gerçeğe, bilgiye, muhakemeye ve eleştirel düşünceye önem verir. Bilimsel değerlere sahip insan deneysel, eleştirici, akılcı ve entelektüeldir.
- 2- **Ekonomik Değer:** Yararlı ve pratik olana önem verir. Ekonomik değerlerin hayatta önemsenmesi gerektiğini belirtir.

3- Estetik Değer: Simetrik uyum ve forma önem verir. Birey, hayatı, olayların bir çeşitliliği olarak görür. Sanatın toplum için zorunluluk olduğunu düşünür.

4- Sosyal Değer: Başkalarını sevme, yardım ve bencil olmama esastır. En yüksek değer insan sevgisidir. Bu insan, sevgisini insanlara sunar, nazik ve sempattir. Bencil değildir.

5- Politik değer: Her şeyin üstünde kişisel güç, etki ve şöhret vardır. Esas olarak kuvvetle ilgilidir.

6- Dini Değer: Evreni bir bütün olarak kavrar ve kendisini onun bütünlüğüne bağlar. Dini uğruna dünyevi hazları feda eder.

Harold Laswell ve Abraham Kaplan (1950) geniş bir biçimde tüm toplumlar tarafından paylaşılan aşağıdaki sekiz değeri tanımlamışlardır (akt. Naylor ve Diem 1987: 349; Brand 1999):

1. Bağlılık veya sevgi ve arkadaşlık,
2. Saygı görme,
3. Bir şeyleri başarma kabiliyeti,
4. Doğruluk ve sorumluluk,
5. Bilgi ve kavrayış,
6. Memnuniyet ve huzur duygusu,
7. Zenginlik,
8. Başkaları üzerindeki etki ya da güç.

Rokeach (1968), değerler üzerinde uzun süren çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaların sonunda değerleri, amaç ve araç değerler olarak ikiye ayırmıştır. Amaç değerler, yaşamın temel amaçlarını (özgürlük, mutluluk, aile güvenliği, barış içinde bir dünya, başarılı olma, bilgelik, dinî olgunluk, eşitlik, gerçek dostluk, güzellikler dünyası, heyecan verici bir yaşam, iç huzur, kendine saygı, rahat bir yaşam, sosyal kabul, ulusal güvenlik, zevk); araç değerler ise bu amaçlara ulaşmada kullanılacak davranış tarzlarını (bağımsız olma, bağışlayıcı, cesaretli, dürüst, entelektüel, geniş görüşlü, hırslı, itaatkâr, kendini kontrol eden, kibar, kendine hâkim, mantıklı, neşeli, sevecen, sorumluluk sahibi, temiz, yardımsever, yaratıcı olma) içermektedir (Akbaş, 2004: 30).

“Linkona (1991: 38) ise değerlerin ahlaki değerler ve ahlaki olmayan değerler olmak üzere ikiye ayrılacağından söz etmiştir” (Can, 2008: 7).

Aspin (2007) değerlerin ahlaki, dini, estetik, sosyal, politik, eğitim, teknik, ekonomik vb. olarak sınıflanabileceğini ve bunlar arasından örneğin sosyal, politik, ekonomik ve eğitim değerlerinin tek asıl değer olan ahlak değerinin alt boyutu olduğu iddia edildiğini de belirtmektedir (Aktaş, 2010: 7).

2.1.3. Değerlerin Özellikleri

Toplumsal yapıyı oluşturan ekonomi, siyaset, aile, hukuk, eğitim, din gibi temel kurumların hepsi kendisine ait değerleri de içerir. Ancak nasıl bu kurumların işleyişini birbirinden bağımsız düşünemiyorsak değerleri de birbirinden bağımsız düşünmek mümkün değildir (Özensel, 2003: 228).

Değerler, kişilerin bilişsel (cognitive) kurgulamalarının başlıca unsurlarıdır. Değerler arasında üst düzeyde bir ahengin oluşumu, kişinin çevreye uyumunun zorunlu şartlarından biridir. Bu yüzden bireylerin toplumsal uyumları ve davranışları arasında bir tutarlılık söz konusu olabilmektedir (Özensel, 2003: 228).

Değerler hakkında söylenenler şu şekilde özetlenebilir:

- İnanışlar içeren ve dolayısıyla da alışkanlıklar taşıyan olgulardır.
- Fertlerin yapıp ettiklerini rasyonelleştirip içselleştirmelerine imkân verirler.
- Genelde ilgi gösterilen, arzu edilen şeylerdir.
- Her alanla ilgilidirler ama alanların kendine özgü değerleri vardır.
- Farklı kaynak ve içeriklere sahip olsalar da bir biçimde sosyaldirler.
- Değerler beşerî olayları belirleyicilik işlevine sahiptirler (Mengüşoğlu, 1983; Akt. Aydın, 2003: 122).

Uygulanmakta olan İlköğretim Programında (MEB, 2009); değerlerin özellikleri şöyle sıralanmıştır:

- 1- Değerler toplum ya da bireyler tarafından benimsenen birleştirici olgulardır.
- 2- Toplumun sosyal ihtiyaçlarını karşıladığına ve bireylerin iyiliği için olduğuna inanılan ölçütlerdir.
- 3- Sadece bilinç değil, duygu ve heyecanları da ilgilendiren yargılardır.

- 4- Değerler bireyin bilincinde yer alan ve davranışı yönlendiren güdülerdir.
 5- Değerlerin normlardan farkı normlardan daha genel ve soyut bir nitelik taşımasıdır. Değer normu da içerir.

Sıralanan bu özelliklerin yanı sıra değerler, genel olarak toplumdan topluma ve zaman içinde değişir. Ayrıca, değerler toplum için değerlidir, değerlere uygun davranan insanlar da toplum gözünde değerli insanlardır (Dökmen, 2004: 60).

2.1.4. Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programında Değerler

Programda kişisel nitelik, öğrenme-öğretme sürecinde becerilerin yanı sıra öğrencilere kazandırılacak olumlu değerler olarak tanımlanmaktadır. Hayat bilgisi dersi öğretim programında “değerler” ifadesine doğrudan yer verilmezken, bazı değerlerin programda “kişisel nitelikler” başlığı altında yer aldığı görülmektedir. Kişisel nitelikler olarak özsaygı (kendini ve duygularını fark etme, kendisi ile barışık olma vb.), öz güven (güçlü ve zayıf yönlerini tanıma, etik davranışların güven artırıcı olduğunu bilme vb.), toplumsallık (görgü kurallarını uygulama, arkadaşlarına cesaret verme vb.), sabır (isteklerini erteleme, duygularını kontrol etme vb.), hoşgörü (herkesin değerli olduğunu kabul etme, farklılıkları kabul etme vb.), sevgi (ülkesini sevmeye, doğayı sevmeye vb.), saygı (kendine saygı duyma, Türk Bayrağı’na, İstiklâl Marşı’na, Atatürk’e ve Türk büyüklerine saygı duyma vb.), barış (toplumsal paylaşımlarla yaşama, dayanışma içerisinde olma vb.), yardımseverlik (aile bireylerine yardımda bulunma vb.), doğruluk (ilişkilerinde olumlu değerleri gözetme vb.), dürüstlük (başkalarının duyarlılıklarına saygı gösterme vb.), adalet (görev dağılımının adil olup olmadığını sorgulama vb.), yeniliğe açıklık (yeni fikirler üretme vb.), vatanseverlik (milli bayramlara coşkuyla katılma vb.) ve kültürel değerleri koruma ve geliştirme (müzeleri ve tarihi mekânları koruma ve geliştirme vb.) yer almaktadır (MEB, 2009; Akt. Güven, 2013: 360-361).

2.1.5. Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Değerler

Son yıllarda dünyada program geliştirme çalışmaları hızlanmış ve pek çok ülke programlarını köklü bir biçimde yeniden gözden geçirerek geliştirmeye başlamışlardır. Bu değişiklikler doğal olarak Sosyal Bilgiler eğitimi programlarına da yansımıştır. Bilimsel gelişmeler ve yaşanan küresel problemlere karşı alınacak ortak tavırlar Sosyal Bilgiler programlarının değerlendirilerek yeniden şekillenmesine yol açmıştır.

Küreselleşme süreci ile birlikte uluslar, kendi ulusal kültürlerinin zenginliğini ve bunun insanlığın ortak mirasına katkılarını daha fazla vurgulamaya başlamışlardır. Bu bağlamda, hazırlanan 2005 ilköğretim Sosyal Bilgiler Programının temel yaklaşımı, bilgiyi üretmek ve kullanmak için gerekli beceri, kavram ve değerlerle öğrenciyi donatarak etkin bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı yetiştirmektir (Ata, 2006: 72-73).

Sosyal Bilgiler eğitiminin, bireylere demokratik değer, tutum ve inanç kazandırma, sahip oldukları değerlerin farkına varma ve bunların diğer insanlarla etkileşimlerine nasıl etkilediğinin bilincine varmalarını sağlama sorumluluğu bulunmaktadır. Ayrıca duygular, inançlar, tutumlar, değerler, ahlak ve etik gibi öğelerden oluşan duyuşsal boyut bireylerin başarıları, performansları üzerinde de olumlu bir güce sahiptir (Doğanay, 2010: 230).

Sosyal Bilgiler Öğretim Programı şu özellikleri taşımaktadır (MEB, 2009):

- 1-Her öğrencinin birey olarak kendine özgü olduğunu kabul eder.
- 2-Öğrencilerin, gelecekteki yaşamlarına ışık tutarak, bireylerden beklenen niteliklerin geliştirilmesine duyarlılık gösterir.
- 3- Bilgi, kavram, değer ve becerilerin gelişmesini sağlayarak, öğrenmeyi öğrenmenin gerçekleşmesini ön planda tutar.
- 4- Öğrencileri düşünmeye, soru sormaya ve görüş alışverişi yapmaya özendirir.
- 5-Öğrencilerin fiziksel ve duygusal açıdan sağlıklı ve mutlu bireyler olarak yetişmesini amaçlar.
- 6- Milli kimliği merkeze alarak, evrensel değerlerin benimsenmesine önem verir.
- 7- Öğrencilerin kendi örf ve adetleri çerçevesinde ruhsal, ahlâkî, sosyal ve kültürel yönlerden gelişmesini hedefler.
- 8- Öğrencilerin haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren bireyler olarak yetişmesini önemser.
- 9- Öğrencilerin toplumsal sorunlara karşı duyarlı olmasını sağlar.
- 10- Öğrencilerin öğrenme sürecinde deneyimlerini kullanmasına ve çevreyle etkileşim kurmasına olanak sağlar.
- 11-Her öğrenciyi ulaşabilmek için öğrenme-öğretme yöntem ve tekniklerindeki çeşitliliği dikkate alır.
- 12- Periyodik olarak, öğrenci çalışma dosyalarına bakılarak öğrenme ve öğretme süreçlerinin akışı içerisinde değerlendirmeye olanak sağlar.

4.ve 5. Sınıflar Sosyal Bilgiler Programında yer alan değerler şöyle sıralanmıştır (MEB, 2009):

- Adil olma
- Aile birliğine önem verme
- Bağımsızlık
- Barış
- Bilimsellik
- Çalışkanlık
- Dayanışma
- Duyarlılık
- Dürüstlük
- Estetik
- Hoşgörü
- Misafirperverlik
- Özgürlük
- Sağlıklı olmaya önem verme
- Saygı
- Sevgi
- Sorumluluk
- Temizlik
- Vatanseverlik
- Yardımseverlik

2.1.6. Değerler Eğitimi

Çocuğun erdemli bir insan olarak toplumsal yaşamda yerini alması, en az iyi bir öğrenimden geçip başarılı bir yetişkin olması kadar önemlidir. Doğruluk, büyüklere saygı, törelere ve görgü kurallarına uyma, küçüklere ve güçsüzlere yardım, adil olma ve hak gözetme gibi değerler her toplumda ve her çağda insanlar için aranan niteliklerdir (Yörükoğlu, 2003: 221).

Toplum içinde bir uyum sağlayabilmek ve toplumu aynı amaç etrafında toplayarak aynı hedefe yöneltebilmek için eğitim sistemi içine girecek olan her bireye birtakım değerlerin kazandırılması gerekmektedir. Böylece toplumun sahip olduğu

değerler ve kültür birikimi kuşaktan kuşağa aktarılarak korunması sağlanacaktır (Tezcan, 1991: 44).

Değerlerin aktarımıyla bireyde istendik davranışlar geliştirmek de eğitimin amacıdır. Yani değerler davranışa dönüşmelidir. Davranışa dönüşmeyen değer bir anlam ifade etmez. Değerlerin davranışa dönüştürülmesi değerlerin içselleştirilmesiyle mümkündür. Değerleri içselleştiren birey için sosyal baskı ve çatışma en az düzeye iner ve birey sahip olduğu değer sistemine uygun davranışları sergiler (Tekşan, 2012 :2).

“Toplum ancak değerleri içselleştirmiş bireylerden oluştuğu zaman devamlılık sağlayabilir. Tersini durumda insanların bir arada bulunması zorlaşacak ve toplumsal yapıyı tehdit eden, istenmeyen davranışlar artacaktır” (Akbaş, 2004: 86).

Durkheim, bir toplumun yaşayabilmesi için üyeleri arasında yeterli derecede bir homojenlik bulunması gerektiğini ve bu homojenliğin de ancak çocukları aynı şekilde yetiştiren bir eğitim sayesinde mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Çocukta toplumun istediği ruhsal, zihinsel, ahlaki durumları yaratmak ve geliştirmek ise eğitimin en önemli amaçları arasındadır (Ergün, 2009: 21).

Türk Millî Eğitiminin Genel Amaçları'ndan birisi öğrencilere değerleri kazandırmaktır: “Türk milletinin millî, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik; laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek” ve “hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek” (MEB, 2005: 1).

Eğitimin toplumsal sorumluluğunu ifade eden temel insani değerleri benimsemiş bireyler yetiştirmek aile, toplum ve okulun başlıca görevleri arasındadır. Bu perspektiften hareketle okulların temel iki amacından bahsetmek yanlış olmaz. Bunlar; akademik açıdan başarılı ve temel değerleri benimsemiş bireylerin yetiştirilmesidir (Ekşi, 2003: 79).

“Okulun kendi sorumluluğunu ve toplumun beklentilerini karşılamak için gençlerin değer edinmelerine ya da değerlerini geliştirmelerine yönelik yaptığı uygulamalara değerler eğitimi denilmektedir” (Katılmış, 2010: 31).

“Değerler eğitimi, değerleri öğretmek için açık ve bilinçli bir girişimdir” (Keskin, 2008: 21).

Linkona'ya göre okullarda değer eğitimi;

1. Eğitimciler, okullar ya da toplum içerisinde seçilmiş olan kişiler tarafından beğenilen, istenilen değerlerin kimlikleştirilmesi,
2. Uygun bulunan bu değerlerin öğrencilere nakledilmesi görevlerini içermektedir (Halstead, 1996: 6).

Konu ile ilgili kaynaklarda kimi zaman ahlak eğitimi, değerler eğitimi ve karakter eğitimi kavramlarının birbirinin yerine kullanıldıkları görülmektedir. Geniş anlamıyla değer eğitimi pratik olarak yurttaşlık ve ahlaki değerlerdeki eğitime belirli bir vurgu yapan eğitim olarak görülür. Günümüzde bu terimle yakın anlamda kullanılan ruhsal, ahlaki, sosyal ve kültürel gelişimi kapsayan karakter eğitimi kavramı erdem, tutum ve kişisel niteliklerin gelişimi ile ilişkilidir (Halstead ve Taylor, 2000: 169-170).

Okulların önemli görevi, kültür aktarımında okul programında açık olarak belirtilen veya belirtilmeyen değerleri öğretmek, öğrencileri belirlenen kurallar doğrultusunda disipline etmek, ahlaki gelişimine katkıda bulunmak, karakterini ve benlik algısını olumlu yönde etkilemektir (Akbaş, 2008: 9).

Toplumların varlıklarını sürdürebilmeleri, ancak değerlerini yeni nesillere aktarabilmeleriyle mümkündür. Bu sebeple, ailelerinden çok az ahlak eğitimi alan ve değer merkezli etkilerden uzak milyonlarca çocuk için okulun böyle bir görevi yüklenmesi hayati bir önem taşır. Dolayısıyla değerden bağımsız bir eğitim düşünülemeyeceğinden, şu sorular sorulmalıdır: “Okullar değer öğretmeli midir?” ve “Hangi değerler, nasıl öğretilmelidir?” (Ekşi, 2003: 84).

Toplum olarak; elverişli her fırsatı, özellikle de okulları, belirli değerlerin öğrencilere verilmesi için kullanmak zorundayız ve bunun sebeplerini ise üç başlık altında toplayabiliriz (Bishop, 1993: 10).

1. Toplumda çeşitli sosyal ve suç ile ilgili problemlerin artması faydalı değerlerin yeterince elde edilemediğini ortaya çıkarmaktadır.
2. Toplumsal değerlerimizde bir belirsizlik vardır ve bu belirsizlik tarihimizden gelen uygun değerlerimizin yıpranmasına sebep olmaktadır.
3. Akranlar arası olumsuz baskı, medyanın kötü etkisi ve boşanma oranının artması gibi sebeplerle aile yapısı gittikçe zayıflamaktadır.

Dünyanın her yerinde bir biçimde değer eğitimi yapılmaktadır. Örneğin Japon eğitim sisteminde genellikle ilköğretim okullarının önünde asılan dört kurala göre öğrencilerin ganbaru (azimli), yasashii (nazik), jobuna (güçlü ve sağlıklı) ve benkyo (çalışmada gayretli) olması beklenmektedir (Ekşi, 2003: 80).

Görüldüğü gibi küreselleşen dünya ülkelerinin sorunları da birbirine benzemektedir ve değerler eğitimi sadece ülkemizin sorunu değildir. Toplumlarının geleceğini düşünen ülkeler değerlerin öğretimine önem vermektedirler. Tam bir devrimsel dönüşüm yaşayan dünyanın yeni şartları değerler eğitimi olan ihtiyacı artırmaktadır. Küreselleşme denilen ve sadece teknolojik değişimle tasvir edilemeyecek olgu, sınırları kaldırmakta, baskın kültürleri her an ve her yerde mevcut kılabilmektedir. Kendi ülkemiz çerçevesinde düşünürsek, insanlar arasında –en basit anlatımıyla– bazı duyarlılıkların kayboluşu bile değerler eğitimi için yeterli bir sebeptir. Yeni nesil arasında şiddet eğilimi, sahtekârlık, anne-babaya veya öğretmene karşı gelme, madde bağımlılığı, intihar ve benzeri kendine zarar verici davranışlarda artış; iş ahlakında, kişisel ve toplumsal sorumluluk bilincinde azalma gibi olguların günden güne daha sık rastlanır olduğu aile ve eğitimcilerin gözlemleri ve istatistiklerle doğrulanmaktadır (Ekşi 2003: 82).

2.1.7. Değerler Eğitimi

Birçok insan, değerlerin ailede ve çevresinde geliştiğine inanır. Ancak günümüzde ailede değişimler gözlenmektedir. Artık günümüz ailelerinde anneler de

çalışmaktadır. Ayrıca birçok çocuğun annesi, çocuk okuldan eve döndüğünde evde olmamaktadır ve parçalanmış ailelerin sayısı artmaktadır. Annenin çalışması, babanın tüm gün evde olmaması, ailelerin parçalanması ailedeki iletişimi ve paylaşımı azaltmaktadır. Eğer değerler yaşamımızı temsil ediyor ve yönlendiriyorsa, yaşamımızda bir farklılık oluşturuyorsa, çocuklarda değerlerin gelişimi ile ilgilenmek gerekir. Medya (televizyon, radyo, basın) aracılığıyla çocuk, sayısız şeyler görüp duymaktadır. Her saat anlamsız, suç ve şiddet ağırlıklı olaylarla karşı karşıya kalmaktadır. Tüm bunlar sonucunda neyin iyi ve kötü, neyin doğru ve yanlış olduğu hakkında, çocukların yaşamında bir karmaşa ortaya çıkmaktadır (İşcan, 2007: 30).

Saterlie'e (1988) göre; günümüz toplumlarının eğitim sistemlerinin; nasıl olması hangi içerikle neleri kapsamalı ve neleri öğretmeleri gerektiğiyle ilgili son zamanlarda üzerinde sıkça durulan konulardan bir tanesi de toplumda var olması istenilen değerlerin öğrencilerde nasıl oluşturulacağıdır. Bilindiği üzere eğitimin nihai amacı öğrenci davranışlarını olumlu bir şekilde etkilemektir. Davranışların öğrencide istenilen şekilde oluşmasında eğitimin payı büyüktür. Çünkü öğrencilerin sahip oldukları değerler onların davranışlarının şekillenmesine yardımcı olur. Ünal'a (1981) göre ise; insanların istenilen değerlere sahip olmaları ve onlara dair kazanımları elde etmeleri bir süreçtir. Bu süreçte tıpkı değişik bilgi ve fikirleri öğrendikleri gibi değerleri de öğrenir ve paylaşırlar. Daha sonra da bu öğrendikleri değerlerle amaçlarını tanımlarlar ve belli yönde bir faaliyet akışını seçerler. Böylelikle değerler insan hayatına yön verirler ve aynı zamanda toplumun normlarını tutarlı bir sistem halinde birleştirmeye yardımcı olurlar (Dönmez ve Yazıcı, 2008: 188).

Günümüzde değerler öğretilir ve öğrenilebilir olgular olmakla beraber bunların bireylerce öğrenilmesi geçmişe göre daha zor gözükmektedir. Geçmişte toplum tarafından benimsenen ve desteklenen birçok değer, yaşantı yoluyla aktarılabilirken; günümüzde, sadece yaşantı yeterli olmamaktadır. Çünkü toplumsal yaşamda çocuğun değerler sistemini etkileyen ve değişime sürükleyen etkenler çoğalmıştır. Değerlerin kazanılması rastlantılara ve kontrol dışı mekanizmalara bırakılmamalı, değer eğitimi ile ilgili yeni gelişmeler ve eğilimler dikkatlice izlenmelidir (Gömlüksiz, 2007: 728-729).

Öğrencilerin değerlerin farkına varması, bu değerleri içselleştirmesi ve davranışa dönüştürmesi için ya doğrudan bu değerlerin öğretilmesi ya da örtük programlar

vasıtasıyla bu değerlerin verilmesi gerekmektedir. Ancak etkili bir değer öğretimi için doğrudan değer öğretimi ve örtük programlar yolu ile değer öğretimi birlikte kullanılmalıdır (Akbaş, 2010: 342).

Gudmundsdottir'e (1991) göre; eğitimde değerlerin rolü yüzlerce yıl önceden tartışılmaya başlamış ve değerler doğrudan veya dolaylı olarak eğitimin içinde, özellikle hazırlanan programlarla açık veya kapalı bir şekilde verilmiştir (Akbaba–Altun, 2003: 10).

Değer eğitimi çalışmalarının hedefine ulaşabilmesi için aşağıdaki etkinliklerin yapılması gerekmektedir. Bu etkinlikler şöyle sıralanmıştır (Dilmaç, 2002: 4-5):

- 1- Bireysel değer sistemleri aydınlanmasında öğrencilere yardım için birçok strateji ve materyalin geliştirilmesi.
- 2- Yeni fikir ve materyallerin oldukça etkili kullanılmaları için onlara birçok tecrübeli eğitimcinin ilgi göstermesi.
- 3- Değer kavramının kurulması için çeşitli teorilerin geliştirilmesi.
- 4- Çeşitli konularda değerlerle ilgili biyografilerin derlenmesi.
- 5- Değer eğitiminde bir diğerine nasıl daha iyi hizmet yapılacağını öğrenmek için birçok insanla birlikteliğin sağlanması.
- 6- Değer eğitimi ile ilgili araştırmalar hakkında birçok insana bilgi vermek.

Lickona (1991) tarafından okul ve sınıf içinde değerlerin kazandırılmasında kullanılacak 12 strateji geliştirilmiştir. Tüm okulu kapsayan stratejiler; “sınıfın dışındakileri de koruma ve önemseme”, “okulda pozitif bir değerler kültürü yaratma”, “aile ve çevreyi de karakter eğitiminin bir parçası olmaya davet etme” olmak üzere 3 stratejidir. Geri kalan 9 strateji de sınıf içi etkinlikleri kapsamaktadır. Öğretmenlerin sınıflarda bireysel olarak kullanabileceği bu 8 strateji ise şöyle sıralanmaktadır (Doğanay, 2006: 278- 281) :

- 1- Etik kılavuz, bakıcı ve model olarak öğretmen.
- 2- Herkesin birbirine saygı duyduğu ve birbirini önemseydiği sınıf ortamı yaratma.
- 3- Ahlaki disiplini sağlama.
- 4- Demokratik sınıf ortamı oluşturma için sınıf toplantıları.
- 5- Değerleri eğitim programının bir parçası olarak öğretme.
- 6- İşbirliğine dayalı öğrenmeyi kullanma.

7- Vicdanları geliştirme.

8- Öğrencilerin ahlaki gelişim düzeylerini yükseltme.

2.1.8. Değerler Öğretiminde Öğretmenin Rolü

Günümüzde öğretmenin rolü “her şeyi bilen ve anlatan”dan çıkarak, “öğrencisi ile birlikte öğrenen ve onları yönlendiren”e dönüşmüştür. Öğretmen artık “sahnedeki bilge” rolünden çıkmış, “yanımdaki rehber” rolüne girerek öğrencileriyle birlikte sınıftaki yerini almıştır. Öğretmenlerin öğrencilerine eleştirel düşünme becerilerini kazandıran, onların yaratıcılıklarını teşvik eden, işbirliği ve ekip çalışmasına yönlendiren, teknolojik araç gereçlerden yararlanmaları için gerekli ortamları sağlayan bireyler olmaları zorunlu hale gelmiştir (Çetin ve diğerleri, 2009: 9).

Değerlerin öğrenciye aktarılmasında (öğretmesinde) öğretmenlerin üzerine düşen görevleri genel olarak Şen (2007: 16) aşağıdaki gibi sıralamıştır:

- Öğretmen, öğrenci için her yönden model olmalıdır.
- Öğretmen sınıf içerisinde birlik ve beraberlik oluşturmalıdır.
- Öğrencinin verdiği cevabın doğru-yanlış olmasına bakmasızın onlara sorular yönelterek cesaretlendirmelidir.
- Birlikte çalışmaya teşvik etmelidir.
- Paylaşımçı olma fırsatı vermelidir.
- Değer öğretim yaklaşımlarından faydalanarak öğrenciye değerleri aktarmalıdır.
- Öğrenciye karar verme olanağı sağlamalıdır.

Değerler öğretimi aşamasında, aşağıda verilen tavsiyelerin dikkate alınması öğrencilerden kaynaklanabilecek olumsuz etkilerin en aza indirgenmesini sağlayabilir (Yazıcı, 2006: 509).

- Öğrencinin bilgisi, davranışı ve hisleri üzerine yoğunlaşarak eğitim faaliyetlerini yürütmek,
- Şeref, onur, erdem ile ilgili örnekler kullanarak içerik seçimi ve değerlerin yansıtılmasını cesaretlendirmek,
- Alıntılar, sözler kullanmak,

- Öğrenciler için açık iletişim, tutarlılık, içtenlik ve yüksek beklentiler sağlamak,
- Öğrencileri toplumsal hizmetlerde bulunmaya teşvik etmek,
- Öğrencilerin heterojen guruplarda müşterek bir şekilde işbirliği yapmalarını sağlamak,
- Etik olmayan ve saygısız davranışları düzeltmek,
- Öğrencileri uğraştıracak, özen gerektirecek işlerde ve erdemli davranışlar sergilediklerinde övgü veya takdir yoluyla onları desteklemek,
- Pozitif kişisel örneklerle iyi bir model olmak,
- Öğretmek, vaaz vermemek.

Öğretmenin etkili bir model olması için şunları yapması gerekmektedir (Akbaş, 2004: 93):

- 1- Kaynaklar üzerindeki kontrolü, statüsü ve rekabet derecesi yüksek bir birey olarak algılanmalıdır.
- 2- Öğretmen bakıcı ve yetiştirici olarak algılanmamalıdır.
- 3- Model ve davranışlar yabancı olarak değil, bizden biri olarak algılanmalıdır.
- 4- Model olmayla ortaya çıkan faydalı sonuçlar gösterilmelidir.
- 5- Model olmuş davranışlar öncü kişiler tarafından paylaşılmalı ve tekrarlanmalıdır.

Eğitimsiler, genç bireylerde değerler yaratmaya ve onları belirli istendik davranışlar oluşturmada cesaretlendirmeye çalışmaktadırlar. Çocuklara sürekli olarak “yemekten önce ellerini yıkamalısın”, “okulun camlarını kırmamalısın”, “ülkeni sevmelisin” gibi yapmaları ve yapmamaları gereken değerlerle ilgili bazı ifadeler söylenir. Bu ifadelerle yetişme sürecinde bireyin davranışları örnek eylemlerle biçimlendirilmeye çalışılır. Öğretmenler, anne-babalar ve toplum kendilerine göre güzellik, iyilik ve doğruluk değerlerine göre davranışları ödüllendirir ya da cezalandırır (Gutek, 2006: 3).

Değer eğitiminde değerleri kazandırırken öğrencilere insanlar ve dünya hakkında sürekli olumsuz ve karamsar tablolar çizmek yerine öğrencilere nasıl destek olunacağı konusunda bilinçli olmaya çalışmak daha faydalı olacaktır. Zor zamanlarda yakınmak ve sızlanmak yerine olumlu düşünerek bu düşünceleri uygulamaya geçirmek daha doğru bir davranış olacaktır. Değer kazandırmada toplumsal değişim ve gelişim

öğretmenler ve anne babalar için “bireyin, önce kendinden, çocuklarıyla birlikte yakın çevresinden başlayarak” iyimser bir dünya görüşüyle sağlanabilir (Ulusoy, 2007: 42).

Toplum yaşamı ile ilgili doğruluk, büyüklere saygı, törelere ve görgü kurallarına uyma, küçüklere ve güçsüzlere yardım, adil olma ve hak gözetme gibi değerleri çocuklara kazandıran anne babalar ve öğretmenler çocuklara sadece yardım etmiş olmakla kalmazlar; aynı zamanda sıkıntılarını başkalarının sırtına yüklemek yerine, kendi sorunları olarak algılamalarını sağlarlar. Sağlam temel ilkelerle yetişmiş çocuklar, kendi ayakları üzerinde durabilen, kritik durumlarda nasıl davranacakları konusunda kararlı olmalarını sağlayan donanıma da sahip olurlar (Beil, 2003: 19).

2.1.9. Değer Öğretiminde Yaklaşımlar

Carter, değerleri ve ahlaki öğretmek için altı yaklaşım ortaya koymuştur (Bacanlı, 1999: 33) :

1. Öğretici (inculcative) Yaklaşım: Bu yaklaşım, öğretilecek belli bir değer grubu kabul eder ve öğrencilere aktarır.
2. Klasik Yaklaşım: Tüm öğrencilere felsefe ana bilim dalından seçimlik dersler sunar.
3. Yaşantısal Yaklaşım: J. Dewey tarafından ortaya atılmıştır ve istenen ahlaki karakter için model olmak üzere bazı öğrenci liderleri belirlenir.
4. Gelişmeye Yönelik Yaklaşım: Yaşantısal yaklaşımın kişiselleştirilmiş bir versiyonu gibi görünür ve öğrenciye gerçek/hâlihazır dünyada değerleri sorgulamayı öğretir.
5. Gelişimsel Yaklaşım: Piaget ve Kohlberg’in çalışmalarından türemiştir.
6. Meslek Öncesi Yaklaşımı: Genel amacı bir ders boyunca öğrencileri değerlerle tanıştırmaktır.

Okullarda değer öğretiminin hangi yolla yapılacağına ilişkin altı yaklaşım geliştirilmiştir.

2.1.9.1. Değeri Telkin Etme Yaklaşımı

Bu yaklaşım, çok eski zamanlardan beri kullanılmaktadır. Değeri telkin etmek, yani öğüt vermek daha çok ebeveynlerin kullandığı yaklaşımlardandır. Bu yaklaşımda, “Yeterince söyler ve gösterirseniz insanlar sonunda sizin istediğiniz gibi davranacaktır.” (Akbaş, 2004: 71) varsayımı vardır.

Telkin/öğüt, aşılama yöntemi ile değer öğretimi ergenlik öncesi çocuklarda daha etkili olabilmektedir. Çünkü ergenlik döneminde birey, yetişkinler olmadan ayakta durabileceğini kanıtlamak durumundadır. Ayrıca bu dönemde ergen, artık yetişkin toplumsal düzenin içine girmek ve sorumluluk yüklenmek ister (Bacanlı, 2004: 51).

Değer aktarımının hedefi kısaca şu şekilde özetlenebilir: “Öğrenciler, öğretmeni tarafından muhtemel alternatifler dizini içinden kasıtlı olarak önceden seçilmiş değerler ve normları benimser. Bunlar ders programlarında çocukların gelecekteki eylemlerine ve kararlarına rehberlik etmek üzere belli bir değer yönelimi öğretmek için yer almış en iyi değerlerdir” (Ziebert, 2007: 455).

Bu yaklaşımının taraftarlarına göre toplumsal kültürün sürekliliğini sağlamak için gerekli olan belirli değerler vardır. Bu değerlerin açıklanmasına veya analiz edilmesine de gerek yoktur (Whitney, 1986: 64).

2.1.9.2. Değer Belirginleştirme (Değer Açıklama) Yaklaşımı

“Değerlerin aşılmasına bir tepki olarak geliştirilmiştir” (Stanley, 1983: 243).

“Bu yaklaşımda öğrenciler kendi değerleriyle ilgili mantıklı açıklamalar yapmak için düşünmeye teşvik edilmektedirler” (Yiğittir ve Kaymakçı, 2012: 51).

Bu yaklaşımda, öğrencilere kendi değerlerinin farkına varması için yardımda bulunmaktadır. Bu yöntem “bireylerin kendi değerlerini açık bir şekilde anlayamayacaklarını” (Akbaş, 2004: 71) varsaymaktadır. Bu sebeple, bireyin yaptığı/yapacağı davranışın doğruluğu üzerinde karşılıklı konuşma gerçekleştirilebilir. Konuşma ile bireyin kendi değerlerinin farkına varması, en iyiyi seçme sürecini

öğrenmesi sağlanmaktadır. Öğretmen, öğrencinin açıklamalarına müdahalede bulunmamaktadır. Öğretmen, aynı zamanda bireyin anlattıkları ile ilgili eleştiride, yorumda bulunmamalı ya da kendi fikrini söylememelidir. Öğrencinin değerlerini açığa vurması için cesaretlendirmeli, değerlerinin farkına varması için ortamlar, etkinlikler düzenlemelidir. Açıklama yönteminden sonra öğrenci seçimlerini ve değerlendirmelerini bilinçli yapmaya başlarsa, yöntem başarıya ulaşmıştır. Değer açıklama yönteminin etkili olabilmesi için öğretmenin aşağıdaki yedi basamağa göre hareket etmesi gerekir:

- 1 . Özgürce seçim ya da bağımsız seçim yapma (seçme özgürlüğü).
2. Bir dizi mevcut seçeneği değerlendirdikten sonra alternatifler arasından seçebilme.
3. Her alternatifin olası sonuçlarını düşünerek değerlendirdikten sonra seçebilme.
4. En önemli ve değerli olduğu düşünülen şeyleri ödüllendirme ve değer verme.
5. Serbestçe (özgür) seçilen bir değeri açıkça söyleyebilme.
6. Serbestçe (özgür) seçilen değerle uyumlu olan bir hareket tarzı (tavır) ortaya koyma.
7. Seçilen değerle uyum içerisindeki bir hareket tarzında tekrar tekrar hareket edebilmek (Akbaş, 2004: 674).

Bu işlemler yapılırken değerler öğretilmeye çalışılmamaktadır. Değerler açıklaması, öğrencilerin söylemleri ile davranışları arasındaki boşluğu doldurmak için onların düşünmelerini sağlayacak önemli değer konularına odaklanmaktadır (Yiğittir ve Kaymakçı, 2012: 51).

Öğretmen, değer açıklama yöntemini kullandığında grup tartışması, etkin dinleme, görüşme gibi sözel etkinliklerden yararlanabileceği gibi düşünce kâğıtları, otobiyografi, değer kâğıdı (Bacanlı, 1999: 26) gibi yazılı etkinliklerden de faydalanabilir.

2.1.9.3. Ahlaki Muhakeme Yaklaşımı

Ahlaki muhakeme yaklaşımında öğrencilere hikâyeler anlatılır ve bu anlatılan hikâyelerle öğrencilerin olayları muhakeme etme yetenekleri geliştirilir. Kohlberg

tarafından geliştirilen bu yaklaşımda amaç, öğrencilere verilen ve ahlaki ikilem yaratan hikâyelerle öğrencilerin ahlaki yargılarını ortaya çıkarmaktır (Akbaş, 2004: 75).

Kohlberg'in üç düzey olarak sınıflandırdığı ahlaki gelişim basamaklarında (Selçuk, 2005: 112) çocuklar gelenek öncesi dönemde (4-9 yaş), cezadan kaçmak veya ödül almak için kurallara uymaktadır. Geleneksel düzeyde (10-18 yaş), başkalarının övgüsünü almak veya dışlanmamak için kurallara uyarlar. Gelenek ötesi düzeyde (19 yaş ve ötesi) ise diğer insanların ortak mutluluğu için, evrensel değer ve kurallara önem verdiği için uymaktadır. Ahlaki muhakeme yaklaşımında öğrencilerin ahlak konulu hikâyelerdeki ikilemleri inceleyerek, en üst ahlaki basamağa çıkarılması hedeflenmektedir. Bu yaklaşım daha çok anlayışlı olma, adalet, eşitlik ve insani duyarlılık gibi ahlaki değerlere odaklanmaktadır (Huitt, 2004: 3).

Öğretmen, ahlaki muhakeme yolunu değer öğretiminde kullanırken örnek olaylardan yararlanabilir. Örnek olaydaki davranışların doğruluğu üzerinde tartışma yapılır. Öğrencilere, "... davranışı doğru mu, yoksa yanlış mı?" sorusu sorulur. Bu tartışma ile bireyin, davranışlarına rehberlik edecek ahlaki ilkeler geliştirmeleri hedeflenmektedir (Şen, 2007: 20).

2.1.9.4. Değer Analizi Yaklaşımı

"Değer öğretiminde kullanılan diğer bir yaklaşım da değer analizi yaklaşımıdır. Bu yöntem, Amerikan Sosyal Bilgiler Ulusal Kurulu tarafından geliştirilmiştir" (Bacanlı, 1999: 20).

Değer analizi yaklaşımının değer öğretiminde hedefleri şunlardır (Bacanlı, 1999: 22) :

1. Öğrencilere, bir değer nesnesini belli bir şekilde değerlendirmeyi öğretmek,
2. Öğrencilerin, söz konusu değer nesnesi hakkında en akılcı yargıya ulaşmalarına yardım etmek,
3. Öğrencilere, bazı değer nesnelere hakkında genel bir değer yargısını paylaşan bir grubun üyesi olunabileceğini öğretmek.

Bu yaklaşımda öğrenciler, örnek olaylarla ahlaki düşünme becerisini kazanırlar. Aynı zamanda öğrenciler, bilimsel problem çözme yöntemini sosyal problemlere uygulamayı da öğrenirler (Akbaş, 2004: 77).

Welton ve Mallan (Doğanay, 2006: 272-274) tarafından değer analizi yaklaşımında kullanılan süreç 8 aşama olarak belirtilmiştir. Bu aşamalar şöyle sıralanmıştır:

- 1- Değer sorununu belirleme,
- 2- Karşılaşılan değer sorununu açıklığa kavuşturma,
- 3- Sorun hakkında bilgi ve kanıtlar toplama,
- 4- Bilgi ve kanıtların uygunluğunu denetleme ve doğruluğunu değerlendirme,
- 5- Olası çözüm yollarını belirleme,
- 6- Çözüm yollarının her birinin olası sonuçlarını belirleme ve değerlendirme,
- 7- Seçenekler arasında birini seçme,
- 8- Seçilen öneri doğrultusunda davranışta bulunma.

Ziebert (2007: 460) tarafından “değer iletişimi” olarak da adlandırılan bu yaklaşımda “etkileşim”, değerler ve normların kazanılmasında belirleyici faktördür. Öğrenciler bu yaklaşımda kendilerine sunulan değerleri kabul etmezler. Bu değerler hakkında bir görüş geliştirirler ve onları yorumlamaya çalışırlar. Kurdukları iletişim ortamında tartışma ve muhakeme yaparak, kuralların geçerliliğini savunarak tartışmayı öğrenirler. Böylece değerleri yalnızca kendi bakış açılarından ifade etmeyi değil, aynı zamanda başkasının yerine geçmeyi ve olayları karşısındaki kişinin bakış açısından görmeyi de öğrenmektedirler. Değerler analizi öğrencilere, bir değer nesnesini belli bir şekilde değerlendirmeyi öğretmeyi; söz konusu değer nesnesi hakkında en akılcı yargıya nasıl ulaşacaklarını göstermeyi ve bu yolla onlara yardım etmeyi hedeflemektedir (Bacanlı, 1999: 34).

2.1.9.5. Eylem Öğrenme Yaklaşımı

Bu yaklaşıma göre, değer öğretiminde bireyin yaşamında ve onun toplumsal ilişkilerinde yararlı olabilecek değerler seçilmeli ve bu değerler öğretilmelidir. Bireyin düşünce ve davranışlarının temelindeki etken önemlidir. Bu nedenle eylem öğrenme yaklaşımı, öğrencinin değerleri davranışa dönüştürmesine odaklanmıştır. Eğer bir değer, kişinin davranışlarında gözlenmiyorsa söz konusu değer bir kıymeti ve önemi olmadığına inanılmaktadır (Yiğittir ve Kaymakçı, 2012: 51).

Bu yaklaşım için 1992’de değerler açıklamasına benzer şekilde işlem basamakları oluşturulmuştur. Bu işlem basamaklarından giriş döneminde öğrencilerin yaşadıkları ortamdaki problemleri ve bunların olası çözümlerini tespit etmeleri sağlanır. İşlem döneminde çözüm yolları geliştirilerek bunlardan en uygunu seçilir. Sonuç döneminde seçilen çözüm yolu için gerekli planlama yapılarak uygulanır. Kontrol döneminde de uygulanan çözüm yolu ile ilgili değerlendirme yapılır (Huitt, 2004: 9-10).

2.1.9.6. Gözlem Yoluyla Öğrenme Yaklaşımı

Bu yaklaşım öğrenciyi aktif kılarak ve kendi duyu organları vasıtasıyla ilk elden öğrenmesini sağlamaktadır. Gözlem yoluyla öğrenme, birçok sosyal davranışın ve değerlerin kazanılmasında kaynaklık etmektedir. Çünkü insanlar sosyal davranışlarının birçoğunu birilerini model alarak öğrenmektedir. Bu model anne-baba olabileceği gibi televizyon, sinema, spor ve müzik dünyasından biri de olabilmektedir. Geçmişte çocuğun modeli çoğunlukla yakınındaki insanlar olmaktadır. Günümüzde ise dünyanın herhangi bir ülkesindeki bir futbolcu veya şarkıcı model olabilmektedir. Bu yaklaşım da öğrencilere kendi hayatlarında bulunan kişilerin olumlu değerlerinin farkına varmalarını ve bunu içselleştirmelerini sağlamaktadır (Akbaş, 2005: 94).

2.1.10. Örtük Program

“Eğitim literatüründe, çok geniş bir içerikte ele alınan örtük programın kapsamını, Eisner (1985), toplantılar, kıyafet düzenlemeleri, öğrenciyi izleme ve diğer bütün kültürel özellikleri aracılığıyla okulun öğrencilere dolaylı olarak öğrettiği her şey olarak belirlemektedir” (Sarı, 2007: 18).

“Okullarda, öğrencilerin sadık olmaları ve okul topluluğu ile gurur duymaları için, kültürel geçmişlerini önemsenmeden ortak değerleri onlara kazandırmak için kasıtlı uygulamalar yapılmaktadır. Örneğin okul üniforma veya kıyafet kuralları, törenler, okul ritüelleri söz konusu uygulamalar arasındadır” (Katılmış, 2010: 49).

Bu uygulamalar yoluyla okullarda, çeşitli kaynaklar üzerinden bazı değerler öğrencilere ifade edilmektedir. Öğrencilere verilen bu değerler temelde üç kaynaktan oluşmaktadır. Bu kaynaklar kısaca şöyle özetlenebilir (Yüksel, 2005: 316-317):

Sınıf içi ve dışında okulun yürüttüğü faaliyetler vasıtasıyla öğrencilere yansıtılan değerler: Okulda programın gereği olarak yapılan uygulamalar ve sınıf içinde

öğretmenlerin sergilediği davranışlarla öğrencilere değerler edinmeleri sağlanır. Bu değerlerden bir grubuna (dakiklik, kurallara uyma, düzenli olma vb.) resmî programda değinirken, açıkça söylenirken, bir kısmına ise (sessiz olma, öğretmene karşı çıkmama, öğretmenin her söylediğini doğru kabul etme vb.) resmî programda açıkça ifade edilmemekte ve öğrenciler bu değerleri çoğunlukla farkına varmadan okul ve sınıf ortamında kendiliğinden elde etmektedirler.

Ders kitapları ve diğer kaynak materyallerden öğrencilere yansıtılan değerler: Bu materyaller aracılığıyla hem formel programda yer verilen değerler hem de örtük program içerisindeki değerler öğrencilere ulaştırılabilir. Örneğin, resmî programda kadının erkek ile eşit şartlarda toplumsal yaşamda yer alması düşüncesi vurgulanırken, konuyu işlerken yer verilen görsellerde kadınlar, yemek yapmak, çocuğa bakmak, temizlik yapmak gibi geleneksel rolleri yansıtacak şekilde sunularak öğrencilere toplumsal cinsiyet rolleri hakkında kapalı mesajlar verilmektedir.

Okul sistemine yansıyan sosyal ve politik değerler: Eğitim ile politik ideolojik örgütler arasında bir yakınlık bulunmaktadır. Çünkü her iktidar, güç odağı, kendi ideolojik görüşü ile çelişmeyen mesajları, konuları öğrencilere hem resmî program aracılığıyla açıkça hem de örtük program aracılığı ile fark edilmeden vermek istemektedir.

Kohlberg, iletişim, değer ve ahlâk boyutlarında olmak üzere örtük programa yönelik aşağıdaki tanımlama ve kabulleri öne sürmektedir (Katılmış, 2010: 51).

1. Örtük program okul ortamında gerçekleşen sosyal ilişkilerle ilgilidir.
2. Örtük program, okulun öğrencilerin ahlâk gelişiminde kullanabileceği en kapsamlı ve en etkili programdır.
3. Ahlâkî gelişim, adil olmayı sağlayacak ahlâkî olgunluğa yönelik olmalıdır.

Kohlberg, öğretmen ve idarecilerin kendi sınıf ve okullarının örtük programını değiştirmeleri için şu önerilerde bulunmuştur (Yüksel, 2005: 323):

- Ahlâk kavramı açık hale getirilmeli, ahlâk ilkeleri ve kültürel değerler arasındaki farklılıklar ortaya konmalı, ahlâkî değerlerin eğitimciler için gerçek anlamı ortaya çıkarılmalıdır.
- Eğitim faaliyetlerinde her bir öğrenci üzerine değil, okul ve sınıf gibi gruplar üzerine odaklanılmalıdır. Okullarda demokratik katılımı sağlamak için küçük öğrenci gruplarının oluşturulması gerekli olacaktır.
- Kurallar koymak ve bunları güçlendirmek için katılımcı demokratik yapılar tüm öğrencileri içine almalıdır. Demokrasi sadece sosyal bilgiler dersinde işlenecek bir konu değil, okulda bir yaşam tarzı olmalıdır.
- Öğrenciler, öğretmenlerin liderliğine ve görüşlerine ihtiyaç duyarlar. Ancak aynı zamanda soru sormaya ve kendi fikirlerini serbestçe ifade etmeye de ihtiyaç duyarlar. Bu nedenle demokratik toplantılarda birliktelik ve adaletin desteklenmesi gereği öğrencilere açıkça ifade edilmelidir.

2.1.11. Değerler Öğretiminde Kullanılabilecek Yöntem ve Teknikler

Yöntemlerin seçimi; günümüzün sınıf içi etkileşiminde her zaman olduğu gibi güncel ve hayatî bir öneme sahiptir; ancak bugün, bireyi merkezde bulunduran öğretim yöntemlerinin, geçmişte olduğundan daha çok işe koşulması gerektiği savunulmaktadır. Bireyi merkezde bulunduran eğitim yaklaşımı; öğrencinin en iyi biçimde öğrenebilmesi için etkin duruma geçirilmesini, öğrenmenin öğrenci yaşamından ayrılmamasını, öğrenenin ilgi ve gereksinimlerinin ön planda tutulmasını gerektirir (Demirel, 1997: 62).

Eğitimde başarıyı yakalamak için kazanımlara uygun yöntem ve teknikler seçmek gerekir. Değerler eğitiminde kullanılabilecek yöntem ve teknikler belirlenmeli ve her değere uygun yöntem ve teknikler işe koşulmalıdır.

2.1.11.1. Düz Anlatım Yöntemi

"Düz anlatım", "Sözlü anlatım", "Anlatma" ya da "Takrir" gibi değişik isimlerle anılan bu yöntem geleneksel bir yöntemdir. Eğitim tarihi boyunca ve günümüzde de en yaygın kullanılan öğretim yöntemidir (Ergün ve Özdaş, 1997: 42).

Klasik bir öğretim yöntemi olan anlatım yöntemiyle öğretmenler sahip oldukları bilgileri sınıfta bulunan çok sayıdaki öğrencilere aynen aktarırlar, bu yöntem daha çok

bir konu ile ilgili bilgi aktarılırken, belli bir konuya giriş yaparken veya belli bir konuyu özetlerken kullanılmaktadır (Saba, 2000, 185-186).

Düz anlatım yöntemi ile değer öğretiminde öğretmen öğrenciye kazandıracağı değeri sınıfta anlatır. Bu değeri anlatırken hikâyelerden ve benzetim tekniğinden yararlanır. Kazandırmak istediği değerlerin davranışa yansımaları konusunda sorular sorar, beyin fırtınası tekniğini kullanarak öğrencilerin değer ile ilgili davranışlar konusunda düşünce üretmelerini sağlar.

Bu yöntem “bir değeri telkin etme” , “ahlaki muhakeme” ve “değer analizi” yaklaşımına uygun bir yöntemdir.

Anlatım, öğretmenlerin bilgilerini, pasif bir şekilde oturarak dinleyen öğrencilere otokratik bir biçimde ilettiği geleneksel bir yöntemdir.... Modern öğretim anlatıma pek fazla yer vermemekle birlikte öğretmen hemen her konuda bu yöntemden belli bir ölçüde yararlanma gereği duymaktadır. Anlatımın kısa ve ilginç olmasını sağlama ve herkesin dikkatini çekme öğretmenin görevidir. Öğretmenin konuşmasının, hareketlerinin, görünümünün, anlatımındaki açıklığın ve öğrencilerle göz göze ilişkisinin bu yöntemde son derece önemli olduğu bilinmelidir (Küçükahmet, 2009: 61-62).

Özellikle değerler öğretimi sırasında sadece anlatım yönteminin kullanılması yararlı olmaz. “... günlük ders planı düzenlenirken daha üst düzeydeki hedef davranışların kazandırılması sırasında dikkati çekme, güdüleme, gözden geçirme ve geçiş basamaklarında, ara ve son özetle, tekrar güdüleme ve kapanışta bu yönetime başvurulabilir” (Sönmez, 2010: 211).

Öğretmen bu yöntemi kullanırken aşağıda belirtilen ilkelere uymalıdır:

1. Öğretmen kibirli olmamalıdır. Öğrencilere karşı olumsuz bir tavır takınmamalıdır.
2. Öğrencilere karşı gerçek bir ilgi göstermelidir.
3. Öğretmen arkadaşça davranmalıdır.
4. Öğrenciyle ortak olan özelliklerini (din, dil, ulus, gelenek, memleket, deneyim vb.) vurgulamalıdır.
5. Öğrencilere içten davranmalıdır.
6. Öğrencilere saygı duyulan kişilerden örnek vermelidir.

7. Gereksiz el, kol, vücut, yüz hareketleri yapmamalıdır.
8. Konunun uzmanı olduğunu yeri geldikçe vurgulamalıdır.
9. Dersin başında ulaşacağı hedefi belirtmemelidir. Bunun yerine öğrencilerce görüş birliği içinde olduğu yerden hareket ederek istendik davranışlara adım adım gitmelidir.
10. Sınıfın ve içeriğin özelliğine göre ses tonunu ayarlamalıdır.
11. Kendine hakim olmalı ve öğrencilerle göz iletişimi kurmalıdır (Sönmez, 2010: 212).

2.1.11.2. Tartışma Yöntemi

Tartışma yöntemi ile değer öğrencilere kazandırılırken, öğrencilere kazandırılacak değer ve bu değerlerin davranışları hakkında bilgi verilir ve öğrenciye kazandırılacak değer ve bu değerlerin yaklaşımları tartışmaya açılır. Amaç öğrencilerin değer hakkındaki görüş ve düşüncelerini diğer öğrencilerle paylaşmalarını sağlamaktır. Tartışma yöntemi öğrencilerin kazandırılması amaçlanan değerlere eleştirel açıdan yaklaşımlarını sağlar. Bu yöntem beyin fırtınası tekniği ile kullanılırsa oldukça faydalıdır. Ayrıca bu yöntem; “ahlaki muhakeme” , “değer analizi” , “değer belirginleştirme” ve “eylem öğrenme” yaklaşımlarına uygundur.

“Bu yöntem belirli bir konu üzerinde öğrencileri düşünmeye yönleltmek amacıyla kullanılan yöntemlerden biridir” (Can, 2008: 41).

Duyuşsal alanın tepkide bulunma ve değer verme basamaklarındaki hedef ve davranışların kazandırılmasında tartışmanın bir türü olan güdümlü tartışma kullanılabilir. Güdümlü tartışma öğrencilerin hedef ve davranışlarını kazanmaları için yaşantı ve görüşlerini paylaştıkları, öğretmenin gözetiminde yapılan grup kontrol sürecini içermektedir. Güdümlü tartışma yönteminde öğrenciler birbirlerinin, düşünce, yaşantı ve görüşlerini aktif bir şekilde paylaşıırken, öğretmen genellikle yol gösterici bir görev üstlenir. Öğretmen tüm öğrencilerin aktif katılımını sağlamalıdır. Bu yöntemde bilgiyi ezberlemeye yönelik etkinliklerden daha çok öğrencileri eleştirel düşünmeye yönlendirici etkinliklere de yer verilmelidir (Sönmez, 2010: 250).

Tartışma yönteminin farklı uygulanış biçimleri olarak değerlendirecek bazı teknikler vardır. Bunlar:

Panel: Bir başkanlı küçük bir uzmanlar grubunun bir masa etrafında oturup öğrenci ya da dinleyici karşısında belirli bir değer üzerinde, değişik açılardan duygu ve düşüncelerini sunmak amacıyla yaptıkları bir konuşma türüdür. Uzmanlar konuşmalarını bitirdikten sonra, öğrenci ya da dinleyiciler aynı konuda onlara sorular yöneltip görüşlerini isteyebilirler. Ayrıca bu konuyla ilgili okulun bulunduğu çevrede uzmanlar varsa, bunlar sınıfa davet edilir (Sönmez, 2010: 217).

Bu yöntem “bir değeri telkin etme” , “ahlaki muhakeme” ve “bir değeri belirginleştirme” yaklaşımlarına uygun bir yöntemdir.

Zıt Panel: Öğrenciler soracakları ya da yanıtlayacakları konunun kavramlarını, olgularını, ilkelerini vb. bilmelidirler. Bu teknik uygulanırken önce paneli yönetecek bir lider seçilmelidir. Sonra sınıf ikiye bölünmeli ve her bölüm kendi içinde iki, üç, dört kişiden oluşan gruplara ayrılmalıdır. Bundan sonra biri soru, diğeri yanıt grubu olarak saptanmalıdır. Soru ve yanıt grupları belirlendikten sonra tartışacak soru sınıfa sunulmalı ve soru grubu soruları, yanıt grubu da muhtemel soruların yanıtlarını hazırlamak için her iki gruba 10-15 dakikalık bir süre verilmelidir. Bu sürenin sonunda soru grubu hazırladığı soruları diğeri gruba sormalı ve onlar da bunları yanıtlamalıdır. Eğer yanıt gelmiyorsa, soru grubu kendi sorularını yanıtlayabilirler. Hatta soru soran grup yanıtlayan; yanıtlayan grup da soru soran konumuna getirilebilir. Öğretmen grupların yanıltıcı ve konu dışı soru sormalarını, hep aynı öğrencinin soru sormasını ve yanıtlamasını engellemelidir (Sönmez, 2010: 254).

Bu yöntem, “bir değeri belirginleştirme” ve “ahlaki muhakeme” yaklaşımlarına uygundur.

Açık Oturum: Değişik görüşlere sahip küçük bir öğrenci ya da konuşmacı grubun, bir başkan yönetiminde sanatsal, düşünsel, siyasal, toplumsal vb. içerikli bir konuyu veya bir değeri diğeri bir öğrenci seyirci kitlesi önünde tartışması için düzenlenen sözel bir iletişim türüdür (Sönmez, 2010: 255).

Bu yöntem, “ahlaki muhakeme” , “değer analizi” ve “bir değeri belirginleştirme” yaklaşımlarına uygundur.

Forum: Değişik görüşe sahip kişi ya da grupların herhangi bir konudaki sorunları tartışarak bir sonuca varmak için, bir başkanın yönetiminde sürdürdükleri sözel iletişim türüdür. Forumu yöneten öğretmenin hem konuşmada hem de yöneticilikte usta olması

gerekir; çünkü bu konuşmalarda, kitleyi ve konuşmacıları yönetmek çok zordur (Sönmez, 2010: 218).

Öğrencilerin konu ile ilgili farklı görüşlere sahip olmaları sağlanmalıdır. Öğretmen, görüşleri aldıktan sonra konuyu özetlemelidir. Bu yöntem, öğrencilerin kazandırılacak değerleri analiz etmelerini ve ahlakî muhakeme oluşturmalarını sağlar.

Sempozyum: Küçük bir konuşmacı grubun, öğrenci ya da dinleyici topluluğu karşısında bilimsel, sanatsal, düşünsel ağırlık taşıyan bir konunun veya bir değer belirlenmiş bir yönü üzerine önceden belirlenmiş bir konuşma yapımları olarak ele alınabilir. Sosyal Bilgiler dersinde “Cumhuriyetimizin Kurucusu Atatürk” ünitesiyle ilgili hedef davranışlar öğrenciye kazandırılırken, sınıfta sempozyum yapılabilir. Bu konuda bildiri sunmak isteyen öğrenciler önceden belirlenir. Onlar bildirimlerini hazırlarlar ve sempozyumun yapılacağı zaman sınıfa sunarlar. Öğrenciler, bildiri sunanlara soru sorabilir. Bunun için onlar yüreklendirilmelidir (Sönmez, 2010: 218).

Bu yöntem, “ahlaki muhakeme”, “değer analizi” ve “bir değeri belirginleştirme” yaklaşımlarına uygundur.

Münazara: İki tartışma grubunun bir konuyla ilgili iki karşıt görüşü bir yargıçlar kurulu (jüri) önünde savunmaları olarak betimlenebilir. Öğrenme öğretme ortamında sıkça kullanılan bir konuşma türüdür. Münazarada yanlış olan görüş kazanabilir. Bu durum, öğrencileri istenmedik davranışlara götürebilir. Bu nedenden dolayı, münazara konuları tutarlı bir biçimde seçilmelidir, ayrıca her münazaranın sonunda, yargıçlar kurulu başkanı ya da yetkili öğretmence bir açıklama yapılmalıdır (Sönmez, 2010: 254-255).

Bu yöntem, “ahlaki muhakeme”, “değer analizi”, “bir değeri belirginleştirme” ve “eylem öğrenme” yaklaşımlarına uygundur.

2.1.11.3. Gösterip Yaptırma Yöntemi

Gösteri, öğretmenin öğrencilerin önünde bir şeyin nasıl yapılacağını göstermek ya da bir prensibi açıklamak için yaptığı işlemlerdir. Gösteride hem görsel hem işitsel iletişim kullanılır. Gösterinin en önemli faydası herhangi bir şeyin en uygun biçimde ya da ustaca nasıl başarılacağını göstermedir. Bu nedenle gösteri en uygun bir biçimde hazırlanmalı ve uygulanmalıdır. Gösteri öğrencilere olayın gerçek oluşumunu hem

görerek hem işiterek öğrenme imkânını sağlar. Gösteri, kelimelerin yetersiz olduğu fikirler, prensipler, hareketler ve kavramların açıklanması için kullanılır. İyi bir gösteri öğrencinin dikkatini çeker. Öğrenciler de gösterileri yönetebilirler. Böylece beceri ile tutumlarının ilişkisi gelişir. Dönüt sağlamak için gösteri sırasında sorulardan yararlanır. Bir işi yapmanın “doğru yolunu” göstermek kadar “yanlış yolunu” da göstermeye ve tartışmaya yardım eder. Gösterinin sonunda, basamakların bir özeti verilmeli ya da oluşumuna ilişkin bir özet verilmelidir (Küçükahmet, 2009: 70).

Bu yöntem, “bir değeri telkin etme” , “değer analizi” ve “bir değeri belirginleştirme” yaklaşımlarına uygundur.

2.1.11.4. Örnek Olay Yöntemi

Örnek olay yöntemi gerçek yaşam sorunlarıyla öğrencileri yüz yüze getiren bir yöntemdir. Daha önceden öğrenilmiş kavram ve ilkelerin uygulamaya koşulmasıyla, öğrenme-öğretme ortamında kuram ve uygulama arasındaki boşluğun doldurulmasına yardımcı olur... Örneğin Sosyal Bilgiler dersinde konular soyut olabilir. Bu kavram, olgu, ilke ve kuramlarla öğrenci gerçek yaşam arasındaki köprüyü kuramayabilir. İşte bu sorunu çözebilmek için öğretimde kullanılacak yöntemlerden biri örnek olaydır. Bu yöntemde, hedeflere ulaşmak için öğrenciler, derslikte gerçek yaşantıya benzetilmiş olgu, olay, durum ve sorunlarla yüz yüze getirilirler... Bu yöntem, öğrencileri edilgen halden kurtarıp etken hale yani kavramları, ilkeleri uygulama durumuna getirebilir. Öğrenciler gerçek olayla yüz yüze kalmış gibi düşüncelerini ileri sürebilir ve sorunu çözücü öneriler geliştirebilirler (Sönmez, 2010: 292-293).

Örnek olay yöntemini değerlerin öğretiminde kullanmanın temelinde, “öğrencilerin değerleri, sadece öğretmenin etkili olduğu anlatma yöntemi ile öğrenmeleri yerine, davranışları bir örnek olay içinde ve tartışarak kendilerinin bulmalarının daha kalıcı ve etkili olduğu” düşüncesi yatmaktadır (Aydın, 2012: 128).

Örnek olay yöntemi kullanılırken şunlara dikkat edilmelidir:

- a. Sınıfa getirilecek örnek olayda ayrıntılar iyi belirlenmiş olmalı (Örnek olay gerçek mi? Olay anlamlı mı? Bir bütünlük taşıyor mu? Mantık açısından farklı bir görüş getiriyor mu? gibi),
- b. Örnek olayda temel bir sorun bulunmalı,

- c. Bu sorunun analiz edilmesi istenmeli, böylece sorun iyice anlaşılmalı,
- ç. Örnek olay, hedefler, ilişkiler ve değerler açısından değerlendirilmeli,
- d. Örnek olayda beklenen çözüm için öğrencilere ön bilgiler verilmeli; bu amaçla ya yazılı bir rapor verilmeli ya da örnek olayla ilgili bir video filmi gösterilmeli,
- e. Örnek olay için yönlendirici tartışma soruları önceden belirlenmeli; olayın nedeni, oluş şekli ve sonuçları üzerinde tartışmalar yoğunlaşmalı,
- f. Tartışma sonunda ortaya çıkan ilke ve sonuçlar ile en çok görüş birliğine varılan öneriler belirlenip bir yere kaydedilmeli,
- g. Örnek olayda elde edilen sonuçlardan ve deneyimlerden kurumlardaki çalışmalarda ne şekilde yararlanılacağı konusu üzerinde durulmalıdır (Demirel, 1997, 83-85).

Bu yöntem; öğrencilerin öğrendikleri değerler ile yaşadıkları toplumsal yaşantı arasında bir köprü kurmalarını sağlar. Kazandıkları değerlerin davranışlarını toplum içerisinde uygulamalarına imkân tanır. “Ahlaki muhakeme”, “değer analizi” ve “eylem öğrenme” yaklaşımlarına uygun bir yöntemdir.

2.1.11.5. İşbirliğine Dayalı Öğrenme Yöntemi

İşbirliğine dayalı öğrenmede, bilimsel yaklaşım ve demokratik tutum baskındır. Bu öğrenme yöntemi, öğrencilerin iki ile altı kişilik gruplar içinde belirli bir konu ya da değer hakkında beraberce çalışmalarını içermektedir (Sönmez, 2010).

Ayrıca işbirliğine dayalı öğrenme gruptaki her bireyin katkısını sağlar. Böylece öğrencilerin öz saygı ve öz yeterlik duygularının geliştirilmesine yardımcı olur. Öğrenciler bu öğrenme yöntemi yardımıyla başkalarının fikirlerine saygılı olmayı, hoşgörülü olmayı ve tartışmayı yani demokratik yaşama alışkanlığını kazanırlar (Senemoğlu, 2007).

Aykaç (2006: 183-184)'a göre işbirliğine dayalı öğretimin temel ilkeleri:

- a. Grup büyüklüğü en az 2, en çok 6 kişiden oluşmalıdır ve öğrenme küçük gruplar içinde gerçekleştirilmelidir.
- b. İşbirlikçi öğrenim grupları kendi içinde gaye yerine dışa dönük olabilen bir gayeyi seçer.

- c. Grup üyelerinin kişilik kazanımı ve yeteneklerinin gelişimi için fırsatlar sağlanmalıdır.
- ç. Öğretmen tarafından belirlenen çalışma ilkeleri ve amaçları bütün grup üyeleri tarafından benimsenmelidir.
- d. Öğretmenler, net ve doğru kararlarla öğrencilerin hangi materyallerle çalışacaklarını, bunları ne zaman alacaklarını grupların kuruluş aşamalarında öğrencilere yazılı olarak vermelidir.
- e. Öğretmenler, öncelikle akademik başarı, cinsiyet ve rekabet temellerine göre öğrencileri olabildiğince heterojen karışacak şekilde gruplar halinde düzenlemelidir.
- f. Öğretmenler, öğrencilerin öğrenmek zorunda oldukları özel bilgileri kavraması ve gerekli anahtarları elde etmesi için görevler yapılandırılmalıdır.
- g. Genel düzenlemede başarılı olan grup ödüllendirilmektedir.

2.1.11.6. Problem Çözme Yöntemi

Problem çözme becerisinin bireyin ve grubun içinde yaşadığı çevreye etkin uyum sağlamasına yardım ettiği düşünülmektedir. Bazı problemlerin kesin çözümleri vardır. Belli yöntemler kullanılarak doğru çözümlere ulaşmak mümkündür. Ancak, bazı problemlerin çözümleri kesin değildir. Bu durumda problemin çözümü disiplinler arası bilgiyi, çok yönlü düşünmeyi ve yaratıcılığı gerektirmektedir (Senemoğlu, 2007: 536).

Gözütok'a (2006) göre genel olarak yaygın kabul gören problem çözme adımları şunlardır:

1. Problemin varlığının fark edilmesi
2. Problemin anlaşılması
3. Problemle ilgili bilgilerin toplanması
4. Çözüm yollarının ortaya konması
5. En iyi çözüm yolunun seçilmesi
6. Problemin çözülmesi ve değerlendirilmesi

Problem çözme yöntemi, anlatım yöntemi ve soru cevap tekniği gibi otokratiktir. Bunun için problem çözme yönteminin uygulanışı sırasında öğretmen öğrencilere sadece rehberlik etmelidir ki etkin bir öğrenim gerçekleşmiş olsun. Ayrıca bu yönteme çokça başvurulmalıdır. Çünkü eğitimin en önemli amacı, öğrencilerde problem çözme

davranışlarını geliştirmektir. Öğrencileri gelecek hayatındaki problemlere karşı hazırlıklı duruma getirmek için bu yöntem onlara sık sık kullanılmalıdır (Çalışkan, 2000: 23).

Problem Çözme Yönteminin Temel Özellikleri

1. Bu yöntemde öğrenci aktiftir.
2. Öğrenciye bilimsel yöntemi kullanmayı öğretir.
3. Kalıcı öğrenme sağlanır.
4. Hem bilişsel hem de duyuşsal öğrenmeyi sağlamaya uygundur.
5. Öğrencide sorumluluk duygusunun gelişmesini sağlar.
6. Bağımsız düşünme ve araştırma yeteneğinin gelişmesine yardımcı olur.
7. Fazla zaman gerektirebilir.
8. Gerekli araç-gereç sağlamada imkânsızlıklar olabilir.
9. Öğrencinin değerlendirmesi güçtür.
10. Sınıf yönetiminde olumsuzluklara neden olabilir.
11. Öğrenci seviyesine uygun sosyal problem bulmakta güçlük çekilebilir (Okutan, 1997: 68).

Problem Çözme Yönteminde Göz Önünde Bulundurulacak Esaslar

1. Sorunu çok iyi anlamış olmak gereklidir.
2. Konu ile ilgili beş duyu organının etkin hale getirilmesi gerekmektedir.
3. Sorunla ilgili bilgiler bellekte tutulmalıdır.
4. Sistematik düşünebilme yeteneğine sahip olunmalıdır.
5. Problemin önemini öğrencilere göstermelidir.
6. Öğrencinin kullanacağı uygun araç gereç sağlanmalıdır.
7. Öğrencileri sorunla karşı karşıya bırakmalıdır.
8. Yerinde ve zamanında rehberlik yapmalıdır.
9. Değerlendirmede ölçüt geliştirmelerine yardım etmelidir (Adıyaman, 2008: 36).

2.1.11.7. Soru-Cevap Tekniği

Soru-cevap tekniği, öğretmenin formüle ettiği soruları öğrencilerin sözel olarak cevaplamalarına dayanan bir öğretim tekniğidir. Bu teknikte iyi bir öğretmen neyi ne

zaman soracağını bilmeli, ayrıca öğrencileri de belli bir çerçeve içinde tutmalıdır. Yine öğretmen soruları ile öğrencilerin yalnızca gerçek hatırlama ile cevap vermelerini değil, düşünmelerini de sağlamalıdır. Sorular öğrencilerin kendi bilişsel yeteneklerini kullanmalarına imkan sağlamalıdır. İyi bir soru sorma tekniği öğrencilerin düşünmelerine, değerlendirmelerine ve yaratıcılıklarına imkân sağlamalıdır (Küçükahmet, 2009: 64).

Öğretmen soruları hazırlarken:

1. Öğrenciyi düşünmeye yöneltmeli, öğrenciye fırsat vermeli, ezberciliğe yöneltmemelidir.
2. Öğrenci seviyesine uygun olmasına dikkat etmelidir.
3. Öğrenci diline uygun, açık ve net olmasına dikkat etmelidir.
4. Her sorunun kritik bir noktayı içermesine dikkat etmelidir. Kolaydan zora giden bir yol izlenmesine dikkat etmelidir.
5. Sorunun, öğrenci yaşantısı ile uygun olmasına dikkat etmelidir. Soruların bir davranışı kapsamamasına dikkat etmelidir.
6. Cevabı "evet-hayır" biçiminde olan soru sorulmamasına dikkat etmelidir (Okutan, 1997: 67).

Öğretmen yukarıda belirtilen maddelere dikkat ederek soruları hazırladıktan sonra sorularını öğrencilere yöneltirken de:

1. Soruların anlaşılabilir olmasına dikkat etmelidir.
2. Soruyu, cevaplayacak öğrenciyi seçmeden önce tüm sınıfa yöneltmeye dikkat etmelidir.
3. Soruların, dersin amaçlarıyla uyumlu olmasına dikkat etmelidir.
4. Bir defada sadece bir soru sormaya dikkat etmelidir.
5. Her sorudan sonra en az üç saniye beklenmeye dikkat etmelidir.
6. Cevapları geliştirici sorular da sorulmaya dikkat etmelidir.
7. Cevapları bilinen ve tek kelimelik cevabı olan sorulardan kaçınmaya dikkat etmelidir.
8. Pekiştirmeyi dozajında kullanmaya dikkat etmelidir.
9. Cevaplar dikkatle dinlenmelidir (Zülfikar, 2004: 42-43).

“Bir değeri telkin etme”, “bir değeri belirginleştirme” yaklaşımlarına uygun olan bir tekniktir.

2.1.11.8. Beyin Fırtınası Tekniği

Bu tekniğin kullanılabilmesi için hedef davranışların en az uygulama düzeyinde olması, sorunun birden fazla çözüm yolunun bulunması ve öğrencilerin çözüm için önkoşul davranışları kazanması gereklidir...Bu teknikte öğretmen öğrencileri yöreklendirmeli, hepsinin çözüm üretmelerini istemeli ve onlara fırsat ve olanak tanımalı, kendisi hiçbir görüş belirtmemelidir (Sönmez, 2010: 299).

Beyin fırtınası teknikleri uygulanırken şu özellikler göz önünde bulundurulur.

- Toplantının amacı belirlenir.
- Zaman sınırı belirlenir. Bu süre içinde herkesin katkı getirmesi istenir. Eleştiriler için zaman ayrılır.
- Tartışmaların süresi bitince söylenenler analiz edilir. Değerlendirme ve yeniden yapılanması sağlanır.
- Toplantı sonunda tartışmalara devam edilip edilmeyeceğine karar verilir (Büyükkaragöz ve Çivi, 1999: 89).

Etkili bir beyin fırtınası sürecinin oluşabilmesi için beyin fırtınası esnasında:

- Öğrencilerin ileri sürdükleri fikirleri asla eleştirilmemelidir.
- Öğrencilerde sınırsız düşünme özendirilmelidir.
- Öğrencilerin fikirlerinde genellikle nitelik yerine nicelik aranmalıdır.
- Öğrencilerin amaçları, gelişme ve geliştirme olmalıdır (Saba, 2000: 195).

Öğretmen kendi kişisel çabaları ve duyarlılığıyla sınıfına en uygun strateji, yöntem ve tekniği seçmeli ve öğrencilerden aldığı dönütlerle gerekli değişiklikleri yapmalıdır. “En iyi yöntem, dersin hedeflerine, öğrencinin hazırbulunuşluğuna, öğrenme biçimine, dersin süresine, öğrenci mevcuduna uygun olarak seçilen ve başarılı olarak kullanılan yöntemdir” (Uysal, 2010).

2.1.11.9. Benzetim (Simülasyon) Tekniği

Askerlerin harp oyunlarıyla, pilotların uçak modelleriyle, şoför adaylarının özel pistlerde yetiştirilmelerinin ortak bir yanı vardır. Bu ortak yan, öğrencinin gerçek durumunun bir benzeri üzerinde eğitime çalışmasıdır. Bu durumda aslının yerine

“yapay”ı konmaktadır. İşte bu tür yetiştirmeye “benzetim tekniğiyle yetiştirme” denmektedir (Küçükahmet, 2009: 105).

Benzetim tekniğinin etkinlikle uygulanabilmesi için öğrencilere esas amacın açıklıkla anlatılması gerekmektedir. Aksi takdirde yapay bir ortamda modeller üzerinde çalışmak öğrencilere bir oyun gibi gelebilir ve dikkat etmeleri gereken hususlara dikkat etmeyebilirler. Temel ilke ve kuralların öğrenilmesi için öğretmenin sık sık hatırlatma yapması gerekmektedir. Öğretmen öğrencilerin serbest çalışmalarını ve kendi kendilerine kararlar vermelerini sağlamalı, yaratıcılığını desteklemelidir. Ancak hataları da hemen belirtmeli ve doğrusunu açıklamalıdır (Küçükahmet, 2009: 107).

Benzetim tekniğinin uygulandığı bir eğitsel etkinliğin sonunda mutlaka bir özet ve genel değerlendirmenin yapılması gerekmektedir. Bu, öğrencilerin hatalarını görmelerine, nelere dikkat etmeleri gerektiğini anlamalarına ve gerçek ortamdaki başarıları konusunda bir fikir sahibi olmalarına yarayacaktır (Küçükahmet, 2009: 107).

2.1.11.10. İstasyon Tekniği

İstasyon, bütün sınıfın her aşamada (her istasyonda) çalışarak bir önceki grubun yaptıklarına katkı sağlayarak bir basamak ileri götürmeyi, yarım kalan işi tamamlamayı öğreten bir tekniktir (Gözütok, 2006).

İstasyon tekniğinde üç ayrı masadan oluşan üç istasyon vardır. Masalar “öykü-slogan-afiş vb.” şeklinde isimlendirilir. Sınıf üçe ayrılır ve her grup farklı bir masaya yerleşir. Öğrenciler masalar için belirlenen konular üzerinde belirli bir süre çalışırlar. Bu süre sonunda gruplar çalışmalarını istasyonlarda bırakarak yer değiştirirler ve birbirlerinin çalışmalarına devam ederler. Her grup bütün istasyonlarda çalıştıktan sonra kendi istasyonlarına geri dönerler. Daha sonra bütün çalışmalar sınıfta sunulur (Uysal, 2009: 10).

“İstasyon yönteminin uygulanmasıyla öğrencilerde birlikte çalışma, birbirlerini tanıma, özel yeteneklerini ortaya çıkarma, yaratıcılık, başlanmış olan bir işe katkı getirme, katılımdan keyif alma, kurallara uyma, iletişim becerileri gibi yetenekler gelişir” (Gözütok, 2006: 257).

2.1.11.11. Yaratıcı Drama Tekniği

Yaratıcı drama sınıf içi oyunlarla geliştirilen bir etkinliktir. Bu etkinlik boyunca ğrenci; etkin durumdadır, onun yaşantılarından yola çıkılarak planlanan canlandırmalar söz konusudur, öğrenenin ilgi ve gereksinimi ön plandadır (Kutluata, 2008: 44).

"Yaratıcı dramanın en çok sosyal bilgiler dersinde kullanıldığı belirtilmektedir" (Can, 2008: 41).

Yaratıcı drama tekniği eğitsel ortamda uygulanırken şu sıraya göre uygulanmalıdır (Can, 2008: 41) :

1. Neyi yapıp gösterecekleri öğrencilere açık ve anlaşılır şekilde söylenmelidir.
2. Öğrencilere hazırlanmaları için süre verilmelidir.
3. Öğrenciler hazırladıklarını teker teker veya birlikte sınıfta sunup göstermelidir.
4. Yapılanların doğruluğu üzerinde sınıfa tartışılmalıdır.

Değerlerin ğretiminde bu yöntem başarıyla uygulanabilir. Örneğin, kıskançlığın, yalanın, savurganlığın kötülüğünün açıklanmasında, anne baba ve büyüklere saygı, kklere sevgi, yoksullara yardımın güzelliğinin gösterilmesinde yaratıcı drama yöntemi değer öğretiminin kuru bilgiler olarak kalmasına engel olabilir. Bu yöntemle eğlenerek öğrenme sağlanabilir. Oyun kişiliğe çeşitli yararlar sağlayan bir aratır. ocuk oyunla toplumsallaşmaya ve topluma uymaya başlamaktadır (Varol, 2013: 43).

2.1.11.12. Doğaçlama Tekniği

"Doğaçlama, beelirli bir n hazırlığa dayanmaksızın, o anda oluşturulan, seçilen ya da verilen konuyu, akışı, önceden ayrıntılarıyla saptanmamış, anında yaratılan, geliştirilen özgün bir "oluşturma" sürecidir." (Adıgüzel, 2006: 260).

2.1.11.13. Rol Oynama Tekniği

"Rol oynama, öğrencinin kendi duygu ve düşüncelerini başka bir kişiliğe girerek ifade etmesini sağlar. Rol oynamada ğrenci kendisini farklı birinin yerine koyar, böylece farklı bakış açılarından bakmayı ve farklı düşüncelere saygı duymayı öğrenir." (Adıgüzel, 2006: 260).

2.1.11.14. Altı Şapkalı Düşünme Tekniği

Altı şapkalı düşünme bir konu üzerinde sistematik olarak farklı açılardan düşünebilme becerisini öğrencilere kazandırmayı amaçlar. Altı şapkalı düşünmenin temelinde düşünce karmaşıklığının önlenmesi; duyguların, mantığın, bilginin ve deneyimin birbirinden ayrılması vardır. Altı şapkalı düşünme altı farklı bakışı simgeleyen farklı renklerde (beyaz, kırmızı, siyah, sarı, yeşil ve mavi) şapkalar vardır. Beyaz şapka, tarafsızlık ve objektifliği; kırmızı şapka, duygular, tutkular ve sezgileri; siyah şapka, olumsuzlukları ve karamsarlığı; sarı şapka, olumlulukları ve iyimserliği; yeşil şapka, yaratıcılığı ve üretkenliği; mavi şapka, tarafsızlığı ve sakinliği temsil eder (Uysal, 2010: 9).

2.1.11.15. Konuşma Halkası Tekniği

“Konuşma halkası, öğrencilerin görüş farklılıklarını görmeye ve farklı görüşlere saygı gösterme davranışını geliştirmeye yarayan bir tekniktir. Bu tekniğin bir amacı da sınıf içinde güven ve saygı atmosferi oluşturmak, öğrenciler arasında ilişkileri ve iletişimi geliştirmektir” (Gözütok, 2006).

Konuşma halkasında, katılımcılar birbirlerini karşılıklı görebilecek şekilde daire biçiminde otururlar. Konuyla ilgili bir kavram, ilke ya da sözcük verilerek görüş belirtmeleri istenir. Her öğrenci sıra kendisine geldiğinde görüşünü ifade eder. Konuşma halkası sürecinde üzerinde konuşulan konular bazen duyguları, bazen de düşünceleri ifade etmeyi gerektirir. Bu sayede öğrenciler duygu ve düşünceleri ayırt etmeyi öğrenir (Uysal, 2010: 9).

2.1.11.16. Günlük Konuşma Tekniği

Çoğu kez herhangi bir hedef davranışı gerçekleştirmek üzere düzenlenmemiş bir konuşma türüdür. Önceden düşünüp tasarlanmadan yapılan geliş güzel bir konuşmadır. Öğrenme-öğretme ortamında çoğu kez kullanılmaz. Bazen beklenmedik sorular gelince, öğretmence yapılan konuşmalar bu türe girebilir. Sözcüğü; öğrenci “Kaldıraçlarla ilgili problemlerin çözümünü anlayamadım. Bir kez daha bununla ilgili ilkeleri söyler misiniz?” dediği zaman, öğretmen bu ilkeleri öğrenciye hatırlatmak ve buldurmak için, kısa ve öz örnekleri sunabilir. İşte bunlar, günlük konuşmaya girebilir (Sönmez, 2010: 217).

2.1.2. Karahanlılar

“Karahanlılar adı ile araştırmalara konu olan ve hafızalarda bu isimle yer edinen Türk Hakanlığı, İslam’ı kabul eden ilk Türk devleti olmakla, her alanda büyük değişimlerin yaşandığı bir dönemi yansıtmaktadır” (Huncan, 2011: 57).

Karahanlılar Devleti'ne adını vermiş olan sülâleye çeşitli adların verildiği bilinmektedir. Bu adların içinde en yaygın olanı “Karahanlılar”dır. Bu ad ile Doğu ve batı Türkistan’da hüküm süren ilk Müslüman-Türk sülâlesinin (840-1242) kurduğu devlet ifade edilmektedir. Bu ad, özellikle tarihçi ve doğubilimci V. V. Grigorev’in 1874 yılında Mâverâü’n-nehr Karahanlıları hakkında yazmış olduğu makaleden itibaren yaygın bir ad haline gelmiştir. Karahanlılar deyimi bu sülâleye mensup hükümdarların unvanları arasında sık sık geçen Kara sözünden ileri gelmektedir (Genç, 2002: 1).

Bilindiği üzere Karahanlılar Devleti'nin başında, kendilerinin efsanevî destan kahramanı Alp Er Tonga’nın (Afrasiyâb) soyundan geldiklerine inanılan bir aile bulunmuştur. Nitekim bununla ilgili olarak bu aileye Âl-i Afrasiyâb denildiğini de biliyoruz.... Ancak, Karahanlılar sülâlesinin kökeni hakkında mevcut kaynaklarda yer alan bilgilerin çok eksik olması, bu konuda değişik görüşlerin ileri sürülmesine sebep olmuştur. Konunun uzmanı olan ilim adamlarınca bu konuda ortaya konulmuş olan faraziyeleri şöyle sıralayabiliriz. 1- Uygur faraziyesi, 2- Türkmen faraziyesi, 3- Yağma faraziyesi, 4- Karluk faraziyesi, 5- Karluk-Yağma faraziyesi, 6- Çiğil faraziyesi, 7- T’u-chue (Tukyu-Göktürk) faraziyesi. Bununla beraber, daha önce V. V. Barthold, V. Minorsky ve F. Sümer tarafından da işaret edildiği gibi, devleti kuranların Yağmalar olduğu hemen hemen kesinlik kazanmıştır (Genç, 2002: 3).

Bu devlete bazı tarihçiler tarafından verilen isim ise “İlek Hanlar” devletidir.... İslâm kaynaklarında ise “el Hakâniye”, “el-Hâniye” ve “Âlu Afrasyab” gibi isimler verilmiştir (Çetin, 2012: 13).

840’ta kurulan Karahanlılar Devleti, eski Türk devlet geleneğine bağlı kalınarak çifte hâkimiyet bölgesine ayrılmıştı. Böylece Hunlar ve Göktürklerde olduğu gibi devlet “Doğu” ve “Batı” diye ikiye bölünmüş oluyordu. “Altay Sistemi” adı verilen bu çifte hükümdarlık anlayışı ile devletin doğu kısmının başına geçen ve “Arslan Kara Hakan” unvanını taşıyan hükümdar, “Büyük Kağan” ve bütün Karahanlıların hükümdarı sayılıyordu. Batı kısmının başında ise ortak hakan statüsünde “Buğra Kara Hakan”

bulunuyordu. Ayrıca bu iki kağanın iki yardımcısı ile dört alt kağan daha vardı. Arslan Kara Hakan ölünce yerine Buğra Kara Hakan geçirdi (Çetin, 2012: 14).

920 yıllarında Bulgarlar arasında Müslümanlık yayılırken bundan bir süre sonra Karahanlı Devleti'ni kuran Türk boyları İslâmiyet'i kabul ettiler. Kitle hâlindeki ihtidalar Türkistan'ı kısa sürede İslâm diyarı haline getirdi. İbnü'l-Esir'in 960 yılında 200 bin çadır halkının Müslüman olduğuna dair verdiği haber muhtemelen bu Türk boylarına aitti. Türk göçebe kitleleri arasında hiç silâh kullanılmadan ortaya çıkan bu ihtida hareketi Türk ve İslam tarihi açısından büyük gelişmelere neden oldu. XI. Yüzyılda İslâm aleminin büyük bir bölümünü ele geçiren Türkler tamamen Müslüman'dı (Çetin, 2012: 14).

Karahanlı ailesinin tespit edilen ilk hükümdarı Bilge Kül Kadir Han'dır. Ancak onun saltanatı zamanı hakkında olduğu kadar faaliyetleri hakkında da hiçbir bilginimiz yoktur. Cemal Karşî'ye göre onun zamanında Türk ülkelerinden Şaş (Taş-Kend) bölgesi İslâmiyeti kabul etmiş idi. Bilge Kül Kadir Han'ın iki oğlunu tanıyoruz. Bazîr Aslan Han ve Oğulcak Kadir Han....Oğulcak Kadir Han zamanında yeğeni Satuk'un (Satuk Buğra Kara Han b. Bazîr Han) Karahanlılar'a sığınmış Ebû Nasr adlı Sâ mânlı şehzâdesi veya İslam sûfivâizleri ile karşılaşması onun İslam dinini benimsemesi ile neticelenmiş, amcasına karşı giriştiği taht mücadelesini kazandıktan sonra da hâkim olduğu bölgelerde İslâmiyeti resmen ilân etmiştir....Satuk Buğra Han'dan sonra yerine oğlu Musa Tonga İlig geçmiştir. Onun çok kısa sürdüğü anlaşılan saltanatından sonra hükümdar olan öteki oğlu Baytaş Arslan Han (Süleyman), gayrı-müslim muhaliflerine karşı mücadele etmiş ve Karahanlı Devleti'ni İslâm dairesi içine sokmayı başarmıştır (Genç, 2002: 7-9).

Musa Baytaş'ın ölümünden sonra onun yerine oğlu Ebu'l-Hasan Ali geçti. Ali, büyük kağan olarak devletin doğusunu yönetirken batısında da ortak kağan olarak Harun Buğra Han (Ebu Musa-el Hasan b. Süleyman) bulunuyordu. Büyük Hakan Ali, 998 yılında öldü.... Harun Han ölünce yerine büyük hakan Ali'nin oğlu olan Ebu Nasr Ahmet geçti. Ali Han ölünce de yerine büyük hakan oldu. Togan Han unvanını taşıyan Ahmet, Abbasî halifesini tanıyan ilk Karahanlı hükümdarı idi. Ondan boşalan ortak hakanlık makamına da "İlig Han" unvanı ile kardeşi Nasr geçti (Çetin, 2012: 16).

İlig Nasr Han, Mavennâunnehir ve Horasan bölgesine hâkim olmak istiyordu. Bu sebeple önce Mavennâunnehir ulemasını kazanarak kendi tarafına çekti ve hiçbir mukavemetle karşılaşmadan 999'da Buhara'ya girerek Sâ mânî devletine son verdi.

Sâmâni topraklarının Karahanlılar'ın eline geçmesi, bölgenin en güçlü devleti olan Gazneliler'i endişelendirdi. Bu sırada Sebük Tekin ölmüş, yerine oğlu Mahmud geçmişti. Karahanlı hükümdarının topraklarını daha fazla genişletmesini önlemek isteyen Mahmud, Nasr'ın karşısına çıktı ve onunla Amuderya (Ceyhun) nehrini sınır olarak kabul etmeye zorlayan bir anlaşma yaptı. Sultan Mahmud, Nasr'ın kızlarından biri ile de evlenerek iki hanedan arasında akrabalık kurdu (1001) (Çetin, 2012: 16-17).

İlig Nasr Han, Sâmâni topraklarının tamamını ele geçirmek niyetinde olduğundan Mahmud'un Hindistan seferini fırsat bilerek bir baskınla Horasan bölgesinin bazı şehirlerini yeniden ele geçirdi. Hindistan seferini yarıda bırakan Mahmud, hızla geri döndü ve Yusuf Kadir Han ile askerî güçlerini birleştiren Nasr'ı Belh Savaşı'nda büyük bir yenilgiye uğrattı (1008). Bu son girişimlerinde de başarısız kalan Karahanlılar, bir daha Horasan işlerine karışmadılar. Belh yenilgisi Karahanlı hükümdar ailesini birbirine düşürdü. Nasr bağımsızlığını ilân etti. Nasr'ın kardeşi Büyük Hakan Ahmed ise ona karşı Sultan Mahmud ile anlaşma yolunu tercih etti. Hanedan üyeleri arasındaki bu çekişmeler Gazneliler'e yaradı. Böylece Mahmud kolaylıkla Irak-ı Acem ve Harezmi bölgesini ele geçirdi (Çetin, 2012: 17).

İlig Nasr Han 1013 yılında öldü. Yerine "Arslan İlig" unvanını taşıyan kardeşi Mansur geçti. Bir süre sonra Mansur, büyük Hakan Ahmed'e karşı harekete geçerek onun hükümdarlığını tanımadı. Kendisini Arslan Kara Hakan ilân etti. Mansur'un bu hareketi, veliaht durumunda olan ailenin diğer ferlerinden Yusuf Kadir Han ve Ali Tekin tarafından tepki ile karşılandı. Bu iki kardeş Mansur'a karşı Ahmed Han'ı desteklediler. Mansur'un bu tavrına muhtemelen Ahmed Han'ın hastalığı sebep olmuştu. Bu mücadeleler sürerken 300.000 çadır halkından meydana gelen kalabalık bir gayrimüslim göçebe kitlesinin Balasagun'a sekiz günlük mesafeye kadar yaklaşması, Ahmed Han'ın göçebeler üzerine sefer düzenlemesine sebep oldu. Göçebeleri Turfan'a kadar kovalayan Han, zaten hasta olduğundan sefer dönüşü öldü (Çetin, 2012: 17-18).

Togan Han'ın ölümü Karahanlı tahtında yeni karışıklıkların çıkmasına neden oldu. Harun'un oğlu Yusuf Kadir Han ile Ebu'l-Muzaffer Mansur b. Ali arasında büyük hakanlık için mücadele başladı. Her ikisi de "Arslan Kara Han"lık makamında hak iddia ediyorlardı. Yusuf Kadir Han'ı, kardeşi Ali Tekin de destekliyordu. Yusuf Kadir Han, Mansur ile yaptığı saltanat mücadelesinde Gazneli Mahmud'u kendi tarafına çekmek istiyordu. Bunda başarı sağlayamayınca Arslan Kara Hakan Mansur ile anlaşarak 1020 yılında yaptıkları savaşta Karahanlılar yine yenildiler. Karahanlı ailesi

arasında süren bu mücadeleler sırasında Ali Tekin, Mansur'a esir düşmüştü. Ancak Ali Tekin kaçmayı başardı. Ayrıca Selçuk Bey'in oğlu Arslan Yabgu ile birleşerek Buhara'yı ele geçirdi (1021) (Çetin, 2012: 18).

1025 yılında Arslan Kara Hakan Mansur, tahtı terk ederek zahidane bir hayat sürmeye başladı. Yusuf Kadir Han büyük hakanlık mevkiine geçti. Bu olay yeni karışıklıklara sebep oldu. Sultan Mahmud ile Yusuf Kadir Han Semerkant'ta bir araya gelerek Selçuklular ve Ali Tekin hakkında bazı kararlar aldılar. Bu kararlar arasında Selçukluların Horasan'a geçirilmeleri, Buhara'nın Ali Tekin'den alınıp Yusuf Kadir Han'ın oğluna verilmesi de vardı. Yusuf Kadir Han, Sultan Mahmud ile ittifak yaptıktan sonra güçlenmiş ve oğulları ile birlikte 1026'da önce Özkend'i sonra Balasagun'u ele geçirmişti. Hayatı mücadelelerle geçen Ali Tekin, 1035 veya 1036 yılında öldü (Çetin, 2010: 18).

2.1.2.1. Karahanlı Devleti'nin İkiye Ayrılması

Karahanlı hükümdar ailesi arasında çekişme sürerken Selçuklular iyice güçlendiler. Gazneli Sultan Mesud'un Selçukluları Horasan bölgesinden atma teşebbüsleri de bir sonuç vermedi. Karahanlı Nasr İlig Han'ın iki oğlu Muhammed ve İbrahim'in davranışları ise yeni siyasi gelişmelere zemin hazırladı. Çünkü bu iki kardeş, zamanla siyasi güçlerini artırarak Ali Tekin'in çocuklarını ortadan kaldırdılar ve Muhammed büyük hakan, İbrahim ortak hakan olarak devleti aralarında taksim ettiler. Böylece yaklaşık 1041-42 yıllarından itibaren Karahanlı devleti ikiye ayrılmış oldu (Çetin, 2012: 18-19).

2.1.2.1.1. Doğu Karahanlı Devleti

Karahanlı Devleti ikiye bölündüğü zaman Hocend sınır kabul edilmişti. Balasagun, Talas, İsficab, Şaş, Doğu Fergana, Yarkend ve Hoten Doğu Karahanlı Devleti sınırları içinde kalmıştı. Yine de sınır konusunda ihtilâfların çıktığı hatta savaş yapıldığı oluyordu. Doğu Karahanlı Devleti'nin ilk büyük hakanı Süleyman Han idi. Onun zamanında gayrimüslim Türklerle mücadele yapılmış ve Doğu Türkistan'da İslâmiyet'in yayılmasına çalışılmıştı.... 1056 yılında yaşanan taht mücadeleleri, İbrahim b. Muhammed'in tahta oturması ile son buldu. Doğu Karahanlı tahtı için yapılan bu mücadeleler, Batı Karahanlı hükümdarlarının işine yaradı ve Fergana'yı zapt ettiler. Bu sırada İbrahim de öldürüldü ve tahta Yusuf Kadir Han'ın oğlu Mahmud oturdu (Çetin, 2012: 19-20).

Onun bu yıllarda Kaşgar hâkimi bulunan müstakbel büyük kağan Ebû Ali Hasan b. Süleyman ile birlikte, Batı Karahanlılar'ına kaptırılan toprakları yeniden zaptetmek için, 1068'den sonra Şemsü'l Mülk'e karşı savaş açtığını görüyoruz. Bu savaş iki tarafın arasındaki sınırı yeniden düzenleyen bir anlaşma ile son buldu. Buna göre sınır Sirderya'yı takiben Batı Karahanlılar'ına bırakılan Hocend'e ulaşıyor ve Fergana'nın hemen tamamı Doğu Karahanlılar'ın eline geçiyordu (Genç, 2002: 28).

Tuğrul Kara Han Mahmud zamanı hakkında başka bilgimiz yoktur. Onun ölümünden sonra yerine oğlu Tuğrul Tegin Ömer geçti. Fakat bu da bir iki aylık bir hükümdarlıktan sonra Kaşgar hâkimi Ebu Hasan tarafından ele geçirilmiş, ordusu da Hasan'a sadakat yemini etmiştir. Bu suretle Tavgaç Buğra Kara Hakan Ebû Ali Hasan Doğu Karahanlılar'ın büyük kağanı oldu.

2.1.2.1.1.1. Kaşgar Hükümdarı Hasan Bin Süleyman

Kutadgu Bilig'in ithaf edildiği bu Kâşgar hükümdarı, eserin Fergana nüshasında, *hakanü'l-ecellü'l-mü'eyyed nasirü'l-hakkı ve 'd-din tavgaç ulug bugra kara han ebü'ali hasan bin arslan han* ("yüce, ilahi kudretle desteklenmiş, hak ve dinin yardımcısı, Hakan Tavgaç Ulug Bugra Kara Han Ebu'Ali Hasan Bin Arslan Han") ve aynı döneme ait olup Yarkend'de düzenlenmiş Arapça bir mahkeme belgesinde unvan ve nesebi daha açık olarak *el-hakanü'l-ecellü's-seyyidü'l-melikü'l-mü'eyyedü'l-muzafferü'l-mansur 'izzü'd-din müseyyidü'd-deleti'l-kahire ve burhanü'l-milleti'l-bahire ve kehfü'l-ümmeti't-tahire gıyasü'l-müslimin melikü'l-meşrikıva's-sın tavgaçbugra kara hakan ebü'aliyinü'l-hasan bin süleyman arslan kara hakan mücteba halifeti'llahi veliyyi ve emiri'l-mü'minin* ("Yüce, ulu, ilahi kudretle desteklenmiş, muzaffer ve galip padişah, dinin şerefi, kahir devletin kurucusu, üstün ve nurlu milletin delili, pak ümmetin sığınağı, Müslümanların kurtarıcısı, doğu ile Çin'in hâkimi, müminlerin velisi ve emiri olan Allah'ın halifesinin güzidesi Hakan Tavgaç Bugra Kara Hakan Ebu 'Ali Hasan bin Süleyman Arslan Kara Hakan") şeklinde kaydedilmiştir (Arat, 2008: 22-23).

Hasan'ın Kaşgar tahtına çıktığında kaç yaşında olduğunu tahmin etmek güçtür. Sikkelere göre kendisinin bir süre Taraz'da hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır. Bunlar Hasan'ın, daha babasının sağlığında bu civarın hâkimi sıfatıyla bulunduğu zamana ait olabileceği gibi, tahta geçmesinden sonraya da ait olabilir. Tahta geçtiğinde çok genç yaşta olmadığını tahmin ettiğimiz bu hükümdarın ölüm yılı olarak gösterilen 1103 tarihi doğruysa, kırk yedi yıl gibi uzun bir süre hüküm sürdüğü ve ilerlemiş bir yaşta öldüğü

anlaşılmaktadır. 1089'da Selçuklu Melikşah ile Özkend'de bir anlaşma yapan Kâşgar hükümdarının da Hasan olması gerekir (Arat, 2008: 23).

Hasan hükümdarlığının onlu senelerinde Karahanlılar'ın asıl alanı olan Doğu Türkistan'ın İslam eyaletleri ile kuzeyde Balasagun ve Taraz bölgelerini hâkimiyeti altına almış, düzene koymuş, iyi bir hükümdar ve insan olarak şöhretini civar memleketlere de yaymış bulunuyordu. İslam dünyasının doğusunda o devirde gerçekleşen hareketler, Gaznelilerin ortadan kalkması, Selçuklu hâkimiyetinin burada henüz kurulma aşamasında bulunması ve Maverâünnehir'deki Karahanlıların kendi aralarındaki mücadeleler yüzünden gündelik hayatın çığrından çıkmış olduğu bir dönemde, Kâşgar, ardı arkası kesilmeyen mücadeleden bıkmış bilginler ve düşünürler için arzu ettikleri huzur diyarı sayılmış olabilir. Yarkend'de düzenlenen mahkeme belgesinde ismi geçen, o civarın hâkim ve kadısı olan şeyh kadı ve imam Ebu Bekir Muhammed bin'Abdu's-Samed bin İsmail'il el Buhari'nin de bu devirde aynı duygularla buralara kadar gelip memuriyet alan kişilerin ne ilki ne de sonuncusu olmaması muhtemeldir (Arat, 2008: 23).

Bu itibarla Süleyman Arslan Han'ın katına pek çok âlimin geldiğini bildiğimiz gibi, oğlu Ebû Hasan'ın da bu bakımdan şöhret bulduğu ve katına âlimlerin geldiği anlaşılıyor. Bunlardan biri de şüphesiz Balasagunlu Yusuf (Has Hâcib) olup, meşhur eseri Kutadgu Bilig'i de 462 (1069/70) yılında Kaşgar'da yazarak ona ithaf etmiştir. Zamanının bir başka âlimi de Ebû'l-Fütuh Abdülgâfir b. el-Hüseyn el Almaî olup (ölm. 1093), onun bugüne kadar ulaşmayan Tarih-i Kaşgar adlı eseri de bu zamanda kaleme alınmıştır. Hatta Kaşgar'dan çok uzakta eserini yazmış olmasına rağmen, Kaşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lügati't-Türk'ünün de aynı kültür muhitinin bir ürünü olarak ortaya çıktığı muhakkaktır (Genç, 2002: 29).

Selçuklu Sultanı Melikşah 1089'da Özkend'e geldiğinde, Ebû Ali Hasan da onun hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştı. Bundan bir müddet sonra, ... kardeşi ve Atbaşı hâkimi Yakub Tegin Semerkand tahtına geçmiş ancak Melikşah'ın yeniden gelişi üzerine Atbaşı'na kaçmak zorunda kalmıştı. Hasan, Melikşah'ın buyruğu üzerine, onun tâbii olarak, kardeşi üzerine varıp, onu ele geçirdi. Melikşah Yakub'un kendisine teslim edilmesini de istemişti. Hasan ilk önce buna yanaşmadı ise de Sultan'ın ikinci defa Özkend'e gelmesi üzerine bu teslimine razı olduğunu bildirip, onu Özkend'e doğru yola çıkardı. Ancak çok geçmeden, Ebû Ali Hasan'ın, Karahanlı ailesinden Tuğrul b.

Yinal tarafından tutsak edildiği haberi geldi. Bu durumda Melikşah, Yakub Tegin ile bir anlaşma yaparak, Tuğrul ile mücadeleyi ona bıraktı (Genç, 2002: 29).

Bundan sonraki gelişmeler hakkında fazla bilgi yoktur. Ancak öyle anlaşılıyor ki Tavgaç Buğra Han Ebû Ali Hasan kısa bir müddet sonra bu tutsaklıktan kurtulup yeniden tahta oturmuştur. Yarkend'de 474 veya çok daha muhtemel olarak 494 (1100/1101) yılında düzenlenen mahkeme kaydından anlaşıldığına göre, bu tarihte sağdır ve oğullarından Çağrı Tegin Ebû Musa Hârûn onun adına Yarkend ve havalisini idare etmektedir. Onun Togan tegin Ebû'l-Muzaffer Me'mun adında bir başka oğlunun varlığı da ifade edilmiş ise de bu durum şüphelidir. Ebû Ali Hasan'a oğullarından Ahmed'in halef olduğu anlaşılıyor....Ahmed'in 1128'lerde Kara Hıtaylar'ı yenerek onların batıya doğru ilerlemelerini bir müddet için durdurduğu da ifade edilmektedir. Onun oğlu ve halefi İbrahim Han zamanında ise Balasagun'u ele geçiren Kara Hıtaylar, daha sonra Doğu Karahanlı devletini de hâkimiyetleri altına aldılar.... Onun oğlu ve halefi II. İbrahim Han, Batı Karahanlılar'ında da sık sık görüldüğü üzere ülkesinde özellikle göçebe unsurların sebep olduğu iç karışıklıkları önlemekte güçlük çekmesi üzerine, Kara Hıtaylar'dan yardım istemek mecburiyetinde kalmıştır. Bu davet üzerine Balasagun'a gelen Kara Hıtaylar, bir daha bu şehirden çıkmamış ve böylece Balasagun Kara Hıtayların başkenti olmuştur. Bu durumda, tamamen Kara Hıtaylara bağlı bir duruma düşen İbrahim Han, Kaşgar'dan Doğu Karahanlı Devleti'ni idare etmek durumunda kalmıştır (Genç, 2002: 29-30).

Genç'e göre (2002: 30-31) İbrahim Han, 1141'de Batı Karahanlılar'ın da Kara Hıtaylar'ın egemenliği altına girmesinden sonra 1158 yılında isyan eden Karluklar'ı cezalandırmak için Batı Karahanlı hükümdarına yardım etmek üzere Kür Han tarafından Mâverâün-nehr'e gönderilmiştir. İbrahim Han'dan sonra "Arslan Han" unvanı ile hüküm süren II. Muhammed Han ve onun oğlu Yusuf Han zamanlarına ait hiçbir bilgi edinilememiştir. II. Muhammed 1205'te ölmüştür ve o yıllarda oğlu III. Muhammed, Kür Han'ın sarayında rehin tutulmuştur. Orta Asya'ya kısa bir süre hâkim olan Nayman Devleti Kurucusu Küçlük Han, Kara Hıtaylar'ı yenip son hükümdarlarını esir aldığı zaman, III. Muhammed'i kurtarmış ve tahtına oturmak üzere Kaşgar'a göndermiştir. Fakat Kaşgar'ın ileri gelen aileleri tarafından şehirde büyük bir isyan çıkarılmış ve isyanın liderliğini yapan beyler, III. Muhammed'i Kaşgar'a varmadan öldürmüşlerdir (607/1210-1211). Bunun sonucunda Küçlük Han, Kaşgar'ı almış ve böylece Doğu Karahanlılar Devleti de son bulmuştur.

2.1.2.1.2. Batı Karahanlı Devleti

Devletin ikiye ayrılmasından sonra merkez Özkend olmak üzere batıda hâkimiyetin I. Muhammed b. Nasr'ın elinde olduğu ve asıl kuvvet sahibi bulunan I. İbrahim b. Nasr'ın onun adına Semerkant'da Mâverâü'n-nehr'i idare ettiği anlaşılıyor. Muhammed'in ölümünden sonra (1052/3?) ise İbrahim (Tamgaç Buğra Kara Hakan Ebû İshak İbrahim b. Nasr), devletin tek hâkimi haline geldi. O Özkend'e gitmedi ve bu suretle devletin merkezi Semerkant oldu.... Gerçekten o, âdil bir hükümdar idi. Memleketinde dirlik ve düzenliği, fiyatlarda da istikrarı sağlamış, halk refah ve huzura kavuşturulmuştu. Onun şeyhlere ve âlimlere büyük bir ilgi gösterdiğini ve fakihlerin fikrini almadan yeni vergiler koymayacak kadar iyi bir hükümdar olduğunu da biliyoruz (Genç, 2002: 17).

Tamgaç Han İbrahim, Doğu Karahanlılar'dan Şaş, İlâk, Fergana gibi bazı yerleri almayı başarmıştı. Fakat kendi toprakları Selçuklu akınlarına uğradı ve 1068'de öldü. I. İbrahim'den sonra oğlu Şems'ül-mülk I. Nasr, Batı Karahanlı Devleti hükümdarı oldu. Nasr, Alp Arslan ve oğlu Melikşah ile mücadelelerinde başarısız kaldı. Sonunda Semerkant'ı Selçuklulara teslim etti ve Melikşah'tan affını diledi. Vezir Nizamülmülk'ün de araya girmesi ile I. Nasr Han affedildi. Hatta yapılan evliliklerle iki hanedan arasında akrabalık kuruldu (Çetin, 2012: 21).

“O bugünkü bilgilerimize göre Karahanlı hükümdarları içinde imar faaliyetlerine en çok önem vereni olarak karşımıza çıkar” (Genç, 2002: 19).

Şemsü'l-Mülk'e kardeşi EbûŞucâ Hızır b. İbrahim halef oldu.... Nizamî-i Aruzî'ye göre devlet onun zamanında en ihtişamlı dönemini yaşamıştır.... Hızır Han'ın yerine oğlu Ahmed geçti (1081-1088; 1090-1095). Henüz çok küçük yaşta tahta oturduğu anlaşılan Ahmed'in idaresizliği yüzünden özellikle ulemâ ile ihtilâfa düştüğünü görüyoruz (Genç, 2002: 19).

Bu ihtilaf sebebiyle Semerkantlılar Selçuklu Sultanı Melikşah'ı ülkelerine davet ettiler. Davete uyan Selçuklu Sultanı, derhal sefere çıkarak Semerkant'a girdi (1089). Ahmed Han'ı esir ederek İsfahan'a götürdü. Kısa bir süre sonra Ahmed Han'a tahtı iade edildiyse de artık Batı Karahanlı Devleti, Selçuklulara bağlı bir devlet haline gelmişti. Halkla problemleri devam eden Ahmed Han, bir süre sonra zındıklıkla itham ve muhakeme edildikten sonra idam edildi (1095) (Çetin, 2012: 22).

Daha sonra yerine âsîler tarafından Rükneddin Kılıç Tamgaç Han I. Mes'ud b. Muhammed'in geçirildiği anlaşılıyorsa da, onun kısa sürdüğü anlaşılan (1095-1097) saltanat devri hakkında hemen hiçbir bilgimiz yoktur (Genç, 2002: 21).

I. Mesud'un ölümünden sonra Süleyman, I. Mahmud ve Cibraîl Batı Karahanlı hükümdarı oldular. Cibraîl'in, Horasan bölgesini ele geçirmek istemesi Horasan valisi Melik Sancar ile mücadele etmesine sebep oldu. Sancar Batı Karahanlı tahtına yeğeni II. Muhammed b. Süleyman'ı getirdi. Muhammed, Sancar'dan da yardım görek Maerâünnehir bölgesini yeniden yapılandırmaya çalıştı (Çetin, 2012: 22).

Muhammed Arslan Han b. Süleyman ömrünün son yıllarında felce uğramış olduğundan oğulları, Nasr ve Ahmed'i devlet işlerinin yürütülmesi ile görevlendirmişti. Bu sıralarda onun, muhtemelen daha bağımsız bir politika takisine meyletmesi yüzünden Sultan Sancar ile aralarının açıldığı anlaşılıyor. Nitekim Sultan Sancar Semerkand'ı zaptederek devlet hazinesine el koydu ve Muhammed Arslan Han'ı da esir etti (1130) (Genç, 2002: 22-23).

“Bundan sonra sırasıyla II. Ahmed b. Muhammed, Hasan b. Ali, II. İbrahim b. Süleyman ve II. Mahmud b. Muhammed Batı Karahanlı hükümdarı oldular” (Çetin, 2012: 22).

II. Mahmud devrinde Kara Hitaylar, Maverâünnehir bölgesini istilâ etmeye başlamışlardı. Mahmud buna engel olmak istedi ancak 1133 yılında Hocend yakınlarında yaptığı savaşı kaybetti ve Semerkant'a çekildi. Bu sırada Karluklar'ın ayaklanması Mahmud'u Sultan Sancar'dan yardım istemeye mecbur etti. Karluklar da Sancar-Mahmud ittifakına karşı Kara Hitay hükümdarı Gur Han'dan yardım istediler. Bölgeyi ele geçirmek isteyen Gur Han, Karluklar'ın teklifini kabul etti. Müttefikler 9 Eylül 1141'de “Katvan” bozkırlarında karşı karşıya geldiler. Yapılan savaşta Sultan Sancar ve yeğeni Mahmud yenildiler ve savaştan sonra kaçarak Horasan'a geldiler. Bu bozgun bütün Maverâünnehir'in Kara Hitaylar tarafından istilâ edilmesine neden oldu. Batı Karahanlı Devleti de Kara Hitaylar'ın yönetimi altına girdi. Mahmud'dan sonra III. İbrahim, Ali, II. Mesud ve IV. İbrahim Batı Karahanlı Devleti sultanı oldular ve Karluklarla mücadelelerini sürdürdüler. IV. İbrahim'in oğlu Osman, Batı Karahanlı Devleti'nin son hükümdarıdır. Osman, Kara Hitay ve Harezmsah hükümdarlarıyla kurduğu ilişkilerinde ikili oynamaya başlayınca bu duruma kızan Harezms Sultanı, Osman'ın zevcesi olan kızının da tahriki ile Semerkant'a gelerek şehri ele geçirdi.

Osman da idam olundu ve onun ölümü ile Karahanlı hâkimiyeti son bulmuş oldu (1212) (Çetin, 2012: 23).

2.1.2.2. Fergana Hakanlığı ve Karahanlılar'ın Sonu

“Anlaşıldığına göre 1141 yılında Kara Hitayların Mâverâü'n-nehr'i istila etmelerinden sonra Fergana'da merkezi Özkent şehri olmak üzere bağımsız bir Karahanlı Devleti daha meydana gelmiş ve bunun hükümdarları genellikle “Tuğrul Kara Hakan” unvanını taşımışlardır” (Genç, 2002: 31).

“Devletin ilk hükümdarı Batı Karahanlı hakanı Hasan b. Ali'nin üçüncü oğlu Hüseyin b. Hasan idi. Hüseyin Han'dan sonra oğulları tahta oturdular. Karahanlılar'ın bu kolu, muhtemelen Moğol istilâsına kadar varlığını sürdürmüştür” (Çetin, 2012: 23).

Kutadgu Bilig'den yansıyan Karahanlı toplumu, soyluluk esasına fakat ayrıca yöneticilik (bürokrasi) işlevine göre sınıflanmış, kısmen dizekli (hierarchique) bir toplumdur. Bu sınıflar beyler (ak budun), kullar (gülam ve bürokratlar) ve halk (kara budun) olmak üzere üçe ayrılır (Divitçioğlu, 1992: 176).

2.1.2.3. Karahanlılar'da Devlet Yönetimi

Karahanlılar'da devlet eski Türklerdeki gibi ikili sistemle idare ediliyordu. Devletin doğu tarafı devletin başında bulunan *arslan han* unvanlı büyük hakana aitti. Batı tarafını ise büyük hakanın emrindeki *buğra han* (tafgaç, tamgaç, tabgaç) yönetirdi. Bundan sonra *ilig* ve *tegin* (tekin, tigin) denilen veliahtlar geliyordu. Bunların tamamı hanedan ailesinden olduğu için, teginlikten iligliğe, iliglikten buğra hanlığa ve sonunda arslan hanlığa yükselip devlet idaresinin başına geçme hakları vardı. Ayrıca, Arslan Han'ın izniyle belli sayıda asker besleyip adlarına para kesmek de söz konusuydu. Hakanların vekili olarak başşehirde *erkin* ve *sağun* unvanlı kişiler bulunurdu. Halk içinden yetişmiş *yuğruş* unvanlı vezirin başında bulunduğu devlet meclisinde devlet işleri görüşülürdü. Hakan ile bu meclis arasındaki ilişkiyi *tayangu* (hâcib, ulu hâcib) sağlar, iç ve dış ilişkilere ait yazışmaları bitigci, maliyeyi de ağıcı idare ederdi (Tozlu 2013: 211).

Karahanlı hâkimiyet anlayışı eski Türk anlayışının hemen aynıydı. Bunun özünde de; kut, eli uzunluk (Tanrı'nın bağışladığı iktidar etme yetkisi) ve töre vardı.

Bütün bunlar, ülkenin ve ahalinin iyi idaresi için asil hakana, Tanrı tarafından verilmişti. Fakat hakan da cesur ve kahraman, akıllı ve bilge, halkı refah içinde yaşatan, töre (kanun) yoluyla halkı âdil idare edip birlik ve dirliği sağlayan, askeri sayesinde devleti emniyete alıp fetihler yapan, insan onurunu koruyucu, insanları bey ve köle diye ayırmadan eşit gören birisi olmalıydı (Tozlu, 2013: 211).

2.1.2.4. Karahanlılar'da Kültür Hayatı

Karahanlılar devrinde Türkler arasında geniş bir ilim ve kültür faaliyeti mevcuttu. Bu devletin hakim olduğu bölgeler eski kültür sahalarının içinde bulunuyordu. Batı Karahanlılar İran-İslam kültürünün, Doğu Karahanlılar ise Çin ve Uygur kültürünün tesiri altında idi. Bütün bunlara rağmen Karahanlılar devrinde sadece İslam kültürü gelişmekle kalmamış, özellikle Doğu Karahanlıların hakimiyeti altındaki bölgelerde Türk kültürünün bir Karahanlı devri yaratılmış, Türkçe edebi bir dil olmuş ve ilk defa bir Türk-İslam edebiyatı meydana gelmiştir. Bu edebiyat Uygur ve Arap harfleriyle yazılmıştı. Diğer taraftan Karahanlılar, Gazneli ve öteki devlet sultanlarına Uygur harfleriyle Türkçe yazmışlardır. Bu yazışmaları idare eden memurlara Türkçe ‘İlmga’ denmekteydi (Merçil, 2013: 40).

Doğu Karahanlılar zamanında Kâşgar şehri, bir kültür ve dini merkez olarak gelişmişti. İşte bu sırada birçok dini eserler yazıldığı muhakkaktır. O zamandan kalan başlıca eser 462/1069-1070 yılında Yusuf Has Hacib tarafından yazılmış olan Kutadgu Bilig’dir..... Öte taraftan Mahmûd el-Kâşgarî’nin eseri Kitab-ı Divanü Lügati’t-Türk de 1072-1077 yıllarında Bağdat’ta yazılmış olmasına rağmen, muhtemelen bu kültür çevresinin bir ürünüdür. Doğu Karahanlı Büyük Kağanı Muhammed b. Yusuf Kadir Han’ın torunu olduğu ileri sürülen Kaşgarlı Mahmud bu eserinde; Bizans hududundan Çin hududuna kadar muhtelif Türk kabilelerinin lehçelerinden örnekler vermiş; Türk ilinin coğrafyasına, Türk iktisadi ve sosyal hayatına ve inançlarına ait değerli bilgiler bırakmıştır (Merçil, 2013: 41).

“Yine bu devirde Ebu’l-Fütûh Abdülgafir b. el-Hüseyn (1096) tarafından “Tarih-i Kaşgar” adında bir eser yazılmıştı“ (Çetin, 2012: 31).

Sem’âni (1166)’nin “Kitâbu’l-Ensâb”ı ile Cemal Karşı’nin “Mülhakâtü’s-Surah” adlı eseri Karahanlılar devrinde Doğu Türkistan’da İslamî ilimlerin önemli bir gelişme

gösterdiğini, buralardaki büyük medenî merkezlerde Türkler arasında müfessirler, muhaddisler, dil ve edebiyat bilginleri yetiştiğini göstermektedir (Çetin, 2012: 30-31).

Yine Türkçe Uygur harfleri ile Edip Ahmed b. Mahmûd Yükneki tarafından yazılan bir eser de Atabetü'l Haka'ik (ahlak kitabı)'tir (Reşit Rahmeti Arat tarafından neşredilmiştir). XI-XII. yüzyıldan olduğu sanılan Türkçe Kur'an tercümeleleri de muhtemelen Karahanlılar muhitinde yapılmıştır. Türklerin manevi hayatı üzerinde yüzyıllarca müessir olmuş sufi şair ve Yesevîlik tarikatının kurucusu Ahmed Yesevî (öl. 1166) de Karahanlıların hakimiyeti altındaki şehir ve bölgelerde yaşamıştı. Karahanlılar devrinde 'Kûfi' yazı sanatı da hızlı bir gelişme göstermiştir. Karahanlı hükümdarları Arapça ve Farsça söyleyen ve yazan şair ve bilginleri de himaye etmişlerdi, söz gelişi: 'Melik üş-Şu'arâ' Emir Am'akBuharî, NecibîFerganî, 'Seyyid el-Şu'arâ' Reşidî Semerkandî, Muhammed b. Ali Sûzânî el-Semerkandî (Sindbad-nâme ve A'raz el-Siyasâ fi A'râz el-Riyase (siyaset ve ahlak kitabı) adlı eserleri ile meşhur) (Merçil, 2013: 41).

Karahanlı Devleti Karluklar'ın meydana getirdiği büyük bir şehir kültürü üzerinde kurulmuştu: Türgeş Devleti'nin başkenti Tokmak şehrinin bulunduğu Çu vadisi, her çağ için, ekonomi bakımından çok önemli bir yer tutmuştur. Tanrı Dağları'nın yüksek ve karlı tepelerinden inen birçok su kolları, kuzeydeki ovalar içinde dağılmış ve insanların yaşaması için müsait bölgeler meydana getirmişlerdi. Çok iyi ziraat yapılabilen bu şehirler, şimdi de eski önemlerini kaybetmemişlerdir. Bu suyun kolları, kuzeye doğru indikten sonra, birleşerek Çu Irmağı'nı meydana getiriyorlardı. Çu Irmağı, bozkırlar içinde bir müddet aktıktan sonra çöllerde kaybolup gidiyor; fakat gerisinde verimli vadiler bırakıyordu (Ögel, 2001: 223).

XI. yüzyıldan sonra, "Ordu" deyimini, "başkent" anlamına kullanılmaya başlandı: Türkler, şehirlileşmeye başlayınca, devlet ile ilgili deyimlerde de bir değişme olmuştur. Devlet içinde şehirler artık birinci derecede önem kazanıyorlardı. Bu sebeple Karahanlı Devleti'nin başkent şehrinin adı da "Kuz-Ordu" ya çevrilmişti. Karahanlılar'da, devletin önemli yerleri şöyle sıralanarak anlatılıyordu: kent, uluş, ordu, karşı. Kent, şehirler; Uluş ise şehir toprakları ile çevre bölgeleri idi. Ordu, başkenti; karşı da saray anlamına kullanılıyordu (Ögel, 2001: 677).

Bu devirde, Türkler arasında göçebelik dolayısı ile hayvancılık yaygın olmakla birlikte tarım ve ticaretle de uğraşanlar bulunuyordu. Şehir hayatı oldukça gelişmişti.

Semerkant, Balasagun, Buhara, Taşkend, Özkend, Talas, İsficab, Fergana, Kaşgar gibi şehirler, yüz binlerce insanın yaşadığı merkezler idi (Çetin, 2012: 30).

Bu dönemin en önemli merkezlerinden ikisi Buhara ve Semerkant'tır. Hükümdarların oturduğu bu şehirler, binlerce öğrenci ve hocayı bağlarında barındırmış, medreselerinde pek çok âlim ders vererek talebe yetiştirmiştir. Tamgaç Buğra Kara Hakan ebu İshak İbrahim b. Nasr'ın Semerkant'ta yaptırdığı medrese o devirde ün yapmıştı. Böylece Karahanlılar devrinde ilmî faaliyetler devletten destek görmüş oluyordu. Buhara'daki Hanefî mezhebine mensup "Sadr-i Cahan"lar, her türlü masrafları tamamen kendilerine ait olmak üzere binlerce öğrenci okutuyorlardı. Hükümdarların şair ve âlimlere gösterdikleri ilgi ve destek de ilmin yayılmasına, edebiyatın gelişmesine zemin hazırlıyordu. Tamgaç Han İbrahim adına tarih, edebiyat ve siyasete ait birtakım eserler kaleme alınmıştı. Ne yazık ki, bu eserlerin çoğu zamanla yok olmuş, isimleri hatta yazarları bile unutulmuştur (Çetin, 2012: 30).

Daha önce Budist Uygur medeniyetinin tesirinde olan Doğu Türkistan, Karahanlılar'ın Müslüman olmalarından sonra tamamen İslam medeniyetinin etkisine girmişti. Taşkend, Balasagun, Özkend medreseleri, İslami ilimlerini Türkler arasında yayarak Türklerden büyük âlimler yetişmesine sebep olmuşlardı. Samimi birer Müslüman olan Karahanlı hükümdarları ve halk bu duygularla gayrimüslim ırktaşlarına karşı cihad yapmaktan geri durmuyorlardı (Çetin, 2012. 30).

Karahanlı hükümdarları ülkelerinde ilmin yayılmasına, sulh ve sükûnun sağlanmasına çalıştıkları gibi imar faaliyetlerine de büyük bir önem vermişlerdir. Böylece şehirlerde birçok cami, medrese, türbe, saray, ribat inşa edilmiş, yollarda kervansaray ve köprüler yapılmıştır. XI. yüzyıl Karahanlı eserlerinden olan Kışlık Hazara Camii, 978 tarihli Tim'deki Arap Ata Türbesi, XII. yüzyıl başlarından kalmış Ayşe Bibi ve Balacı Hatun türbeleri ile Özkend türbeleri, Tamgaç Han İbrahim'in yaptırdığı Semerkant medrese ve hastaneleri, Şemsâbad Sarayı, Nasr b. İbrahim'in yaptırdığı Ribat-ı Melik ve Ak-Kütel kervansarayları Karahanlı devri mimarisi hakkında fikir verecek eserler arasındadır (Çetin, 2012: 32).

Karahanlı Devleti'nde yeni bir mimarî tarzı doğuyor ve taş binalara önem veriliyordu. Karahanlılar için şehir hayatı büyük bir değer taşıyordu. Bu zamana kadar Müslüman tarihçileri şehirlerin tarihlerini yazmaya önem vermez iken, Karahanlı çağında seri halinde şehirlerin tarihi yazılıyordu (Ögel, 2001: 225).

Tamgaç Han İbrahim ve oğulları Şemsülmülk Ebu'l-Hasan Nasr Han ve Ebu Şücâ Hızır Han ile Muhammed Arslan Han zamanında imar faaliyetlerine büyük önem verilmiş ve başta Buhara ve Semerkant olmak üzere Karahanlı şehirleri, mamur birer İslam beldesi hâline gelmişlerdi. Sırlı tuğla ve kiremit tekniğini geliştirerek abidevî eserler vücuda getiren Karahanlılar, Türk-İslam mimari geleneğini de başlatmış oluyorlardı. Ancak bu eserlerin tuğla ve kerpiçten yapılmış olması zamanla harap olmalarına sebep olmuş ve pek azı günümüze kadar gelebilmiştir (Çetin, 2012: 32-33).

2.1.2.5. Karahanlılar'da Eğitim

Karahanlılar (840-1212), Türk eğitim tarihinde önemli bir yer tutar. Bu devlet içinde eğitim ve bilim çok yüksek bir düzeye ulaşmıştır. İç Asya ve Maverâünnehir'de Karahanlılar dışında çok sayıda başka Müslüman Türkler de bulunuyordu. Bunlar bazı Türk-Arap-İranlı karışımı devletlerin kurulmasında etkili oldukları gibi, ayrı Türk devletleri de kurmuşlardır. Karahanlıların ve İç Asya Türklerinin Müslüman olmaları, esas olarak yerleşik bir düzene geçmeleri, eğitimlerini şekillendiren iki büyük etmendir. Karahanlılar Müslüman olunca, kendileriyle çağdaş Abbasi Devleti'nde mevcut medreseleri de aldılar. Bu kurumlar kısa zamanda ülkenin her tarafına yayıldı. Semerkand, Buhara, Taşkent, Balasagun, Yarkent, Kaşgar gibi kentlerde çok sayıda medrese kuruldu. Karahanlı hükümdarlarının bilime, eğitim öğretime önem vermeleri, bilim adamlarını korumaları nedeniyle toplumun eğitim düzeyi yükseldi.... Batı Karahanlı Devleti'nin ünlü hükümdarı Tamgaç Buğra Kara Han'ın 1065/66'da vakıf yoluyla Semerkand'da yaptırdığı medresenin kuruluş belgesi günümüze kadar gelmiştir. Burada, medresede görevli müderrise ve öteki görevlilere, sayıları elli civarında bulunan öğrencilere dolgun maaş ve burs verildiği görülür. Ayrıca, zamanla paranın değer kaybedeceği düşünülmüş ve ödemelerin ileride altına göre belirli bir oran içinde yapılacağı belirtilmiştir (Akyüz, 2013: 348-349).

2.1.2.6. Karahanlılar'da Ekonomi

Karahanlılar Maverâünnehir ve Fergana gibi bereketli topraklarda, özellikle ticaretle zenginleşmiş bir halkı yönetmişlerdi. Hüküm sürdükleri Buhara, Semerkand, Taşkent, Talas gibi Türkistan kentlerinde üretilen kumaş, seccade, koşum takımları,

çadır, kâğıt, madenî eşya, cam eşya, silah, deri ve atlar komşu bölgelere ve Ortadoğu'ya ihraç ediliyordu (Tabakoğlu, 2013: 291).

2.1.3. Yusuf Has Hacib

Karahanlı devleti iki ulusal ansiklopedici yetiştirmiştir. İkisi de Türkçü ve Türkçeci: biri Balasagunlu Yusuf Has Hacib, öbürü Kaşgarlı Mahmut. Yapıtını, Türkçe'nin zenginliğini ve güzelliğini göstererek, Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazan Kaşgarlı Mahmud, dilci, etnograf, tarihçi, gramerci, diyalektolog, coğrafyacı, haritacı, folklorcu, şair, paremiyolog (atasözü bilgini) ve Arabist olarak belirmiş, Balasagunlu Yusuf Has Hacib de şu alanlarda ansiklopediciliğini ortaya sermiştir: Din, mitoloji ve dinler tarihi, felsefe, ruhbilim, bilgi kuramı, eğitim-öğretim, aile düzeni, ahlak, kadın, içki, atasözü bilimi, yasa ve töre bilgisi, devlet ve saray örgütü, siyaset ve diplomatlık, ordu ve süsülemek (strateji ve taktik), tarih, coğrafya, budun bilgisi, tören ve şölen düzeni, sofraya görgüsü, ulusal spor ve oyunlar, düş yorma, gökbilim, matematik, zooloji, edebiyat, şiir sanatı, sahne sanatı, sağlık bilgisi, aşçılık, tarım, hayvancılık ve ürünleri, tecim, mal, el sanatları, maliye, para, ulaşım (Dilaçar, 1995: 145).

Yusuf Has Hacib ile Kaşgârlı Mahmud aynı devir ve aynı çevrenin yetiştirdiği Türk aydınlarının temsilcileridir. Eserlerini birbirinden uzakta yazmış, birbirlerini tanımamış ve bilmemiş olmalarına rağmen ikisi de aynı malzeme üzerinde çalışmış ve birbirlerini tamamlamışlardır. Bunlardan Kaşgârlı Mahmud, özellikle dil alanında, devri için özgün ve çağdaş bir dilbilimci anlayışla çalışan ve görece yeni olan karşılaştırmalı dil incelemesi tarihinde önemli bir yer almaya hak kazanmış bir Türk bilginidir. Kaşgârlı Mahmud'un ilgisi yalnız dil alanıyla sınırlı kalmamıştır. O Türk milleti ve Türk memleketleri hakkındaki tarihi bilgileri ihmal etmediği gibi, kendi devri için de kıymetli gözlemlere sahiptir. Türk dünyasının önemli bir kısmını dolaşmış, Türk halkının yaşayışını görmüş, kendisinin bizzat göremediği Türk kavim ve ülkeleri hakkında bilgi toplamış, geniş bir alana yayılmış bu kavimlerin oturdukları yerleri bir harita üzerinde saptamış ve ayrı Türk boylarının birbirleriyle olan ilişkilerini incelemiştir. Eserine, herhangi bir sözün belgelendirilmesi için koyduğu edebi parçalar, herhalde yalnız bu amaçla toplanmış şeyler olmayıp gerektiğinde başvurduğu ve el altında bulundurduğu eserlerden alınmış olmalıdır. Belki Kaşgârlı Mahmud bu eserden başka bir şekilde de yararlanmış. Kaşgârlı Mahmud'un yazmış olduğunu söylediği, fakat bugüne kadar meçhul kalan gramer kitabının dışında başka eserlerinin de

olduğunu tahmin etmek yerinde olur. Kaşgârlı Mahmud'un bize kadar gelmiş olan eserinde, onun daha çok Türk milli bünyesinin dış kısmıyla ilgili olduğu görülüyor. Yusuf Has Hacib ise, bu milli bünyenin iç kısmı üzerinde durmaktadır. O da milletin tarihine ve Türk fikir ürünlerine vâkıftır ve sırası geldikçe bunlardan bol bol yararlanmıştı. Türklerin sosyal teşkilatını yakından biliyordu. Gençliğinden beri Türk devlet teşkilat içinde önemli görevler üstlenmiş ve belki de ölünceye kadar aynı teşkilat içinde çalışmaya devam etmiştir. Yusuf Has Hacib'in eseri ilk bakışta doğrudan doğruya devlet teşkilatıyla ilgili gibi görünürse de şair eserinde, deneyimin verdiği bir olgunlukla, toplumu oluşturan bireyler ile bunların toplumdaki konum ve görevlerini saptamaya daha çok yer ayırmıştır (Arat, 2008: 25-26).

Yusuf Has Hacib, Balasagun Kuzordu'da doğmuştur. Asil bir aileye mensuptur. Eserinden anladığımıza göre, ilim ve erdemler sahibidir. İnanmış bir Müslüman olarak dinin emirlerine sıkı sıkıya bağlıdır. O, bütün yönleriyle toplum içinde sayılıp sevilen bir şairdir. Kutadgu Bilig adlı eserini elli yaşlarında yazmağa başladığı göz önüne alınırsa şairin, 1015-1017 yılları civarında doğduğunu söylemek mümkündür. Eserini her ne kadar on sekiz ay gibi bir zamanda yazarsa da, böyle bir eseri yazmak için hayli hazırlıklı olmak lazım geldiğini bilmek gerekir. Bu itibarla Yusuf Has Hacib, aldığı tahsilin yanında toplumu gözlemleyen, devrinde olup bitenleri hakkıyla anlayıp çare bulmaya çalışan bir kimse olarak karşımıza çıkar. Bütün bunların yanında Doğu Türkistan'ın nüfus yapısı, toplumdaki dini durumu, İslamiyet'in yanı sıra Budizm başta olmak üzere öteki dinlerin ve dinlerde bulunan insan topluluklarının durumu ve bunların kendi aralarındaki mücadeleler de ona yabancı değildir. Eserinde öğrendiğimiz kadarıyla her türlü bilgiyi edinmek, okumak, yazmak, güzel yazı, sanat, belagat ve bütün diller ile alfabeleri bilmek, şiir yazmak, çeşitli ilimlerle uğraşmak, insan topluluklarının hayatlarını gözden geçirmek, mesleklerle ilgili durumlar ve bunların özellikleri, tıpla ilgili bilgiler yanında hesap ve hendese öğrenmek, astronomi ilmine vakıf olmak, hatta rüya tabirinden tutun da, şairlerin toplumdaki durumuna kadar hemen her konuya eserinde yer vermesi Yusuf Has Hacib'in bilgisinin ve görüş açısının genişliğini ortaya koyar (Yavuz, 2007: 143-144).

Balasagunlu Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*'i Balasagun'da yazmaya başlar, 1068 yılında memleketinden ayrılarak Doğu Karahanlı devletinin merkezi olan Kaşgar'a gider. Orada da bir buçuk yıl çalıştıktan sonra 1069 yılında bunu tamamlayarak, günün hükümdarı olan, Süleyman Arslan Han'ın oğlu hakan Tavgaç

Buğra Kara Han Ebu Ali Hasan'a sunar. Hakan yazıyı beğenir, ödül olarak da Balasagunlu Yusuf'a *has hacib (mabeynci)* adını verir (Dilaçar 1995: 23).

O çocukluk ve ilk gençlik yıllarını Yusuf Kadir Han (ö. 1032) zamanında geçirir. Buğra Tigin Süleyman Tavgaç Buğra Han (1032-1056) devri onun devlet hizmetinde bulunduğu ve en verimli olduğu zamandır. Hasan Tavgaç Buğra Han zamanı ise onun hayatının sonuna rastlayan bir devirdir. Yusuf Has Hacib'in 1056-1069 yılları arasında geçen hayatı devlet idaresinden uzak olduğu bir zaman olmalıdır. Ancak şair, Hasan Tavgaç Buğra Han'ın (1069-1103) başa geçmesi ile yeniden ortaya çıkar ve Kutadgu Bilig adlı eserini yazarak bu hükümdara sununca, tekrar devlet hizmetine alınır (Yavuz, 2009: 623).

Eserde herhangi bir arzu ve emir üzerine yazıldığına dair hiçbir işaret olmadığı gibi, bir mevki veya maddi menfaat için de yazılmadığı aşikardır. Zira göze girmek, ihsan koparmak şahsi menfaatler temin etmek uğruna hiçbir şahsa iltifatı görülmemektedir. Aksine birçok fazilet ve fedakarlıklara işaretlerle, ideal bir cemiyetin tasvirini, yaşadığı devrin tenkidini yapmaktadır (Külekçi, 2005: 19-29).

Yusuf Has Hacib devrinin en geniş anlamında bilgin ve düşünürlerinden biriydi. Onun askeri zümreyle ilgisi olmadığı, bu zümreye temas ettiğinde kullandığı ifade tarzından açıkça bellidir. Yusuf, gerek şair gerekse düşünür sıfatıyla kendi önemini biliyor ve bunu iftiharla ifade etmekten de geri kalmıyordu. Kitabın ithafiyesinde (bkz. beyit 112-115) eserinin ölümsüzlüğü hakkında söylediklerinden ne kadar emin olduğu, aradan dokuz asır geçtikten sonra bunun şimdi herkes tarafında onaylanmasıyla sabittir ve şahsiyetinin gücünü göstermek için bu bile yeterli kanıttır. O yalnız eserini ithaf ettiği ve zamanla unutulacak bir hale gelmiş olduğunu gördüğümüz hükümdarına yeniden bir hayat bağışlamakla kalmamış, Türk tarihinin en önemli bir devresi için – kendisinin severek kullandığı bir terimle– sönmeyen bir meşale yakmıştır (Arat, 2008: 29).

Yusuf Has Hacib'de gözlem ve tecrübe vardır. O buna dayanarak toplumu meydana getiren bireyler ile bunların toplumdaki yerlerini ve görevlerini belirtme yoluna gitmiştir. Şair bu bakımdan kendini mesul hisseder. Onun birlik ve toplayıcılık yönü ağır basar. Zaten niyeti insanları iyiliğe ve doğruluğa, kısaca İslami, insani değer ve meziyetlere yöneltmektir. İşte bu sebeple Kutadgu Bilig, sadece devletin başında bulunan idareci sınıfta değil, bütün tebaaya hitap eden bir eserdir. Yusuf Has Hacib'in

asıl hedefi hükümdar ise de onun gibi olmasını istediği halk da buna dahildir (Yavuz, 2007: 144).

“Eserden, inançları kuvvetli bir Müslüman olduğu tesbit edilen Yusuf Has Hacib, zikrettiği fikirlere delil olarak Kur’an’da geçen kıssalardan da istifade etmiştir” (Külekçi, 2005: 23).

Kutadgu Bilig’in müellifi Yusuf Has Hacib hem şair hem mütefekkir bir şahsiyettir. Onu asıl yücelten tefekkürüdür. Tefekkürünün kaynağı ise İslamiyet’in prensipleri ve Türk töresidir. Bu prensip ve töre sentezinden ortaya ideal bir cemiyet düzeni, mesut bir hayat tarzı çıkmıştır. Ancak mütefekkir şairimizin ideali, istikbale matuf bir gaye tahakkuku ve özlemi şeklinde düşünülmemelidir. Zira eserinde ortaya koyduğu cemiyet düzeni, hayat tarzı Türk Milleti’nin geçmişinde mevcuttur. Yusuf Has Hacib’in ideali, geçmişteki mevcudun İslam’a göre düzenlenmesi, belki unutulmuş, terkedilmiş değerlerin yeniden canlandırılmasıdır (Külekçi, 2005: 7).

Balasagunlu Yusuf Has Hacib, faydacı (utilitarian), olumcu (positivist) ve yararçı (pragmatist) bir düşünür ve yazardı. Aklı ve fikri daima bulutlarda ve göklerde dolaşmazdı, yeryüzüne de bağlı idi ama dünya zevklerine değil, insanlara, insanlığa, onların iyiliğine bağlı bulunuyordu: bilgi edinerek kendini yükseltmek, sonra bu bilginin kazandırdığı erdemle insanları kayırmak, açığı doyurmak, susamışını kandırmak, çıplağı giydirmek, onlara iyilik, doğruluk öğretmektir (Dilaçar, 1995: 197).

“Bilgisizin ibadet ile meşgul olmasından, bilginin uyumasının sevabı çoktur.” diyen Yusuf Has Hacib, “İlim öğrenmekle geçen bir saat, ibadet ve taatla geçirilen bir geceden; yine ilim elde etmekle geçirilen bir gün, üç ay oruç tutmaktan hayırlıdır.” buyuran Hz. Muhammed’in yolundadır (Külekçi, 2005: 8).

Dilaçar (1995: 91), Balasagunlu Yusuf Has Hacib’in , bilgi, dil ve iyilikten, en çok bilgi üzerinde durduğuna dikkat çekmiştir. Dilaçar’a göre bilgiye son derece önem verme ilkesinin Yunan filozoflarından Eflatun’dan, Aristo’dan ve Müslümanlıktan Türk filozofu Farabi yolu ile Karahanlı yazarlara, bu arada Balasagunlu Yusuf Has Hacib’e geçmiştir. Yusuf Has Hacib’in en yüksek erdem olarak tanıttığı ve uzun uzun üzerinde durduğu, övdüğü bilgiye insanlık niteliğini bağladığını, onu insanı hayvandan ayıran sınır olarak tanıdığını belirtir.

900 yıl önce Balasagunlu Yusuf Has Hacib’in bize verdiği mesajdaki öğütleri şöyle sıralayabiliriz: Tanrı’ya bağlı bulunma; ölümü ve ahireti unutmama; akıla ve

bilgiye değer verme; çocukları okutma; dinlemek ve okumakla bilgi edinme; her işte doğruluk arama; temiz düşünce sahibi olma; dünyaya ve geçici zevklere düşkün olmama; dile, boğaza, nefse hakim olma; zor kullanmaktan, hırsızlıktan, yalandan, içkiden, haksızlıktan, kaba sözden, dedikodudan, gevezelikten ve acelecilikten kaçınma; sabırlı, cömert, hayırsever olma; yapılan bir iyiliğe karşılık beklememe; disiplin, doğru yasa, düzen ve adalet sağlama; iffet ve namusa sınıksız bağlı olma; kötü arkadaş edinmeme ve bozgunculara katılmama; büyüğe ve kadına saygı, çocuklara şefkat, hizmetçilere de insaf gösterme; gelenek ve göreneklere bağlı bulunma; her işte ılımlı davranma; hespla iş görme; daima ağırbaşlı, tok gözlü, alçakgönüllü olma; önemlilerden biri de iyi ad bırakmağa çalışmadır (Dilaçar, 1995: 157).

Eser boyunca müellif, fikirlerini sualli-cevaplı münazara tarzında, karşılıklı konuşma ve münazaralar etrafında söz konusu semboller adına atfederek ifade etmiştir. Yusuf Has Hacib'in düşüncelerini bu sembolik kavramlardan hareketle kuşatmaya çalıştığımızda; bütün bu karakterlerin bir sentezi gibi görünen mütefekkirimiz, zaman zaman bir sembol adına diğer sembollerle tartışmak suretiyle bir sistem kurma denemesine girişir. Literatüre, dolayısıyla da elindeki malzemeye hâkim olan Yusuf Has Hacib, kahramanların birbirleriyle çelişen veya çelişir gibi görünen taraflarını uyumlu hale getirmek suretiyle eserdeki bölünmüşlüğü ortadan kaldırır. Onun şahsiyeti, bizatihi kendisinin vücuda getirdiği veya gelenek tarafından yaratılan söz konusu karakterlerle iç içe girip, ayrılmaz bir terkip manzarası halini alır (Şeker, 2011: 127).

Arat (2008: 28-29)'a göre her türlü erdeme sahip olan fakat kendi çevresinde bu erdemlerinden yararlanılmadığı için vaktini boş geçiren Ay-Toldı'nın, hükümdar Kün-Toğdı'nın hizmetine girişinin anlatıldığı yolculuk ve yabancı şehirdeki ilk günler şair tarafından hissedilerek ve çok doğal bir edayla yazılmıştır. Bu sebeple Arat, şairin kendi yaşamından çıkarılmış olmasının mümkün olduğunu belirtmiştir. Ögdülmiş'in hayatının son zamanlarında bir kez daha Yusuf Has Hacib'i bulmanın mümkün olduğuna dikkat çekmiştir. Özellikle hayatının sonlarına doğru Ögdülmiş'in, kendisini sıkı bir nefis muhasebesinden geçirerek dünya işlerini bırakmak ve ibadetle meşgul olmak arzusunun, eserin sonunda şairin kendisi hakkında söylediği sözlerle tamamen uyduğu tespitinde bulunmuştur. Bununla birlikte kitabın bir otobiyografi olmadığı ve eserde betimlenen hayat ile idealize edilmiş kişilerin şairin kendi devrinden önceki zamana ait olduğu ve kendi devrinden şikayetçi olduğundan bahsetmiştir.

Yusuf Has Hacib, aydın ve düşünür bir şahsiyet sıfatıyla, kendi dönem ve çevresinde elde edilebilecek bütün bilgi ve fikirleri edinmeye çalışmış olduğu gibi, bunların bir kısmını bizzat elde etmiş olması da doğaldır. Bilim dallarının bir kısmının, eserde kullanılan terimlere göre Arapça ve Farsça eserlerden yararlanmak suretiyle elde edildiği anlaşılmaktadır. Yusuf Has Hacib'in Arapça ve Farsça bildiği, İslam dünyasını ilgilendiren bilim dalları ve edebiyatları izlediği eserinin incelenmesinden kolaylıkla anlaşılacağı gibi, kitapta bu çevrenin eski Türk malzemesini oluşturan burkancılık kültür ve felsefesine de aşına olduğunu belirten işaretler eksik değildir. Özellikle bilgi kuramı açısından bu sonuncu felsefenin etkisi görülmektedir (Arat, 2008: 26-27).

Yusuf Has Hacib *Kutadgu Bilig*'i Türk hakanına sunduğu zaman elli yaşlarında idi. Balasagunlu Yusuf Has Hacib'in bundan sonra fazla yaşamadığı söylenmektedir. Onun Kaşgar'da mı yoksa memleketi olan Balasagun'da mı gömülü olduğu belli değildir (Dilaçar 1995: 24).

Yusuf Has Hacib'in, 1085 yılında 67 yaşında vefat ettiği ve türbesinin Kaşgar şehrinde bulunduğu (Kaşgarlı, 2004: 154) ifade edilmektedir.

2.1.4. Kutadgu Bilig

Yusuf Has Hacib'in 1069 (461) yılında Balasagun'da yazmaya başlayıp 1070 (462)'te Kaşgar'da tamamladığı bu eser Karahanlılar devrinden kalan iki şaheserden birisidir. Diğer Kutadgu Bilig'le aynı devirde yazılmış olan Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lügati't-Türk isimli eseridir. Birbirlerinden hiç bahsetmeyen bu iki eserle Türk milli bünyesi ortaya koyulmuştur. Divanü Lügati't-Türk'te bu bünyenin dış yapısı üzerinde durulmuştur. Kutadgu Bilig'de ise bu milli bünyenin iç kısmı ile ilgili esaslar mevcuttur (Külekçi, 2005: 19).

Kutadgu Bilig, isminden de anlaşıldığı gibi, insana her iki dünyada tam manasıyla kutlu olmak için gereken yolu göstermek amacıyla kaleme alınmış bir eserdir. Birbirleriyle çok sıkı bağı olan birey, toplum ve devlet hayatının ideal bir şekilde düzenlenmesi için; gereken anlayış, bilgi ve erdemlerin ne olduğu; bunların ne şekilde elde edileceği ve nasıl kullanılacağı üzerinde duran şair-düşünür, bununla kendi devrinde gündelik hayatın üstüne yükselenlerin düşüncelerine tercüman olmuştur. O, birçoklarının ısrarla iddia ettiği gibi, iyi olmaları için mevki sahiplerine tatsız mecazlarla ahlak dersi veren kuru bir öğütçü değildir. Yusuf Has Hacib bu eseriyle

insan hayatının anlamını çözümleyen ve insanın toplum, dolayısıyla da devletin içindeki görevini saptayan bir felsefe, bir hayat felsefesi sistemi kurmuştur (Arat 2008: 29-30).

“Kutadgu Bilig, eski Türkçe “mesut kılma ve devlet idare etme ilmi” mânasına gelir. Yusuf Hâs Hacib’in kitabına bu ismi vermekle bilhassa ikinci mânayı kastettiği anlaşılıyor” (Arsal, 1947: 657-658).

“Kutadgu Bilig adı ‘Devlete erişme bilgisi’ diye çevrilebilir. Devlet ama iki cihanda aziz eden bir devlet!”(Karamanlıoğlu, 1970: 131).

Kutadgu Bilig, her iki dünyada da mutluluğa kavuşmak için gidilmesi gereken yolu göstermek maksadıyla yazılmıştır. Yusuf Has Hacib’e göre, öteki dünyayı kazanmak için bu dünyadan el etek çekerek yalnızca ibadetle vakit geçirmek doğru değildir. Çünkü böyle bir insanın ne kendisine ne topluma bir yararı vardır; oysa başkalarına yararlı olmayanlar ölümlere benzer; bir insanın erdemi, ancak başka insanların arasındayken belli olur. Asıl din yolu, kötülere iyileştirmek, cefaya karşı vefa göstermek ve yanlışları bağışlamaktan geçer. İnsanlara hizmet etmek suretiyle faydalı olmak, bir kimseyi, hem bu dünyada hem de öteki dünyada mutlu kılacaktır (Kırkpınar, 2011: 187).

“Eser bilim dünyasında tanınmakla birlikte yerli ve yabancı birçok araştırmacı tarafından ele alınıp incelenmiş ve neşredilmiştir” (Ercilasun 1985: 114).

“Kutadgu Bilig, ilim dünyasınca tanındığı 1825 yılından bu yana üzerinde en fazla fikir yürütülen Türk eserlerinden biri olmuştur. Yerli, yabancı birçok dilci, tarihçi, hukukçu, edebiyatçı bu kitaptan bahsetmiş, onu kendi uzmanlık alanı ve bilgisi ölçüsünde değerlendirmeye çalışmıştır” (Kafesoğlu, 1980: 3).

Kutadgu Bilig’i ilim dünyasına tanıtan ilk müştşirik Amedee Jaubert’tir. 1439’da Arap harfleri ile istinsah edilmiş bir nüshadan Uygur harflerine çevirmek suretiyle Herat’ta yazılmış olan ve Viyana’da bulunan bir nüshayı tetkik eden Jaubert, 1825’de yayınladığı bir makale ile kitabı tanıtmış ve bazı bölümlerini de tercüme etmiştir. Daha sonra eser üzerinde 1857’de Rus Berezin ve 1862’de yine bir Rus bilgini İlminsky çalışmıştır. 1870’de Vambery; eserden seçtiği 1000 beyiti yayımlayarak Almancaya çevirmiş ve eseri oldukça iyi tanıtmıştır. 1871’de Alman Schoot, 1890’da Vasiliev eseri ele almışlardır. 1890’da Radloff; Herat nüshasının tamamını Leningrad’da yayımlamıştır. Radloff, 1891’de ise bu nüshayı bir de Mançu harfleri ile ayrı bir cilt

halinde de neşretmiştir. 1893'te Melioronskiy, 1897'de Alberts, 1898'de Clermant-Ganneau ve gene 1898'de Radloff, eseri tekrar ele alarak incelemişlerdir (Tuğral, 2008: 58-59).

“ ‘Kişileri her iki dünyada kut’a (saadete) eriştirmeye yarayan bilgi’ anlamına gelen Kutadgu Bilig, Türk yazınının en eski İslami verimidir. Gerek Türklük, gerek İslamlık bakımından, yazı sanatı ve ahlak bilgisi ile öğüt alanında göğüs kabartıcı büyük bir başyapıttır” (Dilaçar, 1995: 71).

Kültür, içinde bulunduğumuz genel hayat dengeleri bağlamında anbean güncellenmediği takdirde antika nitelikli bir donukluğa düşmekten kurtulamamaktadır. Toplumlar tarihî tecrübelerini, klasik değerlerini sürekli gündemde tutmakla, yüz yüze geldikleri yeni sorunlara verilecek alternatif ve millîlik vasfı taşıyan cevap imkânlarını da el altında bulundurmuş olacaktırlar. Bu bağlamda Kutadgu Bilig, son senelerde çok baş ağrıtıcı bir sosyal yaramızın merhemi de olabilecek değerdedir. O, birçok klasiğimiz gibi, içinde asıl Türk kimliğini saklayan ama anlaşılmayı, güncellenmeyi bekleyen bir ana metindir. İçinde bir sevgi ve hikmet toplumu projesi barındırmaktadır (Başer, 2011: 168).

“Kutadgu Bilig, Türk kültürünün temel taşlarından birisidir. Kültürümüzün bu ve bunun gibi eserler üzerine inşası millet oluşumuzun hakikatlerindedir” (Külekcî, 2005: 9).

Türk düşüncesinin hareket noktalarından birini de İslâmlaşma asırlarına ait tecrübeleri toplayan Kutadgu Bilig teşkil eder. Fikrî dünyamızın şimdiye kadar ihmal edilen ehemmiyetli bir cephesi, düşünce dünyamızın zembereklerini harekete geçirebilecek vasıftaki bu klasiğinde saklıdır. Türk düşünce tarihinin bu klasiğini kaleme alan ve devrin dizginlerini elinde tutan Yusuf Has Hacib, Türkistan coğrafyasını kendi tarihi realiteleri içinde görür. Büyük bir vaziyet değişikliğinin olduğu bir zaman diliminde, bölgenin realitelerine geniş ve esaslı bir şekilde dönüş yaparak devrin vazgeçilmez ihtiyaçları üzerinde düşünmesini bilir. Mevcudu inkar etmeden şartları değiştirmenin çarelerine bakar. Müslümanlaşma sürecinde teşekkül eden düşünce yapısına hakikî çerçevesi orada olmasına rağmen Kutadgu Bilig’e tefekkür tarihinde hak ettiği yer verilmemiştir. Kendisine dışarıdan ve içeriden başka türlü bakan bir gözün tetkikine muhtaç olan bu âbide, birçok cephelerden yoklanarak incelenebilir (Şeker, 2011: 7).

Kutadgu Bilig'in yapısı, sahneye konmuş alegorik, dört kişi arasında geçen bir münazaraya ya da atasözleri ve bilge deyimleriyle süslenmiş diyaloglu bir sahne yazısına benzer. Konu, kut'un (saadetin) elde edilmesidir. Dört neng'i (şeyi, temel ilkeyi) temsil eden konuşanlar şunlardır: 1. Könitörü'yü (doğru yasayı) temsil eden Kün-Toğdı adındaki İlig (hükümdar); 2. Kut'u (saadeti) temsil eden Ay-Toldı adındaki vezir; 3. Vezir'in ukuş'u (anlayış) temsil eden Ögdülmüş adındaki oğlu; 4. Ögdülmüş'in akıbet'i (hayat ve dünyanın sonu, ahiret) temsil eden Odgurmış adındaki kardeşi ya da akrabası. Konuşmalar ve münazaralar, daima ikili olarak, bu dört kişi arasında geçer; arkadaş, uşak, haberci ve mürit gibi ikinci derecedeki kişiler önemli bir rol oynamazlar (Dilaçar, 1995: 71).

Türk yazı dili malzemesine hâkim ve inceliklerine vâkıf olan, bu alanda Uygurların ananesini devam ettirip geliştiren şair, eserinde İran sanatkârlarını örnek tutarak aruz kalıbını kullanmıştır.... Eser, şairin seçtiği yarı hikaye ve yarı temsil tarzında, arada hareketi hazırlayıp açıklayıcı monologlar ve canlı doğa betimlemeleriyle süslenmiş olan sahneleriyle bir bütün olarak öyle mükemmel üslup ve mimari içine yerleştirilmiştir ki bu malzemeye başka ne gibi bir şeklin verilebileceğini düşünmek dahi güçtür (Arat, 2008: 31).

Eserde çıkış noktası ve zemin Töre'dir; ulaşılabilecek hedef de Töre'dir....Töre'ye göre herkes kişi (insan) değildir. Yalnguk (beşer), kişi adaydır. Kendisine gönül, göz, akıl ve bilgi verilmiş; insanlık (kişilik) mertebesi gösterilmek suretiyle önce kişi, sonra da bilge olması istenmiştir. Yalngukta, bütün erdemler ile hakikatin özü kuvve halinde mevcuttur. O, kişi ve bilge olmaya yeteneklidir; ancak hamdır. Nitekim Kutadgu Bilig'de ısrarla insan meselesi üzerinde durulmaktadır. Bütün değerler Töre kavramı içerisine yerleştirilmiştir ve insan arzu edilen kemale erişirse "iyi tabiatı sebebiyle onun ay'ı ve gün'ü parlar" denmektedir (Başer, 2011: 161-162).

Töre, beşeriyete kut kazandıran, insanları kendi hakikatlerine ulaştıran ilkeler yekûnudur; kut'ta mutlak bir kudret, her türlü zenginlik ve nimet, mutlak güzellik, sürekli tazelenme, sonsuz hayat ve kusurlardan arınmışlık açıkça görülür. Kut'a ulaşmak zannedilegeldiği gibi sadece idareciler değil, bütün insanlık için konmuş bir idealdir. Fakat o aynı zamanda devlet fikrinin çekirdek manasıdır. Devlet, çekirdek mana bakımından, insanlığın kut'a kavuşmasını sağlayan bir mekanizmadır; ki Kutadgu Bilig'de konuların Türk medeniyetinin karakteristiği olan devlet fikri zemininde tasarlanıp kurulma sebebi budur (Başer, 2011: 163-164).

Kut'a kavuşmak, insanın kendi asli cevherinin gaflet, bilgisizlik... gibi arızalardan; ihtiras, kin, yalancılık... vb. zaafardan ayıklanmasıdır.... Ancak, kutun dereceleri vardır. Mesela cömertlik, dost çokluğu, hizmet, güzel söz, yiğitlik, idare hüneri, nefse hâkimiyet ...gibi hünerler tek tek kut kazandırabilir; ama bunların ikisi, üçü... bir araya geldikçe kut yükselir ve mesela nihayet, kanaat, güzellik... onu tamamlardı. Fakat bilhassa idare sanatında insana bin türlü erdem gerekirdi. Yani yöneticinin en üst seviyede kutlanması gerekiyordu. İdeal bakımdan kut kazandıran sebeplerin hiçbirisine karşı kayıtsız, tok gözlü kalınamazdı. Kazanılan kut geri gidebilir, nefesine uyanı terk edebilirdi. Kutu korumak hikmette, fazilette istikrara bağlıydı. Kutu tamam kişi, artık bütün cihanın hâkimi, Tanrı adına Töre'nin uygulayıcısı olurdu (Başer, 2011: 164).

Kutadgu bilig'in başlıca niteliklerinden biri de onun bir 'öğüt kitabı (pendname)' olmasıdır. Din konusunda Balasagunlu Yusuf Has Hacib, Sünni bir Müslümandı. Bütün Türklerde ve Orta Asya'daki Türkler, Manicilik ve Hristiyanlık sürelerini geçirdikten sonra Buddhacılıkta durmuşlardı. Yurtlarında, Buddha'nın yurdu hint'in, Zarathustra'nın yurdu İran'ın, Kung-fu-dzi'nin yurdu Çin'in, Şamancı Kök-Türklerin ve eski Türk mitolojisinin (Ötüken ormanı vb.) etkileri vardı. Karahanlı Devleti'nin batı bölümü, alt katman olarak Buddhacı Soğdakların ve Orta İran dillerinden biri olan Soğdakça'nın üzerinde oturuyordu. Öncülleri olan Uygur Türkleri, Buddhacı olmuş, yazılarını Buddhacı Soğdakların alfabesinden geliştirmişti. Balasagunlu Yusuf da Kutadgu Bilig'i Uygur harfleriyle yazmış ve bu yapıtta Buddhacı alt katmandan kalma Sanskrit ve Soğdak asıllı birçok terimler kullanmıştır (Dilaçar, 1995: 152).

Kutadgu Bilig medenî bir Türk muhitindeki asırlardan beri toplanmış ahlâk, siyaset ve hukuka dair fikirlerin bir hülâsası, on birinci asırdaki Türk kültürünün bir abidesidir....Şayanı dikkattir ki, İran Şairi (Firdevsi) şiirle İran'ın efsanevi tarihini tasvir ederken Türk mütefekkeri şiirle devlet idaresinden, hukuktan; içtimaî ahlâktan bahsediyordu. Bu çok manidardır. İranlılar, yıkılmış siyasî istiklâli istirdat etmek için tarihten, maziden imdat bekliyordular. Türkler daha istikbalde kuracakları pek çok devletleri idare için esaslar tesbit ediyorlardı (Arsal, 1947: 663-664).

“Eserin gayesi, bir taraftan on birinci asırda münevver Türklerin ahlak, hukuk ve devlet idaresi sahasındaki ananevî telakkilerini ve o devirdeki hukuki teşkilatı bir kitapta tespit ederek bu ananevî telakkilerin gelecek nesillere geçmesini temin etmek;

diğer taraftan da Hanlara ve diğer devlet adamlarına bu ananeleri izah ve bu telakkileri telkin etmektedir” (Arsal, 1947: 659).

2.1.4.1. Kutadgu Bilig’in Nüshaları

Kutadgu Bilig’in bundan sonraki tarihi de önemlidir. Kitabın yazıldıktan bir süre sonra unutulduğu veya çok dar bir çevrenin yararlanılmasında kullanıldığı anlaşılıyor. Eserin kıymetini takdir eden zümreler tarafında Kutadgu Bilig iki defa tarihin karanlık perdesi arkasından aydınlığa çıkarılmıştır. Her iki defasında da esere eklenmiş olan ön sözler, bunları yazanların fikir seviyelerini gösterdiği gibi, bu çevrelerin eser hakkındaki görüşlerini de içermektedir.... Yusuf Has Hacib kendi eserini kısa fakat veciz bir şekilde sunmuştur (bkz. beyit 350-2):

kitaba atı urdum kutadgu bilig
kutadsu okıglığa tutsu elig
sözüm sözledim men bitidim bitig
sunup iki ajunnu tutgu elig
kişi iki ajunne tutsa kutun
kutadmış bolur bu sözüm çın bütün

(“ Kitap adını Kutadgu Bilig koydum

okuyana kutlu olsun ve elinden tutsun.

Ben sözümü söyledim ve kitabı yazdım;

Bu kitap elini uzatıp her iki dünyayı da tutan bir eldir,

kişi her iki dünyayı da devletle elinde tutarsa kutlu olur

bu sözüm doğru ve dürüştür”) (Arat, 2008: 32-33).

Kutadgu Bilig, mesnevi tarzında yazılmış bir siyasetnamedir. Eser, 6645 beyitten oluşmaktadır. Yusuf Has Hacib’e ait olmayan bir mensur ve 77 beyitlik manzum bir mukaddimede Yusuf Has Hacib ve eseri hakkında kısaca bilgi verilir. Eserin günümüze kadar ulaşan nüshaları vardır. Bunlar Viyana, Kahire ve Fergana nüshalarıdır (Arat 1991:XXX-XLI; Ercilasun, 2006: 295).

2.1.4.1.1. Herat (Avusturya / Viyana) Nüshası

“İlk ortaya çıkan nüsha Herat’ta (kuzeybatı Afganistan) 1439’da çok kötü bir Uygur yazısıyla yazılı (185 + 5 sayfa, 915 beyt) nüshadır” (Dilaçar, 1995: 38).

Kutadgu Bilig’in zamanımızda ilk bilinen ve dolayısıyla bu eser üzerindeki çalışmalara esas oluşturan nüshası Herat nüshasıdır ki Arap harfleriyle yazılmış bir nüshadan Uygur harflerine çevrilmiştir. El yazmasını çoğaltan kişinin oldukça işlek yazabilecek bir şekilde Uygur alfabesine vâkıf olduğu görülüyor. Nüsha çok özensiz yazılmıştır ve belli başlı bir kütüphane ya da kişi için yazılmış olmaktan çok müsvedde olarak tasarlanmış olsa gerektir. Birçok defa beyitlerin mısralarının yerleri değiştirilmiş, sözcük ve satırlar atlanmış, bazen de birkaç satır tekrar edilmiş ve sonra yanlışlığın farkına varılarak mısralara mu’ahhar-mukaddem veya ong-sol sözcüklerinin eklenmesiyle düzeltilmiş, eksik satırlar satır üstüne yazılmış ve fazladan yazılmış olan satırlarsa özensiz bir şekilde üzerinden çizilerek iptal edilmiştir. Bu nüshaya esas oluşturan Arap harfleriyle yazılmış nüshanın da pek düzgün olmadığını gösteren işaretler vardır.... Arap harfleriyle yazılmış olan esas nüshada noktaların bulunmaması veya bunların karışık olmasından ileri gelen yanlışlar da Herat nüshasında oldukça önemli bir toplam oluşturmaktadır. Yazmayı kopyalan kişi herhalde Kutadgu Bilig’in metninin pek iyi okuyamamış ve Uygur harflerine çevirirken anlamlarını bilmediği ve özellikle de vokal işaretsiz olan sözcükleri çoğunlukla kendi düşüncesine göre okumuş veya onların yalnızca şekillerini aktarmıştır. Bazı sözcüklerin altına anlamlarını kaydetmeye gerek görmesinden ve böyle yaparken bazen yanlışlıklara düşmüş olmasından da metnin artık kendisi tarafından da pek iyi anlaşılmadığı görülmektedir. Yazmayı kopyalayan kişinin de nüshaya getirdiği en büyük yeniliklerden biri de bir kısım sessiz harflerle seslilerin okunuşunda kendi telaffuzunu esas tutmuş olmasıdır (Arat, 2008: 37-38).

Kutadgu Bilig’in diğer nüshaları arasında imla, okunuş ve anlayış açısından en değersiz nüshasının ilk önce bulunuşu ve dolayısıyla da ilk çalışmalara esas teşkil ettiği Türk dilbilgisi için bir talihsizlik olmuştur. Bu ilerlemiş araştırmaların seyrini Mısır nüshasının meydana çıkması da ne yazık ki değiştirememiştir (Arat, 2008: 38).

Herat nüshası, 185: *tükendi kutad-gu (bilig) kitabı tırh sekiz (yüz) kırk üç yıl-ta koy yıl muhar(r) em ay-ningtört-i herü-te* (“Kutadgu bilig kitabı sekiz yüz kırk üç tarihinde, koyun yılında, muharrem ayının dördünde Herat’ta tamamlandı”) ve daha tam

olan 189: *tieh sekiz yüz kırk üç-te koy yıl ahır-ı muha (r) remay-nungtörtöryangi-sıherü şehrin-te bildilti* (“sekiz yüz kırk üç tarihinde koyun yılının sonunda, muharrem ayının dördünde Herat şehrinde yazıldı”) kayıtlarından anlaşıldığı gibi 4 muharrem 843'te (17 Haziran 1439) kopya edilmiştir. Eserin sonuna (1861-1893) eklenmiş olan 38 beyitlik bir kasidenin 37. beyitindeki

bu kar-asayiladag-ım ev –(v)el adım ol hasan

hemüçünçi el-kabım şemz açtı rab hikmet kanı

bilgisinin elyazmasını kopyalayan kişiye ait olduğu kabul edildiği takdirde, kendisinin Hasan Kara Sa'ıl (?) Şems adını taşıdığı, gerek bu kasidesinden ve gerek kasidenin sonuna eklenmiş olan iki beyitten anlaşıldığı gibi, edebiyatla uğraşan ve bir dereceye kadar kalem kullanmayı da bilen biri olduğu düşünülebilir. İkinci tarih kaydından sonra güzel bir sülüsle, Farsça yazılmış olan rubainin kendisine ait olması şüphelidir (Arat, 2008: 38-39).

Herat nüshası önce Tokat, oradan da 1474'de Fenarioğlu Kadı Ali tarafından İstanbul'a getirilmiş; Fatih'in hocası Hayreddin Efendinin ismiyle anılan Cuma mescidi mollalarından Hoca Hacı Dellal, bunu komşusu Nalbant Hamza'dan satın almıştır. Seneler sonra, Joseph von Hammer-Purgstall 1796 yılında diplomat olarak İstanbul'da bulunurken, sahafların bilgisizliğinden yararlanmış ve bu çok kıymetli nüshayı yok pahasına satın alarak, Viyana Saray kütüphanesine vermiştir (Dilaçar, 1995: 14-15).

2.1.4.1.2. Kahire (Mısır) Nüshası

Arap harfleriyle yazılı olan bu nüsha (5800 beyt), 1896'da Kahire Hidivlik Kitaplığının Alman müdürü Dr. Moritz tarafından ortaya çıkarılmış, W. Radloff bundan hemen faydalanmıştır. Türk Dil Kurumu, Kahire'deki büyüleçiliğimizin aracılığıyla bu yazmanın 1943'te tıpkıbasımını (14+392 s.) yayımlamıştır (Dilaçar, 2005: 39).

Arat'ın verdiği bilgiye göre (2008: 42), Hidiv (bugünkü Kral) kütüphanesi düzenlenirken bodrum kata atılmış olan dağınık kitap ve sayfa yığınları gözden geçirildiği sırada *Kutadgu Bilig*'e ait parçalar toplanarak bir araya getirilmiş ve böylece birçok tesadüfün de yardımıyla bu önemli nüsha kaybolmaktan kurtarılmıştır.

Radloff'un verdiği bilgiye göre, bu nüshanın sayfaları 35-36 cm büyüklüğünde, satırları 18,5 cm uzunluğunda ve satır araları 1,5 cm genişliğindedir. Yazısı açık ve okunaklı bir nesih ile yazılmıştır. Nüshanın başında ve ortalarında bazı sayfalar

rutubetin etkisiyle zedelenmiş, geri kalan büyük bölümüyse iyi korunmuştur. Kitabın bulunması sırasındaki durumdan da tahmin edilebileceği gibi nüshanın bazı kısımları zayı olmuştur; 16. (beyit 73-453), 24. (587-646), 36. (836-971), 72. (1504-1562), 272. (4579-4610), 374. (6245-6303), 377. (6352-6417) ve 392. (6632-6645) sayfalardan sonra gelen kısımlar nüshada eksiktir. Nüsha çok dikkatle yazılmış, atlanılmış sözcük ve beyitlerin yerleri işaret edilerek sayfa kenarına eklenmiş olduğuna bakılırsa, nüsha yazıldıktan sonra tekrar karşılaştırılmış olmalıdır (Arat, 2008: 42).

Nüshanın baş sayfasında ve sayfanın yarı genişliği kadar büyük ve içi süslü bir daire içinde *okıgılsilig* sözleri ve bu dairenin üst ve alt kısımlarında güzel bir sülüs ile *el-emiriyeti'l-ecelliyeti'l-kebiriyeti'l-'izziyeti 'izze'd-din aydemirü'd-devadarü'n-nasırı* ibaresi yazılmıştır. Burada zikredilen Ay-Demir, Nasır'ın (693-741=1293-1341) memlüklerinden (kullarından) olup derece derece devâdârlığa yükselmiş, Halep ve Trablus naipliğinde bulunmuş ve sonra Mısır'da başkumandan olmuştur. Adil ve mütevazi olarak nitelendirilen bu Ay-Demir, yetmiş yaşını geçmiş olduğu halde 762 (1361) veya 776 (1374) yılında ölmüştür. Bu nüshanın 'İzze'd-Din Ay-Demir ed-Devadar'dan bir süre için İlbuga el-Hasaki'l-Çerkesi'nin eline geçtiği anlaşılıyor (Arat, 2008: 43).

2.1.4.1.3. Fergana (Özbekistan / Taşkent) Nüshası

445 sayfalık ve 6095 beytlik bu nüsha da Arap harfleriyle yazılıdır ve nüshaların en yetkinidir. 1914'te Zeki Velidi (Togan, 1891-1970), bunu Türkistan'ın Fergana ilinin Nemengâh şehrinde bulmuş ve onu Ruslara tanıtmıştır. Bu el yazması bir aralık ortadan yok olduktan sonra, 1924'te Buharalı öğretmen Fıtrat tarafından yine bulunmuş ve bir yazı ile Taşkent'te bir kez daha tanıtılmıştır. 1934 yılında Sovyet Bilimler Akademisi bu yazmanın fotokopisini Türk Dil Kurumuna armağan etmiş, kurum da bunun tıpkıbasımını 1943'te yayımlamıştır (24+447 s.). Bu yazma şimdi Taşkent'te bulunmaktadır (Dilaçar, 1995: 39).

Özbekistan İlimler Akademisi, Ebu Reyhan Biruni adlı Şarkinaslık Enstitüsünde 1809 kayıt numarası ile saklanan Kutadgu Bilig, kütüphane kayıtlarında nadir el yazmalar arasında saklanmaktadır.... Arap yazılı bu fontta eserin diline "Uygur dili" denilmiştir. Yani eserin Uygur Türkçesi ile yazıldığı belirtilmiştir (Üşenmez, 2009: 569).

Nüsha baş ve son kısımlarından eksiktir. Bu nedenden olsa gerek eserin niçin, nerede, kim tarafından yazıldığına dair bilgiler de nüsha içerisinde mevcut değildir. Fıtrat eserin sülüs hattı ile yazıldığı görüşünden hareketle bunun yaşadığı devirden yaklaşık 500 yıl önce yazılmış olabileceğini tahmin etmektedir (Üşenmez, 2009: 571).

Arap yazısı uzmanı olan Moritz (bkz. Ungar. Jahrb., göst. yer.) ise Arap harflerinin bu biçimlerinin İran'da VI. (XII.) asırda meydana geldiğine, bu biçimin Suriye ve Mısır'da Eyyubiler (569-650=1174-1252) döneminde kullanılmış olduğuna, fakat üç noktalı p, j ve g harflerinin VI. asırda İran'da henüz kullanılmayıp bunlara ancak VII. asırda tek tük rastlandığına işaret ederek, Fergana nüshasının, Mısır nüshasına göre daha eski bir döneme ait olduğunu, belki de VII. asırda yazılmış olabileceğini tahmin etmektedir. Bununla birlikte Moritz'in eserin yalnızca tek bir sayfasının incelenmesine dayanan bu fikri, kendisinin de haklı olarak kaydettiği gibi kesin değildir... Nüshanın bulunduğu yere ve ithaf edilen hükümdarın ismini taşımasına bakılırsa, bunun Doğu Karahanlıları gelenek ve tarihin daha canlı olarak korunduğu bir dönem ve merkezde yazılmış olması muhtemeldir (Arat, 2008: 41).

Herat ve Mısır nüshalarında başta düzyazı önsöz, bunun arkasında uyaklı önsöz, ondan sonra babların fihristi ve nihayet asıl *Kutadgu Bilig* metni gelmektedir. Fergana nüshasında uyaklı önsöz yoktur; düzyazı önsözden sonra babların fihristi ve ardından eserin metni başlar. Düzyazı önsöz ile babların fihristi aynı sayfada bulunduğu göre uyaklı önsözü içeren kısmın sonradan düşmüş olmasına ihtimal verilemez. Eğer uyaklı önsöz, herhangi bir şekilde sonradan kaybolmuşsa bunun ya düzyazı önsözden önce veya babların fihristinin sonunda bulunmuş olduğu düşünülebilir. Nüshanın ilk sayfası zedelenmiş (tıpkıbasımdaki ilk sayfa nüshaya ait değildir ve sonradan, Mısır nüshasına göre doldurulmuştur) ve sonunda 445. sayfadan sonra 6232-6645. beyitleri içeren, yaklaşık otuz sayfalık bir kısım eksiktir. Bu iki sayfa dışında nüsha çok iyi korunmuştur (Arat, 2008: 41-42).

2.3.İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Bu bölümde değerler eğitimi ile ilgili araştırmalar, *Kutadgu Bilig* ve değerler eğitimi ile ilgili araştırmalara yer verilmiştir.

Whitney (1986), “ The Status of Values Education in the Middle and Junior High Schools of Tennessee” adlı doktora tezinde değerler eğitiminin durumunu belirlemek amacıyla Tennessee eyaletinde ortaokul ve lise düzeyinde eğitim veren 275 devlet okulundan tesadüfi yolla 75 okul seçilmiş ve bu okullarda görev yapan Sosyal Bilgiler öğretmenleri ile araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda öğretmenlerin değerler eğitimiyle ilgili oldukları, okulların genç bireylerin değerlerini etkileme ve değiştirme gücünü kullanması gerektiğini ve değerler eğitiminin sadece aileye ve kiliseye ait olma durumuna karşı çıkmış oldukları belirtilmiştir. Öğretmenler değerler eğitiminde bulunması gereken en önemli üç ahlaki değer ise dürüstlük, saygı ve sorumluluk olduğunu belirtmişlerdir. Öğretmenler kendilerini değerler eğitiminde yeterli görmüş, çok az öğretmen ise gün içinde değerler eğitimine zaman ayırdıklarını belirtmişlerdir.

Arslanoğlu (1996) “Kutadgu Bilig’de Eğitim Bilim ve Akıl” adlı çalışmasında Yusuf Has Hacib’in insan olmanın özelliklerini ‘öğrenen ve öğreten’ olarak kabul etmesine vurgu yapılmıştır. Kutadgu Bilig’in, yazıldığı dönemde, ‘bilime en çok değer veren kitap’ olduğu belirtilmiştir. Hacib’in bundan bin sene önce bütün sorunların bilimle çözülebileceğine dikkat çektiğinin üzerinde durulmuştur. Eğitimde, başta Kutadgu Bilig olmak üzere, Türk klasiklerinden faydalanılması gerektiği belirtilmiştir.

Anıl (2004), “Kutadgu Bilig’de Kadın” adlı makalesinde İslâmî Türk Edebiyatı’nın ilk eserlerinden olan Kutadgu Bilig’de kadın kavramı işlenmiştir. Türk kültür tarihinde en eski devirlerden itibaren hep adıyla geçen kadının, Kutadgu Bilig’de, eserin alegorik yapısı itibarıyla belirli bir şahıs olarak geçmediği anlatılmıştır. Eserde ismiyle ve çeşitli özellikleriyle tanımlanan bir kadın tipi olmadığı fakat genel anlamda bir bakış açısıyla kadın kavramına yer verildiği belirtilmiştir.

Acımdı (2006), “ Siyasetname ve Kutadgu Bilig’de halk anlayışı” adlı yüksek lisans çalışmasında bir devleti oluşturacak en temel unsurun insanlar yani halklar olduğu ve tarihi çok eskilere dayanan Türk milletinin çok önemli bir geçmişe sahip olduğu dile getirilmiştir. Toplumda var olan gelenek ve göreneklerin daha önceki devirlerin tesiriyle gelişme gösterebildiği çünkü her milletin kendi geçmişinin izlerini mutlaka taşımak zorunda olduğu ve bu durumun da kültürün taşıyıcı özelliği sayesinde olduğu anlatılmıştır. Kutadgu Bilig’in Türklerin İslamiyet’i kabul etme arifesinde, Siyasetname’nin ise İslamiyet’in kabulünün tamamlandığı bir dönemde yazılmış Türk

devlet anlayışını ve Türk kültürünün daha birçok özelliklerini göstermeleri bakımından incelenmeye değer iki önemli eser oldukları ve bu eserlerde var olan değerlerin bugün bile özlem duyulan değerler olmalarının dikkat çekici olduğu anlatılmıştır. Kutadgu Bilig ve Siyasetname Türklerde var olan devlet anlayışını ve bunun sonucunda devletin halka, halkın da devlete karşı sorumlulukları kısacası bunlardaki halk anlayışlarını görmek amacıyla incelenmiştir. Bu amaçla Kutadgu Bilig ve Siyasetname eserleri ve yazarları Yusuf Has Hacib ve Nizamülmülk hakkında genel bilgiler verilmiştir. Halk kavramı ve Türklerdeki halk kavramı, Kutadgu Bilig'deki halk anlayışı, halkın idealindeki yöneticinin özellikleri, yöneticinin halka, halkın da yöneticiye karşı vazifelerinden bahsedilmiştir. Yine yöneticilerin ehli-beyt, bilginler, hekimler, büyücüler, düş yorumcuları, yıldızcılar, şairler, çiftçiler, satıcılar, hayvan yetiştiriciler, ustalar ve fakirler gibi toplumsal sınıflarla olan ilişkileri ve devlet görevlilerinden vezir ile ulu hacibin halkla ilişkisi de incelenmiştir. Araştırmada Siyasetname'deki halk anlayışı üzerinde durulmuş, yönetici ile yönetilenlerin birbirlerine vazifeleri, yöneticinin ilişkide bulunduğu toplumsal sınıflar ile yöneticinin gözetmesi gereken zümreler ve devlet görevlilerinden vergi memurlar, sipahiler, muhtesipler ile halkın ilişkileri ele alınmıştır. Çalışmada Kutadgu Bilig ile Siyasetname'deki halk anlayışları karşılaştırılmış, ortak ve farklı yönleri anlatılmıştır.

Kocasavaş (2006), “Kutadgu Bilig’de Eğitim-Öğretim Anlayışı” adlı makalesinde Türklerde, eski Türk takviminin ıslah edilmesi ve yazının yaygınlaştırılması gibi durumların oldukça geniş bir eğitim-öğretim teşkilatının varlığını ortaya koyan sağlam deliller olduğunu, kitabelerin de Türk toplumunda geniş bir okuyucu kesiminin bulunduğunu gösterdiğini ve Kutadgu Bilig'in pozitif bilime verilen önemin bir diğer kanıtı olduğunu anlatmıştır. Kutadgu Bilig'de eğitim-öğretime yer veren beyitlerin çok sayıda ve konu çeşitliliğiyle de dikkati çekmekte olduğu, bunların baba-çocuk ilişkisi, çocuk terbiyesi ve tavsiyeler, öğrenmenin yaşadıkça sürmesi, görüp öğrenmenin önemi, öğretene ve öğrenenin insan olabileceği, akıl ve bilginin değeri, insanın bilgiyle yükseleceği, dünyaya bilgi ile hakimiyet sağlayacağı, kitabın önemi, bilinenlerin yazıya aktarılmasının önemi, kalem-kılıç ilişkisi, törelerin etkisi, emeğe saygı, yeteneklerin değerlendirilmesi, davranış güzelliğinin takdir edilmesi şeklinde olduğu anlatılmıştır.

Şen (2007), “ Milli Eğitim Bakanlığı’nın 2005 Yılında Tavsiye Ettiği 100 Temel Eser Yoluyla Türkçe Eğitiminde Değerler Öğretimi Üzerine Bir Araştırma” adlı yüksek lisans tezinde Millî Eğitim Bakanlığı’nın ilköğretim okulları için hazırladığı 100 Temel Eser serisinde yer alan kitaplarda millî, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerler tespit edilmiş; Türkçe eğitiminde değer aktarımının nasıl olması gerektiği ortaya konulmuştur. Araştırmanın birinci bölümünde, değer tanımı, işlevleri, sınıflandırılması ve öğretimi; öğretim programlarında değerlerin yeri, Türkçe öğretiminde değer öğretimi, metnin tanımı ve özellikleri, okuma kitapları ve özellikleri ile ilgili kavramsal bir çerçeve oluşturulmuştur. Araştırmada, *betimsel alan araştırması* yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini Millî Eğitim Bakanlığı’nın tavsiye ettiği “100 Temel Eser”; örneklemini ise bu eserler arasından yansız seçilen 58 eser oluşturmaktadır. Eserlerde işlenen değerlerle ilgili elde edilen veriler nitel açıdan sınıflandırıldıktan sonra genel olarak nicelik açısından SPSS 11. 5 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Sonuçta, İlköğretim 100 Temel Eser serisindeki kitaplarda sevgi değerinin ilk sırada yer aldığı görüldüğü, sevgi değerini sırayla, duyarlılık, yardımseverlik, saygı, sorumluluk değerlerinin takip ettiğini ve bağımsızlık değerinin 100 Temel Eserdeki kitaplarda tespit edilemediği belirtilmiştir. Sağlıklı olmaya önem vermek, barış, özgürlük, bilimsellik değerlerinin ise eserlerde en az yer verilen değerler olduğu belirtilmiştir.

Thornberg (2008), tarafından yapılan “The Lack of Professional Knowledge in Values Education (Değerler Eğitiminde Mesleki Bilgi Eksikliği)” adlı çalışmada öğretmenlerin değer eğitimi ile ilgili bakış açılarını incelemek için çok az araştırma yapıldığı belirtilerek öğretmenlerin değerler eğitimi uygulamalarındaki algılarının incelenmesi ve onların bu konudaki profesyonelliklerinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla 13 öğretmenle nitel görüşme yapılmış ve bu görüşmeler karşılaştırmalı analizle incelenmiştir. Araştırma sonucunda öğretmenler arasında değer eğitimi alanında profesyonel bilgi eksikliğinin olduğu ortaya çıkmıştır.

Can (2008), “Dördüncü ve Beşinci Sınıf Öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler Dersinde Değerler Eğitimi Uygulamalarına İlişkin Görüşleri” adlı yüksek lisans tezi dördüncü ve beşinci sınıf öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler dersinde değerler eğitimi ile ilgili yaptıkları uygulamalara ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, 2007- 2008 öğretim yılında Milli Eğitim Bakanlığı’na

Bağlı Ankara ili Çankaya Merkez İlçesinde yer alan; OKS sınavı sonrasında herhangi bir ortaöğretim kurumuna yerleştirdikleri öğrenci yüzdelerine göre ayrılmış ilköğretim okullarında görev yapan 102 sınıf öğretmeni oluşturmuştur. Betimsel yöntemle gerçekleştirilen araştırmanın verileri araştırmacı tarafından geliştirilen anket ve yarı yapılandırılmış görüşme formlarıyla elde edilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan öğretmenlerden üst gruptan 4, orta gruptan 4 ve alt gruptan 4 olmak üzere 12 öğretmen ile yüz yüze yapılan görüşmelerden elde edilen veriler betimsel yöntemle analiz edilmiştir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar;

1. Öğretmenlerin sosyal bilgiler dersinde değerler eğitimi uygulamalarında en çok sorumluluk sahibi olmaya ilişkin etkinlikler düzenledikleri yönündedir.
2. Değer eğitiminde öğretmenlerin telkin, model olma, empati kurma ve değer aydınlatması gibi değer kazandırma yollarını etkin bir şekilde kullandıkları ancak değerler analizi ve ahlaki muhakeme gibi yöntemleri yeterince kullanmadıkları bulunmuştur.
3. Öğretmenler değerler eğitiminde en çok işbirliğine dayalı öğrenme ve yaratıcı drama yöntemlerini kullanmaktadırlar.
4. Öğretmenler sosyal bilgiler dersinde değerler eğitimi uygulamalarında gözlem, örnek olay yöntemi, tartışma yöntemi, soru cevap tekniği ve velilerle görüşme yöntemi yardımıyla öğrencilerin değerleri kazanıp kazanmadıklarını anladıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca öğretmenler öğrencilerin değerleri kazanıp kazanmadıklarını en çok öğrencilerin davranışlarını gözlemleyerek anladıklarını açıklamışlardır.
5. Öğretmenlerin cinsiyetlerine göre değerler eğitimi uygulamalarına ilişkin görüşleri arasında fark anlamlı bulunmuştur.
6. Öğretmenlerin eğitim durumlarına göre değerler eğitimi uygulamalarına ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.
7. Öğretmenlerinin kıdem durumlarına göre değerler eğitimi uygulamalarına ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.
8. Görev yaptıkları okulların başarı yüzdelerine göre öğretmenlerin değerler eğitimi uygulamalarına ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Kılcan (2009), “ İlköğretim 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Değerler Öğretimine İlişkin Öğretmen Görüşleri” adlı yüksek lisans tezinde ilköğretim 6. sınıf sosyal bilgiler öğretim programında yer alan değerler öğretimine

ilişkin öğretmen görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın evrenini Kırşehir İl Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı, il merkezinde bulunan ilköğretim okullarında görevli sosyal bilgiler 6. sınıf öğretmenleri oluşturmuştur. Araştırmanın örneklemini ise ilköğretim sosyal bilgiler 6. sınıfta görev yapan 34 öğretmen oluşturmuştur. Araştırmada, araştırmacı tarafından geliştirilen ölçek ve kişisel bilgi formundan yararlanılmıştır. Kişisel bilgi formunda; araştırmaya katılan öğretmenlere yönelik cinsiyet, mesleki kıdem, mezuniyet durumu, branş gibi kişisel bilgiler yer almaktadır. Öğretmenlerin görüşlerini ölçmeye yönelik hazırlanan ölçek 5'li likert tipinde yapılandırılmış ve 37 ifadeden oluşturulmuştur. Araştırmaya katılan öğretmenlerin verdikleri cevaplar SPSS 15.0 paket programına girilmiş ve araştırma verileri bu program ile çözümlenmiştir. Öğretmenlerin, değerlerin öğretimine ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesinde frekans (f), yüzde (%), aritmetik ortalama (\bar{X}) ve standart sapma (ss) değerleri belirlenerek bulgular kısmı oluşturulmuştur. Ayrıca öğretmenlerin değerler öğretimine ilişkin görüşlerinin farklı değişkenler açısından incelenmesi amacıyla ANOVA (Tek Yönlü Varyans Analizi) ve bağımsız gruplar t testi analiz sonuçlarından yararlanılmıştır. Araştırmada anlamlılık düzeyi 0.05 olarak ele alınmıştır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin;

Madde6 (Sosyal Bilgiler 6. sınıf müfredatında yer alan değerleri, bir eğitici olarak benimsemiyorum), Madde14 (Sosyal Bilgiler 6.sınıf müfredatı, değer öğretimi açısından öğretmenler yetersiz kalmaktadır), Madde17 (Sosyal Bilgiler 6. sınıf müfredatında yer alan değerlerin öğretimiyle alakalı olarak, diğer derslerin öğretmenleri ile işbirliği halindeyiz), Madde18 (Sosyal Bilgiler 6. sınıf müfredatında yer alan değerlerin öğretimini yaparken, önceliği ulusal değerlerimize vermenin doğruluğuna inanıyorum), Madde23 (Sosyal Bilgiler 6. sınıf müfredatında yer alan değerlerin öğretimi aşamasında, öncelikle öğrencilerin sahip olduğu değerlerin farkında olurum) ve Madde37 (Sağlam karakterli bireyler yetiştirmenin yolu; sosyal bilgiler 6. sınıf müfredatında yer alan değerlerin, o dersin öğretmeni tarafından başarıyla aktarılması, diğer ders öğretmenlerinin, okul yönetiminin, ailenin, dini kurumların ve sivil toplum örgütlerinin üzerlerine düşeni yapmasından geçmektedir) yargılarına verdikleri cevaplar incelendiğinde *bayan öğretmenlerin lehine anlamlı farklılığın olduğu*, Madde32 (Sosyal Bilgiler 6. sınıf müfredatında yer alan değerlerin öğretiminden, toplumumuzda bulunan sivil toplum örgütleri haberdarlar.) ve Madde36 (Sosyal Bilgiler 6. sınıf müfredatında yer alan değerlerin öğretiminde, bir üst sınıftaki öğrenciler rehber konumunda olmalıdırlar.) yargısına verdikleri cevaplar incelendiğinde *öğretmenlerin*

mezuniyet durumlarına göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı, Madde6 (Sosyal Bilgiler 6. sınıf müfredatında yer alan değerleri, bir eğitici olarak benimsemiyorum) ve Madde10 (Sosyal Bilgiler 6. sınıf müfredatında yer alan değerlerin öğretimi konusunda, okul idaresinden yardım almaktayım.) yargılarına verdikleri cevaplar incelendiğinde mesleki kademelerine göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı, Madde33 (Sosyal Bilgiler 6. sınıf müfredatında yer alan değerlerin öğretiminde, sivil toplum örgütlerinden yardım almaktayım.) yargısına verdikleri cevaplar incelendiğinde branşları arasında anlamlı farklılığın oluştuğu sonucu görülmüştür.

Çengelci (2010), “İlköğretim Beşinci Sınıf Sosyal Bilgiler dersinde değerler Eğitiminin Gerçekleştirilmesine İlişkin Bir Durum Çalışması” adlı doktora tezinde İlköğretim Sosyal Bilgiler dersinde değerler eğitiminin nasıl gerçekleştirildiğini ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırma, yapılandırılmış gözleme dayalı betimsel durum çalışması biçiminde desenlenmiştir. Araştırmaya 5. sınıfta öğrenim gören 9’u kız, 13’ü erkek toplam 22 öğrenci ile sınıf öğretmeni katılmıştır. Araştırmada kullanılan veri toplama araçları “Öğretmen Kişisel Bilgi Formu”, “Öğrenci Kişisel Bilgi Formu”, “Yapılandırılmamış Gözlem”, “Video Kayıtları”, “Yarı Yapılandırılmış Görüşme” ve “Araştırmacı Günlüğü” biçimindedir. Araştırma verileri tümevarım analizi yoluyla çözümlenmiştir. Araştırma sonunda, ilköğretim beşinci sınıf Sosyal Bilgiler dersinde değerler eğitiminde kullanılan yaklaşımların telkin yoluyla değerler eğitimi, soru-yanıt yoluyla değerler eğitimi, değer belirginleştirme yaklaşımı yoluyla değerler eğitimi ve örtük program yoluyla değerler eğitimi olduğu belirlenmiştir.

Öğretmenin Sosyal Bilgiler dersinde değerleri kazandırmaya çalışırken yaşamdan örnekler verme, atasözleri ve deyimlerden yararlanma, model olma, örnek öğrencileri model olarak gösterme, belirli gün ve haftalardan yararlanma, drama, güncel olaylardan yararlanma, empati, benzetimden yararlanma, yakın çevreden yararlanma, diğer ders ve disiplinlerden yararlanma, aileden yararlanma, ödevlerden yararlanma, sivil toplum kuruluşları, dernek ve vakıfların çalışmalarını örnek gösterme, internetten yararlanma ve sınıf dışı etkinliklerden yararlanma gibi etkinlik ve çalışmalara başvurduğu görülmüştür. Sosyal Bilgiler dersinde değerler eğitimi gerçekleştirilmeye yönelik etkinliklerde kullanılan materyallerin ders kitabı ve öğrenci çalışma kitabı olduğu, değerler eğitiminde ders kitabında yer alan fotoğraflardan, bilgilendirici açıklama, metin ve etkinlikler ile sorulardan yararlandığı sonucuna ulaşılmıştır. Ödev tahtası ve süreli yayınlar değerler eğitiminde kullanılan diğer materyaller arasındadır.

Soysal Bilgiler dersinde değerler eğitiminde kullanılan değerlendirme tekniklerinin gözlem, verilen ödevlerin kontrolü yoluyla yapılan değerlendirme ve zdeğerlendirme olduğu belirlenmiştir. Araştırma sonucunda İlköğretim Sosyal Bilgiler dersi ğretim programında yer alan ve programda verilmemiş kimi değerlerin dersin iğeriği ve günlük yaşamla bağlantılı olarak ęeřitli etkinlik ve materyaller yoluyla öğrencilere kazandırılmaya ęalıřıldıęı grlmştir. Öğretmenin değerler eğitimi yaklaşımlarını sistemli biçimde izlemediği, ders sürecinde plansız biçimde yeri geldikçe değerler eğitimine yer verdiği sonucuna ulaşılmıştır. Değerler eğitiminde gözleme dayalı değerlendirmenin ağırlık taşıdığı grlmştir.

Öğretmen Sosyal Bilgiler dersinin değerler eğitiminde son derece önemli bir işleve sahip olduğunu düşünmekte; ancak aile ve toplumun değerler eğitimini yeterince desteklememesi, medyanın olumsuz etkisi, olumsuz arkadaşlardan kaynaklanan sorunlar ile özellikle sınıf dışı etkinliklerin yeterince geręekleřtirilememesinden kaynaklanan sorunların değerler eğitiminde yaşanan sorunların başında geldiğini belirtmektedir. Öğrencilerin Sosyal Bilgiler dersinde değerler eğitimi ile ilgili olarak sorumluluk, yardımlaşma ve dayanışmayı öğrendiklerini düşündükleri; saygı, hoşgörü ve yardımseverlik değerlerini günlük yaşamlarına aktarmaya ęalıřtıkları sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonuçlarına dayalı olarak Sosyal Bilgiler dersinin değerler eğitiminde son derece önemli bir yere sahip olduğu; ancak Sosyal Bilgiler dersinde değerler eğitiminin daha etkili biçimde geręekleřtirilebilmesi için okul, ğretmen, aile ve ęevrenin işbirliğinde sorunların giderilmesine yönelik ęalıřmalar yapılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Yalar (2010), “İlköğretim Sosyal Bilgiler Programında Değerler Eğitiminin Mevcut Durumunun Belirlenmesi ve ğretmenlere Yönelik Bir Program Modülü Geliştirme” adlı doktora tezinde amaç, Sosyal Bilgiler Programında yer alan değer eğitimiyle ilgili ğretmen görüş ve önerilerini belirlemektir. Ayrıca, araştırma sonucunda değer eğitimiyle ilgili yapılandırmacı yaklaşım da göz önünde bulundurularak öğretmenlere yönelik bir program modülünün geliştirilmesi de amağlanmıştır. Diyarbakır’da görev yapan 423 sınıf ğretmeni araştırmanın evrenini oluşturmuştur. Araştırma kapsamında 320 öğretmene ulaşılmış ve bu öğretmenler araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Araştırma kapsamında 320 öğretmene ulaşılmış ve bu öğretmenler araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Bu araştırmada nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin bir arada kullanıldığı karma araştırma yöntemi

benimsenmiştir. Araştırmanın nicel verilerin çözümlenmesinde frekans, yüzde ve X^2 (Kay-Kare) tekniklerinden yararlanılmıştır. Araştırmada görüşmelerden elde edilen nitel verilerin çözümlenmesinde ise nitel veri analiz tekniklerinden içerik analizi tekniği kullanılmıştır. İstatistiksel çözümlenmelerde SPSS 12.0 (Statistical Package for the Social Sciences) bilgisayar programından yararlanılmıştır. Araştırmaya ilişkin şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Öğretmenler kitle iletişim araçlarındaki şiddet ve saldırganlık içeren bazı yayınların okulda verilen değerler eğitimi olumsuz etkilediği görüşünde birleşmektedir. Öğretmenler okulda verilen değerlerin ailede ve sosyal çevrede yeterince pekiştirilmediği görüşündedir.
- Öğretmenler hizmet öncesi eğitimde değer eğitimi dersi almalarının değerleri öğrencilere kazandırmada yararlı olacağını düşünmektedir. Öğretmenler değerler eğitimiyle ilgili bir kılavuz olursa bu kılavuzdan faydalanacakları görüşünü paylaşmaktadır.
- Öğretmenlerin tamamına yakını etkili bir değerler eğitimi için görsel-işitsel araç-gereçlerin eksiksiz olarak okullarda bulunması gerektiği görüşünde birleşmiştir.
- Erkek öğretmenlerin değerleri kazandırmak için kadın öğretmenlerden daha fazla görsel-işitsel araç gereçleri kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır.
- Bitirdiği yüksek öğretim alanı “diğer” olan öğretmenlerin drama tekniğini “sınıf öğretmenliği” alanındaki öğretmenlere oranla daha çok kullandıkları ortaya çıkmıştır.

Araştırmanın sonuçları doğrultusunda geliştirilen kimi öneriler şöyledir:

Sosyal Bilgiler Programında değerler eğitimi ile ilgili kazanımlara doğrudan yer verilmeli ve programda öğrencilerin ilgisini çekebilecek daha zengin bir içerikle doğrudan değerlerle ilgili konular yer almalıdır. Eğitiminde öğretmenlere yardımcı bir kaynak olması amaçlanmıştır. Bu modülde uygulanmakta olan programda yer alan değerlerle ilgili öğretmenler için kazanımlara ve örnek etkinliklere yer verilmiştir. Bu kazanımlar öğretmenlerle yapılan görüşmelerden elde edilen bulgulardan oluşturulmuştur.

Sorumluluk Değeri Kazanımları

- 1- Kendisine verilen görevleri zamanında yapar.
- 2- Verilen sorumluluğu yerine getirir.
- 3- Sorumluluklarının bilincinde olarak görevlerini yerine getirir.
- 4- Verilen ödevleri zamanında yapar.
- 5- Toplumla karşı sorumluluklarını yerine getirir.
- 6- Aileye karşı sorumluluklarını yerine getirir
- 7- Görev alma bilinci gelişir.
- 8- Sorumluluk alma bilinci gelişir.
- 9- Sorumluluk duygusunun farkına varır.

Estetik Değeri Kazanımları

- 1- Bir sanat eserini takdir eder.
- 2- İzlediği bir filmi eleştirir.
- 3- İzlediği bir filmi değerlendirir.
- 4- Doğaya estetik gözle bakar.
- 5- İnsana estetik gözle bakar.
- 6- Okuduğu bir parçayı (metni) değerlendirir.
- 7- Okuduğu bir parçayı (metni) yorumlar.
- 8- Tarihi güzelliklerin farkına varır.
- 9- Doğal güzelliklerin farkına varır.
- 10- Gördüğü bir sanat eserini yorumlar.
- 11- Sanat eserlerine ilgi duyar.
- 12- Eleştirel bakış açısı kazanır.

Doğal Çevreye Duyarlılık Değeri Kazanımları

- 1- Doğal çevreye karşı duyarlıdır.
- 2- Doğal güzellikleri koruması gerektiğini bilir.
- 3- Çevresini temiz tutması gerektiğini bilir.
- 4- Çevreye saygının insanlık görevi olduğunu kavrar.
- 5- Doğal çevreyi sevip korur.
- 6- Ortak kullanım alanlarının nasıl kullanılması gerektiğini bilir.
- 7- Doğal kaynakların korunması gerektiğini bilir.
- 8- Hayvanları koruma bilinci gelişir.
- 9- Çevreyi güzelleştirmeye çabalar.
- 10- Kendisinin de doğanın bir parçası olduğu bilincini taşır.
- 11- Doğanın kendi geleceği olduğunu fark eder.

12- Çevre ile ilgili kuruluşları bilir.

Çalışkanlık Değeri Kazanımları

- 1- Ödevlerini zamanında yapar.
- 2- Görevlerini zamanında yerine getirir.
- 3- Sorumluluklarını zamanında yerine getirir.
- 4- Sorumluluk duygusu gelişir.
- 5- Çalışkanlığı bir yaşam biçimi haline getirir.
- 6- Yaptığı çalışmalardan zevk alır.
- 7- Çalışmanın önemini bilir.
- 8- Başarılı olmak için çaba sarf eder.
- 9- Çalışmanın başarı getireceğini kavrar.
- 10- Zamanın kıymetini bilir.

Akademik Dürüstlük Değeri Kazanımları

- 1- Çalışmalarında yararlandığı kaynakları belirtir.
- 2- Dürüstlüğün toplumsal yaşamdaki önemini bilir.
- 3- Kopya çekmenin kötü bir davranış olduğunu kavrar.
- 4- Verilen ödevleri kendi çabasıyla yerine getirir.
- 5- Verilen etkinlikleri kendi çabasıyla yerine getirir.
- 6- Emeği dışında elde edilen bilgilerin kötü bir davranış olduğunu kavrar.
- 7- Öğrendiği bilgileri kendi yaptığı araştırmalara uygular.

Dayanışma Değeri Kazanımları

- 1- Arkadaşlarıyla işbirliği içinde çalışır.
- 2- Çevresiyle uyum içinde çalışır.
- 3- Dayanışmanın önemini bilir.
- 4- Çözemediği problemlerde işbirliği yapar.
- 5- Arkadaşlarıyla paylaşım içinde yaşar.
- 6- Çevresiyle işbirliği içinde yaşar.
- 7- Dayanışmayı yaşam biçimi haline getirir.
- 8- Paylaşmayı yaşam biçimi haline getirir.
- 9- Dayanışmanın kişiler arası ilişkileri güçlendirdiğini bilir.
- 10- Araç-gereçlerini arkadaşları ile paylaşır.
- 11- Amaçlara uygun görev paylaşımı yapar.
- 12- Çevresindekilere karşı yardımsever olur.
- 13- Sivil toplum kuruluşlarının önemini kavrar.

14- Ailenin önemli bir dayanışma kurumu olduğunu kavrar.

Adil Olma Değeri Kazanımları

- 1- Arkadaşlarına adil davranır.
- 2- Arkadaşlarına eşit davranır.
- 3- Çevresindeki insanların haklarına duyarlı davranır.
- 4- Çevresindeki insanlarla eşit haklara sahip olduğunu bilir.
- 5- Adil olma özelliği kazanır.
- 6- Paylaşma duygusu gelişir.
- 7- Empati yapma yeteneği gelişir.

Bayrağa ve İstiklal Marşı'na Saygı Değeri Kazanımları

- 1- Bayrağın ve İstiklal Marşı'nın bağımsızlık sembolü olduğunu bilir.
- 2- Bayrağın ve İstiklal Marşı'nın özgürlük sembolü olduğunu bilir.
- 3- Bayrağa ve İstiklal Marşı'na saygı gösterir.
- 4- Bayrağın ve İstiklal Marşı'nın önemini kavrar.
- 5- Bayrağın ve İstiklal Marşı'nın ulusu temsil ettiğini bilir.
- 6- Ulusal değerlere saygı gösterir.
- 7- İstiklal Marşı'nın yazıldığı tarihi şartları bilir.

Tarihsel Mirasa Duyarlılık Değeri Kazanımları

- 1- Tarihi eserleri korur.
- 2- Tarihi ve kültürel mirasa karşı duyarlıdır.
- 3- Tarihi yerlerin önemini kavrar.
- 4- Tarihi mirasın önemini kavrar.
- 5- Tarihi eserlerin değerini bilir.
- 6- Tarihsel mirasa saygı duyar ve korur.
- 7- Tarihsel geçmişine sahip çıkar.
- 8- Tarihsel eserlere sahip çıkar.
- 9- Tarihi olaylara (konulara) ilgi duyar.

Etkinliklerde öğretmenlere örnek olabilecek yöntem, materyal ve değerlendirme türleri yer almıştır.

Çakıcı (2010), “Milli Eğitim Bakanlığı'nın 2004 Yılında Tavsiye Ettiği Yüz Temel Eserdeki Yerel Romanlar Aracılığıyla Edebiyat Öğretiminde Değerler Öğretimi

Üzerine Bir Araştırma” adlı yüksek lisans tezinde değerlerin, toplumun oluşturduğu, toplumu bir arada tutan bütünsel ve kültürel bağlar olduğunu, uzun zaman diliminde oluşan değerlerin, küreselleşen dünya ile beraber uç değişimlere uğramakta ve yok olmakta olduğunu ve önemli kültür unsurları arasında yer alan değerlerin yok olmasının kültürü de olumsuz yönde etkileyeceğini belirtmişlerdir. Toplumun, sağlıklı biçimde kültür aktarımını sağlaması ile geleceğin dünyasına sağlam adımlarla ilerleyebileceğini ve değerlerin gelecek nesillere aktarılmasının da toplumun bütünlüğü açısından oldukça önemli olduğuna vurgu yapmışlardır. Bireyi sosyalleştirmede, topluma kazandırmada önemli bir yere sahip olan değerlerin öğretiminin önce ailede başlaması gerektiğini ve bireyin okula başlamasıyla değerler öğretiminin okulda da devam etmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Değerler öğretiminin sağlıklı yapılabilmesi için öğretim programlarında değerler öğretimine yönelik kazanımlara ve etkinliklere yer verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Araştırmada Milli Eğitim Bakanlığının 2004 yılında tavsiye ettiği Ortaöğretim Yüz Temel Eser’de yer alan yerel romanlardaki değerler betimsel tarama yapılarak tespit edilmiştir. Tespit edilen değerlerin edebiyat öğretiminde nasıl kullanılacağı üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde değerlerin tanımı, özellikleri, sınıflandırılması, öğretimi hakkında kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra birinci bölümde araştırmanın amacı, önemi, sınırlılıkları, varsayımları ve araştırmayla ilgili tanımlar bulunmaktadır. 32 adet romanda yer alan değerler tespit edildikten sonra bilgisayara aktarılmış, değerler ve romanlar arasında oluşan veriler işlenmiştir. Elde edilen verilerden Excel’de tablolar ve grafikler yapılmıştır. Sonuç bölümünde en çok elde edilen beş değer duyarlılık, estetik, sevgi, yardımseverlik ve sorumluluk olduğu görülmüştür. En az elde edilen beş değer ise: çalışkanlık, temizlik, barış, aile birliğine önem verme ve bağımsızlık olduğu tespit edilmiştir.

İşcan (2011), “Values Education and Some Suggestions to Teachers (Değerler eğitimi ve Öğretmenlere Bazı Öneriler) ” adlı çalışmasında değerler eğitimi süreci, bu süreçte kullanılan yaklaşımlar ve bu süreç ile yaklaşımlar çerçevesinde öğretmenlerin rolleri ele alınmıştır. Bu doğrultuda, değerler eğitimi sürecinde belirlenen amaçlara ulaşmada önemli role sahip olan öğretmenlere öneriler getirmek amaçlanmıştır. Bu çalışmada, değerler eğitime ilişkin basılı kaynaklar ile konuyla ilgili internet kaynakları kullanılmıştır. Elde edilen basılı kaynaklar ve internet kaynakları incelenmiş, belirli durum ve/veya görüşleri açığa çıkartacak bir senteze varabilmek için gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Güncel kaynakların yanı sıra, değerler eğitiminin ve bu

süreçte yararlanılan yaklaşımların temelleri hakkında bilgi verirken geçmiş yıllara ait temel kaynaklara da başvurulmuştur. Günümüz dünyasında birçok insan artan şiddetten ve işlenen suçlardan şikayet etmektedir. Doğal olarak öğretmenler bu tür olumsuzlukların azaltılmasında önemli bir role sahiptirler. Öğretmenlerin işi; bilgili, bilinç sahibi, bilgiyi kullanabilen insanlar yetiştirmenin yanı sıra "iyi" insanlar yetiştirmektir. İnsan yaşamını yönlendiren değerlerin geliştirilmesi ve içselleştirilmesinde önemli bir rehber olan öğretmenlerin, değerler eğitimi konusu ile ilgili hem hizmet öncesi hem de hizmet içi eğitim sürecinde desteklenmeleri önemlidir.

Tekşan (2012), “Türkçe Dersi Değerler Eğitiminde Kutadgu Bilig’in Kullanımı” adlı makalesinde değerlerin toplumun temel yapı taşı oluşturduğuna ve milletlerin varlıklarını korumak ve devam ettirmek için sahip oldukları değerleri korumak zorunda olduklarına değinilmiştir. Değerlerin hatırlanmasının, yeni içeriklerle zenginleşerek yeniden hayata aktarılmasının o millet için büyük bir güç kaynağı oluşturduğu ve bu yönüyle millet hafızasında saklanan maddi ve manevi değerlerin süreklilik göstermesinin büyük önem taşıdığı anlatılmıştır. Bu yüzden milleti millet yapan temel değerlerin hafızalarda sürekli tekrarlanarak gelecek nesillere aktarılması gerektiği ve bu aktarımın eğitim yoluyla gerçekleştiği ve günümüzde değerler eğitiminin farklı başlıklar altında yapıldığı anlatılmıştır. Bu çalışmada Reşid Rahmeti Arat’ın günümüz Türkçesine aktardığı Kutadgu Bilig kitabı, Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (6,7.Sınıflar)’nda yer verilen yirmi değer dikkate alınarak betimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Kutadgu Bilig’de bu değerlerden bağımsızlık, özgürlük ve vatanseverlik değerleri dışında diğer bütün değerlerin yer aldığı tespit edilmiştir. Adil olma, dürüstlük, bilimsellik, yardımseverlik, duyarlılık eserde üzerinde en çok durulan değerlerdendir. Değerleri yansıtan beyitlerin Türkçe dersinde kullanılarak öğrencilere değer eğitimi gerçekleştirilebileceği belirtilmiştir.

Emiroğlu (2012), “Kutadgu Bilig’de Çocuk Eğitimi” adlı çalışmada Kutadgu Bilig, çocuk eğitimiyle ilgili görüş, düşünce, öneri ve nasihatler bakımından ele alınıp incelenmiştir. Eserin günümüze hitap eden bilgi ve açıklamalar içerdiği tespit edilmiştir. Çocuk eğitiminin ciddiye alınması gerektiğinin vurgulandığı çalışmada çocuğun bilgi ve erdemle donatılması, küçük yaşlarda eğitilmesi, özel eğitime ihtiyaç duyulan çocukların fark edilmesi gibi hususların irdelendiği görülmüştür. Çalışma, tarama modelinde olup doküman incelemesi yöntemine dayalı olarak yapılmıştır. Anne ve babanın çocuğun

eğitimiyle ilgili olarak görev ve sorumluluklarına sık sık vurgu yapılmış, doğrudan anne ve babalara önemli öğütler verilmiştir. Ancak bu öğütler içerisinde eserin yazıldığı dönemin bakış açısını yansıtan batıl inançların bulunduğu da anlatılmıştır.

Mindivanlı, Küçük, Aktaş (2012), yaptıkları “Sosyal Bilgiler Dersinde Değerlerin Aktarımında Atasözleri ve Deyimlerin Kullanımı” adlı çalışmalarında 7. Sınıf Sosyal Bilgiler konularının öğretiminde değer aktarımı yapılırken kullanılacak atasözleri ve deyimleri tespit etmek için çeşitli sözlükler ve konuyla ilgili kitap, makale vb. kaynaklar araştırmanın amacına uygun olarak analiz edilmiş, bu amaçla nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemine başvurulmuştur. Çalışma sonucunda Adil olma değerini öğretirken “*Hak denince akan sular durur*” ve “*hak gelince batıl gider*”, “*İğneyi kendine, çuvaldızı başkasına batır*”, “*Kendine yapılmasını istemediğini başkasına yapma*”, “*Hak yerini bulur*”, “*Ah alan onmaz*”, “*Etme bulursun, inleme ölürsün*”, “*Mazlumun ahı, indirir şahı*”, “*adalet dağıtmak*”, “*adaletine sığınmak*”, “*Geciken adalet adalet değildir*”, “*Rüşvet kapıdan girince insaf bacadan çıkar*”, atasözleri ve deyimlerin kullanılması önerilmektedir. Barış değerini öğretirken “*Ali kıran baş kesen*”, “*Barış görüş olmak*”, “*Yedi düvelle barışık olmak*”, “*Helalzade barıştırır, haramzade karıştırır*”, “*Yurdun otlusundan kutlusu yeğdir*”; Bilimsellik değeri öğretilirken “*Zengin sermayesi kasasında; alimin sermayesi kafasında*”, “*Akıl adama sermayedir*”, “*Adam yanıla yanıla alim olur*”, “*Çürük merdivenle dama çıkılmaz*”, “*Çürük ipe kuyuya inilmez*”, “*ışık göstermek*”, “*Çalıda gül bitmez, cahile söz yetmez*”, “*Cahile söz anlatmak deveye hendek atlatmaktan zordur*”, “*Nadan ile konuşmaktan ehli irfan ile konuşmak yeğdir*”, “*ne mal iledir ne sal iledir beyim ululuk kemal iledir*”, “*alim ile sohbet lale, mercan, incidir; cahil ile sohbet her gün bir can incitir*”; Dürüstlük değerini öğretirken “*Acem kılıcı gibi iki taraflı kesmek*”, “*Ağız değiştirmek*”, “*ağız yapmak*”, “*ağza bir parmak bal çalmak*”, “*iki yüzlü olmak*”, “*sözünde durmak*”, “*akşam yalan söyleyenin sabaha yüzü kara çıkar*”, “*Doğru gidenin başı dara çarpmaz*”, “*doğruluk dost kapısı*”, “*Güneş balçıkla sivanmaz*”, “*yalancının mumu yatsıya kadar yanar*”, “*yalancının evi yanmış kimse inanmamış*”, “*doğrunun yardımcısı Allah'tır*”, “*arife günü yalan söyleyenin bayram günü yüzü kara çıkar*”, “*hile ile iş gören mihnet ile can verir*”; Estetik değerini öğretirken “*Güzele bakmanın göze faydası var*”, “*güzeli herkes sever*”, “*Güzele ne yaraşmaz*” ve “*Güzele köken yaraşır*”; Farklılıklara Saygı değerini öğretirken “*Her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır*”, “*İnsan çeşit çeşit, yer damar damar*”; Vatanseverlik

değerini öğretirken “*Bülbülü altın kafese koymuşlar ah vatanım demiş*”, “*Kaplumbağa kabuğumda ‘en büyük sarayım var’ demiş*”, “*Yad elde beylik sürmekten, yurtta züğürt gezme yeğdir*”, “*Yabancı koyun kenara yatar.*”, “*Ya devlet başa ya kuzgun leşe.*” atasözlerini ve deyimlerini tesbit etmişlerdir.

Değer eğitiminin Sosyal Bilgiler dersi içerisinde daha etkili bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için çeşitli materyaller işe koşulmuştur. Bu materyaller içerisinde kullanılabilir olan edebi ürünler kültürün zihni şekillendirmesinde önemli bir yere sahip olduğu için toplumun sürdürülebilir değerlerini aktarmada da etkin bir role sahip olduğu belirtilmiştir. Kültür aktarımında önemli yeri olan atasözleri ve deyimlerin, Sosyal Bilgiler 7. Sınıf değerlerinin aktarımında etkin ve kalıcı bir öğrenmenin sağlanması için kullanılacağı sonucuna varılmıştır. Araştırma sonucunda bu amaçla kullanılabilir birçok atasözü ve deyim tespit edilmiştir.

Akdemir (2012), “Sınıf Öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler Programındaki Değerlerle İlgili Görüşleri ve Bunların Kazandırılmasına İlişkin Uygulamaları” adlı yüksek lisans tezinde amaç ilköğretim 4. ve 5. sınıf öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan en önem verdikleri değerler, değerlere ilişkin algıları, görüşleri ve sınıfta uyguladıkları etkinlikleri belirlemektir. Araştırma durum çalışmasıdır ve nitel, nicel araştırma yöntemleri bir arada kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu 2011-2012 eğitim-öğretim yılında Konya ili Karatay, Meram, Selçuklu merkez ilçelerinde 18 okulda görev yapan 4. ve 5. sınıf öğretmenlerinden, amaçlı örnekleme yöntemlerinden kolay ulaşılabilir durum örneklemesine göre seçilmiş 124 katılımcı öğretmeni kapsamaktadır. Araştırmada veriler 124 katılımcı öğretmenle görüşme formuyla yüz yüze veya mail yoluyla görüşleri alınarak elde edilmiştir. Nitel veriler betimsel analiz yaklaşımı kullanılarak, nicel veriler ise SPSS paket programı kullanılarak değerlendirilmiştir. Araştırmanın bulguları incelendiğinde;

Öğretmenlerin değer kelimesinden anladıkları birbirinden farklı olmakla birlikte çoğu değeri toplum, kültür ve ahlakla bağdaştırmıştır. Sosyal Bilgiler Öğretim Programındaki değerlerden 4. ve 5. sınıf öğretmenlerinin en önem verdikleri değer “adil olma” en az önem verdikleri değerin de “estetik” değeri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. En önem verilen değerden en az önem verilen değere doğru sıralama şu şekilde olmuştur. Adil olma, saygı, dürüstlük, sorumluluk, sevgi, vatanseverlik, bağımsızlık, aile birliğine önem verme, çalışkanlık, özgürlük, hoşgörü, barış, dayanışma, yardımseverlik, bilimsellik, duyarlılık, temizlik, sağlıklı olmaya önem

verme, misafirperverlik, estetik. Görüşme formunda yer alan nitel soruların sonuçlarına göre öğretmenler değerlerin bireylerin kişilik oluşumunda önemli bir yere sahip olduğunu, toplumun kültür yapısının da değerlerin oluşumunda etkili olduğunu düşünmektedirler.

Genel olarak Sosyal Bilgiler Öğretim Programındaki değerlerle görüşme yapılan öğretmenlerin bireysel değerleri örtüşmektedir. Değerler eğitiminde en çok sorumluluğun aile daha sonra okul ve öğretmene düştüğü görüşündedirler. Değerlerin kazanılıp kazanılmadığını daha çok gözlem yaparak değerlendirmektedirler. Ayrıca genel olarak günümüzde değerlerin yozlaştığını düşünmektedirler.

Sınıflarda değerler eğitimine yönelik yapılan etkinliklere bakıldığında çoğunun Sosyal Bilgiler Ders Kitabı veya Sosyal Bilgiler Çalışma Kitabı'nda yer aldığı belirtilmiştir. Uygulanan yöntem, strateji ve tekniklere bakıldığında ise öğretmenlerin en çok anlatım, soru cevap, araştırma, örnek olay, gösteri, tartışma, grup çalışması, buluş, beyin fırtınası ve drama yöntemlerini kullandıkları görülmüştür. Bazıları soruya yöntem, teknik ve strateji olamayacak cevaplar vermişlerdir. Kullanılan materyaller ise kolay ulaşılabilir materyallerdir. Ders kitabı, çalışma kitabı, karton, yazılı kaynaklar, görsel materyaller, film, resim, fotoğraf, internet ve bilgisayar en çok kullandıkları materyaller arasındadır. Öğretmenlerin sınıflarda gerek uyguladıkları etkinlikler gerekse kullandıkları yöntem, teknik, strateji ve materyaller bakımından elde bulunan kaynakları verimli olarak değerlendirmeye çalıştıklarının görüldüğü belirtilmiştir.

Akkaya (2013), “Mevlana’ nın Mensur Eserlerinde Değerler Eğitimi” adlı yüksek lisans tezinde Mevlânâ'nın mensur eserlerindeki toplumsal değerler ve bu değerlerin öğretiminde kullanılan öğretim yöntem ve teknikler tespit edilmiş ve günümüz eğitim anlayışıyla ilişkilendirilmesi üzerinde durulmuştur. Bu amaçla, Mevlana'nın mensur eserleri olan FihiMafih, Mecalis-i Seba ve Mektubat nitel araştırma modellerinde doküman incelemesi yöntemi ile incelenmiş ve veriler içerik analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Analizlere ilişkin bulguları şu şekilde özetlenmiştir:

1- Mevlana mensur eserlerinde değerleri aktararak toplumsal bütünleşmeyi sağlamaya çalışmıştır. Mevlana' nın asıl amacı şiir okumak veya hikaye anlatmak değildir. Mevlana halkı hazırbulunuşluk seviyelerine göre eğitmeyi amaçlamıştır. Onun eserlerinde her yaştan okuyucuya hitap eden anlatımlar mevcuttur. Mevlana, 1200' lü yıllarda halkın kendisini anlayabilmesi için açıklıktan yana olmuş, ancak mecaz ve temsillerle halkı düşünmeye yöneltmiştir.

2- Mevlana mensur eserlerinde öykü tabanlı öğrenme yöntemi, örnek-olay yöntemi, soru-cevap yöntemi ve düz anlatım yöntemi üzerinde durmaktadır. Soyut konuları somut bir anlatımla ifade ederek halkın anlamasını kolaylaştırmaktadır.

3- Mevlana mensur eserlerinde doğruluk, dürüstlük, iyilik, adil olma, akıl, sevgi, hoşgörülü olma vb. gibi olumlu değerlerin benimsenmesini isterken, yalan söylemek, kötü huylu olmak, ikiyüzlülük, hırs, kin, öfke ve cahillik gibi olumsuz değerlerden kaçınılmasını istemiştir.

Sonuç olarak, 13. yüzyılın ünlü mutasavvıfı, şair ve eğitimcisi Mevlana'nın mensur eserlerindeki değerleri aktarma yönteminin, günümüz modern öğretim yöntem ve teknikleri ile örtüştüğü ve Mevlana'nın çağını aşan bir bilgin olduğunu desteklediği belirtilmiştir.

Memişoğlu (2013), “İlköğretim 4 ve 5. Sınıf Öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler Dersinde Değerler Eğitimine İlişkin Görüşleri” adlı çalışmada İlköğretim Okulu 4. ve 5. sınıflarında görev yapan sınıf öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler dersinde değerler eğitimi uygulamalarında yer verdikleri değerler, kullandıkları yaklaşımlar, yöntem-teknik ve ölçme değerlendirme etkinliklerine ilişkin görüşleri cinsiyet, kıdem, mezuniyet, hizmetiçi eğitim değişkenine göre incelenmiştir. Veriler Bolu merkez ilçesindeki İlköğretim okullarında görev yapan 92 sınıf öğretmeninden toplanmıştır. Araştırmada, anket ve açık uçlu sorular kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre, öğretmenlerin Sosyal Bilgiler dersinde, Sosyal Bilgiler Programında öngörülen değerleri sıklıkla ve her zaman düzeyinde yer verdikleri, yaklaşımlardan model olma, telkin ve değer açıklama yaklaşımını, yöntemde işbirlikli öğrenme yöntemini, ölçme değerlendirmede gözlemi her zaman düzeyinde kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Öğretmenlerin cinsiyet, kıdem ve mezuniyet durumlarına göre görüşleri arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Ayrıca öğretmenlerin değerler eğitimi konusunda büyük bir oranının hizmetiçi eğitim almadığı ancak; deneyimle, kitap okuyarak, deneyimli öğretmenlerden bilgi alarak, programdan bilgi edinerek konu hakkında kendilerini geliştirdikleri belirtilmiştir.

Varol (2013), “Sosyal Bilgiler Derslerindeki Değerler eğitimi Uygulamalarına İlişkin Öğretmen Görüşleri” yüksek lisans tezinde Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler derslerindeki değerler eğitimi uygulamalarına ilişkin görüşlerini belirlemeyi amaçlamıştır. Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin, değerler eğitimi konusundaki farkındalıkları, uygulamaları hangi yaklaşımlar, yöntem ve teknikler ile yaptıkları,

değerleri kazandırma düzeyleri ve kazanılan değerleri hangi yollarla ölçüp değerlendirdikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada nitel araştırma deseninde betimsel yöntem kullanılmıştır. Araştırmanın verileri araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. 2012-2013 eğitim-öğretim yılında Ankara ili Keçiören ilçesinde bu kapsamda 31 öğretmen ile görüşme yapılmıştır. Katılımcılardan elde edilen verilerin çözümlenmesinde ve yorumlanmasında betimsel analiz kullanılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre değer kavramı hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları belirlenen Sosyal Bilgiler öğretmenleri değerlerin eğitimde yeri olduğunu ifade etmişlerdir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin %54,8'i değerler eğitimi konusunda herhangi bir eğitim almamışlardır. Hizmet içi eğitim faaliyetlerinin yaygınlaştırılması gerektiği belirlenmiştir.

Öğretmenler programda yer alan değerlerden en çok sorumluluk değerine ilişkin etkinlikler düzenlerken en az barış ve dayanışma değerlerine yer verilmektedir. Öğretmenlerin değerleri kazandırmak için en çok değer açıklama yaklaşımını kullandıkları belirlenmiştir. En az ise telkin yaklaşımı kullanılırken ahlaki muhakeme yaklaşımına yer vermedikleri belirlenmiştir. Sosyal bilgiler öğretmenleri değerler eğitimi uygulamalarında öğretim yöntem ve tekniklerinden en çok örnek olay incelemesi yöntemini kullanmaktadırlar. Bu yöntemi yaratıcı drama ve problem çözme yöntemi izlemektedir. İşbirliğine dayalı öğrenme yöntemi en az tercih edilen yöntem olmuştur. Öğrencilerin değerleri yaparak ve yaşayarak öğrenmesini önemseyen öğretmenler gezi-gözlem gibi yöntemleri de kullanmaktadırlar.

Sosyal bilgiler dersi değerler eğitimi uygulamalarında öğretmenler ölçme ve değerlendirme etkinliklerinden gözlem, aile ile görüşme, örnek olay incelemesi ve tartışma yöntemlerini kullanmaktadırlar. Öğretmenler öğrencilerin değerleri kazanıp kazanmadığını en çok (%87,09) gözlem yolunu kullanarak belirlemektedirler. Katılımcılar uygulamaların eksik yönlerini belirtirken en çok idareden veya öğretmenin kendinden ya da diğer öğretmenlerden kaynaklanan eksiklikleri dile getirmişlerdir. Bunu aileden (veliden) kaynaklanan eksiklikler ve müfredattan kaynaklanan eksiklikler izlemiştir. Son olarak öğretmenler değerler eğitimi uygulamalarının daha etkili uygulanabilmesi için değerlerin yaparak ve yaşayarak öğretilmesini, ilgili kişi veya kurumların arasında koordinasyon sağlanması ve işbirliğinin yapılmasını ve ders saatlerinin artırılmasını önermişlerdir.

Fidan (2013), “Value Education in Social Studies Lesson (Sosyal Bilgiler Dersinde Değerler Eğitimi: Nitel Bir Araştırma)” adlı çalışmasında sınıf öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler dersinde değerlerin kazandırılması ile ilgili görüşlerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada veriler odak grup görüşmeleri ile toplanmıştır. Örneklemede ise amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Araştırmanın katılımcılarını ise, 2011-2012 eğitim öğretim yılında Afyonkarahisar merkez ilçeye bağlı ilköğretim okullarında görev yapmakta olan 4. ve 5. sınıf öğrencilerini okutan sınıf öğretmenleri oluşturmuştur. Odak grup görüşmeleri 4’er kişiden oluşan 3 grupta gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, sınıf öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler dersinde değerler eğitimi hakkındaki görüşlerini belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan altı açık uçlu sorudan oluşan yarı-yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular, nitel veri analizi tekniklerinden içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırmada elde edilen veriler, (1) değerler eğitiminin tanımı, (2) Sosyal Bilgiler dersinde değerler eğitimi, (3) Sosyal Bilgiler dersinde değerler eğitiminde kullanılan yaklaşım, strateji, yöntem ve teknikler, (4) Sosyal Bilgiler dersinde değerler eğitiminde program, (5) Sosyal Bilgiler dersinde değerler eğitiminde kaynaklar, (6) Sosyal Bilgiler dersinde değerler eğitimi zorlaştıran etmenler, (7) Sosyal Bilgiler dersinde değerler eğitimi kolaylaştıran etmenler, (8) Sosyal Bilgiler dersinde değerler eğitimi ile kazandırılan önemli değerler temaları altında yorumlanmıştır. Odak grup görüşmesine katılan öğretmenlerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtmak amacıyla, yapılan doğrudan alıntılarla da araştırmanın sonucunda elde edilen bulgular desteklenmiştir.

Sınıf öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler dersinde değerlerin kazandırılması ile ilgili görüşlerinin alındığı bu çalışmada, katılımcı öğretmenler değerler eğitiminin çok önemli olduğunu düşünmektedirler. Araştırmadan elde edilen bulguya göre öğretmenler değerler eğitimi tanımlarken “iyi insan, iyi vatandaş yetiştirmek” şeklinde açıklamalarda bulunmuşlardır. Öğretmenler Sosyal Bilgiler dersinin değerler eğitiminde çok önemli katkısının olduğunu belirtmişlerdir. Bilginin kazandırılmasına daha çok zaman ayrıldığından değerler eğitiminin geri planda kaldığını belirtmişlerdir. Öğretmenlerin ifadelerinden değer eğitiminde en fazla kullandıkları yaklaşımın telkin ve model olma olduğu anlaşılmıştır. Sınıf öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler dersinde değerler eğitiminde programa ilişkin görüşleri incelendiğinde programın yeterli ve yetersiz olduğu şeklinde farklı görüşler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Görüşme yapılan öğretmenler, Sosyal Bilgiler dersinde kullanılan ders kitaplarının değerler eğitimi

kazandırmada yetersiz olduğunu belirtmektedirler. Öğretmenler, Sosyal Bilgiler ders kitaplarının kültürel özellikler, gelenek, görenekler açısından doyurucu olmadığını, yüzeysel olduğunu, özensiz olduğunu, akıcı ve etkileyici olmadığını, günlük hayata uygun konular olmadığını ve bu nedenle ders kitaplarını yeterli görmediklerini belirtmişlerdir.

Öğretmenlerin görüşleri incelendiğinde Sosyal Bilgiler dersinde değerler eğitimi zorlaştıran etmenlerin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Değerler eğitimi zorlaştıran etmenlerin toplumdan, aileden, medyadan, öğretmenden, eğitim sisteminden kaynaklandığı belirtilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre öğretmenler, okulun bulunduğu çevrenin değer eğitimi kazandırmada önemli etkisinin olduğunu, ev ile okul arasında çatışma olmasının ve öğretmen ile aile arasında işbirliği eksikliğinin değerleri kazandırmada sorun yarattığını ifade etmişlerdir. Öğretmenler ülkemizde eğitim sisteminin sınav odaklı olmasından, değerlerin ulusal sınavlarda ölçülmemesinden dolayı değerler eğitimine yeterince yer veremediklerini, öğretmenin üzerindeki bu psikolojik baskının kalkması ve ülkemizdeki değerlendirme sisteminin değişmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca programda konuların yoğun olmasından dolayı öğretmenler programı yetiştirme kaygısı taşımaktadırlar. Bu da değer eğitimine yeterince yer verememelerine neden olmaktadır.

Öğretmenlerin görüşleri incelendiğinde Sosyal Bilgiler dersinde değerler eğitimi kolaylaştıran etmenlerin de olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Değerler eğitimi kolaylaştıran etmenlerin aileden, öğretmenden ve aile-öğretmenden kaynaklandığı belirtilmiştir. Öğretmenler, geniş ailenin bazı değerlerin kazandırılmasında olumlu etkisinin olduğunu, değerleri kazandırmada öğretmen ve aile işbirliğinin önemli olduğunu ve değerler eğitiminde öğretmenin kendisini sorumlu hissetmesinin değer eğitimi kolaylaştırdığını ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin görüşlerine göre, Sosyal Bilgiler dersinin kazandırdığı değerler, insani değerler, milli değerler ve ahlâki değerler olarak ele alınabileceği, öğretmenlerin görüşlerine göre Sosyal Bilgiler dersinde en çok insani değerler kazandırılmakta olduğu anlatılmıştır. Araştırmada ulaşılan sonuçlar ışığında şu önerilerde bulunulmuştur:

Değerlerin geliştirilmesi ve içselleştirilmesinde önemli bir rehber olan öğretmenlerin, değerler eğitimi ve değerler eğitimi ile ilgili öğretim yöntem ve teknikleri ile ilgili hem hizmet öncesi hem de hizmet içi eğitim sürecinde desteklenmeleri önemlidir. Değerler eğitiminde öğretim programlarının değerleri benimsetecek şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Öğretim programlarında farklı örnek

değerler eğitimi etkinlikleriyle öğretmenlere yardımcı olunmalıdır. Okulda verilen değerler ile ailede verilen değerlerin çatışmaması gerekir. Bunun için öğretmenler tarafından ailelere değerler eğitimi ile ilgili gerekli bilgilendirme çalışması yapılabilir. Sosyal bilgiler ders kitaplarının değerler eğitimine katkı sağlayacak şekilde hazırlanmasına titizlikle dikkat edilmelidir.

Şimşek (2013), “Hayat Bilgisinde Kişisel Nitelik (Değer) Öğretimi” adlı çalışmasında Hayat Bilgisi programında temalar içerisindeki kazanımlar tek tek incelenerek mevcut değerler tespit edilmeye çalışılmıştır. Hayat bilgisi dersi içerisinde kişisel nitelikler diye de adlandırılan toplam 15 değer (özsaygı, özgüven, toplumsallık, sabır, hoşgörü, sevgi, saygı, barış, yardımseverlik, doğruluk, dürüstlük, adalet, yeniliğe açıklık, vatanseverlik, kültürel değerleri koruma ve geliştirme) öğrencilere kazandırılmaya çalışılmaktadır. Bu değerler bireyin hayatı anlamlandırmasına ve anlamasına yardımcı olacak niteliktedir. Program içerisinde her bir değer temalara dağılımı birbirine eşit değildir. Kimi değer kazanımlar içerisinde fazlasıyla yer alırken, kimi değere temalar içerisinde çok az yer verilmiştir. Bazen de değer kazandırmaya çok uygun olmasına rağmen, kazanımlar içerisinde hiçbir değer yer almadığı da çalışmada tespit edilmiştir. Öğrencilerin seviyesine uygun olmasına rağmen bazı değerlere hiç yer verilmemiş olduğu belirtilmiştir. Paylaşma, dayanışma, temizlik ve sorumluluk gibi değerlere de Hayat Bilgisi programı içerisinde yer verilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir. Hayat Bilgisi dersinde hemen hemen her kazanım kişisel nitelik (değer) aktarmaya imkan tanıyacak şekilde hazırlandığı ve mümkün olduğunca her kazanımın bir değer aktaracak şekilde düzenlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Temalar içerisindeki kazanımlar aracılığıyla kişisel nitelik (değer) kazandırılırken bireyin gelişimsel özelliklerinin göz önünde bulundurulması gerektiği anlatılmıştır. Bireyin toplumsallaşmasına katkıda bulunan çok önemli değerler bulunduğu ve değer kazandırılmaya çalışılırken bunlara daha çok yer verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Okul çevresinin değer aktarımına uygun bir şekilde düzenlenmesinin önemine dikkat çekilmiştir. Değer aktarımında öğrenci ailesi ile öğretmenlere önemli görevler düştüğü ve bu sebeple tavır ve davranışlarda bu hususun göz önünde bulundurulması ve ona göre davranılmasının önemine vurgu yapılmıştır.

Kalkışım (2013), “Kutadgu Bilig'de Adalet Değeri” adlı makalesinde Kutadgu Bilig'deki temsilî şahsiyetlerin başında gelen hükümdar Kün Toğdı (Güneş Doğdu)'nın,

“adâlet”i temsil etmesinin üzerinde durulmuştur. Adâletin burada güneşe benzetilmesinin, kuşatıcı ve nüfuz edici özelliğini vurgulamak için olduğu ve eserde “adâlet” değerinin tarihî boyutuyla; şartları, göstergeleri ve sonuçları itibarıyla dikkat çekici örneklerle ele alındığı anlatılmıştır. Müellifin, yönetimin sürekliliğini öncelikle “adâlet” şartına bağladığı ve “Sevgi”, “nefret”, “heves”, “öfke” gibi duyguların adâleti gölgeleyebilecek nitelikler olduğuna dikkat çekilmiştir. Adâletin hedefi olarak iyiliğin hâkimiyetini, kötülüğün izalesini gösterdiği ve bunun için de iyilerin itibar kazanması, kötülerinse cezalandırılması gerektiği anlatılmıştır.

Ateş (2014), “İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin Değerler Eğitimi ve Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Üzerine Nitel Bir Araştırma” adlı yüksek lisans tezinde 2012-2013 eğitim öğretim yılında değerler eğitimi (kazanımlarının kazandırılması, değerler eğitiminin gerekliliği, değerler eğitiminin nasıl verilmesi gerektiği, ne tür değerlerin öncelikli olarak verilmesi gerektiği, evrensel ve yerel değerler arası çatışmaların nasıl çözüleceği, öğretmenin değeri kazandırmadaki rolü gibi) konularında öğretmen görüşleri araştırılmıştır. Nitel araştırma yaklaşımıyla İstanbul ilinin Ataşehir ilçesinde görev yapan 16 öğretmene araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu sorulmuş ve elde edilen veriler nitel veri çözümleme tekniği kullanılarak, içerik analizi yapılarak, bulgular tanımlanarak yorumlanmıştır. Araştırmaya 9 erkek, 7 kadın toplam 16 eğitimci katılmıştır. Araştırmayla ilgili olarak 3 sınıf öğretmeni, 1 Fen Bilgisi öğretmeni, 1 Teknoloji Tasarım öğretmeni, 2 Matematik öğretmeni, 1 Özel Eğitim öğretmeni, 1 Türkçe öğretmeni, 1 Sosyal Bilgiler öğretmeni, 1 Görsel Sanatlar öğretmeni, 2 Beden Eğitimi öğretmeni, 2 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni, 1 Rehberlik ve Psikolojik Danışmanla görüşülmüştür. Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik durum örnekleme uygulanmıştır. Verilerinin analizi neticesinde ulaşılan sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenmiştir:

1. Katılımcılar olan eğitimciler, değerler eğitiminin çok önemli bir ihtiyaç olduğunu, ailelerin çocuklara evrensel değerleri kazandırmakta yetersiz kaldıklarını, medyanın, sivil toplum kuruluşlarının, sosyal paylaşım sitelerinin, sokağın desteği olmadan verilecek bir değerler eğitiminde okulun da tek başına yetersiz kalacağını, kaldığını belirtmişlerdir.
2. Şuan yapılan sistemde değerler eğitimi uygulamalarının daha çok kağıt üzerinde kaldığı katılımcılar tarafından ortaya konulmuştur.

3. Gümümüz eğitim öğretiminde değerler eğitimi konularının öğrencinin başarısı üzerinde etkisinin olmadığından dolayı öğrenci ve veli nazarında ağırlığının olmadığı görülmektedir.
4. Değerler eğitimi konularının okulda, sosyal faaliyetler ya da etkinlikler olarak planlanması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Doygun (2015), “Tarihi Şahitlikle Kutadgu Bilig’de Vezir Vasıfları Üzerine Bir Değerlendirme” adlı makalesinde Kutadgu Bilig’in Türk İslâm tarihinin günümüze intikal etmiş en kadim örneklerinden biri olduğu, müellifin eserinde İslâm öncesi dönemin telakkilerini, İslâm’ın tesiri ile özdeşleştirerek bu mahsulü vücuda getirdiği, eserin Türk milletinin hafızası yani kendisi olduğu anlatılmıştır. Kitabın bilgelik ve adalet üzerine bina edildiği ve eserin bu hali ile sadece yazıldığı dönemin sorunlarına ve sorularına cevap vermediği, çeşitli yönleriyle bugünün sorunlarına ve sorularına da yardım eli uzatma cömertliğinde bulunduğu belirtilmiştir. Kutadgu Bilig’deki devlet anlayışının köklerini İslâm öncesi Türk tarihinden aldığı nitekim Tanrı devlet anlayışının merkezini oluşturduğu, bundan mütevellit Türk hükümdarlarının da adeta Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisi konumunda bulunduğu ve Tanrıdan kut bulan hükümdarın devleti adalet ile idare etmek zorunda olduğu anlatılmıştır. Devlet idaresinde istikrarın sağlanması için hükümdarın yardımcılara da büyük görevler düştüğü ve Kutadgu Bilig’in yazarının devlette iki mühim vazifeden bahsettiği ve bunlardan birinin vezirlik diğerinin ise ordu kumandanlığı olduğu belirtilmiştir. Devleti fiilen yöneten vezirin hükümdarın mutlak vekili olduğu ve eski Türk Devletlerinden itibaren var olan bu müessesenin hükümdarın yüklerini yüklenen, idari mevzularda ona yardımcı olan bir görev üstlendiği ve eserde kut’u, akı ve bilgiyi temsil eden vezirin halkın refahını sağlamak, hazineyi doldurmak, memleketi tanzim etmek zorunda olduğu anlatılmıştır.

Hükümdardan sonra en büyük nüfuza sahip olan vezirin bazı vasıfları taşıması gerektiği ve Yusuf Has Hacib'in eserinde vezir üzerinde çok durduğu ve vezirlerin vasıflarını tafsilatlı şekilde açıkladığı anlatılmıştır. Çalışmaya göre vezirlik makamını işgal edecek kişi asil soydan gelmeli, adaletli, hoşgörülü, bilgili, iyi, cömert, takva sahibi, tok gözlü, doğru ve dürüst olmalıdır ve bu vasıftaki bir vezir vazifelerini layıkıyla ifa eder, aksi bir durumda ise devlet kurumlarında çözümler vuku bulur. Devletin yükselmesi için bu vasıfların yanı sıra akıl ve bilgi de göz önünde bulundurulmalıdır. Müellifin devleti adaletle, adaleti de akıl ve bilgiyle açıklayarak

devlet işlerinde akıl ve bilginin önemine vurgu yaptığı anlatılmıştır. Adil olmanın her fırsatta yinelenen önemli bir vasıf olduğu zira keşmekeş içinde bir dünyadan kurtulmak için vezirin adil olmasının her şeyden daha önemli olduğu belirtilmiştir. Türk hâkimiyet telakkisine göre adaletin her daim gözetilen bir hazine, ulaşılmak istenen bir hedef olduğu zira adaletin bulunduğu yerden bin fersah öteye dahi güneş gibi ışığını yaydığı, zulmün de vuku bulduğu yerden bin fersah öteye kadar olan her yeri karanlığına boğduğu vurgulanmıştır. Kutadgu Bilig'in, Türk devlet düşüncesinin üzerine kurulu olduğu değerleri ihtiva ettiği ve müellifin, çalışmanın esasını teşkil eden vezir özellikleri hususunda yaptığı tespitler ile bir Türk veziri profili çizilmesine büyük ölçüde katkıda bulunduğu ve Vezir Nizamülmülk'ün tarihin bu canlı doğasının düşüncenin harekete geçmiş numunesi olarak bir vezir modeli ortaya koyulmasını sağladığı anlatılmıştır. İnceleme bu yönüyle Türk tarihinin saha tasnifine göre araştırılmasının makuliyetini ortaya koyarken diğer yönden Kutadgu Bilig'in yaşayan bir kültürün teorisi olduğunun da anlaşıldığı sonucuna ulaşmıştır.

BÖLÜM III

3. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, verilerin toplanması, verilerin analizine yer verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Modeli

Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig isimli eserinde, devlet yöneticisinin ve yönetilenlerin kazanması gerekli olan değerlerin neler olduğu ve bu değerlerin nasıl öğretildiğini araştıran bu çalışmada yöntem olarak nitel yöntem, araştırma deseni olarak da doküman analizi ve betimsel analiz deseni benimsenmiştir.

Nitel araştırmalar; varlık ya da olayları, olaylar arasındaki ilişkileri tanımlama, tasvir etme ve açıklama amaçlarını gerçekleştirmek üzere yapılmaktadır (Kıncal, 2010: 57).

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak doküman analizi (incelemesi) deseni kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2008, 187).

Bu bağlamda araştırmada Yusuf Has Hacib'in, Kutadgu Bilig'de bulunan devlet yöneticisinin ve yönetilenlerin kazanması gereken değerleri nasıl öğrettiği, doküman incelemesi deseni kullanılarak incelenmiştir.

3.2. Verilerin Toplanması

Bu çalışmada, veriler Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eserinden nitel araştırma yönteminin doküman incelemesi deseni kullanılarak elde edilmiştir. Bu araştırmada araştırmanın problemine uygun olarak Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eseri veri kaynağı olarak incelenmiştir. Esere ait bilgiler aşağıdaki şekildedir:

Kutadgu Bilig: Bu eserin Reşid Rahmeti ARAT tarafından Türkçe'ye çevrilen ve Kabalcı yayınevinden çıkan İstanbul 2008 baskısı kullanılmıştır.

3.3. Verilerin Analizi

Araştırmanın sonunda elde edilen veriler, nitel araştırma yöntemi ve betimsel analiz desenine göre analiz edilmiştir. Betimsel analizle araştırma sonucu elde edilen veriler, belirlenen temalara göre özetlenerek yorumlanır. Analiz sonucunda elde edilmiş olan bulgular ve yorumlar düzenlenerek okuyuculara sunulur. Bu yüzden veriler önce sistemli ve açık bir şekilde betimlenir ve daha sonra gerekli açıklamalar yapılarak yorumlanır. Verilerdeki neden-sonuç ilişkileri irdelenerek bazı sonuçlara ulaşılır (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 187). Ayrıca elde edilen bulgular yorumlanarak çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

BÖLÜM IV

4.BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde, Kutadgu Bilig’de bulunan beyitlerden hareketle devlet yöneticisi ve halk eğitime, devlet yöneticisi ve halk ile ilgili değerlere ve yorumlarına, değerlerin öğretimine yer verilmiştir.

4.1. KUTADGU BİLİG’DE DEVLET YÖNETİCİSİ VE HALK EĞİTİMİ

4.1.1. Devlet Yöneticisi Eğitimi

bilig kimde erse ajun begleri törü edgü urmuş kişi yigleri

Dünya beylerinden hangisi bilgili olmuşsa iyi töre koyanlar ve iyilikte ileri gelenler onlar olmuştur (Beyit 252, s.130-131).

Yusuf Has Hacib, yöneticilerin bilgili olmaları gerektiğini tavsiye ederek bilgili yöneticilerin iyi kanunlar koyacaklarına ve dolayısıyla halka iyilik yapacaklarına dikkat çekmiştir. Bilgili olmak özelliği, yöneticilikte birçok sorunun anahtarı niteliğindedir.

büğü beg kim erse biligke yakın biliglig kişi kılmış özke yakın

Kim hakim ve bilgili bir bey olmuşsa, o bilgili kişileri kendine yakın kılmış (Beyit 254, s. 130-131).

Yazar, bilgili olması gereken devlet yöneticilerinin, birlikte çalıştığı kişilerin de bilgili olması gerektiğini anlatmıştır. Devlet yöneticisinin her konuda bilgi sahibi olması mümkün değildir. Bu sebeple ayrı konularda uzmanlaşmış bilim adamlarından oluşan, şimdiki danışman kadrosuna, ihtiyaç vardır. Bilgili kişilerle çalışan devlet yöneticileri hem doğru kararlar verecek hem de bilgili kişilerden bilgi almaya dolayısıyla eğitimlerini sürdürmeye devam edeceklerdir.

biliglig sözi yirke suv teg turur akıtsa suvug yirde nimet önür

biliglig kişining savu eksümezakıglı süzük yul suvı eksümez

öyük çim osuglug bolur bilgeler çıkar suv kayuda adak tepseler

biligsiz kişi köngli kum teg turur ögüz kirse tolmez ap ot yem önür

Bilginin sözü toprak için su gibidir; su akıtılınca yerden nimet çıkar.

Bilgili kişinin sözü eksilmez; akan duru pınarın suyu kesilmez.

Bilgeler sulak yerlere benzer; nereye ayak vurulursa oradan su çıkar.

Bilgisiz kişinin gönlü kumsal gibidir; nehir aksa dolmaz, orada ot ve yem bitmez (Beyit 972-975, s. 246-247).

Devlet yöneticilerinin faydalı olmaları gerektiğine eserinde yer veren yazar, ancak bilgili kişilerin faydalı olacaklarına dikkat çekmiştir. Devlet yöneticileri edindikleri bilgilerle ülkelerini geliştirecek ve güzelleştireceklerdir.

bilig erdem öğren ağır tut anıagır kılğay ahır ol erdem sini

Bilgi ve erdem öğren, ona hürmet et; bu erdem sonra sana da hürmet getirir (Beyit 3013, s. 552-553).

Devlet yöneticilerine bilgi ve erdem öğrenmeyi tavsiye eden yazar yöneticilerin bilgiye saygı göstermeleri gerektiğini ve bu saygının da yöneticilere saygınlık kazandıracığını anlatmıştır.

4.1.2. Halk Eğitimi

Bu çalışmada halk eğitimi çocuk eğitimi, kadın eğitimi ve erkek eğitimi olarak üç bölümde ele alınmıştır.

4.1.2.1. Çocuk Eğitimi

kiçig oğlanig kör ukuşka ulam yaşı yetmeginçe yorımaz kılam

Küçük bir oğlana bak, akıl ona ulaşacaktır; fakat yaşı gelmedikçe kalemler yürümez (Beyit 293, s. 136-137).

Bilgi ile aklın erdem ve faydalarının anlatıldığı bölümde geçen bu beyitte yazarın çocuklara aklın ulaşacağı fakat kalemlerin yürümesi için çocukların yaşının gelmesi gerektiği sözleri günümüzde çocukların eğitilmeleri için belli bir olgunluğa erişmeleri ve ön bilgileri edinmeleri olan hazırbulunuşluk kavramı ile ilişkilendirilebilir.

ata emgeki bolsa oğlı öze ol oğlı bilir ötrü kılğ yang tüze

kısa tutsa oğlın kör edgü bolur atası anası yarungu bolur

kalı kıstaçı bolmasa ol oğul yava boldı sen ol oğuldın töngül

ogulluk ata bolsa bilge tetig kısa tutgu tutçı emi bu itig

negü ter eşitgil ogullug kişi başında keçürmiş yetilmiş yaşı
 kiming oglagu bolsa oglı kızı angar yıglagu boldı munglug özi
 kiçigde ata ıdsa oğlın yava oguldın yazuk yok atadın cefa
 Ogul kız isiz bolsa kıkı yangı ol isiz ata kıldı ıdtı onğı
 kısa tutsa oğlın ata öğretü ulug bolsa sevnür ogul kız yetü
 oğulug kısa tut ata bolguçı sanga külmesüni kedin kelgüçi
 ogul kızka öğretgü erdem bilig bu erdem bile bolsu kıkı silig

Baba oğlunun yetişmesi için emek sarfederse, oğlu o terbiye ile iyi yetişebilir.

Baba oğlunu sıkı bir terbiye altında yetiştirirse, anası ve babası bundan dolayı mutluluk duyar.

Eğer onu sıkı bir terbiye altında yetiştirecek biri bulunmazsa, oğul heder olur; sen artık ondan ümidini kes.

Oğulun babası bilge ve zekiye, oğluna daima sıkı bir terbiye vermelidir; bunun usulü çaresi budur.

Tecrübeli, yaşını başını almış ve çocuk sahibi kişi ne der, dinle.

Kimin çocukları naz içinde yetiştirilirse, o kişiye ağlamak düşer; keder ona yazılıdır.

Baba oğlunu küçüklüğünde başı boş bırakırsa, kabahat ve suç oğulda değil, babadadır.

Çocukların tavrı, hareketi kötüye, o kötülüğü baba yapmıştır; çocuğu iyi olmaktan mahrum eden odur.

Baba çocuğunu sıkı bir terbiye altına alıp, ona her şeyi öğretirse, çocuğu gelişip büyüünce sevinir.

Ey baba olan, çocuğunu sıkı terbiye et; arkadan gelenler sana gülsünler.

Oğula kıza bilgi ve erdem öğretmeli ki, onlar iyi ve güzel yetişsinler (Beyit 1218-1228, s. 286-289).

Bu beyitlerde yazar babanın oğlunun terbiyesi için emek sarf etmesini ve bunun sonucunda anne ve babanın mutlu olacağını anlatmıştır. Oğulun babası tarafından sıkı bir terbiye görmesi gerektiğini anlatan yazar, çocukların naz içinde yetiştirilmesinin doğru olmadığı vurgusunu yapmıştır. Çocuğun iyi olmasında babanın önemini anlatan yazar, tavrı kötü olan çocuğun iyi olmaktan mahrum olmasını, babanın çocuğu başı boş bırakmasına bağlamıştır. Oğula, kıza bilgi ve erdem öğretmenin çocukların iyi ve güzel yetişmesindeki önemine değinen yazar, bu beyitte kız-erkek ayrımı yapmamıştır.

ogul kız sebebi ata ol ana kılınç artasa ya itilse yana

munu men atası ölür men bu kün kiçig kaldı oglum yetim ögsüzün

bar erse kalı bu tapugçı hakı sebeb bol munı edgü yolka okı

körü idma öğretgil erdem bilig bilig erdemini bulsu ilke elig
 itilsü kılınç tüzülsü yorık tusulsu tapugka alınsu alık
 yava idma boşlag yıga tut kısa yıga tutsa oğlan bulur kut basa
 negü tir eşitgil karı köklemiş sınıamış ukup hem bilip sözlemiş
 kiçig erken öğret ogulka bilig kiçigde bilig bilse kötrür elig
 ayama ogul kızka berge yitür ogul kızka berge bilig öğretür
 kiçiglikte bilse ogul kız neni karıp ölmeginçe unıtmaz anı

Çocukların iyi veya kötü olmalarına anne ve babaları sebep olur.

İşte onun babası olan ben bugün ölüyorum; oğlum küçük yaşta yetim ve öksüz kalıyor.

Eğer bu hizmetkârın sende bir hakkı varsa, sebep ol ve onu iyi yola yönelt.

Gözden uzak bulundurma, ona erdem ve bilgi öğret; bilgi ve erdemle memlekette mevki sahibi olsun.

Tavır ve hareketleri makul, düzgün ve iyi ahlaklı, hizmete layık ve meziyet sahibi olsun.

Serbest ve başı boş bırakma, sıkı tut ve kötü hareketlerine engel ol; oğul sıkı terbiye altında bulundurulursa sonunda bahtiyar olur.

Tecrübeyle anlayıp, bilerek söyleyen ve işin aslına vâkıf olan pir ne der, dinle.

Oğula bilgiyi küçükken öğret; küçüklüğünde bilgi öğrenirse hayatta başarılı olur.

Gerekirse, oğula kıza acımadan dayak at; dayak oğula kıza bilgi öğretir.

Oğul kız küçüklükte ne öğrenirse, yaşlanıp ölünceye kadar onu unutmaz (Beyit 1486-1495, s. 326-329).

takı bir sebep kolsa oğlan bilig kiçigde tegürgü biligke elig

kiçig oğlan erken bilig öğrenür ulug bolsa ötrü tilekke tegür

bilig erdem edgü kılınç ya kılık kişi öğrenür örtü tüzlür yorık

Bir şart daha var; çocuk bilgi isterse, öğrenmeye küçük yaştan başlamalı.

İnsan, küçük çocukken bilgi öğrenir ve büyüünce dileğine kavuşur.

İnsan bilgiyi, erdemi, iyi tavır ve hareketi öğrenir ve böylece gidişi düzelir (Beyit 1822-1824, s. 378-379).

Çocukların küçük yaşta eğitime başlanması gerektiğini dile getiren yazar, küçükken öğrenilen bilginin, erdemini, iyi tavır ve hareketin insanların gidişini yani ilerideki davranışını belirlediğini, yaşlanıp ölünceye kadar unutulmayacağını ve bu şekilde eğitilen kişilerin başarılı olacaklarını anlatmıştır. Çocukların iyi ve kötü davranışlarına annelerinin ve babalarının sebep olduğunu, eğitilirken gözden uzak tutulmaması gerektiğini anlatan yazar, günümüz koşullarında eğitimde hiçbir faydası

olmayan hatta çocukların ebeveynlerine, eğitimcilerine, okullarına karşı olumsuz tutum içine girmelerine sebep olan dayak atmaya önermiştir.

ogul kız törüse senig ay tengin evingde igidgil igidme öngin
 avurtası edgü kişi tut arıg ogul kız arıg kopga turgay karıg
 ogul kızka öğret bilig hem edeb angar iki ajun anıng asgı tap
 ogulka kisi al kızıg erke ber sakınçsız tirilgil aya kutlug er
 kamug erdem öğret ogulka tükel ol erdem bile bu tire birge mal
 süre ıdma boşlag ogulug yava yava bolga boşlag yügürgey ive

Senin ay gibi bir oğlun veya kızın doğarsa, onu kendi evinde terbiye et, bu işi başka ellere bırakma.

Süt ninesi olarak iyi ve temiz bir kadın tut; oğlun kızın temiz büyür ve uzun ömürlü olur.

Oğluna kızına bilgi ve edep öğret; bu her iki dünyada bu onlar için faydalı olur.

Oğula kız al, kızını ere ver; ömrünü dertsiz geçir, ey mutlu insan.

Oğula bütün erdemleri tam olarak öğret; o bu erdemlerle ileride mal sahibi olur.

Oğulu başı boş dolaşmaya bırakma; başı boş kalırsa, her tarafa gider, yazık olur (Beyit 4504-4509, s. 772-775).

Çocuğun kendi evinde ve anne babası tarafından eğitilmesi gerektiğini öneren yazar, çocuklara bilgi ve edep öğretmenin iki dünya için de faydalı olduğunu anlatmıştır. Çocuklara iyilik, alçak gönüllülük, yiğitlik ve doğruluk değerlerinin tam olarak öğretmenin ileride çocuğu mal sahibi yapacağını anlatan yazar, çocukların başı boş bırakılması halinde yanlış kişiler tarafından yanlış yerlere yönlendirileceklerine işaret etmiştir.

4.1.2.2. Kadın Eğitimi

tişig boşlag ıdma yapa tut kapug tişidin tegir erke tengsiz kamug

yatıg evke ıdma çıkarma tişig katılmazsa aşnu sınağıl kişig

Dişiyi başıboş bırakma, kapıyı kapalı tut; erkeğe her türlü uygunsuzluk dışıdan gelir.

Yabancıyı eve sokma, dişiyi çıkarma; içli dışlı olmadan önce kişiyi sına (Beyit 1303-1304, s. 299-301).

tişig ıdma evde öngin çıkğalı kalı çıksa yitrür könilik yolu

tişi aslı et ol küdezgü etig yıdır et küdezmese bolmaz itig

agır tut tişig sen negü kolsa bir eving kapğı bekle yırak tutgıl er

Kadını evden dışarı bırakma; eğer çıkarsa, doğru yoldan şaşar.

Kadının aslı ettir; eti korumalı; gözetmezsen, et kokar, bunun çaresi yoktur.

Kadına saygı göster, ne isterse, ver; evin kapısını kilitle ve eve erkek sokma (Beyit 4518-4520, s. 774-777).

kızıg tutma evde uzun begsizin ökünc birle ölgey özüng igsizin

aya koldaş ardaş söz aydım kese bu kız togmasa yig tirig turmasa

kalı togsa yigrek anga yer koyı evi bolsa koşnı ölügler toyı

Kızı çabuk evlendir, uzun süre evde tutma, yoksa hastalığa gerek kalmadan bu pişmanlık seni öldürür.

Ey dost arkadaş, sana kesin bir söz söyleyeyim; bu kızlar doğmasa, doğarsa da yaşamasa daha iyi olur.

Eğer dünyaya gelirse, onun yerinin toprağın altı veya evinin mezara komşu olması daha iyidir (Beyit 4510-4512, s. 773-775).

Türk devletlerinde kadınlar gerek aile ve gerekse cemiyet hayatında mühim bir mevkiye sahip olmuşlardır. Onlar birçok devletlerdeki hemcinslerinden farklı olarak daha serbest bir hayat yaşamışlar ve erkekler tarafından büyük bir hürmet görmüşlerdir (Sertkaya, 2011, s. 1).

Türk devletlerinde kadınlar Yusuf Has Hacib'in bu beyitlerde dile getirdiklerinin aksine evde kapalı tutulmamış, kadınlardan asosyal bir yaşam sürmeleri beklenmemiştir. Türk toplumunda kadınlar, Hacib'in anlattığı gibi güvenilmeyen varlıklar olarak değil, hürmete layık görülmüşlerdir.

Esere genel olarak bakıldığında, kadın kavramının toplumsal hayatta yerinin tam olarak belirlenemediği, eski Türk geleneği ile yeni girilen kültürel muhitin arasında kaldığı görülür (Anıl, 2004: 95).

Yusuf Has Hâcib, kadın kavramını genel olarak olumlu bir biçimde ele alırken bazı beyitlerde, ister istemez İslâmiyet öncesi cahiliye devrinde geçerli olan bazı uygulamaları İslâmî bir kisve altında ele almaktan da kurtulamamıştır (Anıl, 2004: 97).

Yusuf Has Hacib, Türk toplumunda olduğu gibi kadına saygı duyulması gerektiğini anlatmıştır fakat İslamiyet'e yeni girilmesi ile Arapların kadına bakış açısını da eklemeye çalışmıştır. Dolayısıyla bazen kadınları önemserken, bazen de kadınlarla ilgili "Kadının aslı ettir; eti korumalı; gözetmezsen, et kokar, bunun çaresi yoktur."

beyitinde olduğu gibi kadına gereken önemi vermeyen cümleler kurmuştur. Fakat yazar kız çocuklarının tıpkı erkek çocukları gibi eğitim görmesi gerektiğini anlatmıştır.

negü tir eşitgil kişi ödrümi urug kesmegüke kisi ol emi

İnsanların seçkini ne der, dinle; neslin kesilmemesinin çaresi kadındır (Beyit 3372, s. 602-603).

Bu beyitle yazar insan neslinin devamında kadının yadsınamaz rolüne işaret ederek kadınların aslında ne kadar önemli olduğunu da dile getirmiştir.

kalu bulsa edgü sakınuk tişi yava kılma algıl ay edgü kişi

tilek baylık erse tire birge neng bayutgay sini ol kızıl bolga eng

kılınçı köni erse körki kelir tişi körki kılık ol biligli bilir

sakınuk arıg bolsa aslı bolur ol üç neng bu yirde bolur ay unur

Eğer iyi ve takva sahibi bir kadın bulursan, bu fırsatı kaçırma derhal evlen ey iyi kişi.

Arzun zenginlikse o tasarruf ederek seni zenginleştirir ve yüzünü güldürür.

Ahlakı dürüst olan güzel görünür; kadının güzelliği onun tavır ve hareketleridir, bunu bilen bilir.

Kadın takva sahibi ve temiz olursa asil demektir ve diğer üç şeyde onda birleşir, ey kudretli kişi (Beyit 4498-4501, s. 772-773).

Yazar bu beyitlerle kadınlarda bulunmasını gerektiğini düşündüğü özellikleri evlenilecek kadın profili çizerek anlatmıştır. Kadında zenginlik ve güzellik arayan kişilere takva sahibi kişilerle evlenmeyi tavsiye etmiştir. Allah'tan korkan ve dinin emir ve yasaklarını hakkıyla yerine getiren kadınların tasarruflu olacağı ve dolayısıyla eşini zenginleştireceğini anlatmıştır. Takva sahibi bir kadının dürüst ahlaklı olacağı ve bu sebeple göze güzel görüneceğini, güzelliğin de tavır ve hareketlerin doğruluğu olduğunu anlatmıştır. Takva sahibi ve temiz kadını "asil" olarak nitelendiren yazar kadınların bu özellikleri taşımasının yeterli olduğunu anlatmıştır.

4.1.2.3. Erkek Eğitimi

Yazarın kitabını erkeklerin yöneticilik yaptığı ve yönetilenlerden erkeklerin önemli sayıldığı bir dönemde yazması sebebiyle erkeklere yazdığı söylenebilir.

kişi bilmese öğrenür kör bilir bilip ötrü yalnguk tilekke tegir

mungar mengzetü aydı bilgi açık bu söz tutmaz ernalı bilgı bıçuk

toga bilmez togmaz kişi öğrenür toga sözlemez til turu sözlenür

kişi öğrenüp ötrü bilge bolur bilig bilse ötrü kamug iş önür

Kişi bilmezse, öğrenir bilir; bildikten sonra dileğine erişir.

Bilgisi açık olan, bu mesele hakkında bir söz söylemiştir; bu sözü tutmayan insanın bilgisi yarımındır.

İnsan doğuştan bilge doğmaz, sonradan öğrenir, dil doğuştan konuşmaz, zamanla konuşmaya başlar.

Kişi öğrenerek bilge olur; bilgi sahibi olduktan sonra, her işi yoluna girer (Beyit 4019-4022, s. 700-701).

Odgurmuş ile Ögdülmiş'in münazara ettiği bölümde yazar kişilerin öğrenerek bilge olduğunu ve her türlü işin bilgi sayesinde yoluna koyulacağını anlatarak halka bilgili olmayı öğütlemiştir.

idi yakşı aymış biliglig karı biligligke ayıp işing kıl yorı

bilig birle yalnguk işin başlasa tilek boldı sakın negü işlese

tükel işte aşnu tusulur bilig kinilse bilig işke yetmez elig

Bilgili, görmüş geçirmiş ihtiyar çok güzel söylemiş; işini her vakit bilgiliye sor, ona göre hareket et.

İnsan işe bilgiyle başlarsa, onun her işinde başarılı olacağını önceden kabul et.

Her işten önce bilgi edinmek faydalıdır; bilgi sonraya bırakılırsa insan isinde başarılı olamaz (Beyit 4387-4389, s. 754-755).

Yazar halka yapılacak her işten önce bilgili kişilerden bilgi edinmenin faydasını anlatmış ve bilgi edinmenin ertelenmesi halinde başarısızlık sonucuyla karşılaşılacağı uyarısında bulunmuştur.

tetig bolsa malka mungadmaz bolur bilig bilse işte yangılmaz bolur

yime yakşı aymış biliglig bedük biligligke tegdi öz ülgı ked ök

biliglig kerek kılsa begler işi kamugka yaramaz biligsiz kişi

bilig tegmese kimke erse ülüg tirig tise bolmaz anı tut ölüg

bilig birle yalnguk bedüp çavlanur kişilerde üster kamug iş önür

biligsiz kişi ol kurug sır bediz biliglig kişi orını kökte ediz

İnsan zeki olursa, asla mala muhtaç olmaz; bilgili olursa, işinde yanılmaz.

Bilgili ve büyük insan da çok güzel söylemiş; kısmetine en çok kavuşan bilgili insandır.

Beylerin işini görmek için bilgili insan gerekir; bilgisiz kişi hiçbir işe yaramaz

Kim bilgiden nasibini almamışsa, ona diri demek doğru olmaz; sen onu ölü bil.

İnsan bilgi ile büyür ve şöhret bulur; herkesten üstün olur, her işi başarır.

Bilgisiz kişi boş bir kalıptan ibarettir; bilgili kişinin yeri gökten daha yüksektir ((Beyit 2447-2452, s. 470-471).

Zeki olan kişinin mala muhtaç olmayacağını anlatan yazar, bilgili olan kişilerin işlerinde yanılmayacaklarını anlatmıştır. Bilgili kişilerin yöneticilerin yanında görev alması gerektiğini söyleyen yazar, bilgisiz kişinin faydasızlığını ölü kişiden farkı olmadığını söyleyerek açıklamıştır. Bilgili olmayı telkin eden yazar, bilgili kişilerin yerinin gökten daha yüksek olduğunu söyleyerek bilgili olan kişilere gereken önemi fazlasıyla vermiştir.

kişi iki türlü kişi Atanur biri öğretigli biri öğrenür

ikide naru barça yılki sanı tilese munı tut tilese anı

İki türlü insana insan derler; biri öğreten, biri öğrenen.

Bu ikisinden başkasını hep hayvan kabul et; hangisini istersen onu seç (Beyit 3217-3218, s. 580-581).

Hükümdar Kün-Toğdı'nın Odgurmuş'a yazdığı mektupta geçen beyitlerde yazar, öğrenen ve öğreten kişileri insan olmakla nitelendirmiştir. "Bu ikisinden başkasını hep hayvan kabul et" sözüyle insana gereken önemi verememiştir. Devlet yöneticileri öğrenen ve öğreten insanlara gerekli değeri vermelidir ki bu vesileyle yönetilen ülke bilimde ilerlemiş olacaktır.

4.2. KUTADGU BİLİG'DE DEĞERLER

4.2.1. Devlet Yöneticileriyle İlgili Değerler

4.2.1.1. Adaletli Olmak Değeri

ajun inçke tegdi tüzüldi törü törü birle atın kapırdı örü

Dünya asayişe kavuştu ve düzen kuruldu; o adını kanunla yüceltti (Beyit 103, s. 108-109).

Hacib, parlak bahar mevsimini ve Ulu Buğra Han'ın övülmesini anlattığı bölümde bulunan beyitle, devlet yöneticiliğinin gelinecek son nokta olmadığına, doğru kanun yapmak ve kanunları doğru uygulamak ile ülkenin asayişe kavuşacağına ve bulunulan konumun değerinin yükseltilebileceğine dikkat çekmiştir. Adaletli olmak değerini öğretirken değeri telkin etme yaklaşımını benimsemiştir.

negü tir eşit emdi köngli odug sözi kör çiçek teg tümen tü bodug
 bu beglik ulugluk idi edgü neng yorıkı köni erse ay kızgu eng
 idi edgü beglik takı edgürek törü ol anı tüz yoritgu kerek
 ne kutlug bolur öd budunka küni begi edgü bolsa yorisa köni
 ne kutlug kut ol erke edgü atı bu edgü atı bardı mengü kutı

Şimdi dinle, gönlü uyanık insan ne der; bak, onun sözü çiçek gibi binlerce renge bürünmüştür.

Ey yüzü sevinçle parlayan bahtiyar kişi, insan dürüst hareket ederse bu beylik ve ululuk çok iyi bir şeydir.

Beylik çok iyi bir şeydir fakat daha iyi olan yasadır ve onu doğru uygulamak gerekir.

Bey ne kadar doğru olur ve iyi hareket ederse, halk için o kadar kutlu bir devir başlar.

İyi ad insan için ne kadar kutlu bir mutluluktur; onun bu iyi adı ve mutluluğu ölümsüz oldu (Beyit 452-456, s. 158-161).

Hükümdar Kün-Toğdı'nın anlatıldığı bölüme ait beyitlerde yazar, yasaların varlığının ve doğru uygulanmasının; yöneticilerin doğru olmalarının ve iyi hareket etmelerinin halka kutlu bir devir yaşatacağına dikkat çekmiştir. Hacib, adaletli olmak değerini öğretirken değer analizi yaklaşımına uygun olarak “gönlü uyanık insan ne der dinle” sözlerini kanıt göstermiş, “bak, onun bu sözü çiçek gibi binlerce renge bürünmüştür” sözleriyle dikkat çekmiş ve neden sonuç ilişkisinden faydalanmıştır.

negü tir eşitgil budun başlar er kamug işini yetrü körüp işler er

kiming devleti baş kötürse örü kamug edgü kılgu budunka törü

Dinle halkı idare eden ve her işi iyice araştırdıktan sonra yapan insan ne der.

Halkın içinde yükselip ikbale eren insan halka hep iyi kanunlar koymalıdır (Beyit 544-545, s. 174-175) .

Ay-Toldı, Hükümdar Kün Toğdı'nın hizmetine girmek ister ve Küsemiş vasıtasıyla Hacib ile görüşür. Hacib, Ay-Toldı'yı beğenir ve Ay-Toldı'nın isteğini hükümdara iletteceğini söyler. Bu konuşma içerisinde adaletli olmak değerini öğreten yazar, doğaçlama tekniğini işe koşmuş, değer telkini yaklaşımını benimsemiş ve devlet

yöneticisinin, iyi kanunlar koyması gerektiğini; iyi kanunların yapılmasının da iyi araştırma ile sağlanacağını belirtmiştir.

könilik özele keser men işig adırmaz men begsig ya kulsig kişig
 bu böğde biçek kim eligde turur bıçıklı kesigli turur ay unur
 biçek teg bıçar men keser men işiguzatmaz men davi kılıglı kişig
 şeker ol kişi bir angar küç tegip törü bulsa mindin kapugka kelip
 şeker teg süciyü barr ol kişi sevinçlig bolur anda yazlur kaşı
 uragun yime ol kişiler içer özi küçkey erse könidin kaçır
 manga kelse tütşü törü birse men uragun içer teg açır körse men
 Ben işleri doğruluk ile hallederim; insanları bey veya kul olarak ayırmam.
 Elimde tuttuğum bu bıçak, biçen ve kesen bir alettir, ey becerikli.
 Ben işleri bıçak gibi keser atarım; hak arayan kişinin işini uzatmam.
 Şekere gelince, o zulme uğrayarak kapıma gelen ve adaleti bende bulan kişi içindir.
 O kişi benden şeker gibi tatlı tatlı ayrılır; sevinir ve yüzü güler.
 Zehir gibi acı olan bu Hind otunuysa, zorbalar ve doğruluktan kaçan kişiler içir.
 Bunlar kavga edip bana gelirler ve hüküm verince, bakarsın, acı Hind ilacı içmiş gibi yüzlerini ekşitirler (Beyit 809-815, s. 220- 221) .

Hükümdar Kün-Toğdı, Ay-Toldı'ya adaletli olmayı değeri telkin etme yaklaşımıyla doğaçlama tekniğini kullandığı düşünülerek şu şekilde öğretmeye çalışmıştır. Adalet hem kesen hem de biçen bir değerdir. Bütün işlerini adaletli yap. İnsanları seçkin veya sıradan insan diye ayırma. Kapına adalet için gelen insanlara ayırım yapmadan ve zaman geçirmeden adaleti sağla. Çünkü devlet yöneticisi, haksızlığa uğrayan kişiye hakkını kısa zamanda iade eden kişidir. Devlet yöneticisi, halkı arasında ayırım yapmadan adaleti sağlarsa haksızlığa uğrayan insanlar bu uygulamadan memnun olurlar. Zalimleri ve toplumun kurallarına uymayanları ise, en kısa zamanda cezalandırır. Çünkü adalet, bu insanlar için acı bir hint ilacıdır. Verdiğin cezalar daima caydırıcı olmalıdır. Yusuf Has Hacib adaletli olmak değerini öğretirken “bıçak” , “şeker” , “Hind otu” , “zorba” gibi kavram ve sembolleri kullanarak öğretimi somutlaştırmıştır.

yana aydı ay toldı ilig kutnelük boldı kün togdu ilig atı
 ilig aydı bilge mening kılıkımı körüp mengzetü urdı bu atımı
 künüg kör irilmez tolu ok turur yaruklukı bir tek talu ok turur

mening me kılınçım angar okşadı könilik bile toldı eksümedi
 ikinci togar kün yarur bu ajun tözü halkka tegrür yokalmaz özün
 mening me törüm yokalmaz özüm kamug halkka bir teg ne kıkım sözüüm
 üçüncü bu kün togsa yirke isigçiçek yazlur anda tümen ming tüsig
 kayu ilke tegse mening bu törüm ol il barça itlür taş erse korum
 togar kün arıg ya arıgsız timez kamugka yarukluk birür eksümez
 mening me kılınçım bu ol belgülüg tözüke tegir barça mindin ülüg
 yana ma bu kün burcu sabit turur bu sabit tidüküm tüpi berk olur
 bu kün burcu aslan bu burç tepremez evi tepremezi üçün artamaz
 mening kıkımı kör yime bir yangın özüm tegşürülmez yarukta öngin

Ay- Toldı şöyle dedi: Ey devletli hükümdar, efendimizin adı niçin Kün- Toğdı olmuştur?

Hükümdar dedi ki: Bilge kişi bu adı benim doğamı güneşe benzeterek verdi.

Güneşe bak, küçülmez, bütünlüğünü daima korur; parlaklığı hep aynı şekilde kuvvetlidir.

Benim doğam da ona benzer, doğruluk ile doludur ve asla eksilmez.

İkincisi güneş doğar ve bu dünya aydınlanır; aydınlığını bütün halka eriştirir, kendinden bir şey eksilmez.

Benim de hükmüm böyledir, ben ortadan yok olmam; hareketim ve sözüm bütün halk için aynıdır.

Üçüncüsü bu güneş doğunca yer ısınır; o zaman binlerce renkli çiçek açılır.

Benim bu kanunum hangi memlekete erişirse, o memleket baştan başa taşlık veya kayalık dahi olsa hep düzene girer.

Güneş doğar, temiz veya kirli demeden her şeye aydınlık verir; kendisinden bir şey eksilmez.

Benim de hareketim tıpkı böyledir; herkes benden nasibini alır.

Bir de güneşin burcu sabittir; bu sabit dediğim, temeli sağlam olduğu içindir.

Güneşin burcu arslandır ve bu burç yerinden kımıldamaz; yerinden kımıldamadığı için de evi bozulmaz.

Benim tavır ve hareketlerime bir bak, benim de parlaklığım kesinlikle değişmez (Beyit 823-835, s. 222-225)

Ay- Toldı'nın hükümdara isminin kaynağını sorması üzerinden adalet değerini anlatan yazarın, soru-cevap tekniğini kullandığı düşünülebilir. Hükümdarın adının Kün-Toğdı olmasının, güneşin küçülmeyip parlaklığını korumasını, hükümdarın doğrulukla dolu olmasına ve doğruluğunun hiç eksilmemesine; güneşin aydınlığının bütün halka

erişmesini, hükümdarın sözlerinin ve hareketlerinin bütün halk için aynı olmasına; güneşin doğmasıyla binlerce renkli çiçek açmasını, hükümdarın kanunları ile memleketin düzene girmesine; güneşin ayırım yapmadan aydınlık vermesini, hükümdardan herkesin nasibini almasına; güneşin burcunun sabit olmasını da hükümdarın tavır ve hareketlerindeki istikrara benzeterek açıklamıştır. Yazar, adalet değerini öğretirken değer analizi yaklaşımını benimsemiş, değeri ayrıntılarıyla ele almış, benzetmelerle somutlaştırmış ve örnek sayısını artırarak anlayarak, kavrayarak öğretim yapmıştır.

isiz öngdi urma törü edgü ur kününg edgü bolgay kutung бага kur

negü tür eşitgil ay bilge külüg bu sözdin kötürgil özüngke ülüg

törü edgü ur ay törü birgüçi turu öldi isiz törü urguçı

isiz öngdi urşa özi öz ödinisiz kodtı atın özinde kidin

kim erse urup kodsı edgü törü anın tıktı atın atakın örü

Kötü teamül kurma, iyi kanun koy; ömrün iyi geçer ve mutluluk sana yar olur.

Ey hükümdar, dinle, ne der ünlü bilge, sen bu sözden hisse çıkar kendine.

Ey kanun yapıcı, iyi kanun koy; kötü kanun yapan, hayattayken ölmüş demektir.

Ey hâkim devlet adamı, kötü teamül koyma; kötü kanunlarla dünyaya hükmedilemez.

Bir kimse kendi zamanında kötü teamül koyarsa, kendinden sonraya kötü nam bırakmış demektir.

Birisi iyi kanun koyup bıraktı mı, adının ayakta durmasını sağlamış demektir (Beyit 1456-1461,s. 322-323).

Ay- Toldı'nın hükümdara vasiyetinin anlatıldığı bu bölümde, adaletli olmak değerini düz anlatım yöntemiyle öğrettiği düşünülen yazar, neden sonuç ilişkisinden faydalanmıştır. Zıt kavramlar kullanarak karşılaştırmalar yapmış ve “*Ey hükümdar, dinle, ne der ünlü bilge*” sözüyle hem dikkat çekmiş hem de kanıtlı öğretim yapmıştır. Devlet yöneticisinin iyi kanunlar yapması ile halk, dolayısıyla da yöneticilerin huzurlu olacağını ve adının unutulmayacağını değer analizi yaklaşımını benimseyerek öğretmeye çalışmıştır.

iki neng turur ilke bağı beki biri saklık ol biri törü il köki

kayu beg sak erse ilin bekledi yağı boynı yençti öze örkledi

kayu beg törü birse ilde köni ilin itti kodtı yaruttı küni

bu beglik bağı kör bu iki bolur bu iki tükel bolsa beglik kılur

Bir memleketin bağı ve kilidi iki şeyden ibarettir; biri ihtiyatlılık, biri de kanun; bunlar esastır.

Hangi bey ihtiyatlıysa, o memleketini korur; düşmana boyun eğdirir, onu sımsıkı bağlar.

Hangi bey memlekette doğru kanun koyduysa, o memleketini düzenlemiş ve gününü aydınlatmıştır.

Beyliğin başı işte bu iki şeydir; bu ikisi tam olursa bey beylik yapar (Beyit 2015-2017, s. 408-411) .

Ay- Toldı'nın hükümdara vasiyetini anlattığı bölümde yazar, doğru kanun yapan dolayısıyla adaletli olan yöneticinin yönettiği ülkenin düzene gireceğine ve ülkede asayişin sağlanacağına dikkat çekilmiştir. Değer analizi yaklaşımını benimseyen yazarın adaletli olmak değerini ihtiyatlı olmak değeriyle birlikte öğrettiği, tündengelimi ve tümevarımı birarada kullanarak hipotetik-dedüktif bir yol izlediği düşünülebilir.

köyer ot turur küç yagusa küyer törü suv turur aksa ni'met öner

uzun il yiyeğin tise ay bögü törü tüz yoritgu budunug kügü

il artar törü birle itlür ajun il eksür bu küç birle buzlur ajun

Zulüm yanar ateştir, yaklaşanı yakar; kanun sudur; akarsa nimet yetişir.

Ey hakim, memlekette uzun süre hüküm sürmek istersen, kanunu doğru yürütmeli ve halkı korumalısın.

Kanun ile ülke genişler, dünya düzene girer; zulüm ile ülke eksilir, dünya bozulur (Beyit 2032-2034, s. 412-413).

Hükümdar Kün-Toğdı'nın, Ögdülmiş ile beyliğe layık bir beyin nasıl olması gerektiğini anlattığı bölümde, Ögdülmiş zulmü ateşe, ateşin yakıp yok etme özelliğiyle ülkenin eksileceğine; kanunu suya, suyun nimet yetiştirme, üretme, artırma özellikleriyle ülkenin genişleyip güzelleşmesine benzetmiştir. Kanunları doğru yürüten ve halkı zulümden koruyan devlet yöneticisinin, devleti uzun süre yöneteceğini ve sağlanan istikrar ile devletin genişleyip düzene gireceğini anlatan yazar, adaletli olmak değerini öğretirken değer analizi yaklaşımını benimsemiştir.

bu il tutrukı hem tüpi beklüküki neng turur aslı yıldız köki

birisi budunka törü ol ülüş birisi er atka ülese kümüş

törü birle budnı sevinse turup kümüş bolsa er at yarunsa körüp

Memleketin direği, temeli, sağlamlığı, esası ve kökü iki şeye bağlıdır.

Bunlardan biri halkın hakkı olan kanun, diğeri de hizmette bulunanlara dağıtılan gümüşdür.

Halk kanun himayesinde sevinç içinde yaşamalı, parayı görenek hizmet edenlerin de yüzleri gülmeli (Beyit 2132-2134, s. 424-427) .

Hükümdar Kün-Toğdı'nın, Ögdülmiş ile beyliğe layık bir beyin nasıl olması gerektiğini anlattığı bölümde, devletin temelinin, halkın kanunların himayesinde sevinç içinde yaşamasına ve devletin kaynaklarının çalışan kişilere adaletli bir şekilde dağıtılmasına bağlı olduğunu öğreten yazar, değer telkini yaklaşımını benimsemiş ve benzetmelerden faydalanmıştır. Kaynakları adaletli dağıtan yöneticinin yönettiği ülke, sağlam temeller üzerinde duracak ve kolay kolay yıkılmayacaktır.

negü tir eşitgil bu il kend begi ajun başlap ilke yetilmiş ögi
törülüg köni beg kut ol belgölüg kutı birle tegrür tözüke ülüg
kayuda çavıkısa köni beg atı angar bargu andın bulur er kutı
bu kök tırgüki ol könilik törü törü artasa kök turumaz örü
törülüg bu begler yok erse tırig bayat buzgay erdi yiti kat yirig

Devleti idare eden, memleket işlerinde dirayet sahibi olan memleket beyi ne der, dinle.

Kanunları gözeten doğru bey, gerçek bir mutluluktur; onun mutluluğundan herkes kendisine hisse alır.

Nerede adaletiyle şöret bulan bir bey bulunursa, oraya gitmeli; insan onda mutluluğu bulur.

Adalete dayanan kanun bu göğün direğidir; kanun bozulursa, gök yerinde duramaz.

Bu kanun koyan beyler hayatta bulunmasalardı, Tanrı yedi kat yerin düzenini bozmuş olurdu (Beyit 3460-3463, s. 614-615).

"Mutluluk Bilgisi" anlamında olan "Kutadgu Bilig" adlı kitapta kanunları gözeten doğru bir yöneticinin halkı mutlu edeceğine dikkat çeken yazar, "Adalete dayanan kanun bu göğün direğidir; kanun bozulursa, gök yerinde duramaz." sözleriyle adalete dayanan kanunun önemini mübalağa sanatından faydalanarak anlatmıştır. Yazar, adaletli olmak değerini, değer telkini yaklaşımını benimseyerek öğretmeye çalışmıştır.

4.2.1.2. Doğruluk Değeri

bu beglik ulugluk idi edgü neng yorıkı köni erse ay kızgu eng

Ey yüzü sevinçle parlayan kişi, insan dürüst hareket ederse, bu beylik ve ululuk çok iyi şeydir (Beyit 453, s. 158-159).

Yazar bu beyitle, devlet yöneticisinin dürüst hareket etmesi halinde mutlu olacağını, sıkıntılardan uzak duracağını belirtmiştir. Doğruluk değeri, düz anlatım yönteminin işe konulduğu düşünülerek ve değer telkini yaklaşımı benimsenerek öğretilmeye çalışılmıştır.

ne kutlug bolur öd budunka küni begi edgü bolsa yorisa köni

Bey ne kadar doğru olur ve iyi hareket ederse, halk için o kadar kutlu bir devir ve hayat başlar (Beyit 455, s. 158-159).

Yazar bu beyitle, devlet yöneticisinin doğru ve iyi olmasının yönetilenlerin mutluluğuna etkisi üzerinde durmuştur. Doğruluk değeri, değer telkini yaklaşımı benimsenerek anlatılmıştır.

bu kürsi özele öz oldurduki adaki üç ol kör ay könglüm tokı

kamug üç adaklıg emitmez bolur üçegi turur tüz kamıtmaz bolur

kalı üç adakta emitse biri ikisi kamıtar uçar ol eri

kamug üç adaklıg köni tüz turur kalı bolsa tört kör bir eğri bolur

kayu neng tüz erse kamugı uz ol kamug uz körü barsa kılkı tüz ol

kayu neng emitse kör eğri bolur kamug eğriler isiz urgı bulur

kayu tüz emitse turumaz tüşer kayu neng köni bolsa tüşmez serer

Bak, üzerine oturduğum bu tahtın üç ayağı vardır, ey gönlümü doyuran.

Üç ayak üzerinde olan hiçbir şey yana meyletmez; her üçü de düz durdukça taht sallanmaz.

Eğer üç ayakta biri yana yatarsa, diğer ikisi de kayar ve üstünde oturan yuvarlanır.

Üç ayaklı olan her şey doğru ve düz durur; eğer dört ayaklı olursa biri eğri olabilir.

Düz olan bir şeyin her tarafı iyidir; her iyinin dikkat edersen, tavır ve hareketi düz olur.

Hangi şey yana yatarsa, eğri olur; her eğrilikte bir kötülüğün tohumu bulunur.

Düz olan yana yatarsa, duramaz düşer; hangi şey doğru ise düşmez, yerinde durur (Beyit 801-807, s. 218-221).

Yusuf Has Hacib doğruluk değerini zıt kavramlardan, sembollerden faydalanarak, değeri analiz ederek, doğaçlama tekniğini işe koştugu düşünülerek öğretmeye çalışmıştır. Devletin bekasını devleti ilgilendiren her konuda doğru olmaya bağlayan yazar, bir noktada doğruluktan uzaklaşmanın, diğer bütün doğruların işlerliğinin yitirilmesine sebep olacağı ve devlet bekasının tehlikeye gireceği uyarısında bulunmuştur.

yana aydı ay toldı ilig kutinelük boldı kün togdu ilig atı
ilig aydı bilge mening kılıkmı körüp mengzetü urdı bu atımı
künüg kör irilmez tolu ok turur yaruklukı bir tek talu ok turur
mening me kılınçım angar okşadı könilik bile toldı eksümedi

Ay- Toldı şöyle dedi: Ey devletli hükümdar, efendimizin adı niçin Kün- Toğdı olmuştur?

Hükümdar dedi ki: Bilge kişi bu adı benim doğamı güneşe benzeterek verdi.

Güneşe bak, küçülmez, bütünlüğünü daima korur, parlaklığı hep aynı şekilde kuvvetlidir.

Benim doğam da ona benzer, doğruluk ile doludur ve asla eksilmez (Beyit 823-826, s. 223).

Yusuf Has Hacib doğruluk değerini soru-cevap tekniğini işe koştugu düşünülerek, değer analizi yaklaşımını benimseyerek öğretmeye çalışmıştır. Yazar, öğrenmeyi güçlendirmek için soruları ayrıntılarıyla cevaplamış, benzetmeden faydalanmıştır. Doğruluğu güneşe benzeten yazar, doğru olan kişinin doğru işleri, kararları, hâl ve hareketleri ile güneş gibi hep yükselip parlamaya devam edeceğini anlatmıştır.

mungar mengzetü sözler öglüg kişi kim öglüg sözün tutsa itlür işi

könilik öze boldı beglik ulı bu beglik köki ol könilik yolu

törü kılsa ilke köni bolsa beg tilek arzu bulgay bu kolsa kalı

Akıllı kişi, buna benzer bir söz söylemiştir; kim akıllının sözünü tutarsa işi yoluna girer.

Beyliğin temeli doğruluk üstüne kurulmuştur; doğruluğun yolu beyliğin esasıdır.

Bey doğru olur ve ülkeye böyle hükmederse, bütün dileklerine kavuşur (Beyit 820-822, s. 222-223).

Devlet yöneticisinin yükselmesi, daha başarılı olması için doğruluktan ayrılmaması gerektiğini belirten yazar, doğruluğun yöneticiliğin esası olmasına vurgu yapmıştır. Doğruluk değeri değer telkini yaklaşımı benimsenerek öğretilmeye çalışılmıştır.

könilik kerek erke kopsa kutun könilik atı ol kişilik bütün

kız ermez bu yalnguk kişilik kız ol az ermez bu yalnguk könilik az ol

mungar menzetü aydı şair bu söz sanga sözledi emdi körgil bu öz

yorıglı bu yalnguk idi ök öküş köni çın bütün er manga ked küsüş

kız ermez kişi kör kişilik kız ol köni çın kişilerni ögdi ukuş

Mutluluğa yükselmek için insana doğruluk gerekli; insanlık doğruluğun adıdır, inan.

İnsan nadir değil, insanlık nadirdir; insan az değil, doğruluk azdır.

şimdi benim sana söylediğim söze benzer bir sözü de şair söylemiştir.

Gezip dolaşan insan pek çoktur; fakat benim için aziz olan doğru, dürüst ve güvenilir kişidir.

İnsan nadir değil, insanlık nadirdir; akıl doğru ve dürüst kişileri övmüştür (Beyit 865-869, s. 230-231).

Yazar bu beyitle, hem devlet yönetmenin hem de mutlu olmanın anahtarı olan doğrulun önemine vurgu yapmıştır. Doğrulukla insan olmayı ayrılmaz bütün olarak gören yazar bu vesileyle sıkıntılardan uzak, rahat bir yönetim elde edileceğini belirtmiştir. Devlet yöneticisinin doğru, dürüst ve güvenilir kişiler olması gerektiğini belirten yazar, bu özellikleri taşıyan kişilerin övüleceğini anlatmıştır. Yazar, değer analizi yaklaşımını benimsemiştir.

isizlik bile erse beglik manga kerekmez bu beglik kodur men sanga

Beylik bana kötülük ile gelecekse, istemem; o beylik senin olsun (Beyit 925, s. 238-239).

Yazar bu beyitle, devlet yöneticisinin kötülük yapılarak ulaşılan bir makam olmadığını, o makama ancak doğru ve iyi kişilerin geçmesi gerektiğini değer telkini yaklaşımını benimseyerek anlatmıştır.

erejlig tilese kişi öz künin könilik içinde tileğü emin

özüng bay bolayın tise belgülüg könilikte buldı bu baylar ülüg

bedüklük tilese budunka ulug özüngke açuk tut könilik yolug

ongay bolsa yalnguk kılınçı köni ikigün ajunda yaruyur küni

Kişi gününün mutlu geçmesini isterse, bunun çaresini doğrulukta aramalıdır.

Sen mutlaka zengin olmak istersen, bil ki, asıl zenginler kısmeti doğrulukta bulmuştur.

Büyüklüğü ve halka baş olmayı dilersen, doğru yoldan şaşma.

Kişi akıllı, tavrı ve hareketi doğru olursa, her iki dünyada güneşi parlar (Beyit 1291-1294, s. 298-299).

Devlet yönetme ve mutlu olma bilgisi olan bu kitapta, mutluluğun sırrının doğrulukta olduğu; doğrulukla yönetilen bir devletteki yöneticinin de yönetilenlerin de mutlu olacağı anlatılmıştır. Yazar öğretilirken dini öğelerden faydalanmış, iki dünyada da mutlu olunacağı mesajını vermiştir. Doğruluk değeri değer analizi yaklaşımı

benimsenerek ve düz anlatım yönteminin kullanıldığı düşünülerek öğretilmeye çalışılmıştır.

kişi isiz ermez kişilik isiz eren isiz ermez könilik isiz

İnsana yazık değil, insanlığa yazıktır; fertlere yazık değil, doğruluğa yazıktır (Beyit 1546, s. 334-335).

Yazar bu beyitle insanlıkla bütünleştirdiği doğruluğun önemsenmesi ve doğruluktan sapan kişilerin, yaptıkları hataların bedelini ödemesi gerektiğine dikkat çekiyor. Devlet yöneticilerinin bireylerin yanında değil, doğruluğun tarafında yer alması gerektiğine vurgu yapan yazar doğruluk değerini kelimeleri özenle seçip anlatımı estetik hâle getirerek, değer telkini yaklaşımını benimseyerek öğretmeye çalışmıştır.

tili çın kerek bolsa köngli köni budunka asıg kılssa togsa küni

Beyin dili dürüst ve kalbi doğru olmalı ki, halka faydalı olsun, güneşi doğsun (Beyit 2010, s. 408-409).

Yazar bu beyitle, doğru ve dürüst bir yöneticinin halka faydalı olacağını neden sonuç ilişkisi kurarak, değer analizi yaklaşımını benimseyerek öğretmeye çalışmıştır.

iki neng bile ilçi beglik buzarkirür eğri yolka könidin azar

biri küç birisi usallık kılurbu iki bile beg ilin artatur

Bey iki şey ile kendi beyliğini bozar, eğri yola girer ve doğru yoldan şaşar.

Bunlardan biri zulüm, biri ihmalkârlıktır; bu ikisiyle bey memleketini harap eder (Beyit 2023-2024, s.410-411).

Beyliğe layık bir beyin nasıl olması gerektiğini anlattığı bölümde yazar soru-cevap tekniğini işe koşmuş ve soruları uzun uzun cevaplamış, değer analizi yaklaşımını benimsemiştir. Halkına zulüm eden ve devlet işlerinde ihmalkâr davranan bir devlet yöneticisinin doğruluktan ayrılacağı ve dolayısıyla yönetme işinin fazla uzun sürmeyeceği uyarısında bulunulmuştur.

köni ermese küygey erdi ulun köni turmasa kör bolur er bulun

Ok düz olmasaydı doğru gitmezdi; insan doğru hareket etmezse başkalarının esiri olur (Beyit 2898, s. 536-537).

Okun düz olması ile doğru gitmesini, doğru olan yöneticinin doğrulukla ilerleyeceğine benzeterek öğreten yazar, aksi durumda başkalarının esiri olunacağı uyarısında bulunmuştur. Doğruluk değeri değer analizi yaklaşımı benimsenerek ve düz anlatım yönteminin işe koşulduğu düşünülerek öğretilmeye çalışılmıştır.

kişi edgüsi kör unitmaz özin kayuda yorisa tiler edgü yol

İnsanların iyisi gaflete düşmez; nereye giderse, orada doğru yolu arar (Beyit 3508, s. 620-621).

Yazar, Odgurmuş'ın Ögdülmüş ile münazara edişini anlattığı bölümde bulunan beyitle doğruluk değerini birçok değerle ilişkilendirerek ve ayrıntılarıyla ele alarak öğretmeye çalışmıştır. Devlet yöneticisine hitap eden Hâcib, iyi bir devlet yöneticisinin hiçbir zaman dalgın ve dikkatsiz olmayacağını, nerede olursa olsun, doğru yolu arayıp bulacağını anlatmıştır.

kamug bulganuknı süzeyin tise özüg süzgü budnung süzülgey basa

Bütün bulanıkları durultmak istersen, kendi ruhunu arıt, halk ister istemez durulur (Beyit 5201, s. 876-877).

Devletin başında bulunan ve halka örnek olan devlet yöneticisi, düşündükleri ve yaptıkları ile ne kadar şeffaf olursa, halk yöneticiden o oranda emin olacak ve yöneticiye karşı olmayacaktır. Devlet işlerinde çalışanlar da şeffaflık yolunda ilerleyecektir. Yaptıklarını saklamayan bir yönetici, sakladığı işler olmayacağı için, kötü olan her olayın üzerine rahatlıkla yürüyecek, sorunları rahatlıkla çözecektir. Yazar, doğruluk değerini Odgurmuş'ın hükümdara öğüt vermesiyle değer telkini yaklaşımını benimseyerek öğretmeye çalışmıştır.

köni bol köni kıl köni tut yorık isiz egri köngey evürgey kılık

Doğru ol, doğru yola git ve hep doğrulukla hareket et; böylece kötü ve eğri yola gelir, tavrını değiştirir (Beyit 5506, s. 920-921).

Ögdülmüş'in hükümdara memleketi düzenlemenin usulünü anlattığı bölümde geçen beyitte yazar değer analizi yaklaşımını benimsemiş ve soru-cevap tekniğini işe koşturmuştur. Devlet yöneticisinin doğru olmasının halkın doğru yolda olması ve bu yolda ilerlemesi ile olan derin alakasına vurgu yapılmıştır.

sini tengri sevgey könilik üçün könide adın kılma halkka öçün

negü tir eşitgil ay köngli yaruk munıng manisi kör bu sözke anuk

könilik üçün kök adakın turur yayılmaz üçün yirde ot yim önür

yayılma köni tur köngül tut köni köni iki ajun könilik bulur

Sen doğrulukla Tanrının sevgisini kazanırsın; halka kızıp onlara karşı doğruluktan ayrılma.

Gönlü parlak olan insan ne der, dinle; bak, bunun manasını bu söz güçlendirir.

Doğruluk yüzünden gök ayakta durur; yer sabit olduğu için üzerinde ot ve ekin biter.

Sağa sola meyletme, doğru dur, gönlünü dürüst tut; doğru olan kişi her iki dünyada doğruluk bulur (Beyit 5598-5601, s. 932-933).

Öğdülmiş'in hükümdara memleketi düzenlemenin usulünü anlattığı bölümde geçen beyitte yazar değer analizi yaklaşımını benimsemiş ve soru-cevap tekniğini işe koşturmuştur. Halka kızan yönetici bu sebeple doğruluktan ayrılmamalıdır. "Sen doğrulukla Tanrı'nın sevgisini kazanırsın." ve "Doğru olan kişi her iki dünyada doğruluk bulur." sözleriyle dini öğelerden faydalanılmıştır. Göğün ayakta durmasının ve yerin sabit olup üzerinde ot ve ekin bitmesinin doğruluk sayesinde olduğuna dikkat çekilmiştir.

4.2.1.3. Bilgili Olmak Değeri

tilekim söz erdi ay bilge bögü ukuşug biligig özüm sözlegü

ukuş ol yula teg karangku tüni, bilig ol yarukluk yaruttı sini

ukuşun agar ol biligin bedür bu iki bile er ağırlık körür

mungar bütmeşe kör bu nuşin revan ukuş közi birle yaruttı cihan

Ey bilge hakîm, söz söylemekti dileğim; akıl ve bilgiden bahsetmek istedim.

Akıl karanlık gecede bir meşale gibidir; bilgi seni aydınlatan bir ışıktır.

Kişi akıl ile yükselir, bilgi ile büyür; kişi bu ikisiyle itibar görür.

Buna inanmazsan, Nüşin-Revan'a bak; o akıl gözü ile dünyayı aydınlattı.

Yasayı doğruluk ile uyguladı ve halk zenginleşti; o iyi bir devirde iyi bir nam bıraktı (Beyit 288-291, s. 134-137).

Yazar, konu temelli yönlendirici etkinlikler ile ulaşılabilecek hedeflerden haberdar etmiştir. Bilgiyi ışığa, akıllı meşaleye benzetmiş; meşalenin ışığı olmadan işe yaramadığı gibi, aklından da bilgi olmadan işe yaramadığına dikkat çekmiştir. Kişi akıl ile yükselir fakat o konumda yükselmek, saygı görmek bilgi ile sağlanır. Bilgili olmak değerini öğretirken, adaletli olmak değeri ile ilişkilendirmiş; adaleti ve doğruluğuyla bilinen Sasani hükümdarı Nuşin-Revan'ı örnek göstererek, telmih sanatını işe koşturmuş; yasanın doğruluk ile uygulanması ile halkın zenginleşeceği sonucuna dikkat çekmiş; değer analizi yaklaşımını benimseyerek öğretmeye çalışmıştır.

biliglig kişiler et öz yavritur bilig birle avnur canın semritür

et öz ülgü barça boguzdın kirürbu can ülgü çın söz kulaktın kirür

bilig belgüsi kör iki neng turur bu iki bile er kızıl en gurur

biri til turur kör birisi boğuz bu iki basa tutsa asğı ögüz

biliglig boğuz tilke erklig kerek boguz til küdezgen biliglig kerek

Bilgili kişiler vücutlarını yıpratır; bilgi ile avunur ve ruhlarını semirtir.

Vücudun nasibi hep boğazdan girer; ruhun nasibiye doğru sözdür ve kulaktan girer.

Bak bilginin iki alameti vardır; bu iki şey ile insan bahtiyar olur.

Bunlardan biri dil, biri de boğazdır; insan bu ikisine hâkim olursa çok fayda görür.

Bilginin boğazına ve diline hâkim olması gerekir; boğazını ve dilini gözeten bilgililer gereklidir (Beyit 990-994, s. 250-251).

Bilgili kişilerin vücutlarını yıpratarak edindikleri bilgiyle, ruhlarını besleyip büyüttüklerine dikkat çekilmiştir. Vücuda besininin boğazdan girmesi gibi, ruhun besinin ise kulaktan giren doğru söz olduğunu belirterek doğru sözlü kişilerin kendilerine ve ülkelerine huzur vereceklerine vurgu yapılmıştır. Tıp biliminde de kendini yetiştirmiş olan Hacib, sağlıklı olmak değerinin de üzerinde durmuştur. Bilgili olmak değerini günlük hayatla ilişkilendirerek öğretmiştir. Değer öğretilirken değer telkini yaklaşımı benimsenmiş, soru-cevap tekniği işe koşulmuştur.

kılınçing köni tut kılınçing silig ukuş bolsı yolçing kingeşçing bilig

Tavrın doğru, hareketin temiz olsun; yoldaşın akıl, danışmanın bilgi olsun (Beyit 5209, s. 878-879).

Odgurmuş'ın hükümdara öğüt verişinin anlatıldığı bölümde geçen bu beyitte, Odgurmuş hükümdara bilginin danışman olması gerektiğini değer telkini yaklaşımında olduğu gibi, nasihat ederek anlatmıştır.

4.2.1.4. İyiliksever Olmak Değeri

kişi merigü bolmaz bu merigü atı anın merigü kaldı bu edgü atı

Kişi ölümsüz değildir, ölümsüz olan adıdır; iyilerin adı bunun için ölümsüz kalmıştır (Beyit 228, s. 126-127).

İyiliksever olmak değerini neden-sonuç ilişkisi kurarak öğreten yazar, insanların adlarının iyilikleri sayesinde ölümsüz olduğunu değer telkini yaklaşımını benimseyerek öğretmeye çalışmıştır.

kalı bolsa elging budunka uzun kamug edgülük kıl kılınçın sözün

Eğer halkı idare edecek bir duruma gelirsen, işle ve sözle her zaman iyilik et (Beyit 230, s. 126-127).

Hâcib bu beyitle, devlet yöneticisinin bulunduğu konumun rahatlığına kapılarak sözleriyle ve yaptıklarıyla halkı incitmemesi gerektiğini, sözleriyle ve yaptıklarıyla

halka iyilik etmesi gerektiğini değer telkini yaklaşımını benimseyerek ve düz anlatım yöntemini kullandığı düşünülerek öğretmeye çalışmıştır.

iki türlü at ol bu tilde yorır bir edgü bir isiz ajunda kalır
 isizke söküş edgü ögdi bulur özüngke baka kör kayusın kolar
 özüng edgü bolsa atıng ögdilig kalı bolsa isiz söküş ay silig
 söküşlög nelük boldı zahhak otun nelük ögdi buldı feridun kutun
 biri edgü erdi anı ögdiler biri isiz erdi anı söktiler
 isizmü sanga yig azu edgümü söküşmü kolar sen azu ögdimü
 kayusın tilese ödürgil birin isiz edgü bolsa ökünme yarın

İnsanların dillerden düşmeyen iki türlü adı vardır: Biri iyi, biri kötü; dünyada bunlardan biri kalır.

Kötüye sövülür, iyi övülür; kendine bak, gör, canın hangisini ister.

Ey temiz kişi, iyi olursan adını överek anarlar; eğer kötü olursan seni söverek yâd ederler.

Küstah Dahhâk'a neden sövüldü de Feridun neden övgü ve ikbale kavuştu.

Biri iyiydi, onu övdüler; biriyse kötüydü, ona sövdüler.

Kötü mü daha iyi senin için yoksa iyi mi, sövülmek mi istersin, yoksa övülmek mi.

Canın hangisini dilerse, birini seç, sonu iyi veya kötü çıkarsa, bundan pişman olma (Beyit 238-244, s. 128-129).

Zıt kavramlardan faydalanarak iyiliksever olmak değerini öğreten yazar, neden-sonuç ilişkisi kurmuş ve seçenek verip sorgulatmayı, üzerinde düşünmeyi amaçlayarak değer belirginleştirme yaklaşımına uygun olarak, tartışma yöntemini de işe koşarak öğretmeye çalışmıştır. Firdevsi'nin Şehnâmesi'nde anlatılan efsanenin kahramanları olan Dahhak ve Feridun'u iyi ve kötü örnekleri olarak veren yazar, telmih sanatından faydalanmıştır.

yorı edgülük kıl ay edgü kişitiglig bolur tutçı edgü işi

negü tir eşit emdi kılkı silig sınyay tegip ilke sunmış elig

karımaz bu edgü neçe yillaşa isizlik edikmez neçe edlese

Yürü, ey iyi kişi, iyilik yap, iyinin işi hep düzgün gider.

Şimdi dinle, doğası yumuşak olan ve tecrübeyle yükselerek memleket işini eline alan adam ne der.

Ne kadar yaşarsa yaşasın, iyi insan yaşlanmaz; ne kadar uğraşılırsa uğraşılısın, kötü insan ıslah edilmez (Beyit 345-347, s. 142-143).

Yazar devlet yöneticisinin doğasının yumuşak olması gerektiğini vurgulayarak, zamanla, deneyim kazanarak yükselmesi gerektiğini belirtmiştir. İyi ve tecrübeli yöneticinin bulunduğu konumun zorluklarıyla mücadele edebilecek bilgi ve deneyime sahip olduğu için sıkıntılar yaşamayacağını ve dolayısıyla daha az yıpranacağını; yaptığı iyilikler ile adının unutulmayacağını değer analizi yaklaşımını benimseyerek ve düz anlatım yöntemini kullandığı düşünülerek anlatmıştır. Kötü doğalı kişilerin, değişmelerinin imkânsızlığını vurgulayarak, devlet işlerinden uzak tutulmasını önermiştir.

tilekin bulur edgü künde yangı isizning küninge ming artar mungı

İyi insan her gün yeni bir dileğine ulaşır, kötünün sıkıntısıysa her gün bir kat artar (Beyit 349, s. 144-145).

İyi ve kötü karşılaştırması yaparak iyiliğin amaçlara ulaştırılan, kötülüğün ise sıkıntıları artıran özelliklerine dikkat çeken yazar, iyiliksever olmak değerini öğretirken değer telkini yaklaşımını benimsediği, düz anlatım yöntemini kullandığı düşünülmektedir.

kalı edgü bolsa bu begler kutun kamug edgü boldı karası bütün

bu begler isiz bolmaginça isiz ol ilde sevincin kızartmaz mengiz

Eğer beyler, bir talih eseri olarak iyi olurlarsa, onların halkı da şüphesiz iyi olur.

Beyler kötü olmadıkça, o memlekette kötülerin yüzü sevinçle parlamaz (Beyit 891-892, s. 234-235).

Yazar devlet yöneticisinin, yönetimi ile halkı ne kadar etkileyip yönlendirdiğine dikkat çeken yazar, iyi olması ile halkın da iyilik yolunda ilerleyeceğini ve kötülerin de kötülük yapma fırsatı bulamayacaklarını değer telkini yaklaşımını benimseyerek öğretmeye çalışmıştır.

kalı edgü bolsa budun başçısı kamug edgü boldı anıng işçisi

apang edgü bolsa bu begler özünbayur budnı barça kör itlür ajun

Eğer halkın başında bulunan iyi olursa, onun tüm memurları da iyi olur.

Eğer bu beylerin kendileri iyi olursa, onların halkları da zenginleşir, dünya düzelir (Beyit 894-895, s. 234-235).

İyilikle yönetilen ülkede, kötülük fırsatı bulunamayacağına ve kaynakların yanlış yerlerde kullanılmayacağına dikkat çeken yazar, iyiliğin huzur ve zenginlik

sağlayacağını anlatmıştır. İyiliksever olmak değeri değer belirginleştirme yaklaşımı benimsenerek ve neden-sonuç ilişkisi kurularak öğretilmeye çalışılmıştır.

bu edgü agış teg ağır agguka yavuz neng iniş ol ucuz bulguka
mungar mengzetü sözledi kör ukuş ukuşlug sözi tutsa asgı öküş
agış teg bu edgü agumaz kişi tegiptegme yalnguk kılumaz işi
ağır neng kamugı ağır kılğuka kılumaz bu işni biligsiz buşı

İyi, yokuş tırmanmak gibidir, güçtür; kötü şey ise iniş gibidir, kolayca elde edilir.

Bak, akıllı buna benzer bir söz söylemiştir; akıllının sözü tutulursa faydası çoktur.

İyi, yokuşa çıkmak gibidir, herkes yükselemez; uğraşmakla değmez insan bu işi yapamaz.

Değerli olan her şeyin yapılması güçtür; bilgisiz ve değersiz kişi bu işi yapamaz (Beyit 903-906, s. 236-237).

Devlet yöneticilerine hitap eden yazar, yükselmenin yokuş tırmanmak gibi zor olduğunu fakat uğraşmakla değmez kişinin bu işi yapamayacağını, iyiliğin karşılığında da iyiliğe ulaşıldığını değer analizi yaklaşımına uygun ve düz anlatım yöntemini kullanarak öğretmeye çalışmıştır. Değerli olan her şeyin, devlet işlerinin de yapılması güçtür ve bilgisiz, değersiz kişiler bu işi yapamaz. Kötülüğün ise, yokuş inmek gibi kolay olduğunu belirtmiştir. İyiliksever olmak değerini öğretirken zıt kavramlardan, karşılaştırmalardan faydalanan yazar, atasözü ile anlatımı güçlendirmiş, kanıt göstermiştir.

bu edgü tilegli negü tir eşit kamug edgölük kıl özüngke iş it

yas ermez bu edgü bu künlük sanga yarın bolga asging bu kün büt munga

asıg körnür erse isizlik bu kün yarın yas kılur anda ukğıl öğün

İyilik dileyen insan ne der, dinle; daima iyilik et, o senden ayrılmayan bir arkadaş olsun.

İyiliğin sana bugün hiç zararı yoktur; fakat bugün inan ki, onun faydasını yarın göreceksin.

Kötülük bugün faydalı görünse bile, yarın zararını görürsün; bunu düşünüp anla (Beyit 914-916, s. 238-239).

İyiliğin, geleceğe yapılan bir yatırım gibi karşılığının mutlaka görüleceğini vurgulayan yazar, kötülüğün faydalı görünse bile ileride mutlaka zararının görüleceğini belirtmiştir. Yazar, değer telkini yaklaşımını benimseyerek iyiliksever olmak değerini öğretmiş, “bunu düşünüp anla” diyerek değerın önemine işaret etmiştir.

akıllık kişilik asıg edgölük bu edgü kişidin kelir belgölüg
 bu edgü kişi barça iş edgüsü bu edgü iş ol barça iş edgüsü
 işing edgü bolsa negü kolsa kol iş edgü kerek ol özüng bulsa yol
 erej arzu nimet küvençin avınç bu edgü yanuti bolur bu sevinç
 cömertlik, insanlık, fayda ve iyiliğin hep iyi kişiden geldiği şüphesizdir.
 İyi kişi arkadaşların en iyisidir; iyi iş işlerin en iyisidir.

Arkadaşın iyiyse ne istersen iste; yolun açık olması için iyi arkadaş gerekir.

Huzur, arzu, nimet, güven, rahat bu neşe ve sevinç hep iyiliğin karşılığıdır (Beyit 934-937, s. 240-241).

İyiliksever olan kişilerin cömert ve faydalı da olduklarını dile getiren yazar, arkadaşların en iyisinin iyi olanı olduğuna; işlerin en iyisinin de iyi iş olduğuna dikkat çekmiştir. İyiliğin karşılığında ise huzur, arzu, nimet, güven ve sevinç elde edileceğini düz anlatım yöntemini kullandığı düşünülerek ve değer telkini yaklaşımını benimseyerek anlatmıştır.

ay ilig katıglan özüng edgü bol begi edgü bolsa budun edgü ol

Ey hükümdar, gayret et, kendin iyi ol; beyi iyi olursa halk da iyi olur (Beyit 1411, s. 316-317).

Devlet yöneticilerine seslenen yazar, iyiliğin kolay olmadığını, çaba istediğini fakat devlet yöneticisinin iyi olmasıyla halkı da iyiliğe sevk edeceğini öğretmek için günlük konuşma tekniğini işe koşmuştur. Değer telkini yaklaşımını benimseyen yazar tekrarlara yer vermiştir.

örüg bol amul bol tüzün bol siligkamug edgölükke tegürgil elig

Sakin, halim selim ve yumuşak huylu ol ve böylelikle bütün iyiliklere elini uzat (Beyit 1416, s. 316-317).

Ay-Toldı'nın Hükümdar Kün-Toğdı'ya vasiyetname yazışını anlattığı bölümde geçen bu beyitte yazar sakın, halim selim ve yumuşak huylu olarak iyilik yapılacağını değer telkini yaklaşımını benimseyerek ve düz anlatım yöntemini kullandığı düşünülerek anlatmıştır.

kişilikni kodma ay aslı kişi kişilik kılı tur kişike tuşı

Ey asil kişi, insanlığı bırakma; insanlara karşı daima insanlıkla davran (Beyit 1596, s. 344-345).

Devlet yöneticiliği yapan kişiler, gelinen üst makamlar sebebiyle halktan uzaklaşmamalı ve insanlara kötü muamelede bulunmamalıdır. Bilakis bulunan konum sebebiyle, örnek olmalı insanîyetli yani iyiliksever olmalıdır. İyiliksever olmak değeri değer telkini yaklaşımıyla öğretilmeye çalışılmalıdır.

bu edgü kılı tur ay edgü kişi karımar bolur edgü mengü yaşı

Ey iyi insan, iyilik yapmaya devam et; iyilik yaşlanmaz, onun ömrü ebedidir (Beyit 1639, s. 350-351).

İyiliğin hiçbir zaman unutulmayacağını anlatan yazar yapılan iyiliklere güvenip, iyilik yapmayı bırakmayı değil, sürekli iyilik yapmayı tavsiye etmiştir.

boş azad kişi barça edgü kul sen edgü kılı aç könilik yolu

Hür ve serbest insanların hepsi iyiliğin kulusdur; sen iyilik yaparak doğruluk yolunu aç (Beyit 2307, s. 450-451).

Yazar devlet yöneticilerinin, buldukları konumda iyiliğin kulu olduklarını; sürekli iyilik yapmaları gerektiğini ve bu vesileyle doğruluk yolunu açacaklarını değer telkini yaklaşımını benimseyerek öğretmeye çalışmıştır.

idi kız erür bu tiriglik küni yava işke işletse bolmaz müni

tiriglik mün ol kör kamug edgüke yava kılmagıl sen anı ay böke

Bu hayatın her günü çok kıymetlidir, bunu boş yere harcamak doğru olmaz.

Hayat her türlü iyilik için bir sermayedir; ey güçlü insan, sen onu boşuna harcama (Beyit 3544-3545, s. 626-627).

Hayatın her gününü iyilik için sermayeye benzeten yazar, bu sermayenin boş yere harcanmaması gerektiğini anlatmıştır. İyiliksever olmak değeri, değer telkini yaklaşımını benimsenerek ve düz anlatım yöntemi işe koşularak öğretilmeye çalışılmıştır.

tözi yalnguk oğlı sever edgüni bu edgü kayu ol ögeyin anı

bu edgü ol ol kılsa halkka asıg bu asgı bile bolsa budnı tatıg

bagırsak bolur halkka edgü kişi bagırsak bolun boldung edgü kişi

Bütün insanoğlu iyiyi sever; iyi nerede, ben de onu öveyim.

İyi, halka faydalı olan ve bundan dolayı ona zevk veren şeydir.

İyi insan halka karşı şefkatli olur; merhametli olursan sen de iyi insan olursun (Beyit 3270-3272, s. 586-587).

Hükümdar'ın Odgurmuş'a vasiyeti olan bu beyitlerle iyiliksever olmak değeri değer analizi yaklaşımı benimsenerek ve düz anlatım yönteminin kullanıldığı düşünülerek öğretilmeye çalışılmıştır. "Bütün insanoğlu iyiyi sever; iyi nerede, ben de onu öveyim." beyitiyle soru sormuş ve iyi kişilerin övülmeye layık olduğunu dile getirerek ilgi çekmiştir. İyi kişilerin halka faydalı, şefkatli ve merhametli olduklarını anlatmış, iyiliksever olmak değerini diğer değerlerle ilişkilendirerek ele almıştır.

4.2.1.5. Faydalı Olmak Değeri

bu ay toldı aydı eşittim munı takı bir sözüm bar ayu bir anı

bu edgü kayu ol neteg ol özi negü teg bolur edgü kılkı tözi

ilig aydu edgü bu kılkı yangı tusulur bolur halkka asgı öngi

tözü halkka barça kılur edgülük yana minnet urmaz kişike külük

öz asgın tilemez kişike asıg birür ol asıgdın bu kolmaz yanıg

Ay- Toldı dedi ki: Bunları işittim; bir sualim daha var, onu da söyleyeyim.

İyilik nasıl ve ne gibi bir şeydir; iyinin hali tavrı ve yaratılışı nasıl olur.

Hükümdar dedi ki: İyinin niteliği faydalı olmaktır; onun halka çok faydası dokunur.

O bütün halka daima iyilik eder, fakat yaptığını insanın başına kakmaz.

Kendi yararını düşünmez, başkasına fayda sağlar ve bunun karşılığında bir şey beklemes (Beyit 854-858, s. 228-229).

Yazar bu beyitlerle, iyi bir devlet yöneticisi olmanın, yöneticinin kendi çıkarlarını değil, halkın çıkarlarını ön planda tutması ve halka faydalı olmasıyla belirlendiğini vurgulamıştır. Yazar faydalı olmak değerini soru-cevap tekniğini işe koşarak, değer belirginleştirme yaklaşımını benimseyerek öğretmeye çalışmıştır.

kişide kereki yaraglısı olyarap hem tusulup yoriglısı ol

Gerekli olan insan, işe yarayan insandır; işe yarayan insan da faydalı olandır (Beyit 1619, s. 346-347).

Yazar bu beyitle devlet yöneticisinin gerekliliğinin, faydalı olmasıyla anlaşıldığına ve bu yüzden yöneticinin halka faydalı olması gerektiğini değer belirginleştirme yaklaşımını benimseyerek öğretmeye çalışmıştır.

asıg kılsa azgan anıng men kulı çiçek yaslıg erse biçer men ulı

Yaban çiçeği faydalıysa, ben onun kuluyum; özenilerek yetiştirilmiş çiçek zararlıysa onun kökünü keserim (Beyit 2573, s. 488-489).

Yazar bu beyitle, devlet yöneticiliğinde faydalı olmanın eğitim, tecrübe gibi edinilmesi yıllar alan birçok özellikten daha önemli olduğunu ve bu özellikleri taşıdığı halde faydalı olmayan kişilerin devlet işlerinden uzaklaştırılması gerektiğini değer belirginleştirme yaklaşımına uygun olarak ve düz anlatım yöntemini kullandığı düşünülerek öğretmeye çalışmıştır. Faydalı olmak değerine kitabında oldukça yer veren yazar, bu değeri somutlaştırarak, öğrenmeyi kolaylaştırmıştır.

İligdin selam köngül aytu bitig bitidim esenlik öze ay tetig
 esen barmu erki et öz inçlikin negü teg yüder erki ödlekin yükin
 eşittim sening edgü kılking yanging bu ödte yok ol tip sanga tuş tenging
 bayat kılmiş emdi sanga edgülik bilig birmiş erdem ukuş ög ülüg
 bu yanglıg kılınçing eşitti özüm sini arzuladı ay körklüg yüzüm
 kadaşingni ıdtım bu ögdülmişig sözümni tegürgey ukup bilmışig
 yakın ka kadaştın yitürmiş sen öz uluş kend budundın evürmiş sen yüz
 turup tagka kirmiş özüng yalnguzun tapug kılguca bu tapug ked uzun
 negü kıldı erdi kadaşlar sanga nelük yüz evürdüng aç aya manga

Bu hükümdarın selam ve hatır sorma mektubudur; bunu esenlik dileğiyle yazdım, ey zeki insan.

Vücudun sağ ve sıhhatte midir; devran yükünü acaba nasıl yükleniyor.

Senin iyi tavır ve hareketlerini duydum; bu devirde sana denk ve eş olmadığımı işittim.

Tanrı sana şimdi lütfetmiş bilgi vermiş; erdem, akıl ve anlayış nasip etmiş.

Senin böyle olduğunu işittim, ey güzel yüzlüm, gönlüm seni arzuladı.

Akrabanı, Ögdülmiş'i sana gönderdim, sözümü ve anlayıp bildiklerini sana eriştirecek.

Sen yakın akraba ve kardeşlerden uzaklaşmışsın; köy, kasaba ve şehir halkından yüz çevirmişsin.

İbadet etmek için kalkıp tek başına dağa çıkmışsın; fakat bu ibadet çok uzun sürmüş.

Akrabaların sana ne yaptı, niçin onlardan yüz çevirdin; açıkla bunu bana (Beyit 3197-3205, s. 578-579).

...

berü kel uluş kendte kılğıl tapug kamuş edgülikke açılıs kapug

budunka tusulgıl munginga yara kadaşka bağır bir yakınlık ula

Buraya gel, köy veya şehirde ibadet et; sana her türlü iyilik kapıları açılısın.

Halka faydalı ol, muhtaçlara yardım et; sana her türlü iyilik kapıları açılısın (Beyit 3236-3237, s. 582-583).

....

idi yakşı aymış kişi ödrümi kişike bağrsak kişi ködrümi

kişi edgüsi bu öz asgın kodup kişi asgı kolsa kör emgek yüdüp

İnsanların seçkini ve olgun olanı merhametli insan çok güzel söylemiş

İnsanların iyisi kendi yararını bırakıp zahmet yüklenerek başkalarının faydasını isteyendir (Beyit 3244-3245, s. 584-585).

Hükümdar Kün-Toğdı, Odgurmuş'a münzevi hayatın doğru olmadığını, akraba ve eş dosttan yüz çevirmemesi ve kendi yararını bırakıp zahmet yüklenerek başkalarının faydasını istemesi gerektiğini, muhataçlara yardım edip iyilik kapılarını açacağını anlattığı bir mektubu kaleme alır. Yazarın faydalı olmak değerini öğretirken değer analizi yaklaşımını benimsediği, düz anlatım yöntemini kullandığı, günlük konuşma, soru-cevap ve diyalog tekniklerini işe koşmuş olduğu düşünülebilir. Anlatırken edebi sanatlardan, benzetmelerden faydalanarak hem dikkat çekmiş ve dikkatin sürekliliğini sağlamış hem de öğrenmenin kalıcılığını sağlamıştır. Anlattığı kavramları semboller, yeteri sayıda örneklerle desteklemiştir. Somut ve yaşamın içinden örnekler seçmiş, karşılaştırmalar yapmış, öğüt vermiş, uzman kanıları diye nitelendirebileceğimiz Türk devlet adamlarının ve hükümdarlarının vecizelerine, halk edebiyatındaki şairlerin şiirlerine ya da öykülerine göndermeler yapmış, atasözlerine yer vermiştir.

asığlıg kul erse oğulda yakın asıgsız ogulnu yağı bil sakın

Faydalı kişi, kul bile olsa, oğuldan daha yakındır; faydasız oğulu düşman bil, ondan sakın (Beyit 3003, s. 550-551).

Hâcib, devlet işlerinde faydasız olan kişinin aileden bile olsa, ona karşı tedbirli olunması gerektiğini çünkü bulunulan konumdan yararlanmak isteyeceğini ve halka, yöneticiye zarar vereceğini belirtmiştir. Yöneticilerin faydalı kişileri de kendilerine yakın tutmalarını tavsiye etmiştir. Değer telkini yaklaşımını benimseyerek, nasihat ederek öğretim yapmıştır.

kişike tusulmaz kişi ol ölüg tusulgıl ölüg bolma ersig külüg

Başkasına faydası dokunmayan kişi ölü gibidir; faydalı ol, ölü olma; ey mert yiğit (Beyit 3408, s. 606-607).

Öğdülmiş'in Odgurmuş'a faydalı olmayı değer belirginleştirme yaklaşımını benimseyerek anlattığı beyitte faydalı olmayan kişiyi ölüye benzeterek faydasız olmanın insan için ne kadar kötü bir özellik olduğuna dikkat çeken yazar soru-cevap tekniğini işe koşmuştur.

4.2.1.6. Bilgi ile Yönetme Değeri

ukuş birle aslı atanur kişi bilig birle begler iter il işi

Kişi akıl ile asil insan adını alır; beyler bilgi ile memleket işini düzenler (Beyit 303, s. 138-139).

Yazar burada asil olmanın insanın akıllı olmasıyla ilgili olduğunu belirtirken, devletin bilgi ile yönetileceğini değer telkini yaklaşımını benimseyerek öğretmeye çalışmıştır.

bu yanglıg beg erdi bu bilgi öze tirildi yorıdı kılınçın tüze

O böyle bir beydi; işini bilgiyle düzenledi; daima böyle hareket etti ve böyle yaşadı (Beyit 410, s. 152-153).

Yazar, “Hükümdar Kün-Toğdı Hakkında” bölümünde, hükümdarın devleti bilgiyle yönettiğini ve bu durumu yaşam tarzı haline getirdiğini ve bu tarzdan hiç vazgeçmediğini değer telkini yaklaşımını benimseyerek, nasihat ederek öğretmiştir. Devlet yöneticileri de devlet işlerini ve yaşam tarzlarını bilgiyle düzenlemeli ve bundan vazgeçmemelidirler.

budunug bilig birle bastı begi bilig bolmasa işke yakmaz ögi

yangılsa bu begler ay ilig kutı anıng begliki igler itgü oti

bu beglik iğinge oti ög bilig ukuş birle emle ay kılkı silig

biliglig ukuşluk kerek beg tetig anın kılrsa ötrü iğinge itig

Bey halkı bilgi ile elinde tutar; bilgisi olmazsa akılı işe yaramaz.

Beyler işlerinde yanılırlarsa, ey devletli hükümdar, onların beyliği hastalanmış demektir ve tedavi edilmelidir.

Beylik hastalığının ilacı akıl ve bilgidir; ey yumuşak huylu, onu akıl ile tedavi et.

Bey bilgili, akıllı ve zeki olmalıdır; beyliğin hastalığına ancak bunlarla çare bulunabilir (Beyit1968-1971, s. 402-403).

Yusuf Has Hacib, yukarıdaki beyitlerde bilgili olmak değerini belirgin hale getirmeye çalışmış ve devlet yöneticisine akıllı davranma, bilgili olma değerini düz anlatım yoluyla değer belirginleştirme yaklaşımını benimseyerek öğretmeye çalışmıştır. Yazara göre devlet yöneticisi bilgili olursa halkının sosyal bütünlüğünü sağlar ve halkı üzerinde egemen olur. Şayet bilgili olmaz ise, tek başına akıl bir şey ifade etmez. Devleti yönetenler yanlış iş yaparlarsa, bu yöneticiler yöneticilik görevlerini gereği gibi yapamazlar. Liderlik vasıfları zarar görür. Bu durum ancak “bilgi” ve “aklı doğru

kullanma” ile giderilir. Devlet yöneticisi “yönetici hastalığı”na yakalanmamalıdır. Bu hastalığın tedavisi akıl ve bilgidir.

negü tir eşitgil kör ilçi bğü bğü sözlerin bulsa aş teg yigü
 kılıç birle aldı kör il alguçı, kalem birle bastı ol il basguçı
 kılıç birle alsa bolur terk ilig, kalem bolmagınça basumaz elig
 kılıç birle alsa kayu il küçün anı sürse bolmaz öküş yıl öçün
 kalem birle tutsa kayu kend uluş tilek tegrür anda tözüke ülüş

Memleketi idare eden, hâkim insan ne der dinle; hâkimlerin sözünü duyunca nefis bir yemek gibi yemeli.

Memleketi alan onu kılıçla almıştır, memleketi tutansa onu kalemle tutmuştur.

Bir memleketi kılıç ile derhal ele geçirmek mümkündür; fakat kalem olmayınca insan onu elinde tutamaz.

Herhangi bir memleket kılıç ve güçle alınabilir; fakat bu hakimiyet şiddet ve intikamla uzun yıllar sürmez.

Hangi şehir veya eyalet kalemle idare edilirse, orada herkes kendi arzu ve nasibini bulur (Beyit 2424-2427, s. 466-467).

Değerleri öğretirken, her değere uygun atasözü kullanan ve her atasözünü de dikkat çekici hale getiren yazar, devletin askeri güç ile belirlenen sınırlarının korunmasının, sürekliliğinin, refah ve huzur ortamının sağlanmasının, diğer devletlere muhtaç olmayacak bilim ve teknolojik gelişmelere sahip olmasının ancak bilgi ile yönetme sayesinde olacağına işaret etmiştir. Plansız, sadece askeri çoğunluk ile yeni yerler fethedilebileceğini fakat devlet yönetme işinin gelişigüzel, sadece kişi çoğunluğu ile yapılamayacağını belirtmiştir. Devletin bilgi ile yönetilmesinin, planlı, programlı, adaletli bir yönetim meydana çıkaracağına ve herkesin arzularına kavuşacağına dikkat çekilmiştir. Yazar bilgi ile yönetme değerini öğretirken değer analizi yaklaşımını benimsemiştir.

idi yakşı aymış biliglig kişi bu söz tutsa asgı sav altun tuşı

kalı tegse beglik sanga belgölüg bilig birle işlet işig ay külüg

Bilgili insan çok güzel söylemiş; bu söze göre hareket eden kişi karşılığında saf altın bulur.

Eğer sana gerçekten beylik nasip olursa, ey namlı, işi bilgiyle idare et (Beyit 4135-4136, s. 716-717).

Atasözünü "Bilgili insan çok güzel söylemiş; bu söze göre hareket eden kişi karşılığında saf altın bulur." beyitiyle ilgi çekici hale getiren yazar devletin bilgi ile yönetilmesi gerektiğini değer telkini yaklaşımını benimseyerek öğretmeye çalışmıştır.

başım kökke tegsin tise sen turup bilig birle işle kamuğ iş körüp

Bir gün başının göklere ermesini istersen, her işi dikkatle ve bilgiyle yap (Beyit 4557, s. 780-781).

"Bir gün başının göklere ermesini istersen" beyitiyle ilgi çeken yazar, her işi dikkatle ve bilgiyle yapmayı değer telkini yaklaşımıyla öğretmeye çalışmıştır.

4.2.1.7. Bilime Değer Verme Değeri

bilig kimya'teg ol neng irklü turur ukuş ordusu ol neng üglü turur

Bilgi kimya gibidir, eşya onun etrafında toplanır; akıl onun sarayıdır, bilgi içinde eşya yığılır (Beyit 310, s. 138-139).

Yazar burada akıllı olmayı saray sahibi olmaya, bilgili olmayı da sarayın içindeki eşyalara benzetmiştir. Sahip olunan sarayın kullanılmasını sağlayan, içindeki eşyalar olduğu gibi; akıllı olan kişinin aklını kullanmasını sağlayan ise edindiği bilgilerdir. Devlet yöneticisi akıllı ile bulunduğu konumda, edindiği bilgilerle ülkeyi yönetmelidir. Yazar, bilgi ile yönetme değerini, benzetmelerden faydalanarak, değer analizi yaklaşımını benimseyerek öğretmiştir.

ukuş kadrini hem ukuşlug bilir bilig satsa bilge biliglig alır

sözün aydı şa'ir mungar mangzetü tili lafzı birle angar yangzatu

bilig kıymetini biliglig bilir ukuşka ağırlık biligdin kelir

negü bilge tilve bilig kadrini bilig kayda bulsa biliglig alır

Aklın kıymetini yine akıllı bilir, bilgenin sattığı bilgiyi de bilgili alır.

Şairin söylemiş olduğu söz de bu anlamdadır ve aynı fikri ifade eder;

Bilginin kıymetini bilgili bilir, akıla hürmet bilgiden gelir.

Bilginin kıymetini deli nereden bilecek; bilgiyi, nerede bulursa bulsun bilgili alır (Beyit 470-473, s. 162-163).

Devlet yöneticileri, bilgili olan kişileri ayırt etmek, onlardan faydalanmak için gerekli bilgiye sahip olmalıdır. Bunun sonucunda bilgili kişiler, başarılı olabilecekleri konumlarda değerlendirilecek, halka yararlı olmaları sağlanacaktır. Hacib'e göre bilgi, konumdan bağımsız, nerede bulunursa bulunsun, önemsenmelidir. Yazar bilime değer

verme değerini öğretirken değer analizi yaklaşımını benimsemiş, somutlaştırma yapmış, tekrara yer vermiş, soru sorarak sorgulatmış ve düşündürmüştür.

kişi bilmese öğrenür kör bilir bilip ötrü yalnguk tilekke tegir
mungar mengzetü aydı bilgi açık bu söz tutmaz ernalıgı bıçuk
toga bilge togmaz kişi öğrenür toga sözlemez til turu sözlenür
kişi öğrenip ötrü bilge bolur bilig bilse ötrü kamug iş önür
Kişi bilmezse, öğrenir bilir; bildikten sonra dileğine erişir.

Bilgisi açık olan, bu mesele hakkında bir söz söylemiştir; bu sözü tutmayan insanın bilgisi yarımdır.

İnsan doğuştan bilge doğmaz, sonradan öğrenir, dil doğuştan konuşmaz, zamanla konuşmaya başlar.

Kişi öğrenerek bilge olur; bilgi sahibi olduktan sonra, her işi yoluna girer (Beyit 4019-4022, s. 700-701).

Odgurmuş ile Ögdülmiş'in münazara ettiği bölümde yazar bilime değer verme değerini, değer analizi yaklaşımını benimseyerek ve münazara tekniğini işe koşarak öğretmeye çalışmıştır. Atasözünü "Bilgisi açık olan, bu mesele hakkında bir söz söylemiştir; bu sözü tutmayan insanın bilgisi yarımdır." beyitiyle ilgi çeken ve atasözünü kanıt olarak kullanan yazar, kişilerin öğrenerek bilge olduğunu ve her türlü işin bilgi sayesinde yoluna koyulacağını anlatmıştır.

4.2.1.8. Bilim Adamları ile İstişarede Bulunmak Değeri

büğü beg kim erse biligke yakın biliglig kişi kılmış özke yakın

Kim hakim ve bilgili bir bey olmuşsa, o bilgili kişileri kendine yakın kılmış (Beyit 254, s. 130-131).

Yazar, bilgili olması gereken devlet yöneticilerinin, birlikte çalıştığı kişilerin de bilgili olması gerektiğini değer telkini yaklaşımını benimseyerek öğretmeye çalışmıştır. Devlet yöneticisinin her konuda bilgi sahibi olması mümkün değildir. Bu sebeple ayrı ayrı konularda uzmanlaşmış bilim adamlarından oluşan, şimdiki danışman kadrosuna, ihtiyaç vardır.

bu kün togdı ilig bu kılkı bileyarudı ajunka kün ay teg yala

ukuşlug kim erse okıttı anı biliglig kim erse bedütti anı

yumıttı angar bek ajun ödrümi ukuşlug biliglig budun ködrümi

özi itti tüzdi kör il kün işitaki ma tiler erdi ödrüm kişi

özinge basut kılsa iş başlasa özi tınsa anca ol iş işlese

Hükümdar Kün-Toğdı böylece bu doğasıyla; güneş ve ay gibi parlayarak dünyayı aydınlattı.

Akıllı kim varsa, yanına çağırtdı; bilgili kim varsa, onu yükseltti.

Dünya seçkinleri ve halk arasındaki akıllı ve bilgililer onun etrafını sardı.

Böylece halkın işini kendisi düzenleyip yoluna koydu; yine de etrafında seçkin kişiler isterdi ki,

Bunlar kendisine yardım etsinler ve işini görsün; onlar çalışsınlar ve kendisi de biraz dınlensin (Beyit 415-419, s.154-155).

Devlet yöneticileri, devlet işlerinin zorluğu ve her konuda bilgi sahibi olunmasının imkansızlığı sebebiyle, etrafında belli alanlarda uzmanlaşmış, bilgili kişilere ihtiyaç duyarlar. Bu sayede devlet işleri kolaylaşır ve yönetici daha başarılı ve güçlü bir devlet oluşmasını sağlar. Yazar, “bilim adamları ile istişarede bulunmak” değerini öğretirken değer analizi yaklaşımını benimsediği, düz anlatım yöntemini kullandığı düşünülebilir.

mungadıp ayur bir kün oldrup özi bedük iş bu beglik işi hem sözi

baş agrıg köp ol körse işi öküş öküş işni süzgen ukuşlug küşüş

kılumaz özüm bu kamug il işn manga er kerek tir bilir iş başın

kerek tir manga emdi ödrüm kişi ukuşlug biliglig kişiler başı

bağırsak bütün çın kılınçı köni tili köngli tüz bolsa bilse munı

kılu birse erdi mening işlerim körü barsa erdi içim taşlarını

Bir gün tek başına otururken, kederli kederli şöyle der; bu beylik işi ve emir vermek meselesi büyük iştir.

Bakarsan, çok zahmetlidir ve bin bir türlü işi vardır; bütün bu işleri gören akıllı insan azizdir.

Memleketin işini kendim yapamam, yanımda bu işleri yapabilecek biri gereklidir.

Bana şimdi seçkin, akıllı, bilgili ve yetenekli bir kişi gerekli.

Bana candan bağlı, güvenilir, doğru, dürüst yaradılışlı, içi dışı bir ve işten anlar biri olmalı.

Memleketin iç ve dış işlerini takip hususunda bana yardımda bulunmalı (Beyit 420-425, s. 154-155).

Yazar burada Hükümdar Kün-Toğdı'nın kendine yardımcı arayışını dile getirerek devlet yönetme işinin zorluğuna işaret etmiş ve yardımcılarının gerekliliğini

vurgulamıştır. Yardımcıların özelliklerine dikkat çeken yazar, iyi ailede yetişmiş, bilgili, yetenekli, akıllı, güvenilir, dürüst yaradılışlı yardımcıları edinilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu kişilerin aynı zamanda yurt içindeki ve yurt dışındaki gelişmelerden de haberdar olması gerektiğine de dikkat çekmiştir. Yazar, “bilim adamlarıyla istişarede bulunmak” değerini öğretirken doğaçlama tekniğinden faydalanmış, sebepleri sonuçlarıyla ele alarak öğretmiş, değer analizi yaklaşımını benimsemiştir.

negü tir eşit bu sınımış kişi başında keçürmiş yetürmiş işi

basutçı kerek erke yarıcılar ukuşlug biliglig bögü ilçiler

basutçı kerek barça işni bilir bilip işlese er tilekke tegir

basutçı telim bolsa beg emgemez işi barça itlür törü artamaz

basutçı kerek barça işte bilin bu beglik işinge takı köp kılın

Tecrübeli, başından çok iş geçmiş ve yaşını başını almış kişi ne der, işit.

İnsana yardım edecek ve destek olacak akıllı, bilgili ve hâkim idareciler gereklidir.

Bütün işleri bilir bir yardımcı gereklidir; insan bilerek hareket ederse dileğine erişir.

Yardımcı çok olursa, bey zahmet çekmez; onun her işi yoluna girer ve düzen bozulmaz.

Bil ki, her işte yardımcı gereklidir; beylik işindeyse, daha çok yardımcı edinmeye bak (Beyit 426-430, s. 154-157).

Devlet yönetme işinde, devlet yöneticisinin, her konuda gerekli özellikleri taşıyan yardımcıları edinerek, her işte doğru kararlara varması sağlanır. Doğru kararlar ile ülke gelişir ve işler düzenli şekilde yürür. Atasözlerini ilgi çekici hale getirerek kullanan yazar, sebepleri sonuçlarıyla ele alarak, değer analizi yaklaşımını benimseyerek öğretim yapmıştır.

yava bolma boşlag yögürme özün köni bol silig bol kılınçm sözün

Aylak olma, başıboş dolaşma, kendi kendine koşma; işinde, sözünde dürüst ve mülayim ol (Beyit 1505, s. 328-329).

Ay-Toldı'nın oğlu Ögdülmiş'e vasiyet ettiği bu beyitte yazar, çalışkan, dürüst ve mülayim olmayı öğütlemiştir. İleride devlet yöneticisi olacak oğluna değer telkini yaklaşımını benimseyerek nasihat eden yazar, kararları alırken kendi kendine koşmamasını yani istişarede bulunmadan, tek başına karar vermemesini öğütlemiştir.

kingeş ol kişike kingeş ay kadaş ol er kolmaz erse öz asgın adaş

öz asgın tilegli öz ülgü için yaraglığını tengsiz turur tir küçün

Ey arkadaş, istişare ederken, kendi faydasını düşünmeyen kişiyle istişare et.

Kendi faydasını düşünen kişi, yararı için uygun olanın bile uygun olmadığını söyler (Beyit 3493-3494, s. 618-619).

Devlet yönetme işinde istişarenin önemine oldukça vurgu yapan yazar, istişare edilirken, konudan fayda ya da zarar görme açısından bağımsız ama konunun uzmanı kişiler ile istişare yapılması gerektiğini değer telkini yaklaşımına uygun olarak öğretmiştir.

kayu işni kılmak tilese özüng köngül birle aşnu kingeşgil sözüng

kişike kingeşgil ayıt barça söz köngül taplamasa yırak tutgıl öz

Hangi işi yapmak istersen, önce bunu gönlüne danış.

Sonra başkaları ile meşveret et, her sözünü danış; fakat içine sinmezse, o işten kendini uzak tut (Beyit 3688-3689, s. 648-649).

Yazar bu beyitlerle, devlet yöneticisinin bir işe başlarken, önce o işin doğruluğu üzerinde uzun uzun düşünmesi ve vicdani muhasebe yapması gerektiğini, daha sonra istişare etmesi gerektiğini belirtmiştir. İstişare sonrasında bile bu kararı, akıl, bilgi ve vicdan süzgecinden geçiremiyorsa, bu karardan vazgeçilmesi gerektiğine işaret etmiştir. Devlet işleriyle ilgili verilecek kararlar, önemi sebebiyle, ince elenip sık dokunulmalıdır. Bilim adamlarıyla istişarede bulunmak değerini değer telkini yaklaşımıyla öğretmeye çalışmıştır.

idi yakşı aymış biliglig karı biligligke ayıp işing kıl yorı

bilig birle yalnguk işin başlasa tilek boldı sakın negü işlese

tükel işte aşnu tusulur bilig kinilse bilig işke yetmez elig

Bilgili, görmüş geçirmiş ihtiyar çok güzel söylemiş; işini her vakit bilgiliye sor, ona göre hareket et.

İnsan işe bilgiyle başlarsa, onun her işinde başarılı olacağını önceden kabul et.

Her işten önce bilgi edinmek faydalıdır; bilgi sonraya bırakılırsa insan isinde başarılı olamaz (Beyit 4387-4389, s. 754-755).

Yazar, bilim adamları ile istişarede bulunmak değerini öğretirken değer analizi yaklaşımını benimsemiş ve her işten önce bilgi edinmenin faydası üzerinde durmuştur. Bilgi edinmenin sonraya bırakılması halinde başarısızlık sonucuyla karşılaşılacağı uyarısında bulunmuştur.

4.2.1.9. Mütevazı Olmak Değeri

sanga tegse beglik ulugluk oka kiçiglik anuk tut örüng bolguka

Sana beylik ve büyüklük erişirse, bu devlet içinde saç ve sakalının ağarması için kendini küçük tut ve mütevazı ol (Beyit 552, s. 176-177).

Toplumunu yöneten kişilere seslenen yazar, devlet içinde saç ve sakalının ağarması için; uzun zamanlar devleti yönetebilmek için yöneticilerin kendilerini büyük görmemeleri gerektiğini ve mütevazı olmaları gerektiğini düz anlatım yöntemini kullandığı düşünülerek telkin etmiştir.

bolu birse devlet küvezlenmegil usa edgülük kıl isiz kılmagıl

Devlete kavuşursan kibirlenme; elinden geldiğince iyilik yap, kötülük etme (Beyit 1330, s. 302-303).

Yazar, devleti yöneten kişilerin kibirden uzak durmasını ve yönetme işini fırsat bilip halka iyilik yapmalarını değer telkini yaklaşımını benimseyerek telkin etmiştir.

açıg suv teg ol kör bu dünya nengi neçe içse kanmaz ölimez tili

Bu dünya malı acı su gibidir; insan ne kadar içse kanmaz, dili bile ıslanmaz (Beyit 1408, s. 314-315).

Devlet yöneticisi, halkın emaneti olan mallara sahip çıkmalı, nefesine hakim olmalı ve mal biriktirme kaygısı yaşamamalıdır. Dünya malını acı suya benzeten yazar, acı suyun susuzluğu gidermediği gibi, mal biriktirmeye insanın gözünün bir türlü doymayacağını anlatmıştır. Yazar nefesine hâkim olmak değerini öğretirken benzetmeden faydalanmış, düz anlatım yöntemini kullanmış ve “değer analizi” yaklaşımını benimsemiştir.

kelir erse devlet kişike küle tutup berklegüsi kiçiglik bile

Devlet gelir ve kişinin yüzüne gülerse bil ki, onun devamını sağlayacak şey gösterişsizliktir (Beyit 1703, s. 360-361).

Halk, kendi gücüyle güçlenen, var olan yöneticinin halktan daha iyi bir yaşam sürmesini kabullenmeyecektir. Halkın devlet yöneticisini sevmesi, yöneticinin gösterişten uzak durmasıyla yakından ilgilidir. Gösterişsiz devlet yöneticisi, halkın sevgisini kazanması sebebiyle, uzun süre devleti yönetecektir. Yazar, mütevazı olmak değerini değer telkin etmek yaklaşımını benimseyerek öğretmeye çalışmıştır.

köçüt teg bolur kut tüpi hem tözi köngül kodkısı al anıng yıldızı

Mutluluk aslında göç atı gibidir, göçer gider; onu bulunduğu yerde tutan kök, alçak gönüllüktür (Beyit 1704, s. 360-361).

Mutluluk bilgisi de olan ‘Kutadgu Bilig’ adlı eserde, mutlu olmanın birçok yolu öğretilmektedir. Yazar, alçak gönüllülüğü, sürekli göçen, giden mutluluğu sabitleyen bir köke benzetererek, mutlu olmak için alçak gönüllü olmayı öğütlemiştir. Yusuf Has Hacib, mütevazı olmak değerini öğretirken düz anlatım yöntemini kullanmış, değer analizi yaklaşımını benimsemiştir.

küvez kör kereksiz ne köngli ulugküvezlik azıtur könilig yolug

Bey mağrur, kabadayı ve kibirli olmamalı; gurur insanı doğru yoldan çıkarır (Beyit 2115, s. 422-423).

Yazar, devlet yöneticilerinin doğru yolda kalmaları için kibirden, kabadayılıktan uzak durmaları gerektiğini öğütlemiştir. Toplumu yöneten yöneticiler, halkına ve birlikte çalıştığı kişilere toplum kurallarının dışına çıkarak zorbalık yapmamalıdır. Devlet yöneticileri büyülenmemeli ve kendini övmemelidir. Mütevazı olmak değerini öğretirken neden-sonuç ilişkisinden faydalanan yazar, değer analizi yaklaşımını benimsemiştir.

ulug boldı begler kutun belgölüg kiçig tutgu könglin kötürse ilig

Beyler, şüphesiz mutlulukla büyük olurlar; bundan nasip alabilmeleri için gönüllerini küçük tutmalıdırlar (Beyit 2116, s.422-423).

Yazar bu beyitle, devleti yöneten kişilerin büyüklüklerinin mutlu olmakla ve mutlu etmekle orantılı olduğunu, mutluluktan nasip almanın yolunun ise alçakgönüllü olmak olduğunu zıt kavramlardan faydalanarak, değer analizi yaklaşımını benimseyerek öğretmeye çalışmıştır.

köçügli kişi itmez ordu saray yorıglı kişi yolda kalmaz yıl ay

Göçecek olan kişi köşk ve saray yapmaz; gezgin kişi yolda aylar ve yıllarca kalmaz (Beyit 6113, s. 1012-1013).

Mütevazı olmak değerini öğretirken değer telkini yaklaşımını benimseyen yazar, devlet yöneticilerinin lüksten uzak durmasını öğütlemiştir.

negü tir eşitgil bu budun begi sınap sözlemiş sözni yetlip ögi

kimi erse devlet esürtse kelip yağız yirde yarlır yüreki ulıp

uluglukka esrüp kim ahsumlasa kara yir katında kıyın yir basa

yigitlik ya baylık bu kut esrüki süçig esrükinde beter ay beki

esürse kalı borçı bornı içip udıp kopsa adılur usında keçip

bu devlet esürtse adın adılumaz ölüm tutmagnça udır odnumaz

Akıllı, anlayışlı ve sözünü sınavıp söyleyen bey ne der, dinle.

Devlet gelip kimi sarhoş ederse, onun kara toprak altında inlemekten kalbi parçalanır.

Kim büyüklükten sarhoş olup kendini kaybederse, sonunda kara toprak altında bunun cezasını çeker.

Gençlik, zenginlik veya mutluluk sarhoşluğu, şarap sarhoşluğundan beterdir, ey kudretli.

Eğer içki içen şaraptan sarhoş olursa, uyanınca bu sarhoşluk geçer, ayılmış olur.

Devletin sarhoş ettiği kişi bir daha ayılamaz; ölüm yakalayınca kadar uyur, uyanamaz (Beyit 6138-6143, s. 1014-1017).

Yazar mütevazı olmak değerini karşılaştırmalardan faydalanarak, değer analizi yaklaşımını benimsediği ve düz anlatım yöntemini işe koştığı düşünülerek anlatmaya çalışmıştır. Dünyevi zevklerden ve kişilere bilgiyi unutturan, kabalık yaptıran ve her türlü kötülüğe yol açtığını anlattığı içkiden uzak durmayı sürekli öğütleyen yazar büyüklük sarhoşluğunu daha da kötü bir konuma yerleştirmiştir. Büyüklük sarhoşluğu günümüzde "megalomania" olarak adlandırılan ve büyüklük hezeyanı olan hastalık ile ilişkilendirilebilir. Devlet yöneticilerinin, gençlerin, zenginlerin veya mutlu olanların kendilerini bu hastalıktan korumaları gerekir ve çaresinin olmadığı konusundaki uyarı da önemsenmelidir.

4.2.1.10. Anlayışlı Olmak Değeri

ukuş ol burunduk anı yetse er tilekke tegir ol tümen arzu yir

Anlayış bir yulardır, insan onu elinde tutarsa dileğine erişir ve bütün arzularına ulaşır (Beyit 159, s. 116-117).

negü tir eşitgil bu il kend begi ukuşka biligke yetürmiş ögi

ajun tutguka er ukuşlug kerek budun basguka ög kerek hem yürek

Anlayış ve bilginin ne olduğunu bilen, bu memleket beyi ne diyor, dinle.

Dünyayı elde tutmak için kişide anlayış gerekir, halka hâkim olmak içinse hem akıl hem de yürek gerekir (Beyit 216-217, s. 124-125).

Yusuf Has Hacib, anlayışlı olmak değerini yulara benzeterek, yuların yönetilenlere yön verme işindeki önemine vurgu yapmış ve “dünyayı elde tutmak” mübalağası ile de dikkat çekmiştir. Yazar değerleri öğretirken, tekrarlara önem vermiştir. Akıllı olma özelliği ve cesaret değerinin, yöneticinin halkı arkasına alması

için gerekli olduğunu belirtmiştir. Yazar anlayışlı olmak değerini öğretirken “değeri telkin etme” yaklaşımını benimsediği, düz anlatım yöntemini kullandığı düşünülebilir.

ukuş birle tutti ajun tutguçı bilig birle bastı budun basguçı

ajunka apa inmişinde berü ukuşlug uru keldi edgü törü

Dünyayı elinde tutan, onu anlayışla tuttu; halka hükmeden, bu işi bilgiyle yaptı.

Âdem’in dünyaya inişinden beri, iyi düzen daima anlayışlılar tarafından kurulmuştur (Beyit 218-219, s. 124-125).

Yazar, dilin erdemini ve kusurunu, faydasını ve zararını anlattığı bu bölümde, devlet yöneticisinde bulunması gereken en önemli özelliklerden olan anlayışlı olmak değerinin, insanlığın başlangıcından beri iyi düzen kurulmasındaki önemine dikkat çekmiştir. Bilgili olmak değeriyle karşılaştırma yapan yazar, yönetme işinde anlayışın tek başına yetersizliğini belirtirken, bilgi ile birliktelik şartına da vurgu yapmış, değeri öğretirken, değer telkini yaklaşımını benimsemiştir.

negü tir eşitgil ay ilçi başı örüg ked köngüllüg sınamış kişi

kayu erde bolsa ukuş birle öganı er atagıl nece ögse ög

Ey hükümdar, dinle, sakın, iyi gönüllü ve sınamış kişi ne der.

Hangi insanda akıl ve anlayış varsa ona insan de ve ne kadar översen öv (Beyit 1992-1993, s. 406-407).

Hükümdar ile Ögdülmiş’in beyliğe layık bir beyin nasıl olması gerektiğini anlattıkları bölümde Ögdülmiş, devlet yöneticisinin akıllı olması gerektiğini belirterek, aklın anlayış ile birlikte çok daha değerli olduğuna dikkat çekmiştir. Yazar, anlayışlı olmak değerini öğretirken “*dinle, sakın, iyi gönüllü ve sınamış kişi ne der*” sözüyle dikkati konu üzerinde yoğunlaştırmış, değer telkini yaklaşımını benimsemiştir.

kimingde uvut bolsa kılkı silig kamug tengsiz işke tegürmez elig

bayat kimke birse uvut köz suvıangar birdi devlet tükel yüz suvı

Hayâ sahibi kişinin doğası yumuşak olur; kendisine yakışmayan hiçbir işe el sürmez.

Tanrı kime hayâ ve anlayış vermişse, ona devlet ile birlikte bütün şerefleri de vermiş demektir (Beyitn 2006-2007, s. 408-409).

Yazar, en büyük şereflerden olan devlet yönetme işinin verildiği kişinin, anlayışlı olması ve yanlış olan davranışlardan utanıp uzak durması ile daha şerefli olacağına üzerinde durmuştur. Anlayışlı olmak değerini hâya sahibi olmak değeriyle

ilişkilendiren yazar, “*hayâ sahibi kişinin doğası yumuşak olur*” sözüyle de ipucu kullanmış, bu değeri öğretirken değer telkini yaklaşımını benimsemiştir.

4.2.1.11. Cömert Olmak Değeri

ilin itmiş ötrü bayumış kara kara baylık kılmış özke tura

Memleketini düzenlemiş ve halkı zengin olmuş; halkın zenginliğini kendisine kalkan yapmıştır (Beyit 256, s. 130-131).

Yazar, cömert olmak değerini öğretirken değer analizi yaklaşımını benimsemiş, neden-sonuç ilişkisi kurmuş ve halkın zenginliğini kalkana benzeterek, somutlaştırma yapmıştır. Devlet yöneticisinin yönettiği ülkeyi düzenleyip, istikrarlı bir ortam sağlaması halinde sistemlerin her gün değişmemesi sebebiyle kaynaklar boşa harcanmayacak, devletin hazinesi zenginleşecektir. Yöneticiler, hazineden gereken payı, ülkeyi zarara uğratmayacak şekilde, halka cömertlikle dağıtmalıdır. Maddi zorluk çekmeyen halk, daha rahat bir hayat yaşadığı için isyan etmeyecek, ülkede huzur ortamı sağlanacaktır. Bu huzur devlet yöneticisinin kalkanı olacaktır.

atı edgü bolmuş atanmış akı akı ölse atı tirig tip uki

İyi ad kazanmış ve cömertlik ile şöhret bulmuştur; bil ki cömert insan ölse bile adı yaşar (Beyit 257, s. 130-131).

saran bolma ilig akı bol akı kalır mengü ölmez akılık atı

Ey hükümdar, cimri olma, cömert ol cömert; cömertliğin adı ebedi kalır, ölmez (Beyit 1402, s. 314-315).

Yazar, halka ait olan devlet malını, halka cömertlikle, eti ekmeği yetecek şekilde sunan devlet yöneticilerinin, cömertlik sıfatı ile sürekli hatırlanacağını, unutulmayacağını belirtmiştir. Şimdilerde, insanların maddi olarak rahatladığı dönemlerde bulunan yöneticilerin sohbetlerde güzel sıfatlarla anıldığına; maddi sıkıntılara sebep olan yöneticilerin ise çokça yerildiğine şahit olunuyor. Cömertlik değerini değer telkini yaklaşımını benimseyerek öğreten yazar, nasihat etmiş ve farklı yerlerde tekrarlara yer vererek öğretmiştir.

üle neng kişike yitür hem içür sini neng keçürgey sen anı keçür

esenlik kerek erke neng eksümez tiriglik kerek kuşka meng eksümez

esenlik kerek erke neng eksümez tiriglik kerek kuşka meng eksümez

tirig bolsa yalnguk tileki anuk et öz baş esen bolsa arzu yaguk

Gözü tok, başkaları üzerinde tuz ekmek hakkı olan, cömertlerin namlısı ne der dinle.

Malını insanlara dağıt, yedir ve içir, mal seni kullanacağına, sen onu kullan.

İnsana esenlik gerekir, mal eksik olmaz; kuş için hayat gerekir, yem eksik olmaz.

İnsan hayatta oldukça dileğine ulaşabilir; başı, vücudu sağ oldukça her arzusuna kavuşabilir (Beyit 1191-1194, s. 282-283).

Yazar, cömert olmak değerini öğretirken atasözü ile dikkat çekmiş, atasözü ile konu üzerinde odaklanmayı sağlamış ve değer analizi yaklaşımını benimsemiştir. Devleti yöneten kişiler devlet malını, bütçeye uygun şekilde, halka cömertçe dağıtmalıdır. Yöneticiler halkın emaneti olan devlet malına sahip çıkmalı, devlet malından haksız kazanç elde etmemeli ve fazla mal sahibi olmak için uğraşmamalıdır. Aksi halde yönetici itibar kaybedecektir. Ruh ve beden sağlığının önemine vurgu yapan yazar “ *Kuş için hayat gerekir, yem eksik olmaz.*” sözüyle hayatın ne kadar önemli olduğunu belirterek yaşayan ve çabalayan herkesin emellerine ulaşacağını söylemiştir.

hazine nerek köp er et çok kerek begi bay kereksiz budun tok kerek

Hazine neye gerek, çok asker gerek; beyin zenginliği gereksiz, halk tok olmalı (Beyit 3031, s. 554-555).

Yazar bu beyitle, devletin güçlenmesinin hazinesinin zenginleşmesi ile değil, halkın rahatlığı ve tokluğu ile alakasına değer analizi yaklaşımına uygun olarak anlatmıştır. Devlet, halkın ihtiyaçlarını giderdiği oranda güçlüdür. Halkı tok ve rahat içinde yaşayan bir devlet, her sıkıntısında halk tarafından yalnız bırakılmayacak; halk devleti için savaştacak, isyanlar çıkmayacaktır.

ay ilig otaçı sanı sen bu kün budun barça iglig sanga munlugun

kayusı kötürmiş bolur küç irinç kayusı çıgaylık bile yir sakınç

kayu aç kayusı yalınmış bolur kayu kadgu birle ulınmış bolur

seningde turur kör buların emiotagıl daru birle bolgıl kami

kalı kılmasa sen emi ya otı budunka bolur sen tiriglik yutı

Ey hükümdar, sen bugün bir otacısın, halkın ise sana muhtaç olmanın hastasıdır.

Bazısı darlığa düşmüştür ve bedbahttır; bir kısmı da fakirlik ıstırapı içindedir.

Bazısı aç, bazısı da çıplaktır, bazısı da endişe içinde kıvranır.

Bütün bunların devası sendedir, sen onların hekimi ol, ilaç ver, tedavi et.

Eğer sen bunlara ilaç vererek tedavi etmezsen; halk için hayat felaketi olursun

Tanrı bunu yarın sana sorar; orada kendini kurtaracak cevabı hazırla (Beyit 5241-5246, s. 882-883).

Yazar bu beyitlerle, halkın farklı farklı ihtiyaçlarının olduğunu ve halkın ihtiyaçlarının yönetici tarafından cömertlikle karşılanması gerektiğini hikâye tarzında analogiler yaparak yani bir olayı başka bir olaya, devlet yönetme işini hekimlik işine benzeterek öğretmeye çalışmıştır. “Ahlaki muhakeme” yaklaşımını benimseyen yazarın, düz anlatım yöntemini kullandığı düşünülebilir. Yusuf Has Hacib, halkın ihtiyaçlarını görmezden gelen ve ihtiyaçlarına cevap vermeyen yöneticinin, kendini de halkı da felakete sürükleyeceği uyarısında bulunarak dikkat çekici bir son ile öğretimi kalıcı hale getirmiştir.

asıklık kerek beg kör elgi akı ajun budninga tegse andın tokı

Bey insanlara faydalı ve cömert olmalı, dünya halkına ondan tokluk gelmeli (Beyit 5358, s. 898-899).

Devlet yöneticisi, halka faydalı ve cömert olmalı, halkın aç kalmasına engel olmalıdır. Faydalı olmak değeri ile cömert olmak değerini ilişkilendirerek öğreten yazar, değer telkini yaklaşımını benimsemiştir.

yaşık teg yarugıl ay ilçi bügü budun bulsu sindin kör içgü yigü

Ey hakim hükümdar, güneş gibi parla; halk senin sayende bol yiyecek ve içecek bulsun (Beyit 5359, s. 898-899).

Halkın refah içinde bir hayat yaşaması ve bol rızık bulması için yönetici, güneş gibi halkına faydalı olmalı ve halka karşı, güneşin ışınlarını canlıların besin elde etmeleri için sunması gibi, cömert olmalıdır. Cömertlik değerini, günlük hayattan benzetmeler yaparak öğretmiştir.

akı tip ayurlar kayu ol akıakı can yuluglap öter at hakı

akılık ol ermez ülese kümüş akı canı halkka kılur ol yuluş

akıtsa akı er budunka tavaraka yıglu tirlür angar halk avar

Cömert derler, cömert kimdir; cömert canını feda ederek insanın hakkını verendir.

Gümüş dağıtmak cömertlik değildir; cömert halk için canını feda eder.

Cömert insan halka malını akıtırsa, halk da koşarak onun etrafında toplanır (Beyit 6105-6107, s. 1010-1011).

Yazar cömertliği, her zorluğa karşı direnerek, gerekirse canını da cömertçe feda ederek, halkın hakkını vermek olarak açıklamıştır. Halka malını akıtan yöneticinin, halk tarafından destekleneceğini belirtmiştir. Soru ile değere odaklanmayı sağlayan yazar,

sebepleri sonuçlarıyla açıklayarak, değer belirginleştirme yaklaşımını benimseyerek, düz anlatım yöntemini kullandığı düşünülerek öğretilmiştir.

4.2.1.12. Göreve Liyakat Sahibi Kişileri Getirmek Değeri

kayu ödte erse bu künde burun biligligke tegdi bedükrek orun

Hangi çağda olursa olsun, bugüne kadar daha yüksek yer daima bilgiye kısımet olmuştur (Beyit 218-219, s. 124-125).

Yazar, bilgili olmak değerinin insanı yücelten özelliğinin her çağda geçerli olduğunu ve en yüksek mevkide olan kişilerin bilgili olması gerektiğini belirtmiş, göreve liyakat sahibi kişileri getirmek değerini öğretirken değer telkini yaklaşımını benimsemiştir.

kötü tursa bizde oza barguçı kara tut ya begler ajun tutguçı

bularda kayu buldı erse bilig olar urmuş öd kün ajunka elig

Bizden önce göçenlere dikkat edersen, ister halktan, ister dünyayı elinde tutan beylerden olsun,

Bunlardan hangisi bilgiyi bulduysa, onlar zamâneye ve dünyaya hâkim olmuşlardır (Beyit 250-251, s. 130-131).

Göreve liyakat sahibi kişileri getirmek değerini öğretirken “*onlar zamaneye ve dünyaya hâkim olmuşlardır*” sözüyle mübalağa sanatından faydalanan yazar, bilgili olmanın insanı yükseltip seçkinleştireceğine vurgu yapmış, değer analizi yaklaşımını benimsemiştir.

negü tir eşitgil biliglig kişiajunda sınayu yetilmiş yaşı

biligsizke törde orun bolsa körbu tör ilke sandı ilig buldı tör

kalı bilgeke tegse ilde orunol il boldı törde takı ked burun

biligke turur bu ağırlık kamugajunka kerek tör kerek il kapug

Ömrünü tecrübeyle geçirmiş, bilgili kişi ne der, dinle:

Bilgisiz başköşede yer bulursa, başköşe eşik ve eşik de başköşe sayılır.

Eğer bir bilgeye eşikte bir yer rastlarsa, o eşik başköşeden daha iyi ve yüksek olur.

Bütün bu saygı yalnızca bilgi içindir; dünyada yeri gerek başköşe, gerek eşik olsun (Beyit 261-264, s. 130-133).

Yazar burada göreve liyakatli kişileri getirmenin önemine vurgu yapmıştır. Kişilerin buldukları konumları hak etmeleri gerektiğini belirtmiştir. Buldukları konumların gerektirdiği bilgiye, tecrübeye sahip olmayan kişilerin konumlarına bir

değer katmayacaklarını belirtirken, konumların liyakatsiz kişiler sebebiyle değer kaybedeceğini dile getirmiştir. Gerekli tecrübe ve bilgiye sahip kişilerin de hak ettikleri konumlarda bulunmamalarının, o kişilerin değerlerini düşürmeyeceğini, bilgilerinden dolayı gereken saygıyı göreceklarını vurgulamıştır. Yazar atasözü ile hem dikkat çekmiş hem de kanıtlı öğretim yapmış, değer analizi yaklaşımını benimsemiştir

siyaset kılur erdi himmet bile bu himmet yaraşur mürüvvet bile

mungar mengzetü keldi şa‘ir sözi okısa açılğay okıglı közi

kerek erke himmet mürüvvet tengi yavuz yunçığ andın yırasa öngi

kişilikke himmet mürüvvet kerek kişi kadri himmet mürüvvet yangı

Siyaset icra ederken, kendi şahsi meyillerini düşünmezdi; bu himmet mürüvvetle birlikte olursa, güzel olur.

Şairin buna benzer bir sözü vardır; bunu kim okursa gözü açılır.

Kötülerin ve sefillerin yanından uzaklaşması için, insanda himmet ile mürüvvet denk olmalıdır.

Kişi için himmet ve mürüvvet gerekir; kişinin kıymeti himmet ve mürüvvet ile ölçülür (Beyit 411-414, s 152-153).

Devlet yönetme işinde, göreve liyakat sahibi kişileri getirmek değerinin önemine dikkat çeken yazar, devlet işlerini düzenlerken çalışanları, himmeti; emeği, çabası, gayreti oranında değerlendirmek gerektiğini anlatır. Öğreneni konu üzerine odaklamak ve değer doğruluğunu kanıtlamak için şiirden, ‘Bunu kim okursa gözü açılır’ sözleri ile de duyuşsal yönlendirici etkinliklikten faydalanmıştır. Ekip çalışması gerektiren devlet yönetme işinde yöneticilerin, yanlarında çalışan kişilerin emekleri ile buldukları konumlarını birbirlerine denk tutmaları halinde başarılı olacaklarını belirtmiştir. Yazar bu değeri öğretirken “değer analizi” yaklaşımını benimsediği ve düz anlatım yöntemini kullandığı düşünülebilir.

eşit emdi bilge sözi ne tiyür sözin yangzatur sözke yinçe ayur

teğimsiz tapug birle törke tegir yaragsız yaransa kör ilke tegir

Şimdi dinle, bilge ne der; onun bu konudaki sözü bu fikri ne kadar ince ifade eder.

İkbale erişemeyen insan hizmeti sayesinde başköşeye geçer; liyakatsiz kişi yaranmaya çalışsa da kapı eşiğini boylar (Beyit 613-614, s.186-187).

Yazar bu beyitlerle, kişilerin hizmetleri sayesinde yükselecekleri fakat buldukları konumda başarılı olamayan ve bu konuda yetenekleri bulunmayan kişilerin aynı konumda uzun süre hizmet veremeyeceğinin üzerinde durarak göreve

liyakatli kişileri getirmek değerini değer analizi yaklaşımını benimseyerek öğretmiştir. Değeri öğretirken atasözü ile dikkat çekmiş, duyuşsal yönlendirici etkinlik yapmış ve zıt kavramları kullanarak açıklamalar yapmıştır.

tapugçı tapug bilse törke tegir tapug bilmese tördin ilke kelir

Hizmetkar hizmet etmesini bilirse, başköşeye erişir; hizmet etmesini bilmezse başköşeden eşige düşer (Beyit 844, s. 226-227).

Yazar burada, devlet yöneticilerinin yardımcılarının, doğru hizmet ile yükseleceğini ve hata yapmaları sebebiyle aşağıdaki konumlara düşeceğini değer telkini yaklaşımını benimseyerek öğretmeye çalışmıştır.

biliglig bilig birdi biligin köreköni çın kişi bolsa közke süre

Bilgili insan bilgisiyle şu öğüdü vermiştir; doğru ve dürüst insan bulursan, onu sürme gibi gözüne çek (Beyit 1727, s. 364-365).

Yazar, bilim adamları ile istişarede bulunmak değerini öğretirken, atasözüyle dikkat çekmiş ve aynı zamanda yapılan benzetmeyle bilim adamlarının, sorunları çözerken, yöneticilere olmaları gereken yakınlığa vurgu yapmıştır. Devlet yöneticisi, çözülmesi gereken sorunlara en yakınındaki dürüst ve bilgili kişilerle birlikte bakmalıdır. Bu değeri yazar, değer telkini yaklaşımıyla düz anlatım yöntemi kullanarak öğretmiştir.

körü bargu begler tapugçı kulıntapındurgu kulnı sınyu ulın

beginge yaraglıg körünse kulıngar ötrü açgu ağırlık yolu

tilekçe bolur iş tapugçı bedürtapugçı bedüse bed atı bedür

Beyler hizmetkârlarına dikkat etmeli ve hizmete girecekleri de esaslı bir şekilde sınamalıdır.

Ancak kulun işin ehli olduğu görüldükten sonra, bey ona izzet ve ihsan kapısını açmalıdır.

İşi beyin arzu ettiği şekilde olursa, hizmetkâr büyür; hizmetkâr büyürse beyin de şöhreti büyür (Beyit 1755-1757, s. 368-369).

Hükümdarın Öğdülmiş'e sualinin değer analizi yaklaşımını benimseyerek uzun cevaplarla irdelenmesiyle değerlerin öğretildiği bu bölümde, devlet yöneticisinin yanında çalışan kişileri esaslı bir şekilde sınamarak göreve alması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Sınama işlemi sonrası da çalışanlar takip edilmeli, çalışma ve bilgileri oranınca yükseltilmelidir. Sürekli takip edilen çalışanlar daha fazla çalışacak ve takibin devam etmesiyle de ödüller adaletli olarak dağıtılacaktır.

idi yakşı aymış bu yagma begi kamug işke bilgi yetilmiş ögi

aya beg işig iş biliglike biryaraglık köni tüz yorıglıka bir

kayu beg yaragsızka birse işiyaragsız özi kıldı kılmaz kişi

Her işe bilgisi ve aklı ermiş olan Yağma beyi çok iyi söylemiş.

Ey bey, işi işin ehline, işe yarayana, hareketi doğru ve dürüst olana ver.

Eğer bir bey işi ehliyetsiz birine verirse, ehliyetsizliği başkası değil, kendisi göstermiş olur (Beyit 1758-1760, s.368-369).

Öğdülmiş'in Hükümdar Kün-Toğdı'nın hizmetine girişini anlatan bu bölümde, Öğdülmiş liyakat değerinin işlerliğinin, devlet yöneticisinin değerine etkisinin önemine vurgu yapmıştır. Değerleri öğretirken Türk devlet adamlarını zikretmiş, vecizeleriyle dikkat çekmiştir. İş işinin ehline vermeyen bir yöneticinin, yapılacak hataların kendisine mal edileceğini bilmesi gerekir. Bu sebeple devlet yöneticisi her işi bilgi ve tecrübesiyle olumlu neticelendirebilecek kişilere vermeli ve tatbik ettirmelidir. Göreve liyakat sahibi kişileri getirmek değerini değer telkini yaklaşımını benimseyerek ve soru-cevap tekniğini işe koşarak öğretmiştir.

kişike sınağı bir ök körse taptilek bilgüke bir tilin yörse tap

bakır altunug er körüp bilmese alıp azkına bir taşığ sürse tap

Kişiyi sınamak için onu bir defa görmek yeterlidir; arzusunu anlamak için onun birkaç sözü yeterlidir.

Eğer insan bakır ile altını görüp ayıramazsa, bunun için bir taş alıp azıcık sürtmek yeterlidir (Beyit 3963-3964, s. 690-691).

Değer telkini yaklaşımını benimseyen yazar, kişileri ayırt etmek için dış görünüşün ve konuşmanın önemli ipuçları verdiğini vurgulamıştır. Devlet yöneticileri, kişilerin arzularını çabuk anlamalıdır. İnsanları, menfaatlerine ters gelen birkaç söze verecekleri tepki ile ayırt etmenin mümkün olduğuna dikkat çekmiştir. Devlet yöneticilerinin iyi, bilgili kişileri, bu sınama örneklerini kullanarak ayırt etmeleri, kişileri doğru yerlerde çalıştırmak ve liyakatli olmayan kişileri ayırt etmek amacıyla oldukça önemlidir.

ukuşsuz kişiler bilig artatur biligsiz kişiler bodun yavritur

iligsizke berse begi kur orun beginge yazıglı munı bil burun

uluglukka tegse ukuşsuz kişi idisi başın yer ay ilçı başı

kerek emdi begler tapugçı kulın biligi teñinçe bedütse ulın

kulug ked sınağı kılınçı yangı ukuşı tenginçe tegürgü öngi

Akılsız kişiler bilgiyi tahrif ederler; bilgisiz kişiler halkı harap eder.

Eğer bir bey bilgisizi yükseltir ve ona makam verirse, şunu önceden bil ki, o kişi beyine sadakat göstermez.

Akılsız kişi büyüklüğe ulaşırsa, ey büyük hükümdar, o efendisinin başını yer.

Onun için beylerin hizmetkâr kullarının derecelerini onların bilgileri nisbetinde yükseltmeleri gerekir.

Kulu önce, tavrı ve hareketi bakımından, iyice sınımalı; sonra anlayışı nisbetinde ona paye vermeli (Beyit 4076-4080, s. 708-709).

Öğdülmiş Oğurmuş'a beylere hizmet edişin töresini ve usulünü anlattığı bölümde geçen beyitlerde yazar, göreve liyakat sahibi kişileri getirmek değerini öğretirken, değer belirginleştirme yaklaşımını benimsemiş ve münazara tekniğini işe koşmuştur. Yöneticilerin devlet işlerinde çalışanları tavrı, hareketi ve bilgileri bakımından sınamaları ve anlayışları nispetinde rütbelendirmeleri gerektiğini anlatmıştır. Bilgisiz kişinin yükseltilmesinin halka ve yöneticiye zarar vereceği ve bilgisiz kişilerin yöneticilerine karşı sadakat göstermeyeceği uyarısında bulunmuştur.

bilig bil özüngke onun kıl töre bilig bilse özke idi berk tura

bilgisiz yürek til negüke yarar bilig birle suv teg kamugka yara

neçe bilding erse takı bir tile biligli tegir kör tilekke sora

bilir men tise sen biligdin yırak biligsizke sandın biligli ara

bilig bir tengiz ol uçı yok tüpi neçe suv kötürgey semürgük sora

Bilgi bil ve yerin başköşe olsun; bilgi insan için sağlam bir kalkandır.

Bilgisiz yürek ve dil neye yarar; bilgi ile su gibi herkese yara.

Ne kadar bilsen de yine ara, bak, bilen dileğine sorarak erişir.

“Bilirim” dersen, sen henüz bilgiden uzaksın; bilenler arasında sen bilgisizlerden sayılırsın.

Bilgi bir denizdir, onun ucu bucağı yoktur, serçe emse emse bundan ağzına ne kadar alabilir (Beyit 6605-6609, s. 1082-1085).

Yazar bu beyitlerle, bilgi ile kişilerin üst makamlara yükseleceğini aynı zamanda üst makamdakilerin de bilgili olması gerektiğini belirterek göreve liyakatli kişileri getirme değerine vurgu yapmıştır. Bilgi ile gelinecek konumda, yine bilgi ile olayların daha iyi okunabileceği sebebiyle, yöneticinin kendini ve yönettiklerini koruyacağını belirtmiştir. Halka faydası olması gereken yöneticilerin, bu faydayı ancak bilgi ile

yapabileceklerine dikkat çekmiştir. Bilgili olmak değerini öğretirken yazar, nasihat ederek dikkat çekmiş, çok sayıda örnek vermiş ve sorgulatmıştır.

4.2.1.13. Dikkatli Olmak, Tedbirli Olmak Değeri

elig urmuş işke bakıp işlemişbilig işke tutmuş budun başlamış

O eline aldığı her işi dikkatle yapmış, bilginin gösterdiği yolda yürüyerek halkı idare etmiştir (Beyit 255, s. 130-131).

Yazar, devlet yöneticisinin eline aldığı her işi, büyük iş, küçük iş ayrımı yapmadan, dikkatle yapması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü devlet işlerinde küçük görünen bir iş, giderek büyüyebilir. Bunun örneklerini günümüzde görmek mümkündür. Her iş dikkatle yapılırsa, gerekli tedbirler alınır ve ileride olabilecekler tahmin edilip, eksikler giderilirse huzur ortamı sağlanır. Yazar, iyilik etmenin övülmesini ve faydalarını anlattığı bu bölümde, dikkatli olmak değerini düz anlatım yöntemini kullandığı düşünülerek ve değer telkini yaklaşımını benimseyerek öğretmeye çalışmıştır.

bu dört neng azın azka tutma negübügü sözlenmiş söz eşitgü ögü

bu törtte biri ot birisi yagüüçünçi ig ol kör tiriglig agı

basası bilig ol bularda biribu tört neng ucuz tutma yüksek töri

Hakimlerin sözünü dinle; düşünve şu dört şeyin azını azımsama.

Bu dörtten biri ateş, biri düşmandır; üçüncüsü hayatın tuzağı olan hastalıktır.

Sonra bunlardan biri de bilgidir;bu dört nesneyi hafife alma, büyüktür önemi (Beyit 306-308, s. 138-139).

Yazar bu beyitlerle, devlet yöneticilerine, ateş, düşman, hastalık ve bilgiyi hafife almamalarını öğütlemiştir. Ateş, küçük bir kıvılcımla başlar, müdahale edilmezse, sonunda ciddi zararlar verebilir. Düşman da küçük küçük başlar, önemsenmezse, hepsinin birleşmesiyle devleti devirebilir. Hastalık da yeni başlamışken önemsenirse, ciddi sorunlara yol açmadan tedavi edilebilir fakat baştan önemsenmezse, öldürür. Bilgi ise küçük küçük başlar ve eklenerek, ilişkilendirilerek çoğalır ve büyür. Bazen azıcık bir bilgi koca bir düğümün son parçası olurken, bazen de azıcık bir bilgi eksikliği ile kocaman sorunlar çözülemeyebilir. Dikkatli olmak, tedbirli olmak değerlerini birbirleriyle ilişkilendirerek öğreten yazar, değer telkini yaklaşımını benimseyerek, nasihat vererek öğretmiştir.

yaralıg yaragsızni titrü körüp kereklig kereksizni kirtü sorup

adırsa ödürse seçe bilse öz kamug iş içinde yitig tutsa köz

bolur ötrü işler bütün hem bışig biliglig kişiler bışig yir aşıg

tilekke tegir ol bu yanglıg kişi ikigü ajunda itiglig işi

İnsan işine yarayana yaramayana iyice dikkat ederek, gerekli ve gereksizi hakkıyla sorup soruşturarak,

Ayırt eder, eler ve seçebilir, her işte gözünü keskin tutarsa,

Sonunda işler sağlam olur ve olgunlaşır; bilgili kişiler yemeği pişmiş olarak yer.

Böyle bir kişi dileğine erer ve her iki dünyadaki işi yoluna girer (Beyit 328-331, s.140-141).

Yazar bu beyitlerle devlet yöneticisinin dikkatli olması gerektiğini; dikkati sayesinde çalışanı çalışmayandan, gerekliyi gereksizden ayırt edebileceğini vurgulamıştır. Daha kaliteli bir yönetim için sürekli seçme ve eleme gerektiren yönetme işinde, eleme ve seçimlerin ise hakkıyla yapılan soruşturmalar sonrasında neticelendirilmesi gerektiğini işaret etmiştir. Bu vesilelerle kaliteli yönetim elde edilir. Düz anlatım yöntemini kullandığı düşünülen yazar, değer analizi yaklaşımını benimsemiş, örnekler vermiş, neden sonuç ilişkisi kurmuştur.

ilig köz kulak tuttu ilde kamug açıldı angar barça beklig kapug

yaragsızni bogdı eligde urup isizig yıratı ilindin sürüp

bu saklık bile kör ilin başladı kutı künde arttı örü yokladı

kamug yirde erke bu saklık kerek bu beglik işinde takı sak kerek

mungar mengzeyü keldi şair tili bu şair tili boldı sözke ulı

odugluk bu saklıkni öğdi eren usallık bile öldi er ming tümen

Hükümdar bütün memlekete göz kulak kesildi; ona bütün kilitli kapılar açıldı.

Uygunsuz hareket edenlerin ellerini bağladı, susturdu; kötülerini memleketinden sürerek uzaklaştırdı.

Bak, böyle tedbirlerle memleketi yönetti; mutluluğu günden güne artıp yükseldi.

Buna benzer bir şair sözü vardır; bu şair sözü buna esas teşkil eder.

Uyanıklığı ve ihtiyatı çok kimseler övmüştür; ihmal yüzünden yüz binlerce insan ölmüştür (Beyit 436-442, s. 156-159).

Yazar burada, devlet yöneticisinin çok dikkatli olması gerektiğinin önemine dikkat çekmiştir çünkü devlet yöneticisinin yapacağı küçücük bir ihmalkârlık, binlerce insanın ölümüne sebep olabilir. Yöneticiler uygunsuz hareket edenlere gereken cezaları

vermelidir. Yazar, dikkatli olmak değerini öğretirken yapılması gerekenleri sıralamış, dikkat çekici bir sonuca bağlamış ve şair sözü ile kanıtlamıştır.

ilig saklık kıldı ilke asıg bu asgı bile boldı ilde tatıg

ilin itti tüzdi bayudı budun böri koy bile suvladı ol ödün

Hükümdarın ihtiyatlı olması memlekete fayda getirir; bu fayda ile memlekete huzur temin edilir.

Böylece hükümdar memleketini düzenledi; halkı zenginleştirdi, o devirde kurt ile kuzu aynı yerden su içti (Beyit 448-449, s. 158-159).

Yazar, tedbirli olmak değerini neden sonuç ilişkisi kurarak öğretmiş, öğretirken mübalağa sanatından faydalanmıştır. Yöneticinin tedbirli olması ile sorun çıkmayacak, huzur ortamında büyüyen devlet bütçesi ile halk da zenginleşecektir.

kapugda tirildi kalın aç böri ay ilig koyug ked kündezip yori

Kapıda birçok aç kurt toplanmıştır; ey hükümdar, koyunları iyice korumaya al (Beyit 1413, s.316-317).

Yazar bu beyitle, devlet yöneticisinin tedbirli olmaması halinde, ülkeye dışarıdan gelip zarar verecek birçok kişinin hazırda beklediğini vurgulamıştır. Bu sebeple yönetici her zaman gerekli önlemleri almalıdır. Yazar, tedbirli olmak değerini, benzetme yaparak öğretmiş, değer belirginleştirme yaklaşımı benimsemiştir.

idi sak kerek beg yana ked odug usal bolsa begler tokınur yodug

Bey çok ihtiyatlı ve çok da uyanık olmalı; beyler ihmalkâr olursa bunun cezasını başkaları çeker (Beyit 2014, s. 408-409).

Yazar bu beyitle, devlet yöneticisinin tedbirli olması gerektiğini aksi halde sonuçlarının bütün halkı etkileyeceğine dikkat çekmiştir. Tedbirin elden bırakılmasının bütün yönetilenleri etkileyeceği sebebiyle, gerekli bütün önlemler alınmalıdır. Değer telkini yaklaşımı benimsenmiştir.

iki neng turur ilke bağı beki biri saklık ol biri törü il köki

kayu beg sak erse ilin bekledi yağı boynı yençti öze örkledi

Bir memleketin bağı ve kilidi iki şeyden ibarettir; biri ihtiyatlılık, biri de kanun; bunlar esastır.

Hangi bey ihtiyatlıysa, o memleketini korur; düşmana boyun eğdirir, onu sınıksız bağlar (Beyit 2015-2016, s. 408-409).

Devlet yöneticisinin ülkesini korumasını ihtiyatlı olmasına ve kanunların varlığına ve uygulanmasına bağlayan yazar, tedbirli olmak değerini adaletli olmak

değeriyle ilişkilendirmiş, neden sonuç ilişkisi kurmuş, değer analizi yaklaşımını benimsemiştir.

kiçig düşmanım tip usanma özün nelük korkayın tip küvenme sözün

Düşmanım küçük diye ihmalkâr davranma; niçin korkayım diyerek övünme (Beyit 3401, s. 606-607).

Yazar bu beyitle, devlet yöneticilerinin düşmanı hiçbir zaman küçümsememesi ve yöneticinin kendine çok fazla güvenmemesi gerektiğini belirtmiş, değeri öğretirken değer telkini yaklaşımını benimsemiştir. Yönetici, devletin ve milletin zarar görmemesi için bütün tedbirleri almalıdır.

sınama yağig sen bedük bil sen ulug tayaklık yağika temür kalkan it

Düşmanımı sınama, sen onu büyük ve kuvvetli bil; elinde sopa olan düşmana karşı sen demir kalkan hazırla (Beyit 4263, s. 736-737).

Tedbirli olmak değerini değer telkini yaklaşımına uygun olarak öğreten yazar, düşmanı küçümsememeyi ve düşmanı büyük bilip fazlasıyla tedbir almayı tavsiye etmiştir.

4.2.1.14. Cesaret Değeri

idi yakşı aymış azıglıg kür er azıglıg eren berk tügünler yazar

ming erdem kerek bu cihan tutguka kör arslan kerek bu kulan basguka

Cesur ve yiğit er çok yerinde söylemiş; cesur insan sıkı düğümler çözer.

Bu cihana hâkim olmak için bin türlü erdem gerek; yaban eşeğini alt etmek için arslan olmak gerek (Beyit 283-284, s. 135).

Cesaret değerini öğretirken değer telkini yaklaşımını benimseyen yazar, cesur insanın sıkı düğümler çözdüğünü ve devlet yönetirken cesaret değerine olan ihtiyacı dile getirmiştir.

bu beglikke aşnu tüp aslı kerek atım alp katıg kurç yana tong yürek

Beylik için insanın ilk önce asil soydan gelmesi gerekir; bey cesur, kahraman, kuvvetli ve pek yürekli olmalıdır (Beyit 1949, s. 400-401).

Devlet yöneticilerinin asil soydan gelmesi gerektiğini dile getiren yazarın tek bir zümrenin yöneticilik yapabileceğini düşünmesi günümüz anlayışına uygun değildir. Devlet yöneticisinin pek yürekli yani acıması olmayan, merhametsiz olması gerektiğini yazan yazar, "Halk koyun gibidir, bey de onun çobanıdır; çoban koyunlara karşı merhametli olmalıdır." beyitinde devlet yöneticilerinin merhametli olması gerektiğini

dile getirerek çelişkiye düşmüştür. Devlet yöneticileri, devletin işlerinin zorluğu münasebetiyle cesur, kahraman ve kuvvetli olmalıdırlar.

yürekliğ kerek beg yime alp atım yürek birle boldı yağıka titim

Bey cesur, kahraman ve atılgan olmalı; bey yüreğiyle düşmana karşı koyar (Beyit 2043, s. 412-413).

yürekliğ yüreksizke bolsa başı yürekliğ bolur ötrü tegme kişi

Yürekli kişi yüreksizlerin başına geçer ve herkes ondan yürek bulur (Beyit 2045, s. 412-413).

biliglig kerek beg ukuşlug köni yürekliğ hem öglüg bedüse üni

Bey bilgili, akıllı ve âdil olmalı; şöhretinin yayılması için yürekli ve tedbirli davranmalı (Beyit 2168, s. 430-431).

Değer telkini yaklaşımına uygun olarak tekrarlara yer veren yazar, cesaret değerini akıllı, atılgan olmak özellikleri ve adil ve tedbirli olmak değerleriyle ilişkilendirerek öğretmeye çalışmıştır. Yazar, devlet yöneticisinin cesur olması ile düşmana karşı koyacağını, liderlik vasfı sebebiyle arkasındakilerin cesaretinden yürek bulacağını ve bu durumun yöneticinin şöhretinin yayılmasını sağlayacağını anlatmıştır.

bu bir kaç kılık yağıka yüz ursa bu tüzse yorık

Yağıda kör arslan yüreki kerek karıştukta esri bileki kerek

Tonguz teg titimlig böri teg küçi adıglayu azgır kutuz teg öçi

Yana alçı bolsa kızıl tilkü teg titir bugrası teg kör öç sürse keg

Sagızganda sakrak kerek tutsa öz kaya kuzgunı teg yırak tutsa köz

Ulug tutsa hamyet kör arslanlayu ügi teg usuz bolsa tünle sayu

Bu yanglar bile er yağıçı bolur yağıçı bolur hem yarağçı bolur

Düşmana karşı sefere çıkıp ve orduyu idare edebilmek için, kumandan şu birkaç niteliğe sahip olmalı.

Onun yüreği savaşta arslan yüreği gibi, dövüşürken de bileği kaplan pençesi gibi olmalı.

O domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azılı ve yaban sığırı gibi kinci olmalı.

Aynı zamanda kızıl tilki gibi hilekâr olmalı; deve aygırı gibi, kin ve öç gütmeli.

Kendisini saksağandan daha ihtiyatlı tutmalı; gözünü kaya kuzgunu gibi uzaklara çevirmeli.

Arslan gibi hamiyeti yüksek tutmalı; baykuş gibi geceleri uykusuz geçirmeli.

İnsan bu niteliklerle savaşçı olur; savaşçı olur ve işinin ehli olur (Beyit 2309-2315, s. 450-451).

Yukarıdaki beyitlerde yazar, doğadaki birtakım hayvanların özelliklerinden hareket ederek, devlet yöneticisinin savaşta arslan gibi cesaretli, kaplan gibi parçalayıcı, domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azılı, yaban sığırı ve deve gibi kinci, saksağan gibi ihtiyatlı ve temkinli, kaya kuzgunu gibi uzak görüşlü olmalıdır. Devlet yöneticisi bu özelliklere sahip olmakla, hamiyetli ve dayanıklı olmakla savaşçı olur. Yazar, örneklerden hareket ederek ve benzetim tekniği kullanarak, bir değeri belirginleştirme yaklaşımına uygun olarak düz anlatım yöntemini uygulamıştır.

4.2.1.15. Çalışkan Olmak, Görevi Zamanında Yerine Getirmek, Kendi İşini Başkasına Yaptırmamak Değeri

idi yakşı aymış tili köngli tüz körü barsa yetrü köni ök bu söz

kişi sözler ök kör kişining sözikişide bağırsak öz işke özi

İçi dışı bir olan insan çok yerinde söylemiş; iyice dikkat edilirse, bu söz pek doğrudur;

Bir kişinin arzusunu anlatmaya bir başkası da aracılık edebilir, fakat insanın kendisi kendi işine başkasından daha yakındır (Beyit 515-516, s. 170-171).

Ay-Toldı'nın Hükümdar Kün-Toğdı'nın hizmetine girişinin anlatıldığı bu bölümde yazarın doğaçlama tekniğini kullandığı düşünülebilir. Atasözü ile dikkat çeken yazar, "kendi işini başkasına yaptırmamak değeri" ni "değer analizi" yaklaşımıyla öğretmeye çalışmıştır. Devlet yöneticisi, devlet işlerinin zorluğu sebebiyle, yardımcılar edinmeli fakat bütün işlerini yardımcılara yaptırmamalıdır. Önemli işleri mutlaka kendisi yapmalı, çalışkan olmalıdır.

tapug kıl tapug birle kul beg olur tapug singmeginçe tilek kim bulur

Hizmet et, kul, hizmet sayesinde bey olur; hizmeti beğenilmeyen kişi dileğine kavuşur mu (Beyit 612, s. 186-187) ?

Yazar, devlet işlerinde çalışan kişilerin, çalışarak ve başarılı işler yaparak yükselmesinin mümkün olduğunu belirtmiştir. Çalışkan olmak değerini sorgulatarak öğretmiş, değer belirginleştirme yaklaşımını benimsemiştir.

bu böğde biçek kim eligde turur bıçığı kesigli turur ay unur

biçek teg bıçar men keser men işig uzatmaz men davi kılığlı kişig

Elimde tuttuğum bu bıçak, biçen ve kesen bir alettir, ey becerikli.

Ben işleri bıçak gibi keser atarım; hak arayan kişinin işini uzatmam (Beyit 810-811, s. 220-221).

Haklının, hakkına kavuşması için adaletin çabuk işlemesi gerektiğinin üzerinde duran yazar, bıçak benzetmesi ile yapılan işin gerektirdiği hıza dikkat çekmiştir. Devlet yöneticisi, görevlerini zamanında yerine getirmelidir. Yazar, görevi zamanında yerine getirmek değerini öğretirken sembollerden faydalanmış, değer analizi yaklaşımını benimsemiş, doğaçlama tekniğini işe koşturmuştur.

beg emgep il itse budun şük bayur bayusa budun beg tileki bolur

Bey zahmet çekip memleketi düzenlerse, halk kendi kendine zenginleşir; halk zenginleşirse beyin her dileği olur (Beyit 2937, s. 540-541).

Yazar, devlet yöneticisinin çalışkan olması gerektiğini ve bu vesileyle halkın zenginleşeceğini belirtmiştir. Zenginleşen halk ile yönetici, halkı rahatlıkla yönetebilir.

ödinde keçürse bu beglik işin anı yetse bolmaz ederse kuşın

Devlet işleri ihmal edilip vaktinde yapılmazsa, arkasından avcı kuşla izlesen bile bir daha ele geçmez (Beyit 2094, s. 420-421).

Yazar bu beyitle devlet yöneticisinin, devlet işlerinin önemi ve sonuçlarının ağırlığı sebebiyle, zamanında yerine getirilmesi gerektiğini ve geciktiğinde tekrarının mümkün olmadığını düz anlatım yöntemi kullandığı düşünülerek ve ‘avcı kuşla izlesen bile bir daha ele geçmez’ uyarısıyla telkin ederek öğretmeye çalışmıştır.

manga tegse emgek erej me tegir erej birle emgek yanaşu yorır

Ben zahmet çekiyorsam rahat da ediyorum; huzur ile zahmet yan yana yürür (Beyit 3140, s. 568-569).

Güçlüklere karşı, sıkıntılara katlanarak çalışan devlet yöneticisi, sonunda rahata kavuşacak ve ülkesini kavuşturacaktır. Huzur ortamına, zahmetle beraber yürüyerek ulaşılır. Çalışkan olmak değerini, değer telkini yaklaşımını benimseyerek öğreten yazar, zıt kavramlardan da faydalanmıştır.

yanut birdi ögdülmiş aydı ay beg uzatma işig sen kamug işke teg

negüke uzatur sen kılgu işing uzatma işing kıl keçer bu yaşing

bu kün kılmasa iş yarın iş bolur işing iş öze bolsa irklip kalur

bu künki işing kodma kılma yarın yarın bolsa işing kalur kılmadın

ite tur süze tur bu il işlerin budun inçke teggey özüng me yarın

Ögdülmiş yanıt verdi ve dedi ki: Ey hükümdar, işi sürüncemede bırakma, her işle meşgul ol.

Yapacağın işi niçin geri bırakıyorsun; işini geri bırakma, yap, ömür geçip gidiyor.

Bugünkü işi yapmazsan yarının işi de buna eklenir; iş iş üzerine gelir, yığılır kalır.

Bugünkü işini yarına bırakma; yarın işin olursa, bu yapılmadan kalır.

Halkın ve kendinin yarın huzura kavuşabilmeniz için bu memleket işlerinin günü gününe görülmesi gerekir (Beyit 5500-5504, s. 920-921).

Görevi zamanında yerine getirmek değerini soru-cevap tekniğini işe koşarak ve değer analizi yaklaşımını benimseyerek öğretmeye çalışan yazar, devlet işlerinin boş yere ertelenmemesi gerektiğini anlatmıştır. 'Bugünün işini yarına bırakma.' atasözünü anlattığının doğruluğuna kanıt gösteren yazar, ertelenen işlerin yığılıp yapılamayacağı uyarısında bulunuyor. Sebepleri sonuçlarıyla ele alan yazar, halkın ve yöneticinin huzuru için devlet işlerinin ertelenmeden zamanında yerine getirilmesi gerektiğini anlatıyor.

4.2.1.16. Sabırlı Olmak Değeri

mungar mengzetü aydı şair bu beyt işing tüşse ivme sabır birle ayıt

ive kirme işke sabır kıl serin ive kılmış işler ökünçi yarın

kamug işte ivme serin öz tutun serinse bulur kul bu beglik kurın

Şair de buna benzer şu beyiti söylemiştir; birine işin düşerse, acele etme, sabırla söyle.

İşe aceleyle girme, sabır ve dikkatle hareket et; acele yapılmış işler yarın pişmanlık getirir.

Hiçbir işte acele etme, sabret, kendini tut; kul sabırlı olursa, beylik mertebesini bulur (Beyit 586-588, s. 182-183).

Konuya uygun şiir ile dikkat çeken ve anlattıklarının doğruluğunu kanıtlayan yazar, birinden istekte bulunurken en doğru zamanın beklenmesini, her işe başlarken dikkatle düşünmeyi tavsiye ederek sabırlı olmak değerini değer analizi yaklaşımını benimseyerek öğretmiştir. Devlet işlerinde de yapılacak işlerin en ince ayrıntılarına kadar düşünülmesi, kâr-zarar hesaplarının yapılması gerekir.

ilig bir kün oldrup özi yalnguzun okıp kirdi ay toldı sevnür özün

kirip turdı ay toldı utru örü ilig imledi kelgil oldur berü

çıkardı topık kodtı ay toldı kör anı yastanıpötrü oldurdu kör

ayıttı ilig tegme türlüg bilig yanut birdi ay toldı açtı tilig

sevindi ilig kör yaruttı yüzün anı kördü ay toldı yumdı közin

sözün kesti ilig hiç ündemedi közin yumdı ay toldı hiç açmadı

yana aytu kirdi ilig öz sözün yanut birdi ay toldı tügdi yüzün

baka krdi ilig kamug trlgn tükel buldı bilgi ukuşı oğgn
 sevebaktı ilig avıttı özin bu ay toldı terkin evrdi yüzin
 ilig buşı artuk kararttı mengiz ayur ay iveklik kişıke isiz
 yangıldı bu tşte mening bu zm negü teg aıayın kişıke sözüm
 negü tir eşıtgil biliglig tilin ive kılımlış işler knı yılın
 ive kılımlış işler neıe yig bolur ive bışmış aşnı yise ig bolur
 iveklik turur barıa yangluk başı amulluk turur barıa edėi işi
 iveklik bu erdi sini bilmedin yakın tuttum zke tapındurmadın
 kayu erse begler tapugı klın tapındurgu ötrü aıınsa yolın

Hükümdar bir gün yalnız başına otururken, onu ıağırttı; Ay-Toldı, ııten sevinerek yanına gitti.

Ay-Toldı girip, karşısında ayakta durdu; hükümdar gel, buraya otur diye işaret etti.

Ay-Toldı cebinden bir top ııkarıp yere koydu onu altına ıekip üstüne oturdu.

Hükümdar birıok Şey hakkında fikrini sordu, Ay-Toldı yanıt verdi ve bildiklerini söyledi.

Hükümdar sevindi, tekrar yüzü güldü; Ay-Toldı bunu görünce, yumdu gözünü.

Hükümdar bir süre sustu ve hiı ses ııkarmadı; Ay-Toldı da gözünü yumdu, hiı aımadı.

Hükümdar, biraz sonra yine söze başladı; Ay-Toldı yanıt verdi ve yüzünü buruşturdu.

Hükümdar ona her bakımdan dikkat etti; onun bilgisini, aklını ve anlayışını tam buldu.

Hükümdar ona sevgiyle baktı ve gnl rahat etti; fakat Ay-Toldı hemen yüzünü ıevirdi.

Hükümdar ıok hiddetlendi ve yüzünü karartarak dedi ki: Hey, acele hareket etmek insan ıin kötüdür.

Bu sefer kabahat bende oldu; nasıl oldu da başkasına sırrımı hemen aııverdim.

Dinle, bak, bilgili insan ne der; aceleyle yapılan işin pişmanlığı yıllarca sürer.

Aceleyle yapılan işler hep ıığ kalır; aceleyle pişirilen yemeği yiyen hasta olur.

Bütün yanlışlıkların başı aceleciliktir; bütün iyi işler ileriye düşünerek yapılan işlerdir.

Acelecilik Őurada oldu ki, seni tanımadan, yeterince sınamadan kendime yakın tuttum.

Hangi kul olursa olsun, önce ona hizmet grdrmeli; ondan sonra usulü dairesinde ihsanda bulunmalı (Beyit 620-635, s. 188-191).

Doğaılama tekniği ile sabırlı olmak değerini oğretmeye ıalışan yazar, sembollerden ve atasözlerinden faydalanmış, değer analizi yaklaşımını benimsemiştir. Yusuf Has Hacib, acele hareket etmenin insan ıin kötü olduğunu, aceleyle yapılan işin pişmanlığının yıllarca süreceğini, acele ile pişirilen yiyeceğin de insanı hasta edeceğini

anlatmıştır. Bütün iyi işlerin ise ileriye düşünerek yapılan işler olduğunu anlatan yazar, yöneticilerin çalışanlara önce hizmet gördürmeleri, yeterince tanıyıp sınadıktan sonra ihsanda bulunmaları gerektiğini ve sırrını başkalarına hemen açmamalarını öğütlemiştir.

iveklik turur barça yangluk başı amulluk turur barça edgü işi

Bütün yanlışların başı aceleciliktir; bütün iyi işler ileriye düşünerek yapılan işlerdir (Beyit 633, s. 190-191).

Devlet yöneticisi acele ederek yanlış kararlar vermekten sakınmalı, her iş üzerinde derin hesaplamalar yapmalı ve sadece bugünü değil, yarınları da hesaba katarak ileri görüşlü olmalıdır. Yazar, sabırlı olmak değerini zıt kavramlardan faydalanarak, değer telkini yaklaşımını benimseyerek öğretmeye çalışmıştır.

negü tir eşitgil seringil seringen kişi serinse iter er buzulmuş işi

serinse kişi öz tilekin tapar serip turdaçı er örüng kuş tutar

kalı tegse emgek ya kadgu sakınç serinse yana işi itlür kamug

apang irse devlet yapulsa kapug serinse yana işi itlür kamug

seringil sevinmek eren kılkı ol serinse bulur er mesel kökke yol

Sabreden kişi ne der, dinle; insan sabrederse bozulmuş işi düzelir.

Kişi sabrederse dileğine kavuşur; sabredip bekleyen avcı ak-kuş tutar.

Eğer zahmet, kaygı ve endişeye düşen kişi sabrederse, kaybettiği huzuru tekrar elde eder.

Eğer devlet gider ve kapısı da kapanırsa, sabretmeli kişi; onun bütün işleri yine yoluna girer.

Sabırlı ol, sabretmek er kişi işidir, sabrederse göğe bile yol bulunur (Beyit 1318-1322, s. 302-303).

Sabırlı olmayı tavsiye eden yazar, devlet yönetme işinde, devletin kapısının kapanması halinde bile yanlış kararlar vermemek üzere sabırla bekleyip, iyi düşünerek işlerin yoluna koyulabileceğini belirtmiştir. Sabreden kişinin göğe bile yol bulacağını belirten yazar, bin sene önce, sabra olan inancıyla o zamanlarda imkânsız olan gökyüzü yolculuklarının sinyallerini vermiş, ileri görüşlü bir devlet adamı olduğunu göstermiştir. Tartışma yöntemini işe koştugu düşünülen yazar, değeri analiz ederek, günlük hayattan örnekler vererek, neden-sonuç ilişkisi kurarak, mübalağa sanatından faydalanarak öğretmeye çalışmıştır.

iki ödke kılma kayu erse iş hava övke kelse serip kısgur tiş

Heves ve öfke anında hiçbir iş yapma; her iki halde de dışını sık, sabret (Beyit 1453, s. 322-323).

Sabırlı olmak değerini düz anlatım yöntemini kullandığı düşünülerek, değer telkini yaklaşımını benimseyerek öğretmeye çalışan yazar, devlet yöneticisinin kararlarının sonuçlarının ciddiyeti sebebiyle, yoğun duygular yaşadığı anlarda, öfke veya heves anlarında, sabırlı olması ve kararlarını ertelemesi gerektiğini anlatmıştır.

örüglük amulluk bolur begke körk bu beglik işinge bu ol bagu örk

Sabır ve sükûnet bey için bir ziynettir; bunlar beyliğin başta gelen meziyetleridir (Beyit 1988, s. 406-407).

Sabırlı olmak değerini değer telkini yaklaşımını benimseyerek ve düz anlatım yöntemini kullandığı düşünülerek öğretmeye çalışan yazar, sabır ve sükuneti, yöneticilerin ziyneti olarak nitelendirerek sakin ve sabırlı olmayı ilgi çekici hale getirmiştir.

iveklik beling ol kamugka yavuz kalı bolsa begke yüzi boldı boz

ivek kurgu kılkıılınçı buşı biligsizke belgü bolur bu işi

ive kılmiş işler neçe yig bolur ive yise aş suv neçe ig bolur

kamug iş içinde amulluk ödür menger ta'at erse ivingil yügür

Acelecilik herkes için fenadır ve deruni bir korku neticesidir; eğer bu beyde olursa, onun yüzü kül renkli olur.

Acelecilik, zevzeklik ve hiddetli mizaç bunlar bilgisizlik alametleridir.

Acele yapılan işler acı olur; acele yemek ve içmek yüzünden hastalık gelir.

Her işte sükûneti tercih et; yalnızca ibadette acele et, çabuk davran (Beyit 1996-1999, s. 406-407).

Aceleciliğin kötü olduğunu ve derinde bulunan bir korku sonucunda meydana geldiğini belirten yazar, aceleci yöneticileri ayırt etmek için “kül renkli yüz” , bilgisiz kişileri ayırt etmek için “acelecilik, zevzeklik, hiddetli mizaç” ifadeleri ile ipuçları vermiştir. Yapılacak bütün işlerde sabırlı olmayı öğütleyen yazar, tıp bilgilerini de ekleyerek acele yemek yemenin insanı hasta edeceğini de öğretmiştir. Sabırlı olmak değerini öğretirken tartışma yönteminden faydalandığı düşünülen yazar, ibadet etmek haricinde yapılan bütün işlerde sabırlı olmayı tavsiye ederek, değeri belirginleştirerek öğretmeye çalışmıştır.

4.2.1.17. İleri Görüşlü Olmak Değeri

yimiş yigü nimet çiçekinde kör kamug nengke yangzag munı bilgü teng

Meyveyi, yiyecek nimetleri, çiçekteyken görmeli; her işte misal olarak bunu örnek tutmalı (Beyit 1651, s. 352-353).

Yazar bu beyitle, devlet yöneticisinin ileri görüşlü olması gerektiği ve “meyveyi çiçekteyken görmeli” benzetmesiyle ülkeye fayda sağlayacak veya zarar verebilecek her durumu veya kişileri henüz meyveyken yani daha en başındayken fark etmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Zararlı durum veya kişileri daha az güçlüyken yok etmek veya durdurmak için gerekli önlemler alınmalı; ülkenin geleceği için faydalı olacak durum veya kişiler ise desteklenmeli ve daha faydalı hale getirilmeleri sağlanmalıdır. İleri görüşlü olmak değerini düz anlatım yöntemiyle işleyen yazar, “değeri telkin etme” yaklaşımını benimsemiştir.

kayu işke kirse çıkışingnı kör çıkış körmese iş olur erke kor

Hangi işe girersen, önce sonunu düşün; sonu düşünülmeyen işler insana zarar getirir (Beyit 1316, s. 300-301).

Devlet yöneticisi, bulunduğu konumun ciddiyeti sebebiyle, vereceği her kararın sonunu düşünmeli, ileri görüşlü olmalıdır. Devlet yönetme işinde küçük bir hatanın bedeli çok büyük olabilir. Yazar, ileri görüşlü olmak değerini düz anlatım yöntemini kullandığı düşünülerek, değer telkini yaklaşımını benimseyerek öğretmeye çalışmıştır.

4.2.1.18. Merhametli Olmak, Halka İyi Muamele Etmek Değeri

budun koy sanı ol begi koyçısı bağırsak kerek koyka koy kütçisi

Halk koyun gibidir, bey de onun çobanıdır; çoban koyunlara karşı merhametli olmalıdır (Beyit 1412, s. 316-317).

Devlet yöneticisini çobana benzeten yazar, yöneticilerin liderlik gibi üstün özellikler taşıyan kişiler olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Yöneticiler halkın her türlü ihtiyacını bilmeli ve halka karşı merhametli olarak bütün ihtiyaçlarını gidermelidir. Yusuf Has Hacib, merhametli olmak değerini öğretirken değer belirginleştirme yaklaşımını benimseyerek düz anlatım yöntemini uygulamıştır.

negü tir eşitgil bağırsak kişi bağırsaklık ol kör kişilik başı

bağırsaknı öğdi ukuşlug öküş bağırsak kişiler kişike küşüş

bağırsaknı bulsa bağırka urun manga mundag aydı bilig hem ukuş

Dinle, ne der, şefkatli insan; insanlığın başı merhamettir.

Merhametli insanı akıllı çok övdü; merhametli kişi insan için azizdir.

Merhametli birini bulursan bağına bas; bilgi ve akıl bana böyle dedi (Beyit 1945-1947, s. 398-401).

Yazar beyliğe layık bir beyin nasıl olması gerektiğini anlattığı bölümde soru-cevap tekniğini işe koşarak ve değer analizi yaklaşımını benimseyerek merhametli olmak değerini öğretmeye çalışmıştır. Hacib merhameti insanlığın başı, merhametli insanı da aziz olarak nitelendirmiş ve merhametli kişilerin devlet yöneticilerine yakın olmasına işaret etmiştir.

4.2.1.19. Nefsine Hakim Olmak Değeri

negü tir eşitgil özin kısgan er esen tirlür inçin özin basgan er

Diline hâkim olan kişi ne der, dinle; kendine hakim olan insan esenlik içinde yaşar (Beyit 965, s.246-247).

Ay-Toldı'nın hükümdara dilin erdemini ve sözün faydalarını anlattığı bölümde yazar nefesine hakim olmak değerini değer analizi yaklaşımını benimseyerek, drama tekniğini kullandığı düşünülerek öğretmeye çalışmıştır. Nerede ne konuşacağını bilen ve öfkesini, nefsinin kontrol altına almış bir yönetici ruhsal olarak ve dolayısıyla bedensel olarak sağlıklı bir hayat sürer. Bu özellikleri taşıyan bir yöneticinin yönettiği ülke huzurlu ve sükûnet içerisinde olacaktır.

kılınç edgü tut nengke kadgurmagıl kılınç edgü bolsa kelir neng tigil

İyi hareket et, mal için kaygılanma; iyi hareket edersen mal kendiliğinden gelir (Beyit 1305, s. 300-301).

Nefsine hâkim olmayı, açgözlü olmamayı ve halkın emanetine sahip çıkmayı tavsiye eden yazar, iyi hareket ederek mal sahibi de olunacağını öğretmiştir. Yazar değeri nasihat ederek öğretmiştir.

tilingni küdezigil közüngni küderboguzung küdezigil halal yigil az

Dilini ve gözünü gözet, boğazına dikkat et; az ye, helal ye (Beyit 1312, s. 300-301).

Ay-Toldı'nın oğlu Ögdülmiş'i öğütleyişini anlattığı bölümde yazar nefesine hakim olmak değerini drama tekniğini kullandığı düşünülerek ve değer telkini yaklaşımını benimseyerek öğretmeye çalışmıştır. Yazar devlet yöneticilerine dikkatli konuşmayı, gözünü yanlış yerlere bakmaktan korumayı, az ve helal yemeyi öğütlemiştir.

agır neng kişike bu altun kümüşözin tutguçı er kümüşte küsü

İnsan için altın gümüş kıymetlidir; fakat kendine hâkim olan kişi, gümüşten daha kıymetlidir (Beyit 1725, s. 364-365).

Yazar, altın ve gümüşün değerli olduğunu fakat nefesine hâkim olan kişinin çok daha kıymetli olduğunu değer telkini yaklaşımını benimseyerek öğretmeye çalışmıştır. Devlet işlerinde kendine hakim olan kişilere yer vermek devletin ve halkın lehine olacaktır.

esenlik tilese kör igzizlikin az atlıg otug yi tiril ay tigin

Daima esenlik diler ve hiç hasta olmamak istersen, “az” adlı ilaçtan ye ve öyle yaşa, ey beyzadem (Beyit 4642, s. 792-793).

Yazar, ruhen ve bedenen sağlıklı olmanın önemine sürekli vurgu yapmış ve esenlik hâlinin daha az yiyecek tüketmeyle alakasına değinmiştir. Nefsine hâkim olmak değerini neden-sonuç ilişkisi kurarak ve ilgi çekici bir anlatımla ele almıştır. Değeri öğretirken değer analizi yaklaşımını benimseyen yazar, Odgurmış'ın devlet işlerinde görev almayacağını bildirdiği halde, görev alacakmış gibi Ögdülmüş'ten Odgurmış'a devlet işleriyle ilgili yaptığı tavsiyelere yer vermiştir. Bu sebeple yazarın örnek olay yöntemini işe koştuğu düşünülebilir.

tilek arzu sürme havangını yığın kişig songdamagıl tiling kıl agın

Heva ve arzu peşinden koşma, nefesine engel ol; başkalarını çekiştirme, dilini tut (Beyit 6118, s. 1012-1013).

Yazar bu beyitle devlet yöneticisinin nefesine engel olmasını ve başkalarını çekiştirmemesini değer telkini yaklaşımını benimseyerek öğretmeye çalışmıştır. Devleti yöneten kişi, kendini halkın gözünde küçük düşürecek kötü davranışlardan uzak durmalıdır. Kötü davranışları yapmasına rağmen, yönetimde kalan kişi halk tarafından sevilmez. Arkasında halkın gücü olmayan bir yöneticinin devlete hiçbir faydası olmaz. Devlet yöneticisi tavır ve hareketlerine dikkat etmeli, halkına örnek olmalıdır.

4.2.1.20. Öfkeye Hakim Olmak Değeri

ukuşlug ked er övke özdin yırat biliglig beg er buşma edgü kıl at

bu iki bile işke yakma ivekalı yoksa kılding tiriglik yava

ökünçlög bolur tutşı övke işi yazuklug bolur işte buşsa kişi

amulluk kerek erke kılkı ongay örüglög kerek begke togsa kün ay

Ey akıllı iyi yiğit, öfkeyi kendinden uzaklaştır; ey bilgili bey yiğit, hiddetlenme ve iyi ad kazan.

Öfke ve gazap ile işe yaklaşma; eğer yaklaşırsan, ömrü ziyan edersin.

Öfkeyle kalkan pişmanlıkla oturur; kişi hiddetlenince işinde yanılır.

İnsan sakin ve yumuşak doğalı olmalıdır; güneş ve ay doğması için beye itidal gerekir (Beyit 322-325, s. 140-141).

Devleti yöneten kişiye seslenen yazar, öfke ve gazaptan uzak durmayı ve bu durumlarda karar almamayı öğütlemiştir. Devlet yöneticileri, tüm ülkeyi ilgilendiren kararları alırken, öfkeli ise yanılır çünkü öfkeli olma durumu kişiye bildiklerini unutturan, sağlıklı karar vermeyi engelleyen bir durumdur. Mümkün olduğunca yumuşak doğalı kişilerin yönetici olması gerektiğini tavsiye eden yazar, güneş ve ay doğması için, huzurun sağlanması için devlet yöneticisinin ılımlı ve ölçülü olması gerektiğini de belirtmiştir. Tartışma yöntemini işe koşan yazar, “değer analizi” yaklaşımını benimseyerek değerlerin neden ve sonuçları üzerinde ayrıntılarıyla durarak öğretmeye çalışmıştır.

buşaklık bile erke övke yavuz bu iki bile tutçı emger et öz

eşitgil negü tir bügü bilge teng bu söz işge tutgıl aya kızgu eng

buşı bolsa yalnguk biligsiz bolur kalı övke kelse ukuşuz kılur

buşılık yavvuz erke iltür bilig otunluk kılur buşsa kılkı silig

Hiddet ve öfke insan için kötüdür; bu ikisi yüzünden vücut daima eziyet çeker.

Dinle, hakim bilge buna benzeterek, ne der, bu söze göre hareket et, ey bahtiyar kişi.

İnsan hiddetlenirse, bilgisizce hareket eder; eğer öfkelenirse, öfke onu akılsız kılar.

Hiddetlenmek insan için kötüdür, bilgiyi götürür; hiddetlenince, yumuşak huylu bile kabalık yapar (Beyit 332-335, s. 140-143).

Tıp eğitimi de aldığı bilinen yazar, hiddet ve öfkenin vücuda verdiği zararı dile getirmiştir. Öfkenin bilgiyi ve akli devre dışı bıraktığını anlatmıştır. Devlet yöneticileri mümkün olduğunca sakin olmalı, öfkeli anlarında devletle ilgili kararlar almamalıdır. Yazar değer öğretirken atasözünü kanıt olarak göstermiş, sebepleri sonuçlarıyla ele almış, değer analizi yaklaşımını benimsemiştir.

4.2.1.21. Ataya Saygılı Olmak ve Atasözü Dinlemek Değeri

iki türlü ol kör bu aslı kişibiri beg biri bilge yalnguk başı

anınga naru barça yılki sanı tilese munı tut tilese anı

sen emdi kayu sen manga ay aça ikide biri bol üçünçte kaça
 kılıç aldı biri budunug tüzer kalem aldı biri yorık yol süzer
 olardın kalu keldi edgü törü kumaru turur tegse koprur örü
 ölügdin tirigke kumaru söz ol kumaru sözüg tutsa asgı yüz ol

Bak iki türlü asil kişi vardır; biri bey, biri bilge; bunlar insanların başıdır.

Bunlardan başka hepsini hayvan sürüsü say; hangi tarafı dilersen o tarafı tut.

Sen şimdi hangisisin bunu bana açıkça söyle; bu ikisinden biri ol, üçüncüden kaç.

Biri eline kılıç aldı, halkı itaat altında tutar; biri eline kalem aldı, doğru yolu bulup gösterir.

İyi töre onlardan kalageldi; bu mirastır, kimin eline geçerse onu yükseltir.

Ölüden diriye kalan miras sözdür; miras kalan sözü tutmanın yüzlerce faydası vardır (Beyit 265-270,s. 132-133).

Bey ve bilge olan kişileri “asil kişiler” olarak nitelendiren yazar, insan ve hayvan ayrımını bilgi ile yapmış fakat bu beyitlerde insana gereken önemi verememiştir. Miras kalan sözü tutmanın kişiyi yükselteceğine ve yüzlerce fayda elde edeceğine işaret eden yazar, atasözü dinlemek değerini seçenek verip sorgulatarak ve tümevarım yöntemini kullandığı düşünülerek öğretilmiştir.

severim sen erding ay ilig manga asıglıg kumarumnı koldtum sanga
 asıglıg kumaru kişike söz ol kumaru sözüg tutsa asgı yüz ol

Ey hükümdar, en sevdiğim sendin; faydalı mirasımı sana bırakıyorum.

İnsan için faydalı miras sözdür; miras kalan sözü tutmanın yüz faydası vardır (Beyit 1468-1469, s. 324-325).

Ay-Toldı'nın Hükümdar Kün-Toğdı'ya vasiyetname yazışının anlatıldığı bölümde, Ay-Toldı, en sevdiği kişi olan hükümdara en değerli bulduğu mirasını; vasiyetnamesindeki sözleri bıraktığını söylemiştir. İnsanlar için en faydalı mirasın söz olduğunu ve devlet yönetirken atalardan kalan sözlere yer vermenin faydalarının görüleceğini belirtmiştir. Yazar değerleri öğretirken değer telkini yaklaşımında olduğu gibi tekrarlara yer vermiştir.

ata pendini sen katıg tut katıg kutadgay kününg birge künde tatıg
 atangnı anangnı sevindür tapın yanut birge tapgung tümen ming asıng

Baba nasihatını sen sıkı tut, sıkı; günün kutlu olur, sana her gün bir sevinç getirir.

Babanı ananı hoşnut eyle, onlara hizmet et; bu hizmet karşılığı binlerce fayda elde edersin (Beyit 1568-1569, s. 338-339).

Yusuf Has Hacib, devlet yöneticisine ata nasihatı dinlemesini öğütlemiş, ata nasihatı dinleyen yöneticilerin atalarının deneyimlerinden yararlanarak iyi işler yapabileceklerini ileri sürmüştür. Ayrıca ana ve babaya iyi davranmanın kuşaklar arası kültür çatışmasını önleyeceğini, yetişkin kuşakların yetişmekte olan kuşakları toplumun kuralları doğrultusunda sosyalleştireceğini, bireylere sosyo-kültürel şahsiyet kazandıracığını ileri süren Yusuf Has Hacib, bu değeri kazandırırken “değeri telkin etme” yaklaşımını ve düz anlatım yöntemini kullanmış, değer öğretiminde neden-sonuç ilişkisinden yararlanmıştır.

4.2.1.22. İyi Bir Dinleyici Olmak Değeri

bu ay toldı aydı sözüg bilgedineşitgü biligsizke aysa kidin

ulugdın eşitgü kereklig sözüg kiçigke ayu birgü tutsa özüg

öküş tınglagu söz birer sözlegü manga mundag aydı biliglig bügü

Ay- Toldı dedi: Sözü bilenden dinlemeli ve sonra bilmeyene söylemeli.

Gerekli sözü büyüklerden dinlemeli ve ona göre hareket etmeleri için küçüklere söylemeli.

Çok dinlemeli, fakat sözü birer birer söylemeli; bilgili hâkim bana böyle dedi (Beyit 1012-1014, s. 254-255).

Ay Toldı hükümdara dilin erdemini ve sözün faydalarını anlattığı bölümde yazar değeri öğretirken değer telkini yaklaşımını benimsemiş, soru-cevap tekniğini işe koşturmuştur. Dinlemenin önemine vurgu yapılarak, bilgili olan kişilerin sözlerini iyi dinlemek ve bu bilgileri faydalanmaları amacıyla gençlere aktarmak gerektiği belirtilmiştir. Konuşurken de sözlerin anlaşılır bir şekilde anlatılması tavsiye edilmiştir.

kopurdı kutı künde ödölmüşig sav aydı dudunka eşitti kişig

Öğdölmüş'i mutluluğu günden güne yükseltti; halka emirler verirken dileklerini dinlemeyi de ihmal etmedi (Beyit 1751, s. 368-369).

negü tir eşitgil sınımış bügü sözüg sözlemegü eşitgü ögü

Tecrübesi olan hâkim ne der, dinle; çok söz söylememeli, daha çok dinleyip düşünmeli (Beyit 1913, s. 394-395).

Yazar bu beyitleriyle yine dinlemenin önemine vurgu yaparak, çok konuşmak yerine dinleyip düşünmeyi önermiştir.

eşitse bolur ol kulakka tatıgtelim sözlemiş sözde bolmaz asıg

Dinlemek kulak için bir zevktir; çok söz söylemekte fayda yoktur (Beyit 1915, s. 394-395).

Devlet yöneticisinin, iyi bir dinleyici olmasının yanı sıra bilgili kişileri dinleyerek, dinleme işinden keyif alacağını belirtmiştir. Çok konuşmanın kişiye faydası olmadığını fakat dinlemenin çok faydası olduğunu belirtmiştir.

sözüg barça tıngla kerekini alkereksiz sözüg sen yana evre sal

Her sözü dinle ancak gerekli olanı al; gereksiz sözleri orada bırak (Beyit 5876, s. 974-975).

Devlet yöneticisinin iyi bir dinleyici olmasını fakat akla uygun olmayan sözlere inanmaması gerektiğini ve gereksiz sözleri önemsememesi gerektiğini belirtmiştir.

4.2.1.23. Sözünü Bilerek Konuşmak Değeri

ukuşka biligke bu tılmaçı til yaruttaçı erni yorık tilni bil

Anlayış ve bilgiye tercüman olan dildir; insanı aydınlatan açık dilin kıymetini bil (Beyit 162, s. 116-117).

öküş sözleme söz birer sözle az tümen söz tüğünün bu bir sözde yaz

Sözü çok söyleme, az ve birer birer söyle; binlerce sözün düğümünü bu bir sözde çöz (Beyit 172, s. 118-119).

yana aydı söznüng öküşi neçe azı ma neçe ol manga ay aç

bu ay toldı öküş söz ol ol ayıtmadı sözlep irikse köngül

bu az söz ol ol kim ayıtmışka öz cevap birse sözke yanut kılsa söz

mungar mengzetü aydı şa'ir sözün tilin söz bile tüzdi açtı yüzün

sözüg yakşı sözle idi saknu öz ayıttukta sözle yana terkin üz

öküş söz eşitgil telim sözleme ukuş birle sözle bilig birle tüz

Az söz ise sorulduğu zaman söylenen ve bir ihtiyacı karşılayan sözdür.

Dilini güzel sözle süsleyen ve onun yüzünü açan şair bu vadede şöyle bir söz söylemiştir:

Sözü güzel ve iyice düşünerek söyle; ancak sorulduğunda söyle ve kısa kes.

Çok dinle, fakat az konuş; sözü akıl ile söyle, bilgi ile süsle (Beyit 1004-1009, 253-255).

Yazar bu beyitlerle devlet yöneticisinin sorulduğunda, ihtiyacı karşılayacak kadar, konuşması gerektiğine dikkat çekmiştir. Yöneticilerin iyi birer dinleyici olmaları önerisinde bulunan yazar, konuşulacak sözlerin akıl süzgecinden geçirilmesi, bilgi ile süslenmesi üzerinde durmuştur. Sözünü bilerek konuşmak ve iyi bir dinleyici olmak değerlerini, anlayışlı olmak değeriyle ilişkilendirerek telkin etmiştir. Öğretirken soru-cevap tekniğini işe koşmuş, değeri ayrıntılarıyla sorgulamış ve eklememeli tekrarlara

yani her tekrarda üzerine yeni bilgiler ekleyerek yapılan tekrarlara yer vermiştir. Açık ve anlaşılır dil kullanımını da tavsiye etmiştir.

kişi söz bile koptı boldı melik öküş söz başıg yirke kıldı kölik

Kişi söz ile yükseldi, melik oldu; çok söz başı, gölge gibi yere serdi (Beyit 173, s. 118-119).

Yazar bu beyitle, kişilerin sözünü bilerek konuşması ile yükselebileceğini belirterek doğru ve güzel konuşmanın, hitabet sanatının önemine vurgu yapmıştır. Devlet yöneticisi konuşmalarıyla halkı motive etmeli, iyiye yönlendirebilmeli, etkileyebilmelidir. Yöneticiler çok ve gereksiz konuşmaları dolayısıyla halk üzerindeki etkisini kaybedebilir, yöneticilik yapamaz hale gelebilir. Yazar sözünü bilerek konuşmak değerini öğretirken değer telkini yaklaşımını benimsediği, düz anlatım yöntemini iş koştığı düşünülebilir.

kişi körki söz ol bu söz ök telim yorı edgü sözlüg kişig ög tilim

mesel keldi türkçe mungar mengzetür anı sözledim men munu yangzatur

ukuş körki til ol bu til körki söz kişi körki yüz ol bu yüz körki köz

tili birle yalnguk sözi sözlenür sözi yakşı bolsa yüzi suvlanur

Kişinin süsü sözdür ve bu söz de çok çeşitlidir; haydi, ey dilim, iyi sözlü kişiyi öv.

Buna benzer Türkçe bir atasözü vardır; işte onu söylüyorum, şöyle der.

Aklın süsü dil, dilin süsü sözdür; Kişinin süsü yüz, yüzün süsü gözdür.

İnsan sözünü diliyle söyler; sözü iyi olursa yüzü parlar (Beyit 272-275, s. 132-133).

Yazar ünlü atasözünü günümüze taşıdığı bu beyitlerinde, akıllı olan yöneticinin bu özelliğini dili doğru kullanarak göstereceğini vurgularken, sözünü bilerek konuşan ve doğru sözlü olan yöneticilerin, sözlerinden dolayı sıkıntılar yaşamayacağını değer analizi yaklaşımını benimseyerek anlatmıştır.

kayudın çıkar söz kayuka barır munı ma ayu bir manga ay bilir

neçe sözlemegü neçe sözlegü negü tir biliglig ukuşlug bügü

bu ay toldı aydı söz ornı sır ol söz ülgı on ol sözlegüsi bir ol

Söz nereden çıkar ve nereye varır; ey bilgili, bana bunu da açıkla.

Sözün ne kadarını söylemeli, ne kadarını söylememeli; bilgili ve akıllı hakim bu hususta ne der?

Ay- Toldı dedi ki: Sözün yeri sırdır; söz ona bölünür fakat biri söylenmelidir (Beyit 996-998, s. 250-251).

Ay-Toldı'nın hükümdara dilin erdemini ve sözün faydalarını anlattığı bölümde geçen bu beyitlerde, yazar devlet yöneticisinin sözünü bilerek konuşması gerektiğini ve kişilerin aklından söylenmek istenen çok söz geçtiğini fakat bu sözlerin tartılıp gerekli olanlarının dile dökülmesi gerektiğini değer analizi yaklaşımını benimseyerek ve soru-cevap tekniğini işe koşarak öğretmeye çalışmıştır.

yana aydı ilig söz asgı neçe yası ma neçe ol manga ay aç

bu ay toldı aydı söz asgı ulug yirinçe tüşürse beditir kulug

söz asgı bile kör yağız yirdeki yaşıl kökke yoklar bolur tördeki

kalı sözleyü bilmeşe til sözüg yaşıl kökte erse kör indür özüg

Hükümdar yine sordu: Sözün ne kadar faydası ve ne kadar zararı vardır, açıkla bana.

Ay- Toldı dedi ki: Sözün faydası büyüktür; söz yerinde kullanılırsa, kulu yükseltir.

Söz sayesinde yağız yerden mavi göğe yükselir ve başköşeye geçenlerden olur.

Eğer dili söz söylemesini bilmezse, mavi gökte olanı yere indirir (Beyit 1000-1003, s. 252-253).

Yazar bu beyitleriyle, sözünü bilerek konuşmanın kişileri yükselttiğine, faydalarına dikkat çekerken; sözünü bilmeden konuşmanın kişiyi bulunduğu konumdan, en yüksekte olursa bile, düşüreceğine dikkat çekmiştir. Değer analizi yaklaşımını benimseyen yazar, soru-cevap yöntemini işe koşmuş, zıt kavramlardan da faydalanmıştır.

kılınçı ongay bolsa tengler söz öksözük tengler erning işi ked süzük

Doğası iyi olursa, sözlerini tartarak söyler; sözlerini tartan insanın işi çok temiz olur (Beyit 2440, s. 468-469).

Öğdülmiş'in hükümdara ulu hacibin nasıl olması gerektiğini anlattığı bölümde yazar devlet yöneticilerinin insanları seçerken doğası iyi olan kişileri, sözlerini tartarak konuşmalarından ayırt edebileceğini ve bu kişilerin iyi işler yapacaklarına dikkat çekmiştir. Değer analizi yaklaşımını benimseyen yazar ipucundan faydalanmış, neden sonuç ilişkisi kurmuştur.

tilin sözlemese söz asgı telim ökündürdi sözlep mini bu tilim

sözüg sözlemese sanga kul bolur kalı sözlese seni sini kul kılur

sözüg saknu sözle seni ivme serin ive sözlemiş söz ökünçi yarın

Sözü söylememenin faydası çoktur; bu dilim beni söylemekle pişman etti.

Sözü söylemezsen, o sana kul olur; eğer söylersen, o seni kendisine kul eder.

Sözü düşünerek söyle, acele etme, sabırlı ol; acele söylenen sözden yarın pişmanlık gelir (Beyit 3879-38881, s. 678-679).

Yazar sözünü bilerek konuşmak değerini değer telkini yaklaşımını benimseyerek ve düz anlatım yöntemini işe koştuğu düşünülerek öğretmeye çalışmıştır. Söz düşünülerek söylenmeli, acele edilmemelidir; acele söylenen söz pişmanlık getirir.

sözüg örte tutsa songı yig bolurkayu neng yig erse tüpi ig bolur

bışıglıg tilese bışurgu sözügbütünlük tilese bütürgü özüg

Sözü kapalı tutarsan sonu çığlık olur; çığ olan her şeyin altında zarar vardır.

Olgun olmasını istersen sözü pişirmelisin, doğruluk dilersen kendin doğru yoldan ayrılmamalısın (Beyit 4035-4036, s. 702-703).

Yazar, devlet yöneticisinin sözünü düşünerek, tartarak, tamamlayarak ve sonunda açık, anlaşılır hale getirerek söylemesini anlatmıştır. Sözünü bilerek konuşmak değerini doğruluk değeriyle ilişkilendiren yazar değer telkini yaklaşımını benimsemiş, düz anlatım yöntemini işe koştuğu düşünülmüştür.

sözüg barça söz tip çıkarma tilin öyü saknu sözle kerekin bilin

Her sözü söz diye ağzından çıkarma; gerekli olan sözü düşünerek ve ihtiyatla söyle (Beyit 4334, s. 746-747).

Yazar bu beyitle, devlet yöneticisinin gerekli sözü, sonuçlarını düşünerek söylemesi gerektiğine dikkat çekmiştir. En ufak bir hata, halkın huzurunu kaçırmaya veya dış ilişkilerde sorunlar yaşamaya sebep olabilir. Bu sebeplerden dolayıdır ki devlet yöneticisi sözünü bilerek konuşmalıdır.

öz inçlik tilese ereji uzun til atlıg etig yi tiril ay tüzün

Uzun zaman huzur içinde ve rahat yaşamak istersen, “dil” adlı eti ye ve öyle yaşa, ey temiz kalpli (Beyit 4643, s. 792-793).

Devlet yöneticisinin sözünü bilerek konuşması gerektiğini “dil adlı eti ye” diyerek, mübalağa sanatından faydalanarak ilgi çekici anlatımla öğretmiş, bazen zor da olsa az konuşmanın önemli olduğunu vurgulamıştır. Yazar değer telkini yaklaşımını benimsemiştir.

4.2.1.24. Sır Saklamak Değeri

kızıl til kılur kısga yaşlıg sini esenlik tilese katıg ba anı

Kızıl dil senin ömrünü kısaltır; esenlik dilersen onu sıkı tut (Beyit 964, s. 246- 247).

er ol er turur kör kişiler arayorıp til küdeze bu bolsa töre

Bak, yiğit odur ki; insanlar arasında gezer, fakat dilini gözetir ve böylece başköşeye geçer (Beyit 3425, s. 608-609).

Ay-Toldı'nın hükümdara dilin erdemini ve sözün faydalarını anlattığı bölümde yazar değer belirginleştirme yaklaşımını benimsemiş ve soru-cevap tekniğini işe koşturmuştur. Devlet yöneticisinin halktan kaçarak dilini gözetmesinin kolay olduğunu fakat “yiğitlik odur ki” diyerek halkın içinde bulunarak dilini gözetken, sözünü bilerek konuşan kişiyi övmüş ve bu kişinin yükseleceğini anlatarak değer olumlu sonucuna dikkat çekmiştir.

kamug sözni yıgsa ukuş taplamaz kerek sözni sözler kişi kizlemez

Her sözü saklamayı da anlayış hor görmez; kişi gerekli sözü söyler, gizlemez (Beyit 185, s. 121).

sözüg barça tıngla yime bütme terk köngül sırrı açma katıg kizle berk

Her sözü dinle, fakat hemen inanma; gönül sırrını açma, onu sımsıkı gizle (Beyit 1301, s. 298-299).

Yazar bu beyitle devlet yöneticilerinin akla uygun olmayan sözleri ayırt etmesi ve uygun olmayanlara inanmaması gerektiğini nasihat ederek, değeri telkin etme yaklaşımını benimseyerek, düz anlatım yöntemini kullandığı düşünülerek öğretmeye çalışmıştır. Devlet yöneticilerine yazılan bu kitapta, devlet yöneticilerinin iyi bir sır saklayıcı olmaları, devlet sırlarına gereken önemi vermeleri gerektiği mesajı verilmiştir.

yongama kişig sen uşak sözleme köni sözlegil söz barın kizleme

Başkaları hakkında gammazlık etme, dedikodu yapma; doğru söz söyle, doğruyu gizleme (Beyit 4108, s. 712-713).

Devlet yöneticisine dedikodudan ve gammazlık yapmaktan uzak durmayı, doğru sözlü olmayı ve doğruyu gizlememeyi tavsiye eden yazarın düz anlatım yöntemini işe koşturduğu düşünülebilir. Değer telkini yaklaşımını benimseyen yazar, bu yaklaşıma uygun olarak tekrarlara yer vermiştir.

Odgurmuş yanıt verdi ve dedi ki: Bu sözleri dinledim, ey temiz kalpli.

Bundan başka bir sözüm daha var; onu da bana söyleyiver, ey güzel yüzlüm.

Bugün kasaba ve şehre gidersem, halk arasına girip onlarla yaşamak gerekir.

Onlar ile nasıl bir ilişki kurmalıyım; söz açılmışken, bunu da bana anlat.

Öğdülmiş yanıt verdi ve dedi ki: Bu söz, gerçekten lüzumlu bir sözdür, ey temiz kalpli.

İleride başına gelecek bir meseleyi bana sordun; dinle, ben şimdi sana söyleyeyim

(Beyit 4314-4319, s. 743-745).

Ey kardeş, onlarla ille de ilişki kur; onların yiyecek ve içeceklerini eksik etme.
Onlara karşı yumuşak dil kullan, ne isterlerse, ver; dikkat et, veren alır ve kârından yararlanır.

Çok söz söyleme, kendine hâkim ol, dilini koru; çok söylenen sözün kıymeti kalmaz.
Kendine hâkim olup dilini sıkı tutan, bilgili insan ne der, dinle.

Her sözü söz diye ağzından çıkarma; gerekli olan sözü düşünerek ve ihtiyatla söyle.
Akıllı bir insan gördüm, az konuştu; fakat "çok konuştum" diye yıllarca pişman oldu
(Beyit 4330-4335, s. 747).

Yukarıdaki beyitlerde yazar, yöneticinin halkın arasına girerek onlar ile birlikte yaşaması ve halkın nasıl yaşadığını bilmesini, halk ile ilişki kurmasını, halkın yiyecek ve içecek ihtiyacını karşılmasını, halkına yumuşak dil ile hitap etmesini, çok az konuşmasını, kendine hâkim olmasını, diline hâkim olmasını, akıllı ve bilgili olmasını öğütleyerek, örnekler vermek suretiyle, halka iyi davranma, devlet sırrı saklama, akıllı ve bilgili olma, gereksiz konuşmama gibi değerleri değeri telkin etme yaklaşımına uygun bir şekilde düz anlatım yöntemini kullandığı düşünülerek öğretilmeye çalışmıştır.

4.2.1.25. Doğru Sözlü Olmak Değeri

yüzü körklüg erdi körüp köz kamar sözi yumşak erdi tili tüz tamar

Yüzü baktığında göz kamaştırarak kadar güzeldi; sözü yumuşaktı fakat doğru söylerdi
(Beyit 464, s. 160-161).

Yazar bu beyitle, halkı arkasında tutmak gerekli olan devlet yöneticiliği konumunda, doğruyu yumuşaklıkla söylemenin önemine vurgu yapmıştır. Bazen doğru söylemek bazı kişileri inciteceği için, doğruyu dile getirirken üzerine düşünüp, yumuşatmak gerektiğini belirtmiştir.

yana aydı ay toldı uktum bu söz takı bir tilekimni aytur bu öz
manga ay könilik kayu ol köni anıng birle yalnguk yarutsa küni
kayunı ayurlar könilik yolu negü teg bolur bu könilik ulı
ilig aydı körgil köni er özi tili köngli birle biriker sözi
taşı teg içi ol içi teg taşı bu yanglıg bolur ol köni çın kişi

Ay- Toldı dedi ki: Bu sözü de anladım; ama bir şey daha sormak istiyorum.

Bana doğruluğu anlat, hangi şey doğrudur; insan onunla gününü nasıl aydınlatır?

Hangi yola doğruluk derler; bu doğruluğun aslı nedir?

Hükümdar dedi ki: Bak, kimin düşündüğü ve söylediği bir olursa, işte o doğru insan odur.

Onun içi dışı gibi, dışı da içi gibidir; doğru ve dürüst kişi böyle olur (Beyit 859-863, s. 228-229) .

Yazar bu beyitlerle devlet yöneticisinin söylediği ile düşündüğünün bir olması gerektiğini ve bu vesileyle başarılı bir yönetim elde edileceğini belirtmiştir. Doğru sözlü olmak değerini öğretirken soru cevap tekniğini kullanan yazar, soru sayısını artırarak konuya odaklanmayı sağlamıştır.

4.2.1.26. Tatlı Dilli Olmak Değeri

kayu işte bolsa yorık utru tut yorık utru tutsa sanga örge kut

Hangi iş olursa olsun, onu tatlı dille karşıla; her işte tatlı dil kullanırsan, mutluluk sana bağlanır (Beyit 1311, s. 300-301).

Yazar bu beyitle devlet yönetme bilgisi ve mutluluk bilgisi olan Kutadgu Bilig’de hem devlet yönetme işinde hem de mutlu olmak ve halkın mutlu olmasını sağlama işinde tatlı dilli olmanın önemine vurgu yapmıştır. Yazar tatlı dilli olmak değerini öğretirken değer telkini yaklaşımını benimsemiş, neden-sonuç ilişkisi kurarak düz anlatım yöntemini uygulamıştır.

irig sözlemegil kişike tilin irig til ot ol kör küyer teg yalın

Kişilere kaba söz söyleme; kaba söz alev alev yanan bir ateştir (Beyit 1415, s. 316-317).

‘Kutadgu Bilig’ adlı eserde toplumsal ilişkiler konu edinilmiş, özellikle toplum yapısının sağlıklı bir şekilde devam etmesi için, fert-fert ilişkisinin düzenli olması gereği üzerinde durulmuştur. Toplum yöneticisi olan kişinin, halkına tatlı bir dille muamelede bulunmasının toplumda yöneticiye karşı düşmanlıkları azaltacağı ve itaat duygusunu artıracacağı vurgulanmıştır. Tatlı bir dil ile halkına hitap eden yöneticinin halkından saygı göreceği, kaba ve çirkin söz ile hitap eden yöneticinin ise halk tarafından sevilmeceği ve halkın bu yöneticilere itaat etmeyeceği gerçeği belirtilmiştir. Yazar tatlı dilli olmak değerini öğretirken benzetmeden faydalanmış, düz anlatım yöntemini uygulayarak değeri analiz etmiştir.

tilin sözleşe söz şekerde süçig boyun birdi beg kul ulug ya kiçig

Ağzından çıkan sözler şekerden tatlı olsun; böylece bey kul, büyük küçük, hepsi sana boyun eğer (Beyit 2070, s. 416-417).

Devlet yönetme işinde, halkın sevgisini, güvenini kazanmanın önemi çok büyüktür. Bu sevgiyi ve güveni kazanmış kişi, devletin sıkıntılarında arkasında olan bir halkla zorluklara karşı daha güçlü olacaktır. Bu sevgi ve güveni kazanmanın yolunu tatlı dilli olmaya bağlayan yazar, bu önemli değer ile bey kul, büyük küçük herkesin toplumu yöneten kişiyi seveceğini belirtmiştir. Tatlı dilli olmak değerini nasihat ederek öğretmiştir.

yavuz ögdi bulsa idi ked bolur kedig ögse kendü kaçan kin kalur

erig ögse elgin kör arslan tutar atıg ögse yügrür uçarıg yeter

Kötü insan övmekle çok iyi olur; iyiyi översen ondan hiç geri kalır mı?

Askeri översen eliyle arslan tutar; atı okşarsan uçan kuşa yetişir (Beyit 2400-2401, s. 462-463).

Tatlı dil ile kötü insanın bile iyi olacağını, iyi insanların ise daha iyi olacağını anlatan yazar, yöneticilere tatlı dilli olmayı öğütlemiştir. Yusuf Has Hacib, tatlı dilli olmak değerini öğretirken düz anlatım yöntemini işe koşmuş; mübalağa sanatından faylanamış, motivasyonun önemine vurgu yapmış; soru sorup sorgulatarak değeri analiz etmiştir.

sırınça sakışı turur bu köngül idi ked küdez sınmasu ay ogul

köngül oglagu ol sınagı mungar isigke erir terk sogukka tongar

Gönül sırça gibidir; ey oğul, onu çok iyi koru, kırılmasın.

Gönül nazlıdır, bu sınanmıştır; şöyle ki, sıcakta erir, soğukta donar (Beyit 3394-3395, s. 604-605).

Devlet yönetme işinde tatlı dilli olmak değerinin önemine vurgu yapan yazar, insanların kalbinin kırılmasını cam kırığı gibi tamiri mümkün olmayan bir duruma benzetmiş ve kalplerin iyilikle yaklaşıldığında ısındığını, kötülükle yaklaşıldığında soğuduğunu belirtmiştir. Cam ısınca istenilen ve fayda sağlayacak şekile girecektir. Toplum yöneten kişilerin, halkın sevgisinin kendi güçleriyle derin alakası sebebiyle, tamiri mümkün olmayan kalp kırılmalarından uzak durmaları gerekir. Her daim tatlı dilli olmalıdırlar. Yusuf Has Hacib, tatlı dilli olmak değerini benzetmelerden faydalanarak, değer analizi yaklaşımına uygun olarak ve düz anlatım yöntemini işe koşarak öğretmeye çalışmıştır.

adaş köngli sımsa bolur kır yağı yağı kayda bolsa bolur ming çoğı

Dostun gönlü kırılırsa, o içinden sana düşman olur; düşmanın bulunduğu yerde huzur ve sükûn kalmaz (Beyit 3396, s. 604-605).

Odgurmuş'ın Ögdülmiş ile münazara edişinin anlatıldığı bölümde geçen beyitte tatlı dilli olmak değerini değer belirginleştirme yaklaşımıyla ele alan yazar, soru-cevap tekniğini işe koşmuş ve soruları ayrıntılarıyla ele almıştır. Şayet yönetici halkına tatlı dil ile muamelede bulunmaz, halkının gönlünü kırarsa, yönettiği halk açıktan olmasa da, gizli olarak yöneticiye bir düşmanlık besler. Bu içsel düşmanlık zamanla halk arasında iç çatışmalara neden olabilir. Sosyal ve siyasal huzur bozulur ise sükûnet ortadan kalkar, toplum dağılmaya, devlet ise çökmeye ve yıkılmaya başlar. Bu sebeple yöneticiler tatlı dilli olmalıdır.

yağdın tiriglik tatıgsız boluryağı kayda erse yaragsız bolur

Düşman yüzünden hayat tatsızlaşır; nerede olursa olsun düşman zararlıdır (Beyit 3397, s. 604-605).

Toplumunu yöneten kişi, edindiği düşmanın sadece kendine değil, bütün topluma zararının dokunacağını her daim hatırında tutmalıdır. Düşman, nerede olursa olsun, yöneticiye ve halka zarar verebileceği için, bu büyük sorumlulukla toplumu yöneten kişi her zaman tatlı dilli olmalı ve düşman edinmekten kaçınmalıdır. Tatlı dilli olmak değeri değer telkini yaklaşımı benimsenerek öğretilmeye çalışılmıştır.

4.2.1.27. Yumuşak Huylu Olmak Değeri

ne edgü bolur kutka kodkı köngülne körklüg bolur bilge bolsa amul

Mutluluğa alçakgönüllülük ne kadar uyar; bilge bir kişiye yumuşaklık ve şefkat ne kadar yakışır (Beyit 1700, s. 360-361).

Ögdülmiş'in Hükümdar Kün-Toğdı'nın hizmetine girişinin anlatıldığı bölümde geçen beyitte yazar değeri öğretirken soru-cevap tekniğini işe koşmuş, değer telkini yaklaşımını benimsemiştir. Alçakgönüllü kişilerin mutlu olacağına dikkat çeken yazar, bilge kişilere yumuşak ve şefkatli olmalarını önerir.

kılınç edgü erdem kerek ming tümen anın tutsa il kend kötürse tuman

ne edgü bolur turur bu kılınç edgüsü kılınç edgü erke yigü kedgüsü

İl ve şehirleri yönetip barış ve sükuneti sağlamak için hükümdarın iyi doğalı ve binlerce erdem sahibi olması gerekir.

Bu iyi doğa ne güzel şeydir; doğası iyi olanın hayatı da güzeldir (Beyit 1981-1982, s. 404-405).

Yazar bu beyitlerle devlet yöneticisinin barış ve sükuneti sağlması için eğilimlerinin iyi yönlerde olması, ahlâkın övdüğü iyi niteliklerle donatılması gerektiğini ve bu erdemlerin varlığı neticesinde yöneticinin hayatının da güzel olacağı gerçeğini dile getirmiştir. Yazar yumuşak huylu olmak değerini öğretirken değer analizi yaklaşımını benimsemiştir.

4.2.1.28. İnatçı Olmamak Değeri

yagı kılmagusın kılınçı kılur yagı bu gagıda negü adrukı

Düşmanın yapamadığı fenalığı kişiye kendi inatçılığı yapar; bunun düşmandan farkı nedir, bu da düşmandır (Beyit 2067, s. 416-417).

Devlet yöneticisinin vereceği yanlış bir kararda, kendi gücünü kullanarak inat etmesi, devlete ve kendine zarar verecektir. Kişinin kendi içinde var olan bu düşmanı dinlememesi ve kendine, halkına zarar vermesini engellemesi gerekir. İnatçı olmamak değerini tartışma yöntemini kullanarak öğreten yazar, değer belirginleştirme yaklaşımını benimsemiştir.

4.2.1.29. Misafirperverlik Değeri

yatig yarlıkagil içür bir yigü ümeg edgü tutgıl ay bilge bügü

yatig edgü tutsa yarur er közi ümeg edgü tutsa yadıldı sözi

Yabancımn kusurunu bağışla, onu yedir içir; ey bilge hakim, misafire iyi davran.

Yabancıya karşı iyi davrananın yüzü güler; misafirlere iyi davrananın şöhreti yayılır (Beyit 495-496, s. 166-167).

Yazar bu beyitlerle devlet yöneticilerinin yabancılara ülkeyi iyi tanıtmak amacıyla ikramda bulunması gerektiğini ve yabancıların kusurlarının bağışlanmasını tavsiye etmiştir. Toplum yöneten kişi misafirlige gelen yabancıyı, ülkesinin iyiliğini gösterme, ününü yaymak için bir fırsat olarak görmeli, bu fırsatı ülkesi için iyi değerlendirmelidir. Dış ilişkilerde misafirperverlik çok önemlidir. Misafirperverlik değerini neden-sonuç ilişkisi kurarak analiz etmiş, düz anlatım yöntemini işe koşarak öğretmeye çalışmıştır.

4.2.1.30. Arkadaş, Eş-Dost Sahibi Olmak Değeri

kişike kerek tegme yirde bilişbiliş birle itlür kamug türlüg iş

Kişiye her yerde tanıdık gerekir; her türlü iş tanıdık aracılığıyla yoluna girer (Beyit 497, s. 166-167) .

Yazar arkadaş, eş-dost sahibi olmak değerini neden sonuç ilişkisi kurarak öğretmiştir. Devlet yöneticileri sosyal olmalı, insanlarla iyi iletişim kurmalı, arkadaş, eş-dost sahibi olmalı ve bu vesileyle işlerini daha hızlı ve daha doğru çözebilmelidir.

neçe satgağ erse bu edgü kişi tapı men bolayın bu edgü işi

İyi kişi ne kadar düşkün olursa olsun razıyım; yeter ki, ben bir iyinin arkadaşı olayım (Beyit 924, s. 238-239).

Hükümdar Kün-Toğdı'nın Ay-Toldı'ya adalet vasfını anlattığı bölümde geçen beyitte yazar, arkadaş seçiminde iyi olma özelliğinin önemine ve gerekliliğine dikkat çekmiştir. Yönetici olan kişinin arkadaşlarının konum, para özelliklerinden bağımsız, iyi kişilerle arkadaşlık kurması gerektiğine işaret eden yazar, bu beyiti hükümdarın ağzından dile getirmiştir. Arkadaş-eş dost sahibi olmak değerini, değer telkini yaklaşımını benimseyerek öğretmiştir.

adaş koldaş erdeş tutandı kalın adaş koldaş ol erke arka bilin

kiming bolsa koldaş adaşı telim anıng arkası bek kaya ol yalım

kiming arkası bolsa küçlüg bolur bu küçlüg kişi kutka tüplüg bolur

Birçok dost ve arkadaş edindi; dost ve arkadaş insan için bir destektir.

Kimin arkadaşı ve dostu çoksa o arkasını sağlam ve yalçın bir kayaya dayamış demektir.

Kimin arkası varsa güçlü olur; bu güçlü kişinin mutluluğu temelli olur (Beyit 1697-1699, s.360-361).

Öğdülmiş'in Hükümdar Kün-Toğdı'nın hizmetine girişinin anlatıldığı bu bölümde, Öğdülmiş'in zamanla arkadaş edinip güçlendiğini ve temelli mutluluğa kavuştuğunu anlatarak devlet yönetme işinde arkadaş, eş-dost edinmenin yönetme işinde kolaylık sağlayacağı ele alınmıştır. Yazar değeri öğretirken değer analizi yaklaşımını benimseyerek değeri sebepleri ve sonuçlarıyla ele almış; "sırtını sağlam ve yalçın bir kayaya dayamak" sözleriyle somutlaştırarak öğrenmeyi kolaylaştırmıştır. Yöneticiler, arkadaş, eş-dost sahibi olarak daha güçlü ve huzurlu olacaktır.

barışgu kerek ka kadaşlar bile katılgu kerek iş adaşlar bile

kayuda yaraşıklık erse yakın ol işte bolur asğı könglün bakın

negü tir eşitgil bu şir ayguçı ikigü yaraşsa asıg yir tuçı

yağız yer yaşıl suv yaraştı bile ara ming çiçekler yazıldı küle

Akraba ve kardeşler ile barışmak, eş ve dostlar ile kaynaşmak gerekir.

Nerede yakınlık ve uygunluk varsa, o işte fayda vardır; bunu iyice düşün.

Şair ne der, dinle; iki insan birbirine uygun düşerse, bu daima onların faydalarına olur.

Kara toprak, mavi su birbirine yaraştı; ortada binlerce çiçek gülerek açıldı (Beyit 3209-3212, s. 578-579).

Akraba ve kardeşler ile barışmak, eş ve dostlarla kaynaşmak gerektiğini anlatan yazar, değer analizi yaklaşımına uygun olarak değer sonuçlarına yer vermiştir. Kara toprağın ve mavi suyun birlikteliğinden peyda olan çiçekler gibi yakınlık ve uygunluğun birlikteliğinden fayda sağlanacağını belirten yazar, doğadan örnek vererek anlatımı somutlaştırmıştır.

yana aydı ögdülmiş uş bu özüm sanga kadgura tilde kesmez sözüm

uluş kendni kodtung yakın kak adaş kişide yırading biliş yok adaş

ağır yük yüdüp bu özüng yalnguzun yalng aç yorır sen ne yunçığ özün

kadaş köngli barça sanga kadgurur körü ıdsa bulmaz köngül yilgürer

Ögdülmiş devam etti: İşte ben daima seni merak ediyorum, dilimden düşürmüyorum.

Köy ve şehri, yakın akraba ve kardeşleri bıraktın, insanlardan uzaklaştın; burada hiç tanıdık ve ahbabın yok.

Tek başına ağır zahmetlere katlandın; aç ve çıplak yaşıyorsun, dermansız bir haldesin.

Senin için bütün akrabaların sızlanıyor; görmek isteyince, bulamıyor ve özlem içinde çırpınıyorlar (Beyit 3326-3329, s. 594-597).

...

yanut birdi odgurmuş aydı bu söz eşittim eşitgil cevab birsü öz

Odgurmuş yanıt verdi ve dedi ki: Bu sözünü dinledim; ben de cevap vereyim, dinle (Beyit 3334, s. 596-597).

...

özüm kak adaştın neçe adrılıp nelük turgay erdim bu yirke kelip

baka kördüm emdi dilim yigliki bu yirde köründi özüm yigliki

anın keldim emdi bu yirke turup bayat tapğı kılsa men yalnguz bolup

Kardeş ve akrabalarından ayrılarak buraya gelip, niçin bu kadar zaman burada kaldım.

Çünkü dinimin selametini ve kendi menfaatimi bunda gördüm.

Onun için kalkıp buraya geldim; halvete çekilip, böylece Tanrıya ibadetle uğraşmak istedim (Beyit 3337-3339, s. 596-597).

Yazarın akraba eş-dost sahibi olmanın önemine dikkat çektiği bu bölümde, değer belirginleştirme yaklaşımını benimsediği ve münazara tekniğini işe koştugu düşünülebilir. Tez-antitez üzerine kurulan bu bölümde, yazar münzevi hayatı benimsemediğini, insanların faydalı olması gerektiğini diğer beyitlerde sürekli dile getirdiği halde, münzevi hayatın tercih edilmesinin sebeplerini ve sonuçlarını ayrıntılarıyla ele alarak işlemiştir.

telim bolsa erke adaş koldaşı yadıldı atı ilke itti işi

Birinin arkadaş ve ahababı ne kadar çok olursa, onun adı o oranda memlekete yayılır, işi yoluna girer (Beyit 3409, s.606-607).

Odgurmuş'un Ögdülmiş ile münazara edişinin anlatıldığı bölümde geçen bu beyitte Ögdülmiş, münzevi yaşam tarzını seçen Odgurmuş'un sosyal bir hayat yaşaması gerektiğini münazara tekniğini kullanarak ve değer belirginleştirme yaklaşımını benimseyerek işlemiştir. Yazar, insanların arkadaş, eş-dost sahibi olması gerektiğini belirtmiştir. Devlet yöneticileri de arkadaş, eş-dost sayesinde iyi kişiler olduklarını topluma duyurabilir. Bu vesileyle toplum yöneticiye güvenecek ve huzurlu bir ortam oluşacaktır.

kesilse seningdin yakın ka kadaşyakınlık ula sen anga ay adaş

Yakınların, akraba ve kardeşlerin senden uzaklaşsa bile, sen onlara karşı daima yakınlık göster, ey arkadaş (Beyit 3433, s. 610-611).

Odgurmuş'un Ögdülmiş ile münazara edişinin anlatıldığı bölümde geçen bu beyitte, Ögdülmiş, münzevi bir yaşam biçimini tercih eden Odgurmuş'a, yakınlarından uzak yaşamasının doğru olmadığını münazara tekniği ile öğrettiği düşünülebilir. Öğretirken zıt kavramlardan faydalanmıştır. Devlet yöneticileri yakınları uzaklaşsa bile akrabalarından uzaklaşmamalıdır. Bulunduğu konumdan dolayı akrabalarına yakınlık göstermeyi ihmal etmemeli, örnek olmalıdır. Birbirlerine bağlı, akrabasına sahip çıkan ve onlardan yüz çevirmeyen bir toplum, çok daha sağlam bir toplumdur.

isiz iş tutunma yırak tur teze isiz iş azıtur seni yol öze

özüng edgü atlıg bolayın tise isizke katılma katıgıan usa

kamug nengni kördüm öz ügrün yorır kişi yılki kuş kurt öz ügrin bilir

negü tir eşitgil ay ilçi başı sınaş edgü isiz keçürmiş yaşı

sıgırçuknı gördüm uçar kak ara tengim baktım erse ikigü kara

kuguka katılmaz körü tur yugak kara kuş örüng kuş bile ked yırak

uçar kuş işin bildi tuttu ügür kişi sen katılgı kişingni ödür

Kötüyü arkadaş edinme, ondan uzak dur, kaç; kötü arkadaş seni yolundan şaşırır.

Sen iyi nam kazanmak istersen, elinden geldiğince kötülerle düşüp kalkmamaya gayret et.

Nereye baktımsa, her mahlukun kendi hemcinsiyle gezdiğini gördüm; insan, hayvan, kuş-kurt hemcinsini bilir.

İyi ve kötüyü sınyarak hayatını geçirmiş olan büyük hükümdar ne der, dinle.

Sığırcığı gördüm, kaklar arasında uçar; arkadaşlarına bakınca gördüm ki, ikisi de karadır.

Dikkat edersen, yugak kuğuya katılmaz; ak-kuş ile kara-kuş birbirinden çok uzaktır.

Uçar kuş bile eşini bilir ve sürüsünü bulur; sen insansın, içine karışacağıın adamları seç (Beyit 4194-4200, s. 726-727).

Değerleri öğretirken doğadan ayrıntılarıyla örnek vererek dikkat çeken, öğreneni rahatlatan, kanıt gösteren ve somutlaştıran yazar doğru insanlarla arkadaşlık kurmak değerini, kuşlardan ayrıntılar verecek öğretmiştir. Yugak (su kuşu)'ın kuğuya katılmadığı, ak-kuş ile kara-kuş'un birbirinden uzaklığı örnekleriyle insanların da arkadaşlarını seçerken dikkatli olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Yazar bu değeri öğretirken "değer analizi" yaklaşımını benimsemiş, düz anlatım yöntemini kullanmış ve çok sayıda örnek vermeyi tercih etmiştir.

apang dünya asğı için erse iş bu işke katılma katılsa seşiş

negü tir eşitgil adaş tutmuş er adaş asğı yası sınap bilmiş er

adaşığ asıg yas içinde sına bu yerde adak tikse bek tut sene

adaş köngli bilmek tilese özüng buşurgıl sözün sen yime tüg yüzüng

sever sevmezsin sen bileyin tise sevügrek nengin kol ukulgay basa

kaşın tüğmese ol bu iki yirig bu can birle tüz tutgu uş bu erig

Eğer dostluk dünya çıkarı içinse, onlarla arkadaşlık etme; eğer etmişsen ayrıl.

Dost edinmiş olan ve dostluğun fayda ve zararlarını sınyarak bilen insan ne der, dinle.

Dostu çıkar ve zarar içinde sına; eğer o bu hallerde de dostluğuna devam ederse, ona sıkı yapış.

Dostun içini öğrenmek istersen, sen onu sözle hiddetlendir ve ona kaşlarını çat.

Seni sevip sevmediğini bilmek istersen, ondan çok sevdiği bir şeyini iste, hemen anlaşılır.

Eğer bunların her ikisinde de gücenme göstermezse, bu insanı canın gibi aziz tut (Beyit 4206- 4211, s. 728-729).

Arkadaş, eş-dost sahibi olmak değerini değer analizi yaklaşımında olduğu gibi ayrıntılarıyla ele alarak işleyen yazar, dostluğun dünya çıkarı için olmaması gerektiği, sağlamlığının tespitinin ise dostun çıkar ve zarar içinde sınılanması, sevdiği bir şeyinin istenmesi ile yapılabileceğini anlatmıştır.

adaş koldaş erdaş sevinç kadguda tusulur kişike isiz edgüde

sevigli öküşrek tilese özüng tuz etmek yitürgil açuk tut yüzüng

Dost, ahbab ve arkadaş sevinç ve kaygıda, iyi ve kötü zamanlarda insana faydalı olandır.

Seni daha çok sevmelerini istersen, onlara tuz ekmek yedir, daima güler yüz göster (Beyit 4218-4219, s. 728-729).

Arkadaş, eş-dost sahibi olmak değerini değer telkini yaklaşımında olduğu gibi nasihat ederek anlatmaya çalışan yazar, dost, arkadaş ve ahbab olan kişilerin sevinç ve kaygıda, iyi ve kötü zamanlarda birbirlerine faydalı olmaları gerektiğine değinmiş ve dostlar arasındaki muhabbetin ise ikram ve güler yüz ile artacağı nasihatinde bulunmuştur.

4.2.1.31. Eleştiriye Açık Olmak Değeri

eşitgil sözüg irtte yalğan çınıg çınıg özke algıl kına yalğanıg

Sözü dinle, doğru veya yalan olduğunu araştır; doğruyu kabul et, yalanı cezalandır (Beyit 5877, s. 974-975).

Yazar bu beyitle dinlenen sözlerin doğruluğunun araştırılması ve yalanın cezasız bırakılmaması gerektiğini anlatıyor. Doğruların, bazen kabul etmek zor olsa da, kabul edilmesi gerektiğini vurgulayarak eleştiriye açık olmak değerini öğretmiştir. Değerleri öğretirken telkin etme yaklaşımını benimseyerek nasihat vermeyi tercih etmiştir.

köni sözledim söz irig hem açıg köni sözni yüdgen ukuşlug ere

Sözü doğru söyledim, o sert ve acı oldu; doğru söze tahammül eden akıllı insandır (Beyit 6620, s. 1084-1085).

Devlet yöneticisi kendisini ve dolayısıyla ülkesini geliştirmek ve yenilemek için eleştiriye açık olmalı, doğru sözler karşısında incinse bile karşıdakilere ceza vermemeli, söylenenlerden ders çıkarıp hatalarını tekrar etmemelidir. Eleştiriye açık olmak değerini öğretirken değer telkini yaklaşımını benimseyen yazarın, düz anlatım yöntemini ve günlük konuşma tekniğini işe koştugu düşünülebilir.

manga kün negü teg yarumış künüm seningde körür men men emdi münüm

idi yakşı sözler köngül bulmuş er köngül til birikip yakın bolmuş er

köngül kimke bütse anı küzngü tut özüng körge sen tip anı utru tut

bağırsak kişi özke küzngü bolur angar baksa kıl yangı tüzgü bolur

Sen benim parlak güneşimsin; ben kusurlarımı senin sayende görüyorum.

Gönül sahibi, düşüncesi ve sözü bir olan dost insan çok iyi söylemiştir.

Gönlün tamamen inandığı kişiyi kendine ayna edin; kendini görebilmek için onu daima karşında bulundur.

İçten bağlı olan kimse insana ayna olur; insan ona bakarak, doğasını ve tavrını düzeltebilir (Beyit 5616-5619, s. 936-937).

Ögdülmiş'in Hükümdara memleketi düzenlemenin usulünü anlattığı bölümde yazarın değer belirginleştirme yaklaşımını benimsemiş olduğu, düz anlatım yöntemini ve soru-cevap tekniğini işe koştugu düşünülebilir. Sorular ayrıntılarıyla cevaplandırılmıştır. Hükümdar Ögdülmiş'i kusurlarını görmesini sağlayan parlak bir güneşe benzetmiş ve devlet yöneticilerinin kendilerine içten bağlı ve inandır kişiler ayna edinip doğalarını ve tavırlarını düzeltebileceklerini anlatmıştır.

4.2.1.32. Vefalı Olmak Değeri

vefaka vefa ol kişilik hakı vefa kıl kişi bol atıngı bedüt

Vefaya karşı vefa göstermek insanlık görevidir; vefakarlık et, insan ol ve adını yükselt (Beyit 1691, s. 358-359).

Ögdülmiş'in Hükümdar Kün-Toğdı'nın hizmetine girişinin anlatıldığı bölümde geçen beyitte yazar, değer telkini yaklaşımını benimsemiş ve soru-cevap tekniğini işe koşturmuştur. Vefaya karşı vefa göstermenin insanlık görevi olduğunu belirten yazar, vefakarlık değerinin insanı yüceltme özelliğine dikkat çekmiştir.

bu yalغان kişiler vefasız bolur vefasız kişi halkka tengsiz kılur

negü tir eşitgil vefalıg kişi vefa ol kişike kişilik başı

Yalancı kişiler vefasız olur; vefasız kişi halka uygunsuz işler yapar.

Vefalı kişi ne der, dinle; insan için insanlığın başı vefadır (Beyit 2039-2040, s. 412-413).

Doğru sözlü olmayan ve vefasız olan kişilerin halka uygunsuz işler yapacağını belirten yazar, bu özellikleri taşıyan kişilerin devlet işlerinden uzak tutulmasına işaret

etmiştir. Vefalı olmak değerini insanlığın başı olarak nitelendirerek önemine dikkat çeken yazar, bu değeri öğretirken değer analizi yaklaşımını benimsemiştir.

negü tir eşitgil ukuşlug kişi ukuşlug kişi ol kişide başı
ukuşlug vefalığ kişi tüzünü yuluglar kişike kamug özini

Akıllı kişi ne der, dinle; insanların başı akıllı kişidir.

Akıllı, vefalı kişi insanların asilidir; o başkaları için her zaman kendini feda edebilir (Beyit 2874-2875, s. 532-533).

Akıllı ve vefalı kişiyi insanların asili olarak nitelendiren yazar, vefalı kişilerin kendi çıkarlarını düşünmemelerine, özverili olmalarına dikkat çekmiştir. Özveri ve fedakarlık gerektiren devlet işlerinde, halkın yararını düşünen, vefalı kişiler görev almalıdır. Yusuf Has Hacib, vefalı olmak değerini değer analizi yaklaşımını benimseyerek, düz anlatım yöntemini işe koştugu düşünülerek öğretmeye çalışmıştır.

kişi yüki yüdse yüdürmese yük cefa kılsalar bu vefa kılsa şük

Başkalarının yükünü yüklenmeli, onlara yük yüklememeli; cefa edenlere karşı ses çıkarmadan vefa göstermeli (Beyit 3427, s. 608-609).

cefa kılguçıka kılı tur vefa vefa er kılır ol isizler cefa

Cefa edenlere karşı vefa göstermeye devam et; yiğit olan vefa gösterir; kötülense, cefa eder (Beyit 3432, s. 610-611).

Değer telkini yaklaşımında olduğu gibi tekrarlarla yer veren yazar, cefa edenlere bile vefa göstermeyi telkin etmiştir.

komıtsa köngül kör yorıtsa kişig yakın boldı sakın tilemiş işig

tilek birle mangsa kişi arzulap arıp yolda kalmaz tilekin ulap

tilekke barur erse yalnguk yorıp bulur ol tilekin bu kalmaz arıp

idi yakşı aymış sevitmiş kişi vefaka çavıkmış sevügler başı

yakın bolsa könglün yırak yir yakın yakınlık vefasın köngülke bakın

togardın batarka bir orlam yer ol vefa birle bilse yakınlık hakın

Gönül heyecanlanır ve insanı harekete getirirse, bil ki, istenilen iş çabuk olacaktır.

İnsan arzuyla ve isteyerek yürürse, yorulup yolda kalmaz, dileğine ulaşır.

Dileğine ulaşmak için arzuyla yola çıkan insan yarı yolda yorulup kalmaz, dileğini bulur.

Vefasıyla şöhret bulmuş, sevmiş ve kendisini de sevdirmiş olan kişi çok güzel söylemiş.

İnsan gönülden yakınlık duyarsa, ona uzak yer yakın olur; yakınlık vefakârlığı için daima gönüle bak.

Yakınlık hakkı vefakârlıkla takdir edilirse, doğu ile batı arası hemen bir tepe aşılınca ulaşılabilecek kadar yakın bir mesafe olur (Beyit 3701-3706, s. 651).

Vefalı olmak değerini öğretirken, tartışma yöntemini kullanan yazar, “değer analizi” yaklaşımını benimsemiş, öğrenmeyi kolaylaştırmak için de örnek sayısını artırmıştır. Atasözü ile konu üzerine odaklanmayı sağlayan yazar, gönülden yakınlığa karşılık verilen vefanın sonuçlarının üzerinde mübalağa yaparak durmuştur. Vefanın en önemli sonucunun da kişiye kattığı motivasyon olduğuna dikkat çekmiştir.

vefa kahtı boldı efa toldı dünya vefa kimde erki men azrak kolayı

apang bulsa men bir cefalıg akı er eginke yüdeyi közümke urayı

kalı bulmasa men vefa birle yalnguk keyik tağı birle tiriglik kılayı

yigüm ot köki bolsu yağmur suvı tap ediz kum tüneyi tagar ton kedeyi

ya vahşı bolup men biyabanda yügrü kişide yırayı ajunda yiteyi

takı bolmaz erse ajun barça kodtum ögüz teg akayı tüpi teg togayı

idim mungka tegdim vefasızka tuştum vefalıg kim erki sevüg can bireyi

atı kaldı yalnguk kişi kılkı bardı bu kılkança bardı udu men barayı

Vefa kıtlaştı, dünya cefayla doldu; vefa acaba kimde vardır, ondan biraz isteyeyim.

Eğer bir vefalı, cömert insan bulursam, onu sırtımda taşıyayım, gözüme süreyim.

Eğer ben bir vefalı insan bulamazsam, yabani hayvanlar ile birlikte ömür süreyim.

Yiyeceğim ot kökü olsun, yağmur suyu bana yeter; kumdan döşek yapıp geceleyeyim, çuldan elbise giyeyim.

Veya vahşi olup, çöllerde koşayım; insanlardan uzaklaşarak dünyadan silinip gideyim.

Daha da olmazsa, bütün dünyayı bırakarak, nehir gibi akayım, kasırğa gibi göklere yükseleyim.

Ey rabbim, sıkıntı içindeyim, vefasızlara rastladım; vefalı acaba kimdir, ona sevgili canımı feda edeyim.

İnsanın ismi kaldı, insanlık kayboldu; bu insanlık nereye gitti, ben de arkasından gideyim (Beyit 6568-6575, s. 1078-1079).

Zamanenin bozukluğunu ve dostların cefasını anlattığı bölümde geçen beyitlerde yazar, vefalı insanların azalmasından yakınmakta ve vefalı insan bulursa sırtında taşıyacağı sözülle bin sene önce bile vefalı insanların azaldığını dile getirmiştir. Vefalı insan bulamaz ise insanlarla yaşamak yerine çöllerde koşmayı, insanlardan uzaklaşmayı isteyerek vefalı olmanın önemine dikkat çekmiştir. Hacib, vefalı olmak değerini

öğretirken değer analizi yaklaşımını benimsemiştir. Yazarın düz anlatım yöntemini işe koştığı düşünülebilir.

4.2.2. Halk ile İlgili Değerler

4.2.2.1. Bilgili Olmak Değeri

basa aydım emdi munu yalngukug ağırlıkı boldı bilig ög ukug

Bundan sonra şimdi insandan bahsettim; onun değeri bilgi, akıl ve anlayıştır (Beyit 147, s. 115).

Yusuf Has Hacib, insanın değerinin bilgi, akıl ve anlayış olduğunu anlatmıştır. Devleti yöneten kişilerin yanı sıra yönetilenler de bilgili ve anlayışlı olmalıdır. Yazarın, değer telkini yaklaşımını benimsediği düşünülebilir.

Negü ter eşitgil biliglig kişi,ajunda sınayu yetilmiş yaşı

Bilgisizke törde orun bolsa kör, bu tör elke sandı ilig buldı tör

Kalı bilgeke tegse elde orun, ol elboldı törde takı ked burun

Biligke-turur bu ağırlık kamuğ, ajunka kerek tör kerek el kapug

İki törlüg ol kör bu aslı kişi,biri beg biri bilge yaljuk başı dinle:

Ömrünü tecrübeyle geçirmiş, bilgili kişi, ne der, dinle;

Bilgisiz başköşede yer bulursa, başköşe eşik ve eşik de başköşe sayılır.

Eğer bir bilgeye eşikte bir yer rastlarsa, o eşik başköşeden daha iyi ve yüksek olur.

Bütün bu saygı yalnızca bilgi içindir; dünyada gerek başköşe, gerek eşik olsun (Beyit 261-264, s. 131-133).

Yazar bu beyitlerle bilgili olmak değerinin kişiye kattığı saygınlık özelliğine dikkat çekmiştir ve bilgili olan kişinin mevki-makamdan bağımsız değer göreceğini değer analizi yaklaşımını benimseyerek ve neden-sonuç ilişkisinden faydalanarak anlatmıştır.

ölügdin tirigke kumaru söz olkumaru sözüg tutsa asgı yüz ol

bilgisiz karagu turur belgülügay közsüz karagu bilig al ülüg

Ölüden diriye kalan miras sözdür;ey gözsüz kör, bilgiden hissene al.

Bilgisiz, muhakkak ki ködür;ey gözsüz kör, bilgiden hissene al (Beyit 270-271, s. 133).

Yazar burada miras bırakılan sözlere önem verilmesine vurgu yaparak bilgisizin kör olduğu benzetmesi ile bilgiden gereken bilgilerin edinilip, kullanılması gerektiğine vurgu yapmıştır. Bilgili olmak değerini öğretirken değer telkini yaklaşımını benimsediği düşünülen yazar dikkat çekici benzetmelerden faydalanmış, değerleri ilişkilendirerek öğretim yoluna gitmiştir.

yağız yir öze yalnguk oğlu elig kötürdi kamuğka yetürdi bilig

İnsanoğlu yağız yer üzerine elini uzattı, her seye bilgisiyle erişti (Beyit 302, s. 137).

körü barsa barça urur bu kedük ukuşlug biliglig kör aslı kedök

Dikkat edilirse, herkes üzerine bir şey giyer; fakat akıllı ve bilgili kişi giysisiyle değil, aslıyla değerlidir (Beyit 299, s. 136-137).

Yazar bu beyitle, kişilerin değerlerinin mevkilerine göre olmadığını, değerlerini akıl ve bilgiden aldıklarına dikkat çekmiştir. Burada yazarın değer telkini yaklaşımını benimsediği ve düz anlatım yöntemini işe koştuğu düşünülebilir.

ukuş azın azlanma aşğı öküş bilig azın azlanma erke küşüş

Aklın azını azımsama, onun faydası çoktur; bilginin azını azımsama, o insan için azizdir (Beyit 305, s.138-139).

Yazar, bilgi ile aklın erdem ve faydalarını anlattığı bölümdeki beyit ile bilginin ve aklın azının bile önemsenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bilginin az bile olsa üstün tutulması gerektiğine vurgu yapan yazarın değer telkini yaklaşımını benimsediği düşünülebilir.

yıparlı biliglig tengi bir yangı tutup kizlese bolmaz özde öngi

yıpar kizlese sen yıldı belgürer bilig kizlese sen tilig ülgüler

Misk ve bilgi birbirine benzer; insan bunları yanında gizli tutamaz.

Miski gizlersen, kokusundan belli olur; bilgiyi saklarsan, dili ayarlamasından belli olur (Beyit 311-312, s. 138-139).

Yazar, bilgi ile aklın erdem ve faydalarını anlattığı bölümde bilgili insanın hemen ayırt edilebileceğini, bu özelliğin koku kadar belirgin olduğunu, bilgili kişilerin sözünü bilerek konuştuğunu dikkat çekici ipuçları kullanarak ve değer belirginleştirme yaklaşımını işe koştuğu düşünülerek öğretmeye çalışmıştır.

bilig baylık ol bir çıgay bolgusuz tegip ogrı tevlig anı albusuz

Bilgi hiçbir zaman fakirliğe düşmeyen bir servettir; hırsız ve dolandırıcının eli ona erişemez, alamaz (Beyit 313, s.138-139).

Yazar, bilgili olmak değerinin önemini, bilgili olan insanın bilgisi sayesinde tükenmez bir servete sahip olacağı ve bu servetle kimseye muhtaç olmadan yaşayabileceği, bu servetin kaybedilmeyeceği örnekleriyle değer telkini yaklaşımını işe koştuğu düşünülerek anlatmıştır. Yazar halka bilgili olmayı öğütlemiştir.

kişen ol kişike bilig hem ukuş kişenlig yaragsızka barmaz öküş

Bilgi ve akıl kişi için bir köstektir; kösteklenmiş kişi yakışksız şeylere pek gitmez (Beyit 314, s.138-139).

Yazar bu beyitle, bilgi ve aklın insanları yakışksız işlerden koruyan bir engel görevi gördüğünü bilgi-köstek benzetmesi ile anlatmıştır. Bilgili halk, kendini kötü işlerden uzak tutacaktır. Dikkat çekici benzetmeyle ve değer telkini yaklaşımını benimsediği düşünülerek değer öğretimi yapmıştır.

biligsizke bilgi kılınçı yağıadın bolmasa tap bu iki çoğı

mungar mengzetü keldi türkçe mesel okıgıl munı sen köngül öğke al

ukuşlug kişike işi tap ukuş biligsiz kişike atı tap söküş

biligligke bilgi tükel ton aş ol biligsiz kılınçı yavuz koldaş ol

Bilgisizin düşmanı kendi bildiği ve yaptığıdır; başka düşmanı olmasa bile, bu ikisinin sıkıntısı yeterlidir.

Buna benzer Türkçe bir atasözü ardır; sen bunu oku, gönlünde ve aklında tut.

Akıllı bir kişi için akıl yeterli bir eştir; bilgisiz kişiye hakaret tam bir addır.

Bilgili için bilgisi yeterli yiyecek ve giyecektir; bilgisizin hareketi onun kötü arkadaşıdır (Beyit 318-321, s.140-141).

Yazar burada bilgili ve akıllı olmanın önemine işaret ederek bilgili olmanın, kişilerin ihtiyaçlarını karşılama yolu olduğunu belirtmiştir. Bilgisiz olmanın kişilere faydasının olmadığı gibi, zararının olduğuna dikkat çekmiştir. Neden sonuç ilişkisi kuran yazarın, değer belirginleştirme yaklaşımını benimsediği düşünülebilir.

ukuşlug kerek ked ödürse kişigbiliglig kerek ked bütürse işig

İyi seçmek için kişinin akıllı olması gerekir, işini iyi başarabilmek için de bilgili olması gerekir (Beyit 327, s. 140-141).

Yazar bu beyitle kişilerin iyi seçimler yapabilmesi için akıllı olmaları ve yaptıkları işte başarılı olmak için de bilgili olmaları gerektiğini iyi özellik ve değer kavramlarını ilişkilendirerek ve değerlerin olumlu sonuçları üzerine odaklayarak değer analizi yaklaşımını benimsediği düşünülerek anlatmıştır.

bilig bilse künde kutadur küni nece me kiçig erse bolur ulug

İnsan bilgi bilirse, hayattaki mutluluğu günden güne artar; kendisi ne kadar küçük olsa bile, yeri büyük olur (Beyit 1814, s. 376-377).

Halka bilgili olmayı öğütleyen yazar, bu sayede mutlu olunacağı ve kişilerin saygınlık kazanacağı bilgisini değer telkini yaklaşımını benimseyerek anlatmıştır.

4.2.2.2. Doğruluk Değeri

sevinçin yorıglı ay edgü yigit sözümni yava kılma könglün eşit

katıglan yangılma könilik yolın yigitlik yava kılma asgın alın

Ey sevinç içinde ömür süren iyi genç, sözümü yabana atma, gönülden dinle.

Gayret et, doğruluk yolundan şaşma; gençliği ziyan etme, ondan faydalanmasını bil (Beyit 359-360, s. 144-145).

Halk içindeki gençlere seslenen yazar, her ne pahasına olursa olsun doğruluk yolundan şaşmamayı ve gençliğin üretken döneminden faydalanmayı telkin etmiştir.

bu ay toldı aydı ay ilig kutı tapug birle hoş boldı kulluk atı

atım kul tapuççı kör ornum kapug kılınçım könilik me kılıkım tapug

Ay-Toldı dedi ki: Ey devletli hükümdar, kulluk adı hizmet etmekle güzelleşir.

Adım kul ve hizmetkârdır, bak, yerim kapıdır; şiarım doğruluk ve yaradılışım hizmettir (Beyit 589-590, s. 182-184).

Eski devirlerde "köle" anlamına gelen "kul" sözüğü, günümüz koşullarında anlamını yitirmiş ve herkes özgür birey olmuştur. Özgür bireylerden oluşan halk, devletine karşı sorumluluklar taşır. Yönetilenler de yaptıkları işi layıkıyla ve en doğru şekilde yapmalı, doğruluk yolundan ayrılmamalıdır. Doğruluk değerini değer telkini yaklaşımını benimseyerek öğrettiği düşünülebilir.

köngül til köni tut ay bilge bügü sanga eksümegey ödinde yigü

bu baylık tilese ajun edgüsi könilik bile ol anıng bulgusu

takı bir ajunug bulayın tise könilik bütünlük bile kol usa

yime yakşı aymış ögi yetmiş er könilik bile bu ajun tutmuş er

Bu dünyada baylık tilese özüng köni bol könilik öze tut sözüng

Ey bilge hakîm, gönül ve dilini doğru tut; vakti gelince yiyeceğin eksik olmaz.

Zenginlik ve dünya nimetleri istersen, bunlar doğruluk ile elde edilir.

Ahiretini de mamur etmek istersen, elinden gelirse, bunun çaresini doğrulukta ve imanda ara.

Aklı eren ve doğruluk ile dünyayı elde eden insan da iyi söylemiş.

Bu dünyada zenginlik dilersen, özünle ve sözünle doğru ol (Beyit 1741-1747, s. 366-367).

Bu dünyada elde edilebilecek en değerli unvanın doğruluk olduğuna işaret eden yazar, gönlün ve dilin doğru tutulmasını öğütlemiş ve bu vesileyle hem bu dünya nimetlerinden faydalanılacağını hem de ahiret hayatının güzelleşeceğini değer analizi yaklaşımını benimsediği düşünülerek anlatmıştır.

4.2.2.3. İyiliksever Olmak Değeri

mungar mengzetür söz sınamış kişi sınamış kişi bildi il kün işi

kişi edgü atın kör alkış bulur atıkmış isiz ölse kargış bulur

neçe me sinadım isiz kılguçı kite bardı künde üzülde küçi

neçe kördüm erse isizler işi ozu bolmadı ay biliglig kişi

sizlik ot ol ot küyürgen bolur yolında keçig yok ötülgen bolur

körü tursa bizde oza barguçı kara tut ya begler ajun tutguçı

bularda kayu buldu erse bilig olar urmuş öd kün ajunka elig

Tecrübeli kişinin sözü buna benzer; tecrübeli kişi elin günün işini bilir.

Bak, kişi iyi adıyla alkışlanır; adı kötüye çıkmış kişi ölünce beddua alır.

Kötülük yapanı kaç defa sinadım; gücü her gün biraz daha azaldı, sonunda güçten düştü.

Kaç defa gördüm ey bilgili kişi, kötülerin işi asla ileri gidemedi.

Kötülük ateştir, ateş ise yakıcıdır; onun yolunda geçilebilecek bir geçit yoktur.

Bizden önce göçenlere dikkat edersen, ister halktan, ister dünyayı elinden tutan beylerden olsun,

Bunlardan hangisi bilgiyi bulduysa, onlar zamâneye ve dünyaya hâkim olmuşlardır (Beyit 245-251, s. 128-131).

Yusuf Has Hacib, kişilerin iyi olmalarıyla alkışlanacaklarını ve kötü olmalarıyla beddua alacaklarını anlatmıştır. Kötülüğü ateşe benzeten yazar, kötülük yolunda geçilecek geçit olmadığı uyarısında bulunmuş ve kötü kişilerin işlerinin ilerlemediğini anlatmıştır. Bilgili olan kişilerin, halk ve yönetici ayrımı yapmadan, bilgili olunca dünyaya hâkim olacaklarını yani güçleneceklerini anlatmıştır. Yazar halka iyi ve bilgili olmayı değer analizi yaklaşımını benimsediği düşünülerek öğretmeye çalışmıştır.

yorı edgünlük kıl ay edgü kişi itiglig bolur tutçı edgü işi

Yürü, ey iyi kişi, iyilik yap, iyinin işi hep düzgün gider (Beyit 345, s. 142-143).

Halka iyi olmayı öğütleyen yazar bu vesileyle iyi kişilerin işlerinin düzgün gideceğini anlatmıştır.

4.2.2.4. Devleti İçin Çalışmak Değeri

bagırsak tapuğcı tükel ol bolur öz asgın kodup kör beg asgın kolar

negü ter eşit bu tapuğcı tili begin inçke tegrür tapugsak kuli

mengilig bolur beg tükel kut başı bagırsak kuli bolsa kılsa işi

tapuğcı bile beg kötürdi egin tilek teg tapug kılsa tındrur begin

baş agrıg yük emgek kötürse kuli beginge aç birse arzu yolu

Sadık ve tam hizmetkâr kendi nefsinin değil, beyin yararını gözetendir.

Hizmetkârın dili ne der, dinle; severek hizmet eden kul beyini huzura kavuşturur.

Kulu candan bağılı olup işini yaparsa, bey memnun olur ve tam bir mutluluğa kavuşur.

Bey hizmetkârı sayesinde göğsünü kabartır; o arzu edildiği şekilde hizmet ederse, beyini rahat ettirir.

Kul sıkıntı, yük ve zahmetleri ortadan kaldırmalı, beyine arzu ettiği yolları açmalıdır (Beyit 1879-1883, s. 388-389).

Yöneticiler göreve liyakat sahibi kişileri getirmelidir fakat görevi ifa eden kişiler de görevlerini layıkıyla yapmaya gayret göstermelidirler. Bu durum sadece devlet memurluğunda değil, devletin her noktasında çalışanlar için geçerli olmalı, devletin ilerlemesi ve gelişmesi için her iş en iyi şekilde yapılmalıdır. Devleti için çalışmak değerini öğretirken yazarın değer analizi yaklaşımını benimsediği ve düz anlatım yöntemini işe koştuğu düşünülebilir.

Yusuf Has Hacib, halkın yöneticiler üzerinde hakkı olduğu gibi, yöneticilerin de halk üzerinde hakkı olduğunu dile getirir.

raiyyet öze ol sening üç hakkıng tilegü olardıñ sen aç kulkagıng

biri yarlıgıngnı agrı tutsalar negü erse terkin anı kılsalar

ikinç tıdmasalar hazine hakı ödinde tegürse ay elgi akı

üçinçı yağıka yağı bolsalar severing kim erse anı sevseler

Halkın üzerinde senin üç hakkın vardır; bunu onlardan istemelisin, iyice dinle.

Biri halk senin emirlerine hürmet etmeli, bu emir ne olursa olsun hemen yerine getirmeli.

İkincisi hazine hakkını gözetmeli ve bunu vaktinde ödemelidirler, ey eli açık.

Üçüncüsü senin dostuna dost, düşmanına düşman olmalıdırlar (Beyit 5579-5582, s. 930-931).

Yöneticinin halkın üzerinde üç hakkı olduğunu dile getiren yazar, yöneticinin emirlerinin sorgulanmadan hemen yerine getirilmesi gerektiğini anlatmıştır fakat bu durum günümüz koşullarına uygun değildir. Halk yöneticisinin doğru kararlarının arkasında olmalı fakat yanlış kararlara karşı çıkabilmelidir. İkinci hakkının ise günümüz koşullarında da mutlaka yerine getirilmesi gereken, hazinenin hakkının korunması ve vaktinde ödenmesi gerektiği olduğunu belirtmiştir. Üçüncü hak, yönetici tarafından kötüye kullanılmaz ve bireysel düşmanlıktan kaynaklanmıyor ise, halkın birliği ve bütünlüğünü sağlamak amacıyla günümüz koşullarında da geçerlidir.

kara tapsa begler bediyür kopar üzengi bar erse çigen berk kapar

Halk vazifesini yaparsa beyler büyür, yükselir; üzengi varsa, kişi yuları kuvvetli tutar (Beyit 6110, s. 1010-1011).

Yazar halkın üzerine düşen vazifeleri layıkıyla yerine getirmesiyle yöneticilerin, dolayısıyla ülkenin güçleneceğini ve yöneticilerin halkı arkasında hissetmesi ile daha faydalı olacağını anlatmıştır.

4.3. KUTADGU BİLİG'DE DEĞERLER ÖĞRETİMİ

4.3.1. Yusuf Has Hacib'in Değerler Öğretiminde Benimsediği Düşünülen Yaklaşımlar

4.3.1.1. Değeri Telkin Etme Yaklaşımı

Yazarın değerleri öğretirken en fazla değer telkini yaklaşımını benimsediği söylenebilir. Yazar bu yaklaşıma uygun olarak öğütler vermiştir.

Dünyaya nice erler geldi, düşün; bir süre ömür sürüp yine göçüp gittiler.

Gerek bey gerek kul, iyi veya kötü; kendileri öldü, izleri olarak yalnız adları kaldı.

Şimdi bu yere sahip olmak sırası sana gelmiştir; sen herkesten iyi ol, hep iyilik yapmaya çalış (Beyit 234-236, s. 127-129).

Utanmayan kişiden kaç, ırak dur; utanma sahibine benden binlerce selam.

Hiçbir işte acele etme, sabırlı ol, kendini tut; sabırlı kişiler arzularına erişir.

Hangi iş olursa olsun, onu tatlı dille karşıla; her işte tatlı dil kullanırsan, mutluluk sana bağlanır.

Dilini ve gözünü gözet, boğazına dikkat et; az ye, helal ye.

Halk serkeşlik ederse, ondan irak dur; avamın kargaşalığına katılma, ondan kaç.

Ey kuzum, iyilikten başka bir amaçla, ancak beylerin kullanabileceği sözleri ağzına alma.

Başkasının zararını isteme, kendin de zarar verme; hep iyilik yap, kendi hava ve hevesine hâkim ol.

Hangi işe girersen, önce sonunu düşün; sonu düşünülmeyen işler insana zarar getirir.

Eğer öfkelenirsen kendini tut, sabırlı ol; sabırlı kişi sonunda sevince kavuşur.

Sabreden kişi ne der, dinle; insan sabrederse, bozulmuş işi düzelir.

Kişi sabrederse, dileğine kavuşur; sabredip bekleyen avcı ak-kuş tutar.

Eğer zahmet, kaygı veya endişeye düşen kimse sabrederse, kaybettiği huzuru tekrar elde eder.

Eğer devlet gider ve kapısı kapanırsa, sabretmeli kişi; onun bütün işleri yine yoluna girer.

Sabırlı ol, sabretmek er kişi işidir; sabrederse, göğe bile yol bulur.

Ölümü unutma, hazır ol, onu asla hatırandan çıkarma; kendini unutma, aslını daima göz önünde tut.

Toplantılarda bulunursan, ihtiyatla söz söyle; başkalarının evinde gözüne dikkat et.

Giderini gelirine göre ayarla; ancak sana yakışacak sözleri söyle.

Dilinden yalan söz çıkarma; yalan söz ile insan itibarını düşürür.

Kardeş ve akrabaya yakınlık göster; büyüğün ve küçüğün güler yüzle gönlünü al.

Tuzu ekmeği bol tut, başkalarına ikram et; birinin ayıbını görürsen, açma, üstünü ört.

Tapınırken gayretli ol, Tanrıya tapın; günahattan irak dur, kendini sakın.

Devlete kavuşursan kibirlenme; elinden geldiğince iyilik yap, kötülük etme.

Bu dünyayla oyalanma, geçer gider; bu devlete inanma, çabuk yaşlanır.

Hayata bel bağlama, düş gibi geçer; boş mutluluğa güvenme, kuş gibi uçar.

Hayatı boşa geçirme, iyilik yap; geçip-gidenlerden ibret al (Beyit 1309-1333, s. 301-305).

Yazar değer telkini yaklaşımına uygun olarak tekrarlara yer vermiştir.

Beye cömertlik ve alçak gönüllülük gerekir; alçak gönüllülük ile birlikte doğası da sakin olmalıdır (Beyit 2049, s. 415).

Bey mütevazı ve alçak gönüllü olmalı; eğer böyle değilse, sen ondan elini çek.

Bey mütevazı ve alçak gönüllü olmalı, suçlu kişilerin de suçunu affetmeli.

Hizmetinde bulunanlar ona çabuk ısınır, gönülden bağlı olur; gönülden bağlı olan, candan kişiler severek hizmet eder (Beyit 2121-2123, s. 425).

Gözü tok, sabırlı, alçak gönüllü, şefkatli ve doğası sakın olmalı.

Bütün erdemlerde herkesten üstün olmalı; halka karşı adaletle davranmalı.

Hangi memleketin beyi böyle olursa, o memleket halkı kurtulur; derdi kalmaz.

Orada mutluluk güneşi doğar ve memleket huzura kavuşur; fakat ne yazık ki, böyle insanlar çok yaşamaz (Beyit 2170-2173, s. 431).

Alçak gönüllülük kişiyi sevdirebilir; kendisini sevdiren kişiler arkadaşlarını da memnun eder.

Alçak gönüllü ve doğası sakın insan ne der, dinle; insan için alçak gönüllü olmak ne iyi şeydir.

Alçak gönüllü kişi halk arasında sevimli olur; haşin ve kibirli kişiyse sevimsiz olur.

Alçak gönüllü kişi uzun süre itibarda kalır; haşin ve kibirli kişiler büyüklüğe ulaşamazlar (Beyit 2230-2233, s. 439, 441).

Herkesle karşı küçük ve alçak gönüllü davranmalı; dili yumuşak ve şekerden daha tatlı olmalı.

İnsanlara açık ve güler yüz göstermeli; başkalarına karşı insaniyet dairesinde ve iyi muamele etmeli.

Alçak gönüllü insan ne der, dinle; ey boş insan, gönlünü alçak ve dilini kısa tut.

İnsan gönlünü alçak tutarsa mutluluk gelip onu bulur; hayatta herkes güler yüz ve tatlı söz etrafında toplanır (Beyit 2475-2478, s. 475).

4.3.1.2. Değer Belirginleştirme (Değer Açıklama) Yaklaşımı

Yazar değerleri değer belirginleştirme yaklaşımına uygun olarak karşılıklı konuşmalardan faydalanarak ve öğrenenin en iyiyi seçme sürecini öğrenmesine katkı sağlayarak öğretmeye çalışmıştır.

Köy ve şehri, yakın akraba ve kardeşleri bıraktın, insanlardan uzaklaştın; burada hiç tanıdık ve ahabın yok.

Tek başına ağır zahmetlere katlandın; aç ve çıplak yaşıyorsun, dermansız bir haldesin.

Senin için bütün akrabaların sızlanıyor; görmek isteyince bulamıyor ve özlem içinde çırpınıyorlar.

Hiçbir insan tek başına yapamaz; sen burada yalnızsın, hasta da olabilirsin.

Bu düşünceyle ben evde duramadım; endişe ve kaygıya karşı koyamadım.

Tanrı cehennemi yalnız senin için yaratmadı; bütün bu azapları yalnız senin için zikretmedi.

Niçin ve neden kendine böyle eziyet ediyorsun; bana bunu açıkça söyle, ben de senin bu husustaki fikirlerini anlayayım (Beyit 3327-333, s. 597).

Odgurmuş yanıt verdi ve dedi ki: Bu sözünü dinledim; ben de cevap vereyim, dinle.

Bu söylediğin sözler senin şefkatinden ileri geliyor; bu akrabalık nişanesi ve yakınlık alametidir.

Akrabaların kederini akrabalar paylaşır; insanın bir akrabası olmazsa onun ıstıtabına yabancılar nasıl ortak olabilir.

Kardeş ve akrabalardan ayrılarak buraya gelip niçin bu kadar zaman burada kaldım.

Çünkü dilimin selametini ve kendi menfaatimi bunda gördüm.

Onun için kalkıp buraya geldim; halvete çekilip böylece Tanrıya ibadetle uğraşmak istedim.

Bu dünyanın işlerine karışan kişi, ibadet ve ahiret işini aynı anda yerine getiremez (Beyit 3334-3340, s. 597).

...

Ey kardeş, sen bana: Yalnız yaşıyorsun, dedin; ey dostum, zikrullah benim için yeterli arkadaşdır.

Yakın akraba ve kardeşlerden uzak bulunmama gelince, ne aç ne de tok olduğumda, onlara yük olmadım.

Halkın gönlü yufkadır, onu korumak çok güçtür; burada gönül kırılırsa, ilahi adaletle karşılaşılır; buysa yeterlidir.

Her ne kadar benden fayda yoksa da, onlar benden zarar da görmezler.

Fayda ve zarar, iyilik ve kötülük hep Tanrı'dan gelir; bu onun takdiridir.

Yukarıdaki Arş ile aşağıdaki toprak arasında bulunan her şey, aynı şekilde Tanrı'ya muhtaçtır.

Ey namlı, insanlar arasında ne var, fayda ya da zarar ve ziyan, bunu sen biliyorsun.

İbadetin ne faydası var, diye soruyorsun; ibadet kulluktur ve kula kapıları açar.

Kul adı bu yüzden kula unvan oldu; o dağa çekilip gece gündüz ibadet etmeli (Beyit 3349-3357, s. 599, 601).

...

Öğdülmiş yanıt verdi ve dedi ki: Sözünü dinledim, sen de beni dinle, çevirme yüzünü.

Söylediklerinin hepsi doğrudur; fakat dikkat edersen, bunlar hakikatte ancak birer bahanedir.

İnsan hayatında kendini yükseltmek ve adını yaşatmak için başkalarına faydalı olmalı.

İnsanlar ondan bir iyilik görmezlerse, onun yaşadığı nereden belli olur (Beyit 3367-3370, s. 603, 605).

4.3.1.3. Değer Analizi Yaklaşımı

Yazarın değer analizi yaklaşımını da benimsediği söylenebilir. Bu yaklaşımda olduğu gibi karşılıklı konuşmalardan, karşılaştırmalardan, bilgi ve kanıtlardan faydalanmış ve en akılcı yargıya ulaşılmasını sağlamıştır.

Ay-Toldı tekrar dedi: Devletli hükümdar şimdi de şu sözün sırrını çözsün bana.

Bu iyi kişiler kötü olabilirler mi, kötü de bir gün iyilik yoluna girebilir mi?

Hükümdar dedi ki: İyi insan iki türlü olur; bunlardan biri doğrudan doğruya iyilik yolunu tutar.

Biri anadan doğma iyi olur; iyi bir kişi doğru ve dürüst bir hayat sürer.

Biri de taklit yoluyla iyi olur; kötüye uyarsa, kötülük yapar.

Kötü insan da iki türlü olur; bunların ikisini de aynı derecede kötü sayma.

Bunlardan biri doğuştan kötüdür; bu insanın kiri ölene dek temizlenmez.

Diğeriye taklit yoluyla kötü olur; arkadaşı iyi olursa, o da iyi yola gider.

Doğuştan iyi olandan hep iyilik gelir; dünya halkı ondan yararlanır.

Doğuştan kötü olanın ıslahına çare yoktur; o dünya için bela, halk için felakettir.

Buna benzer Türkçe bir atasözü vardır; bunu dinle ve sırrına ererek hareket et.

Eğer iyilik ananın ak sütü ile insanın ruhuna girerse, o kişi ölünceye kadar doğru yoldan çıkmaz.

İnsanın yaradılışına sinmiş olan ahlak, ölüm bozmadıkça kesinlikle bozulmaz.

Ana karnında oluşan doğa ve terbiye ancak kara toprak altında insanı terk eder; ey zeki.

Eğer iyiye kötü biri arkadaş olursa, onun doğası da arkadaşıninki gibi kötü olur.

Kötü de iyi ile düşüp kalkarsa, bütün iyiliklere ulaşmak için bir meşale bulmuş olur.

İyi veya kötülerin bu yollara girmelerinin sebeplerinden biri iyi veya kötü arkadaş bulmalarıdır.

Bey iyi olursa, halk da daima ona itaat eder, iyi ve güzel tavır ve harekete sahip olur.

Beyler iyi kişileri kendilerine yakın tutarlarsa, kötüler de işlerinde iyi hareket etmeye mecbur olurlar.

Beylerin etrafını kötüler çevirirse, memlekete tamamen kötüler hâkim olur.

Kötü serbest kalırsa, iyi ortadan kaybolur; hakim iyi olursa, onun halkı da şüphesiz iyi olur.

Eğer beyler, bir talih eseri olarak iyi olurlarsa, onların halkı da şüphesiz iyi olur.

Beyler kötü olmadıkça, o memlekette kötülerin yüzü sevinçle parlamaz.

Beylerin beyi ne iyi bir kanun kurmuş; kötü için en iyi çare sopa ve zindandır.

Eğer halkın başında bulunan kimse iyi olursa, onun bütün memurları da iyi olur.

Eğer bu beylerin kendileri iyi olursa, onların halkları da zenginleşir, dünya düzelir.

Ay-Toldı tekrar dedi: Bunları anladım, hükümdar bu sözleri doğru buyurdu.

Böyle iyiyi insanlar iyi olarak tanır ve faydalı olduğu için yapılmasını ister.

Bunu bütün insanlar sever, diler ve arzularlar; fakat isteyenler bu iyiyi nasıl bulurlar?

Hükümdar dedi ki: İyi seçkin bir şeydir, seçkin bir şeyiyse daima bu niteliğe sahip olanlar ister.

Hangi şey seçkin, nadir ve değerliyse, onu gerçekleştirmek de hiç kolay değildir.

Kötülük değersiz bir şey olduğu için onu yapan da değersizdir; fena iş değersizdir ve daima kötü olacaktır.

Hangi şey değersizse, ona kimse bakmaz bile; ipekli ve ağır Çin kumaşları, değerli olduğu için başköşede yer alır.

İyi, yokuş tırmanmak gibidir, güçtür; kötü şey ise iniş gibidir, kolayca elde edilir.

Bak, akıl buna benzer bir söz söylemiştir; akıllının sözü tutulursa faydası çoktur.

İyi, yokuşa çıkmak gibidir, herkes yükselemez; uğraşmakla değmez insan bu işi yapamaz.

Değerli olan her şeyin yapılması güçtür; bilgisiz ve değersiz kişi bu işi yapamaz.

Ay-Toldı dedi ki: Ey devletli hükümdar, iyi bu derece nam ve şöhret kazanmıştır.

Onda insanların bulabileceği bir kusur var mı; akıllı bunu anlar ve ne olduğunu bilir mi?

Hükümdar dedi ki: İyi daima övülür; kötüler onda şu kusurları bulur.

İnsan insana daima yakın yaşar; kötü olmasa, iyi yapacak iş bulamaz.

Bu çatışmada zayıf kaldıkları için kötüler hep iyinin gününü gölgelemek ister.

Kim iyilik dilerse iyilik eder; çatışmaya veya zayıflığa bakmaz.

Kim sadece bugünlük rahatını düşünürse, o kötülük yapar; fakat yarın kaygı çeker.

İyilik dileyen insan ne der, dinle; daima iyilik et, o senden ayrılmayan bir arkadaş olsun.

İyiliğin sana bugün hiç zararı yoktur; fakat bugün inan ki, onun faydasını yarın göreceksin.

Kötülük bugün faydalı görünse bile, yarın zararını görürsün; bunu düşünüp anla (Beyit 870-916, s.231- 239).

4.3.2. Yusuf Has Hacib'in Değerler Öğretiminde Kullandığı Düşünülen Yöntem ve Teknikler

4.3.2.1. Düz Anlatım Yöntemi

Yazar değerleri öğretirken en fazla düz anlatım yöntemini kullanmıştır. Düz anlatım yönteminde öğrenenin pasif olması sebebiyle dikkat çekmeye, öğrenenin dikkatini sürdürmeye, öğrenmenin kalıcı olmasına önem vermek gerekir. Yazar düz anlatım yöntemini kullanınca dikkat çekmeye ve dikkati sürdürmeye oldukça önem vermiş ve bunun için betimlemelerden ve edebi sanatlardan, tatışma, açıklama ve buldurmalarından faydalanmıştır. Yazarın anlayarak kavrayarak öğretimi benimsediği düşünülebilir. Bunun için anlattığı kavramları semboller, yeteri sayıda örneklerle desteklemiştir. Somut ve yaşamın içinden örnekler seçmiş, karşılaştırmalar yapmış, öğüt vermiş, uzman kanıları diye nitelendirebileceğimiz Türk devlet adamlarının ve hükümdarlarının vecizelerine, halk edebiyatındaki şairlerin şiirlerine ya da öykülerine göndermeler yapmış, atasözlerine yer vermiştir.

Bir gün tek başına otururken, kederli kederli şöyle der: bu beylik işi ve emir vermek meselesi büyük iştir.

Bakarsan, çok zahmetlidir ve binbir türlü işi vardır; bütün bu işleri gören akıllı insan azizdir.

Memleketin her işini kendim yapamam, yanımda bu işleri yapabilecek biri gereklidir.

Bana şimdi seçkin, akıllı, bilgili ve yetenekli bir kişi gerekli.

Bana candan bağlı, güvenilir, doğru, dürüst yaradılışlı, içi dışı bir ve işten anlayan biri olmalı.

Memleketin iç ve dış işlerini takip hususunda bana yardımda bulunmalı.

Tecrübeli, başından çok iş geçmiş ve yaşını başını almış bir kişi ne der, işit.

İnsana yardım edecek ve destek olacak akıllı, bilgili e hakim idareciler gereklidir.

Bütün işleri bilir bir yardımcı gereklidir; insan bilerek hareket ederse dileğine erişir.

Yardımcı çok olursa, bey zahmet çekmez; onun her işi yoluna girer ve düzen bozulmaz.

Bil ki her işte yardımcı gereklidir; beylik işindeyse, daha çok yardımcı edinmeye bak.

Hükümdar yardımcı aradı fakat bulamadı ve her işi bizzat yapmak zorunda kaldı.

O böylece her gün birçok zahmete katlandı. Huzur arayan insan daima zahmetle karşılaşır.

Aziz ve mübarek bir insanın sınavıp söylediği şu söz, dikkat edilirse, çok yerindedir.

Huzur istersen, o zahmetle birlikte gelir; sevinç istersen, o kaygıyla birlikte bulunur.

İnsan ne kadar büyürse, baş ağrısı da o kadar büyür; başı ne kadar büyürse, o kadar büyük börk giyer.

Hükümdar bütün memlekete göz kulak kesildi; ona bütün kilitli kapılar açıldı.

Uygunsuz hareket edenlerin ellerini bağladı, susturdu; kötülerini memleketinden sürerek uzaklaştırdı.

Bak, böyle tedbirlerle memleketini yönetti; mutluluğu günden güne artıp yükseldi.

Her yerde insana böyle tedbir ve ihtiyat gereklidir; beylik işindeyse daha fazla dikkat gereklidir.

Devlet işindeki bu tedbir ve uyanıklık, devletin uzun yaşaması için hep faydalı olmuştur.

Buna benzer bir şair sözü vardır: bu şair sözü buna esas teşkil eder.

Uyanıklığı ve ihtiyatı çok kimseler övmüştür; ihmal yüzünden binlerce insan ölmüştür.

...

Hükümdarın ihtiyatlı olması memlekete fayda getirir; bu fayda ile memlekete huzur temin edilir.

Böylece hükümdar memleketini düzenledi; halkı zenginleştirdi; o devirde kurt ile kuzu aynı yerden su içti.

Sevenleri sevinçle onu övdüler; düşmanları bunu duyarak boyun eğdiler.

Kimi gelip ona sığındı, ondan himaye diledi; kimi de gelip onun eşiğini öptü.

Şimdi dinle, gönlü uyanık insan ne der; bak, onun sözü çiçek gibi binlerce renge bürünmüştür.

Ey yüzü sevinçle parlayan bahtiyar kişi, insan dürüst hareket ederse bu beylik ve ululuk çok iyi şeydir.

Beylik çok iyi şeydir fakat daha iyi olan yasadır ve onu doğrulukla uygulamak gerekir.

Bey ne kadar doğru olur ve iyi hareket ederse, halk için o kadar kutlu bir devir ve hayat başlar.

İyi ad insan için ne kadar kutlu bir mutluluktur; onun bu iyi adı ve mutluluğu ölümsüz oldu.

Halkın işini insanlıkla düzenlerse, o iyi kişi ne kadar mutlu bir bey olur.

Hükümdarın bu iyiliği bütün memlekete dağıldı; onun nam ve şöhreti dünyaya yayıldı.

Bak, memlekette ona dua edenler çoğaldı, iyi nam kazandı; adı ve mutluluğu günden güne büyüdü.

Dünya halkı bunu duyunca onu arzuladı ona yakınlık göstererek etrafına üşüştü, toplandı.

Bak, dünyaya tam bir mutluluk kuşağı bağladı; kurt ile kuzu bir arada yaşadı (Beyit 420-442, 448-461, s.159-161).

4.3.2.2. Örnek Olay Yöntemi

Örnek olay yöntemi öğrenenleri yaşam sorunlarıyla yüz yüze getiren, öğrenme-öğretme ortamında kuram ve uygulama arasındaki boşluğu doldurmaya yarayan bir yöntemdir. Yazar, Odgurmuş'ın münzevi hayatı bırakmayacağını bildirdiği halde, Odgurmuş sanki hükümdarın yanında çalışmaya gidecekmiş gibi örnek olay yaratarak devlet yöneticisinin sahip olması gereken değerleri tartışma ortamında ele alarak öğretmeye çalışmıştır.

Bugün sen benim canımı çok sıkıyorsun; bu hizmet nasıl olur, söyle bakalım.

Bu söz aklıma yatar mı, bir dinleyeyim; ben de öğrenebilir miyim, bir anlayayım.

Bana şimdi kaç türlü töre ve usul olduğunu, isimlerini bir bir sayıp, kesin olarak anlat.

Öğdülmiş yanıt verdi: Ey bahtiyar insan, mükemmel ve doğru bir söz söyledin, dedi.

Önce tuttuğun yol akıldan uzak idi; sen şimdi temelini doğruluk üzerine kurdun.

Şimdi ben anlatayım, düşünerek dinle; öğren ve bu düğüm senin için çözülsün;

Eğer şimdi öğrenmek istersen, sen sus ve beni dinle (Beyit 4024-4030, s. 701-703).

...

Sana bir söz sorarsa, doğruyu söyle; cevap verirse, emrini sadakatle yerine getir.

İçki içme, faydasızca ve boşa dolaşma; yakışmayan ve kötü işlerden derhal uzaklaş.

İşittiğin sözleri işitmemiş gibi ol, gözünün gördüklerini görmemiş gibi ol.

İnsan böyle hizmet eder ve kendisini beğendirirse, ikbali günden güne artar, işi yoluna girer.

Bunlardan kiminin emrine takım verilir ve o takımbaşı olur; kimi at aygır üzerinde il-başı olur.

Kimi su-başı, kimi hacib, kimi hükümdarın sırrını verdiği kâtibi olur.

Bu derecelere erişip, iyi hizmet edenler büyüklüğe ulaşır ve bütün arzularına kavuşur.

Kimi akıyla öğeliğe yükselir; kimi kök-ayukluk ile şöhret bulur.

Kimi inanç-bey, kimi çağrı-bey, kimi tigin-bey ve kimi çavlı-bey olur.

Kimi yavgu, kimi yugruş veya il-beyi, kimi unvanının eşi olmayan er-ögi olur.

Hizmetkârların dereceleri buraya kadardır; bundan sonra onlar için artık bir yükseliş derecesi yoktur.

Bir bey hizmetkârlarını bu derecelere yükseltirse, onlara hakkını kendisine minnettar bırakacak kadar ödemiş olur.

Bu derecelere yükselen her hizmetkâr kendi görevini yaparsa, o beyine çok faydalı olur ve bey de arzusuna kavuşur.

Eğer bu mevkilere küstah ve aşâğılık adamlar yerleşirse, bu hizmetkârlardan beye büyük zararlar gelebilir.

Akıllı ve hakîm insan çok güzel söylemiş: Layık olmayan kimselere bu mevkiler verilmemelidir.

Bilgili insan bundan daha iyi söylemiş: Ey beyim, bilgisizin elinden tutma, demiş.

Akılsız kimseler bilgiyi tahrif eder; bilgisiz kişiler halkı harap eder.

Eğer bir bey bilgisiz kimseyi yükseltir ve ona makam verirse, şunu önceden bil ki, o kişi beyine sadakat göstermez.

Akılsız kişi büyüklüğe ulaşırsa, ey büyük hükümdar, o efendisinin başını yer (Beyit 4060-4078, s. 707-709).

...

Odgurmuş yanıt verdi ve dedi ki: Bu sözleri dinledim, ey temiz kalpli.

Bundan başka bir sözüm daha var; onu da bana söyleyiver, ey güzel yüzlüm.

Bugün kasaba ve şehre gidersem, halk arasına girip onlarla yaşamak gerekir.

Onlar ile nasıl bir ilişki kurmalıyım; söz açılmışken, bunu da bana anlat.

Öğdülmiş yanıt verdi ve dedi ki: Bu söz, gerçekten lüzumlu bir sözdür, ey temiz kalpli.

İleride başına gelecek bir meseleyi bana sordun; dinle, ben şimdi sana söyleyeyim (Beyit 4314-4319, s. 743-745).

...

Ey kardeş, onlarla ille de ilişki kur; onların yiyecek ve içeceklerini eksik etme.

Onlara karşı yumuşak dil kullan, ne isterlerse, ver; dikkat et, veren alır ve kârından yararlanır.

Çok söz söyleme, kendine hâkim ol, dilini koru; çok söylenen sözün kıymeti kalmaz.

Kendine hâkim olup dilini sıkı tutan, bilgili insan ne der, dinle.

Her sözü söz diye ağzından çıkarma; gerekli olan sözü düşünerek ve ihtiyatla söyle.

Akıllı bir insan gördüm, az konuştu; fakat "çok konuştum" diye yıllarca pişman oldu (Beyit 4330-4335, s. 747).

4.3.2.3. Soru-Cevap Tekniği

Yazar değerleri öğretirken soru-cevap tekniğinden faydalanmıştır. Soru-cevap tekniği, öğretmenin hazırladığı soruların öğrenciler tarafından sözel olarak cevaplamalarına dayanan bir tekniktir. Bu teknikte olduğu gibi yazar soruları sorarken konu çerçevesinin dışına çıkmamış ve düşünmeye sevk edici sorulara yer vermiştir.

Hükümdar dedi ki: Kusurunu ve erdemini anladım, ama senin bu Ay-Toldı adın ne demektir?

Bunun manası nedir, söyle bana; ben de bileyim, anlayıp güveneyim sana.

Ay-Toldı dedi ki: Adımı ve doğamı hakimler aya benzetirler .

Ay doğarken, önce çok küçük doğar; sonra gün geçtikçe büyür ve yükselir.

Büyüyüp dolunay haline gelince, dünyaya ışık saçar dünya halkı onun aydınlığından faydalanır.

Ay büyüyüp tamamlanarak en yüksek noktaya çıkınca, yine eksilmeğe başlar ve güzelliği gider.

Parlaklığı azalır ve sonunda kaybolur; sonra küçük olarak doğar ve yine büyür.

Benim de doğam bunun gibidir; bazen var bazen de yok olurum.

Ne kadar düşkün olursa olsun, ben bir kimseye yönelirsem, onun ahvali muhakkak gittikçe düzelir, güzelleşir.

Zenginleşip, büyüyerek, şöhreti yayılınca, ben ondan uzaklaşıyorum; onun da itibarı gider.

Topladığı malı tekrar dağılır; onun ahvali yine eskisi gibi olur.

Buna benzer bir şair sözü vardır; bu şair sözü bilgisiz için bir gözdür.

İnsana saadet gelir, meşhur olur; yeni ay gibi, büyür ve parlaklığı artar.

Dönek ve deli saadete gönül bağlama; saadet dolunay gibidir, tekrar küçülür.

Adımın başka bir manasını daha söyleyeyim sana; şimdi bunu da dinle ve inan bana.

Bu ay hep yerini, evini değiştirir; daima yer değiştiren, ne yapsan, bir yere ısınmaz.

Ayın burcu Seretan'dır, bu ev döner; evi dönünce, kendisi de döner.

Bu ay hangi eve girerse, oradan çabucak çıkar; çabuk çıkabilmek için de, yattığı yeri yıkar.

Ben kendim de işte ona benzerim; gidişim kah aşağı kah yukarı doğrudur.

Gelirim, giderim; ileriye doğru yürürüm; dünyayı gezerim, benim için yer yurt yoktur.

Bundan dolayı da bilgili kişi, ince bir nükteyle, bana Ay-Toldı adını vermiştir.

İşte ben de mutluluğum ve anlattım şimdi ,bütün kusur ve erdemlerimi, hastalığı ve ilacını.

Sözümü açıkça söyledim, şimdi bana inan; beni elden kaçırmak istersen bırak; tutmak istersen tut (Beyit 728-750, s. 207-211).

...

Ay-Toldı şöyle dedi: Ey devletli hükümdar, efendimizin adı niçin Kün-Toğdı olmuştur.

Hükümdar dedi ki: Bilge kişi benim doğamı güneşe benzeterek verdi.

Güneşe bak, küçülmez, bütünlüğünü daima korur; parlaklığı hep aynı şekilde kuvvetlidir.

Benim doğam da ona benzer, doğruluk ile doludur ve asla eksilmez.

İkincisi güneş doğar ve bu dünya aydınlanır; aydınlığını bütün halka eriştirir, kendinden bir şey eksilmez.

Benim de hükmüm böyledir, ben ortadan yok olmam: hareketim ve sözüm bütün halk için aynıdır.

Üçüncüsü bu güneş doğunca yer ısınır; o zaman binlerce renkli çiçek açılır.

Benim bu kanunum hangi memlekete erişirse, o memleket baştan başa taşlık ve kayalık dahi olsa hep düzene girer.

Güneş doğar, temiz veya kirlili demeden her şeye aydınlık verir; kendisinden bir şey eksilmez.

Benim de hareketim tıpkı böyledir; herkes benden nasibini alır.

Bir de güneşin burcu sabittir; bu sabit dediğim, temeli sağlam olduğu içindir.

Güneşin burcu arslan'dır ve bu burç yerinden kımıldamaz; yerinden kımıldadığı için de evi bozulmaz.

Benim tavır ve hareketime bir bak, benim de parlaklığım kesinlikle değişmez (Beyit 823-835, s. 223-225).

...

Ay-Toldı dedi ki: Bunları işittim; bir sualım daha var, onu da söyleyeyim.

İyilik nasıl ve ne gibi bir şeydir; iyinin hali tavrı ve yaratılışı nasıl olur.

Hükümdar dedi ki: iyinin niteliği faydalı olmaktır; onun halka çok faydası dokunur.

O bütün halka daima iyilik eder, fakat yaptığını insanın başına kakmaz.

Kendi yararını düşünmez, başkasına fayda sağlar ve bunun karşılığında bir şey beklemez.

Ay-Toldı dedi ki: Bu sözü de anladım; bir şey daha sormak istiyorum.

Bana doğruluğu anlat, hangi şey doğrudur; insan onunla gününü nasıl aydınlatır?

Hangi yola doğruluk yolu derler; bu doğruluğun aslı nedir?

Hükümdar dedi ki: Bak, kimin düşündüğü ile söylediği bir olursa, işte doğru insan odur.

Onun içi dışı gibi, dışı da içi gibidir; doğru ve dürüst kişi böyle olur.

Kişi gönlünü çıkarıp avucuna koyarak, başkalarının önünde mahcup olmadan, dolaşabilmeli.

Mutluluğa yükselmek için insana doğruluk gerekli; insanlık doğruluğun adıdır, inan.

İnsan nadir değil, insanlık nadirdir; insan az değil, doğruluk azdır.

Şimdi benim sana söylediğim söze benzer bir sözü de şair söylemiştir.

Gezip dolaşan insan pek çoktur; fakat benim için aziz olan doğru, dürüst ve güvenilir kişidir.

İnsan nadir değil, insanlık nadirdir; akıl doğru ve dürüst insanları övmüştür (Beyit 854-869, s. 229- 231).

...

Hükümdar: Anladım, dedi, bu böyledir, sözün aslı nedir ve söz kaç kısma ayrılır?

Söz nereden çıkar ve nereye varır; ey bilgili, bana bunu da açıkla.

Sözün ne kadarını söylemeli, ne kadarını söylememeli; bilgili ve akıllı hakîm bu hususta ne der?

Ay-Toldı dedi ki: Sözün yeri sırdır; söz ona bölünür, fakat biri söylenmelidir.

Biri söylenebilir, dokuzunu yasaktır; yasak sözler aslında hep fenadır.

Hükümdar yine sordu: Sözün ne kadar faydası ve ne kadar zararı vardır, açıkla bana.

Ay-Toldı dedi ki: Sözün faydası büyüktür; söz yerinde kullanılırsa, kulu yükseltir.

Söz sayesinde yağız yerden mavi göğe yükselir ve başköşeye geçenlerden olur.

Eğer dil söz söylemesini bilmezse, mavi gökte olanı yere indirir.

Hükümdar yine dedi: Söz ne zaman çok ve ne zaman az sayılır, bana bunu da açıkla.

Ay-Toldı dedi ki: Fazla söz, sormadan söylenip insanı usandıran sözdür.

Az söz ise, sorulduğu zaman söylenen ve bir ihtiyacı karşılayan sözdür.

Dilini güzel sözle süsleyen ve onun yüzünü açan şair bu vadide şöyle bir söz söylemiştir:

Sözü güzel ve iyice düşünerek söyle; ancak sorulduğu zaman söyle ve kısa kes.

Çok dinle, fakat az konuş; sözü akıl ile söyle ve bilgi ile süsle (Beyit 995-1009, s. 251-255).

4.3.2.4. Münazara Tekniği

Yazar değerleri öğretirken münazara tekniğinden faydalanmıştır. Bu teknik, iki tartışma grubunun karşıt iki görüşü tartıştıkları bir konuşma türüdür. Aşağıdaki konuşmada yazar faydalı olmak değerini öğretmeye çalışır. Konuşma münzevi hayatı benimseyen Oğdurmış ile kişilerin faydalı olmaları gerektiğini savunan Öğdülmiş arasında geçer.

Öğdülmiş devam etti: İşte ben daima seni merak ediyorum, dilimden düşürmüyorum.

Köy ve şehri, yakın akraba ve kardeşleri bıraktın, insanlardan uzaklaştın; burada hiç tanıdık ve ahbabın yok.

Tek başına ağır zahmetlere katlandın; aç ve çıplak yaşıyorsun, dermansız bir haldesin.

Senin için bütün akrabaların sızlanıyor; görmek isteyince, bulamıyor ve özlem içinde çırpınıyorlar.

Hiçbir insan tek başına yapamaz; sen burada yalnızsın, hasta da olabilirsin.

Bu düşünceyle ben evde duramadım; endişe ve kaygıya karşı koyamadım.

Tanrı cehennemi yalnız senin için yaratmadı; bütün bu azapları yalnız senin için zikretmedi.

Niçin ve neden kendine böyle eziyet ediyorsun; bana bunu açıkça söyle, ben de senin bu husustaki fikirlerini anlayayım.

Odgurmuş cevap verdi: Bu sözünü dinledim; ben de cevap vereyim, dinle, dedi.

Bu söylediğin sözler senin şefkatinden ileri geliyor; bu akrabalık nişanesi ve yakınlık alametidir.

Akrabaların kederini akrabalar paylaşır; insanın bir akrabası olmazsa, onun ıstırabına yabancılar nasıl ortak olabilir.

Kardeş ve akrabalardan ayrılarak buraya gelip, niçin bu kadar zaman burada kaldım.

Çünkü dinimin selametini ve kendi menfaatimi bunda gördüm.

Onun için kalkıp buraya geldim; halvete çekilip, böylece Tanrıya ibadetle uğraşmak istedim.

Bu dünya işlerine karışan kişi, ibadet ve ahret işini aynı anda yerine getiremez.

Kişi bütün bu halka kapısını kapatmayınca, yaratan Tanrıya ibadet edemez.

İnsan ibadette zevk bulabilmek için, hevesin kafasını iyice ezmelidir.

Takva sahibi kişi ne der, dinle; nefesine kapılan kişi din işini tam yapamaz.

Din hevesin ve nefsin en büyük düşmanıdır; bu ikisi ibadet etmek isteyen kulu yolundan şaşırır.

Nefsine kapılırsa insan onun esiri olur; tenin arzusuna uyarsam beni kul eder.

Hevesin tesirinde kalma, akıl ile karar ver; ten başkaldırırsa, bilgiyle hâkim ol.

Böyle olduğu için, ben de köy ve şehirleri bırakıp, ağır zahmetlere katlanarak, buraya sığındım.

İnsanlardan ayrı yaşıyorsam, buna mukabil boş söz de sarf etmiyorum, dedikodu yapmıyorum (Beyit 3326-3348, s. 595-599).

Ögdilmiş yanıt verdi ve söze başladı: Sözümü dinle ve kalbine yerleştir, dedi.

Tanrı bu dünyayı bilerek yarattı; helalinden yiyecek ve içecek gönderdi.

İyi arkadaş edinerek onlarla düşüp kalkmalı; insanın arkadaşı iyi olursa kendisi de iyi olur.

Başkalarına faydalı olabileceğin yerde insanlara karış; bil ki, insanlara faydalı olmak kişinin kendi yararınadır.

Ey cömert, bu tek başına yaşayan yabani adamın başkasına faydası dokunmaz.

Başkasına faydası dokunmayan insan ölü gibidir; faydalı ol, ölü olma; ey mert yiğit.

Birinin arkadaş ve ahbabı ne kadar çok olursa, onun adı o oranda memlekete yayılır, işi yoluna girer.

O bu dünya içinde dileğine kavuşur; eğer ahret mutluluğu isterse, onu da bununla sağlar.

Kara gününde bu dostlar onun uğrunda hayatlarını feda eder, sevinçli gününde de sevinçten gözleri parlar.

Onun erdemini herkese söyleyip yayarlar; kusurunu görünce de, ağızlarını açmayıp gizlerler (Beyit 3403-3411, s. 607).

4.3.2.5. Doğaçlama Tekniği

Yazarın değerleri öğretirken doğaçlama tekniğinden faydalandığı söylenebilir. Doğaçlama tekniğinde olduğu gibi ön hazırlığa dayanmadan, o anda geliştirilen, özgün bir ortam vardır. "Hükümdar Kün-Toğdı Ay-Toldı'ya Adalet Vasfını Anlatır" bölümünde yazar, adalet ve doğruluk değerlerini o anda geliştirildiği düşünülen bir konuşma ortamı yaratarak ve "üç ayaklı taht", "acı ot", "şeker", "bıçak" gibi sembollerini kullanarak öğretmeye çalışmıştır.

Bir gün hükümdarın çok canı sıkıldı; halvet emri verip, yalnız başına kaldı.

Ay-Toldı'yı huzuruna çağırttı; Ay-Toldı girdi ve ellerini kavuşturdu.

Hükümdarın karşısında ayakta durdu; hükümdar ona bir süre hiç bir şey söylemedi.

Sonra başını kaldırıp baktı ve gözüyle gel otur diye işaret etti.

Ay-Toldı yavaşça ve sükunetle oturdu; gözlerini yere dikmişti ve içi müsterihtti.

Göz ucu ile gizlice hükümdara baktı; o kaşını çatmış ve yüzünü buruşturmuştu.

Bir gümüş taht üzerine oturmuştu; bu tahtın birbirine bağlanmamış üç ayağı vardı.

Elinde büyük bir bıçak tutuyordu; solunda bir acı-ot ve sağında şeker bulunuyordu.

Bunu görünce, Ay-Toldı, gerçekten, çok korktu ve nefesi kesildi.

Bir süre durduktan sonra, hükümdar başını kaldırdı ve Ay-Toldı'ya dedi ki:

Beni burada tek başıma ve bu hâlde görünce, niye dilsiz gibi susuyorsun.

Ay-Toldı dedi ki: Ey devletli hükümdar, benim konuşmaya cesaretim yok.

Bugün sende başka bir hal görüyorum, onun için çekiniyorum, ey zeki, bilge.

Bilgisi herkesçe bilinen bilge halka şunu bildirmiştir; kızdıkları zaman beylere yaklaşma.

Bilgili hakim daha iyisini söylemiş; beyler hiddetlendiklerinde ateş ve zehir gibi olurlar. Eğer beyler hiddetlenir ve öfkeli olurlarsa, ey halim, selim insan, onlara yakın durma. Beyler öfkeleri tutup hiddetlenirlerse, onlardan uzak dur, yoksa zararları dokunur. Buna benzer şöyle bir söz vardır, bunu hatırında tut ve kendini iyi gözet. Hiddetlendikleri zaman beylere yaklaşma; eğer yaklaşırsan, gözden düştüğün gündür. Beyler arslana benzer, ey parlak bilgili hiddetlendirirsen, başını koparırlar. Hükümdar dedi ki: Bana söyle, bakayım, şimdi nedir şaşırdığın? Ay-Toldı dedi ki: ben şuna şaşırdım; bu senin oturduğun gümüş taht ne oluyor. Bu oturduğun ne biçim bir tahttır; bunun manasını anlayayım, söyle bana. İkincisi elindeki bu bıçak da nedir; benim bunu da iyice bilmem gerekir. Üçüncüsü niçin sağında şeker var, solundaki bu acı-ot nedir. Sana bakınca, öfkeli olduğumu gördüm; bunları görünce de ne diyeceğimi şaşırdım. Bu hali görünce, korkudan, ağzımı açıp, bir söz söyleyemedim (Beyit 765-791, s. 213-215-217).

...

Bugün de ben sana kendi doğamı ve bütün erdemlerimi gösteriyorum. İşte bak, ben de doğruluk ve kanunum; kanunun nitelikleri bunlardır, dikkat et. Bak, üzerine oturduğum tahtın üç ayağı vardır; ey gönlümü doyuran. Üç ayak üzerinde olan hiç bir şey bir yana meyletmez; her üçü de düz durdukça taht sallanmaz. Eğer üç ayaktan biri yana yatarsa, diğer ikisi de kayar ve üzerinde oturan yuvarlanır. Üç ayaklı olan her şey doğru ve düz durur; eğer dört ayaklı olursa, biri eğri olabilir. Düz olan bir şeyin her tarafı iyidir; her iyinin, dikkat edersen, tavır ve hareketi düz olur. Hangi şey yana yatarsa, eğri olur; her eğrilikte bir kötülüğün tohumu bulunur. Düz olan yana yatarsa, duramaz düşer; hangi şey doğru ise, düşmez yerinde durur. Bak, benim doğam da yana yatmaz, doğrudur; eğer doğru olan eğrilirse, kıyamet kopar. Ben işleri doğruluk ile hallederim; insanları bey veya kul olarak ayırmam. Elimde tuttuğum bu bıçak biçen ve kesen bir alettir, ey becerikli. Ben işleri bıçak gibi keser atarım; hak arayan kişinin işini uzatmam. Şekere gelince, o zulüme uğrayarak kapıma gelen ve adaleti bende bulan kişi içindir. O kişi benden şeker gibi tatlı tatlı ayrılır; sevinir ve yüzü güler. Zehir gibi acı olan bu Hindotunuysa, zorbalara ve doğruluktan kaçan kişiler içer.

Bunlar kavga edip bana gelirler ve ben hüküm verince, bakarsın, acı Hind ilacı içmiş gibi yüzlerini ekşitirler.

Benim bu sertliğim, kaşlarımın bu çatıklığı ve bu asık suratım bana gelen zalimler içindir.

Gerek oğlum, yakınım veya hısımım olsun; gerek yolcu, geçici veya konuk olsun;

Kanun karşısında benim için bunların hepsi birdir; hüküm verirken, hiçbiri beni farklı bulmaz.

Bu beyliğin temeli doğruluktur; beyler doğru olursa, dünya huzura kavuşur.

Akıllı insan buna benzer bir söz söylemiştir; kim akıllı insanın sözünü tutarsa, iş yoluna girer.

Beyliğin temeli doğruluk üstüne kurulmuştur; doğruluk yolu beyliğin esasıdır.

Bey doğru olur ve ülkeye böyle hükmederse, bütün dileklerine kavuşur (Beyit 799-822, s. 219-221-223).

4.3.3. Yusuf Has Hacib Değerleri Nasıl ve Nelerden Faydalanarak Öğretmiştir?

4.3.3.1. Öğretim İlkelerine Uygunluk

Yazar değerleri öğretirken öğretim ilkelerine uygun öğretmiştir.

4.3.3.1.1. Bilinenden Bilinmeyene İlkesine Uygunluk

Yazar değerleri öğretirken somut bilgilerden ve bilinenden hareket ederek, yeni öğrenmelerle ilişkiler kurmuştur.

Ey dünyanın süsü, ey ululuğun ziyneti, ey saltanatın nuru, ey döneke huyulu mutluluğun bağımlı elinde tutan (Beyit 91, s. 107).

Kişinin gönlü dipsiz deniz gibidir; bilgi onun dibinde yatan inciye benzer.

Kişi inciyi denizden çıkarmadıkça, o, ister inci olsun ister çakıl taşı, fark etmez.

Yağız yerin altındaki altın, taştan farksızdır; oradan çıkınca beylerin başında tuğ tokası olur.

Bilgili bilgisini diliyle meydana çıkarmazsa, yıllarca yatsa bile onun bilgisi çevresini aydınlatmaz (Beyit 211-214, s. 125).

Kötülük ateştir, ateş ise yakıcıdır; onun yolunda geçilebilecek bir geçit yoktur (Beyit 249, s. 131).

Ey bilge hakim, söz söylemekti dileğim; akıl ve bilgiden bahsetmek isterim.

Akıl karanlık gecede bir meşale gibidir; bilgi seni aydınlatan bir ışıktır.

Kişi akıl ile yükselir, bilgi ile büyür; kişi bu ikisiyle itibar görür (Beyit 283-284, s. 135).

Hakimlerin sözünü dinle, düşün ve şu dört şeyin azını azımsama.

Bu dörtten biri ateş, biri düşmandır; üçüncüsü hayatın tuzağı olan hastalıktır.

Sonra bunlardan biri de bilgidir; bu dört nesneyi hafife alma, büyüktür önemi.

Bunlardan her birinin faydası ve zararı çoktur, bazısı borç, bazısıysa alacak gibidir.

Bilgi kimya gibidir, eşya onun etrafında toplanır; akıl onun sarayıdır, bilgi içinde eşya yığılır.

Misk ve bilgi birbirine benzer; insan bunları yanında gizli tutamaz

Miski gizlersen, kokusundan belli olur; bilgiyi saklarsan dili ayarlamasından belli olur.

Bilgi hiçbir zaman fakirliğe düşmeyen bir servettir; hırsız ve dolandırıcıların eli ona erişemez, alamaz.

Bilgi ve akıl kişi için bir köstektir; kösteklenmiş kişi yakışıksız şeylere pek gitmez (Beyit 306-315, s. 139).

Bu dünya malı acı su gibidir; insan ne kadar içerse içsin, kanmaz; dili bile ıslanmaz.

Ey yiğit, bu dünya bir gölge gibidir; onun peşine düşersen kaçır, kaçarsan, o sana koşar.

Dikkat edersen, dünya işi bir seraptır; insan tutmak için elini uzattıkça, onu kaybeder.

Ey hükümdar, gayret et, kendin iyi ol; beyi iyi olursa, halk da iyi olur.

Halk koyun gibidir; bey de onun çobanıdır; çoban koyunlara karşı merhametli olmalıdır.

Kapıda birçok aç kurt toplanmıştır; ey hükümdar, koyunları iyice korumaya al (Beyit 1408-1413, s. 315- 317).

Ey hükümdar, hacibler birkaç yerde ihtiyatlı olmalı ve bu hususlarda çok gayret etmelidir.

Biri hacib beyin sözünden kesinlikle dışarı çıkmamalı; ikincisi hava ve heveslerine aklını yular yapmalı.

Üçüncüsü huzurda uyanık olmalı ve ağzına gelen her sözü söylememeli (Beyit 2503-2505, s. 479).

Düşmanı sına, sen onu büyük ve kuvvetli bil; elinde sopa olan düşmana karşı sen demir kalkan hazırla (Beyit 4263, s. 737).

Dünyada bu âlim ve hakimler olmasaydı, ekilmiş olsa bile yerden yiyecek çıkmazdı.

Onların ilmi halk için meşale oldu; geceleyin meşale yanarsa insanlar yolu şaşırmazlar.

Onlara malından hisse ayır, onları yedir içir; güler yüz ve tatlı sözle hizmetlerinde bulun.

Sert ve kaba dil kullanma, onlardan çekin; onların eti yenmez, zehirdir.

Onlara karşı sert ve kaba bir dil kullanma; tuz-ekmek yedir, saygı göster, hürmet et.

Onları dinle, bilgilerine göre hareket et; tavır ve hareketleri hakkında arkalarından dedikodu yapma.

Senin için gerekli olan onların ilmidir; onlar insanlara yol göstererek, doğruluğa sevk eder.

Bunları koyun sürüsünün koçu say; onlar başa geçip sürüyü doğru yola götürsünler.

Bunlarla ilişki kur ve iyi geçin; böylece mutluluğa kavuşarak, her iki dünyada mutlu olursun (Beyit 4346-4354, s. 749).

4.3.3.1.2. Açıklık (Duruluk) İlkesine Uygunluk

Yazar açıklık ilkesine de uygun olan açık ve anlaşılır dil kullanımını tavsiye etmiştir. Yazara göre anlayış ve bilgi dilin kullanımından anlaşılır ve kullanılan dil açık, sade ve anlaşılır olmalıdır. Bunun sonucunda aydınlatma yani bilgiyi karşıya kazandırma gerçekleşecektir.

Anlayış ve bilgiye tercüman olan dildir; insanı aydınlatan açık dilin kıymetini bil (Beyit 162, s. 117).

Sözü çok söyleme, az ve birer birer söyle; binlerce sözün düğümünü bu bir sözde çöz (Beyit 172, s. 119).

4.3.3.1.3. Somuttan Soyuta İlkesine Uygunluk

Yazar somuttan soyuta ilkesine uygun olarak somut bilgilerden başlayarak soyut bilgilere doğru gitmiştir. Somutlaştırma yaparken benzetme sanatından da faydalanmıştır.

Anlayış bir yulardır, insan onu elinde tutarsa dileğine erişir ve bütün arzularına ulaşır (Beyit 159, s. 116-117).

Dil arslandır, bak eşikte yatar; ey ev sahibi, dikkat et, senin başını yer (Beyit164, s. 117).

Söz, deve burnu gibi yularlıdır; dişi deve boynu gibi nereye çekilirse oraya gider (Beyit 206, s. 125).

Eğer halkı idare edecek bir duruma gelirsen, işle ve sözle her zaman iyilik et.

Gençlik kaçır ve hayat uçar; bu düş gibi dünyadan çabuk göçersin.

Hayatı sermaye yap, bunun faizi iyiliktir; bu sana yarın için iyi yiyecek ve giyecek sağlar (Beyit 230- 232, s. 127).

Mutluluk aslında göç atı gibidir, göçer-gider; onu bulunduğu yerde tutan kök, alçakgönüllülüktür (Beyit 1704, s. 361).

Devlet işleri ihmâl edilir ve vaktinde yapılmazsa, arkasından avcı kuşla takip etsen bile, bir daha ele geçmez (Beyit 2094, s. 421).

Yaban çiçeği faydalıysa, ben onun kuluyum; özenilerek yetiştirilmiş çiçek zararlıysa onun kökünü keserim (Beyit 2574, s. 489).

Bu ağız bir in gibidir; sözün oradan çıkarsa, seher yeli gibi olur;

Dünyaya yayılır ve artık toplanmaz; onu bütün halk duyar, artık örtülemez.

Ağızdan bazen ateş, bazen de su çıkar; bunların biri yapar, biri de yıkar.

Gereksiz söz yanan ateş gibidir; onu ağızdan çıkarmamalısın, sonra kendin yanarsın.

Dilin söylediği iyi söz ise akarsu gibidir; nereye akarsa, orada çiçek açar (Beyit 2684-2688, s.505-507).

Ey hükümdar, hizmetkâr ile bey arasındaki ilişki, gerçekten de tam bir alıcı satıcı ilişkisine benzer.

Satıcı mal verir ve bu ona sermaye olur; alıcı da bunu alır ve ilden ile dolaştırır.

Yıl, ay ve günler geçince kâr birikir; tekrar karşılaşırlar ve her biri kendi kârını alır.

İşte bunun- gibi, hizmetkârın işi de beyi ile ortak hesaba bağlıdır.

Bey kula mal verir ve iyi sözle onu teşvik eder; hizmetkâr ise, kendi vücudu ile ona hizmet eder (Beyit 2994-2998, s. 549-551).

Kanun su gibidir; zulümse ateş gibi her şeyi mahveder; sen berrak su akıttın ve ateş söndü (Beyit 3107, s. 565).

Kötülükleriyle şöhret bulan kişilerden uzak dur; böyleleri kara huylu insanlardır.

Ey ak doğalı insan, sen karaya yaklaşma; dikkat et, beyaza siyah çabuk bulaşır (Beyit 4238- 4239, s. 733).

4.3.3.1.4. Hayatilik İlkesine Uygunluk

Yazar değerleri öğretirken hayatilik ilkesine uygun olarak değerlerin hayatın içindeki önemine de yer vermiştir. Çocukların bilgileri küçükken öğrenmeleri ile gelecekteki hayatlarını düzeltecekleri, yöneticilerin bilgi ile ülke işlerini düzenleyecekleri hayatilik ilkesine uygun örneklerdir.

İnsan, küçük çocukken bilgi öğrenir ve büyüyünce dileğine kavuşur.

İnsan bilgiyi, erdemi, iyi tavır ve hareketi öğrenir ve böylece gidişi düzelir (Beyit 1823-1824, s. 378-379).

Kişi akıl ile asil insan adını alır; beyler bilgi ile memleket işini düzenler (Beyit 303, s. 138-139).

Bilgili insan çok güzel söylemiş; bu söze göre hareket eden kişi karşılığında saf altın bulur.

Eğer sana gerçekten beylik nasip olursa, ey namı, işi bilgiyle idare et (Beyit 4135-4136, s. 716-717).

4.3.3.1.5. Bütünlük İlkesine Uygunluk

Yazarın öğrenende sadece bilgi genişlemesi sağlamak yerine duygusal, ahlaki ve sosyal yönelimleri de harekete geçirerek öğretim yaptığı düşünülebilir.

Mutluluğa alçakgönüllülük ne kadar uyar; bilge bir kişiye yumuşaklık ve şefkat ne kadar yakışır (Beyit 1700, s. 361).

Alçakgönüllü kişi ne kadar iyi ve güzel olur; onun işi daima yolunda gider (Beyit 1705, s. 361).

4.3.3.2. Öğrenme İlkelerine Uygunluk

4.3.3.2.1. Öğrenmede Motivasyona Önem Verme

Motivasyon kişileri belirli bir amaç için harekete geçiren, davranışları şekillendiren ve davranışlarda süreklilik sağlayan güç olarak tanımlanabilir. Günümüz eğitim sisteminde de motivasyon çok önemli bir yer tutar. Yazar da öğrenmede motivasyonun önemine ve motivasyonun kişilere kattığı zorluklara karşı direnç gösterme ve mücadele etme özelliğine dikkat çekmiştir.

İnsan kendi arzusu ile yol yürürse, zahmet çekmez, ey bilgisi büyük. Sınamış insan ne der, dinle; manasına dikkat et, ey huzura kavuşmuş.

Hangi işe arzu ve dilekle girişilirse, bu arzu ona her adımda destek olur.

İstekle yürüyünce, uzak yer yakın olur; arzuladığı yüzü görünce, can sahibini bulur (Beyit 3322-3325, s. 595).

Gönül heyecanlanır ve insanı harekete getirirse, bil ki, istenilen iş çabuk olacaktır.

İnsan arzuyla ve isteyerek yürürse, yorulup yolda kalmaz, dileğine ulaşır.

Dileğine ulaşmak için arzuyla yola çıkan insan yarı yolda yorulup kalmaz, dileğini bulur.

Vefasıyla şöhret bulmuş, sevmiş ve kendisini de sevdirmiş olan kişi çok güzel söylemiş.

İnsan gönülden yakınlık duyarsa, ona uzak yer yakın olur; yakınlık vefakârlığı için daima gönüle bak.

Yakınlık hakkı vefakârlıkla takdir edilirse, doğu ile batı arası hemen bir tepe aşılınca ulaşılacak kadar yakın bir mesafe olur (Beyit 3701-3706, s. 651).

Kişi gönlüyle ve arzulararak yola çıkarsa, bu sevgiyle dileğine çabuk erişir.

Arzu etmediği bir yere doğru yola çıkarsa, bu yol ne kadar yakın olursa olsun yine uzak gelir.

Yayan yürüyen insan zahmet çeker; fakat gönül arzusu ile yürüyünce zahmet ortadan kalkar (Beyit 5045-5047, s.853, 855).

4.3.3.2.2. Öğrenmede Ulaşılacak Hedeflerden Haberdar Etme

Yazar değerleri öğretirken konu temelli yönlendirici etkinlikler yapıyor, ulaşılacak hedeflerden haberdar ediyor.

Kitabın adını Kutadgu Bilig koydum; okuyana kutlu olsun ve elinden tutsun.

Ben sözümü söyledim ve kitabı yazdım; bu kitap uzanıp her iki dünyayı da tutan bir eldir.

Kişi her iki dünyayı da devletle elinde tutarsa kutlu olur; bu sözüm doğru ve dürüsttür.

Önce, hükümdar Kün-Toğdı'dan söz ettim; bunu açıklayalım ey iyi kişi.

Sonra Ay-Toldı'dan söz açtım; mübarek mutluluk güneşi onunla parlar.

Bu Kün-Toğdı dediğim doğrudan doğruya kanundur; Ay-Toldı ise mutluluktur.

Bundan sonra Ögdülmiş'i anlattım; o aklın adıdır ve kişiyi yükseltir.

Ondan sonrakisi Ogdurmuş'tır; onu ben akıbet olarak aldım.

Ben sözü bu dört şey üzerine söyledim; okursan anlaşılır, iyice dikkat et.

Ey sevinç içinde ömür süren iyi genç, sözümü yabana atma, gönülden dinle.

Gayret et, doğruluk yolundan şaşma; gençliği ziyan etme, ondan faydalanmasını bil.

Gençliği aziz tut, çabuk geçer; ne kadar sıkı korursan kuru, bir gün kaçar.

Sende henüz gençlik kuvveti varken, bunu boşa geçirme; Tanrı buyruklarına uy ve ibadet ile uğraş.

Sonra gençliğin hasretini çeker ve pişman olursun, ama son pişmanlık fayda vermez; sözüm bu kadardır (Beyit 350-363, s. 145-147).

4.3.3.2.3. Öğrenmede Geçmiş ve Mevcut Deneyimlerden Faydalanma

Yazar öğrenmede geçmiş ve mevcut deneyimlerden faydalanıyor. Bunun için atasözlerinden ve vecizelerden, telmih (hatırlatma) sanatından faydalanıyor.

İla beyi ne der dinle; bu sözün manası senin sözlerine temel olsun.

Bilgisize devlet ve mutluluk gelirse, halkın arasına fesat girer ve bu da memleket için öldürücü bir felâket olur.

Eğer beylik akıllı bir insanın eline geçerse, o ülkesini huzura kavuşturur; sen bu söze inan (Beyit 1779-1781, s. 373).

Sınanmış ve sözünü düşünerek söylemiş olan Ötüken beyi ne der, dinle.

Halk için beyin çok seçkin olması gerekir; özünün sözünün doğru ve doğasının seçkin olması gerekir (Beyit 1962-1963, s. 403).

Dünyayı isteyip, eline alan ve kendisine demirden şehir ve kale yaptıran kimse nerede.

Bu dünyayı bulan ve kartala binerek mavi göğe çıkan o küstah köpek nerede.

“Ben Tanrırım” diyen ve sonunda Tanrının denizin dibine gönderdiği küstah nerede.

Bu dünya malını toplayan ve malı ile birlikte yerin dibine geçen insan nerede.

Doğudan batıya kadar sefer ederek, birçok memleketi hâkimiyeti altına alan dünya beyi nerede.

Asası yılanı çevrilen ve deniz yarılarak, oradan yürüyüp geçen nerede.

Peri, kuş ve insanlara hükmeden o âdil insan nerede.

Ölüleri diriltten insan nerede; o da nihayet ölümün esiri oldu.

İnsanlar arasında seçilmiş olan o iyi zat nerede; dünya onsuz boş kaldı, bir tarafı eksildi.

Bu saydıklarımın hepsini ölüm yakalayıp götürdü; seni mi burada bırakacak ey temiz kalpli.

Bu dünyanın kanunu böyledir; ister buna göre hareket et, ister aksi yolu tut (Beyit 4711-4720, s. 803-805).

Kişinin süsü sözdür ve bu söz de çok çeşitlidir; haydi, ey dilim, iyi sözlü kişiyi öv.

Buna benzer Türkçe bir atasözü vardır; işte onu söylüyorum, şöyle der.

Aklın süsü dil, dilin süsü sözdür; Kişinin süsü yüz, yüzün süsü gözdür.

İnsan sözünü diliyle söyler; sözü iyi olursa yüzü parlar (Beyit 272-275, s. 133).

4.3.3.3. Etkili Öğrenmenin Genel İlkelerine Uygunluk

4.3.3.3.1. Dikkat Çekme

Yazar dikkat çekmeye önem vermiştir. Dikkat çekerken betimlemelerden, kişileştirme, mübalağa sanatlarından, tartışma, açıklama ve buldurmalarından faydalanmıştır.

4.3.3.3.1.1. Betimlemelerle Dikkat Çekme

Yazar dikkat çekerken betimlemelerden faydalanmıştır.

Doğudan bahar yeli eserek geldi; dünyayı süslemek için cennet yolunu açtı.

Kafur gitti, yağız yer misk ile doldu; dünya kendini süsleyerek bezenmek istiyor.

Bahar esintisi eziyetli kışı sürüp götürdü; parlak bahar yine mutluluk yayını kurdu.

Güneş balığın kuyruğundan, kuzunun burnuna kadar olan yerine yine döndü.

Kurumuş ağaçlar yeşiller donandı; doğa mor, al, yeşil ve kızıla bezendi (Beyit 63-67. s. 103).

Karanfil kokulu saba yeli esti; dünyanın her yanı misk ve anber kokusuyla doldu.

Kaz, ördek, kuğu ve kıl-kuyruk göğü doldurdu; bağışarak bir yukarı bir aşağı kaynaşıyorlar.

Kökiş ve turnalar gökte yüksek sesle bağışıyor; dizilmiş deve katarı gibi uçup kanat çalıyorlar.

Keklik yüksek sesle öttü, sanki gülmekten katılıyor; Ağzı kan gibi kızıl, kaşı kapkara.

Kara çumug mızrak gibi gagasıyla ötüyor; sesi nazlı bir kızın sesi gibi cana yakın.

Çiçek bahçesinde bülbül binlerce sesle ötüyor, sanki gece gündüz mezamir okuyor.

dişi ve erkek karacalar çiçeklerin üzerinde oynuyor; dişi ve erkek geyikler sıçrayıp, oynayarak koşuyor (Beyit 71-79, s. 105).

Esirden gelen gök kuşları, kimi ray-ı hindi, kimi kayseri (Beyit 94, s. 107).

4.3.3.3.1.2. Kişileştirme Sanatıyla Dikkat Çekme

Yazar dikkat çekerken kişileştirme sanatından faydalanmıştır.

Yağız yer, yüzüne yeşil ipek bağladı; Hitay kervanı da bunun üstüne Çin kumaşı yaydı.

Düzlükler, dağlar, kırlar ve ovalar bunu yayıp döşendi, vadiler ve yamaçlar al ve yeşil giyerek süslendi.

Binlerce çiçek gülerek açıldı; Dünya misk ve kafur kokusuyla doldu (Beyit 68-70,s. 103).

Gök kaşını çattı, gözünden yaş saçıyor; çiçek yüzünü açtı, bak, gülmekten katılıyor.

Bu sırada dünya kendi kendine baktı; sevinip övünerek hazinesini gözden geçirdi (Beyit 80, s. 105).

Bak akıl arz eder ve bilgi bildirir; dünyanın döneke huyunu sana anlatır.

Bu kocakarı dünya vefasız ve döneke huyludur; edası kız gibidir ama bakarsan yaşı büyüktür.

Bazen edası kız gibidir, tavırları güzeldir, kendini sevdirebilir; fakat tutmak istedin mi elini vermez.

Seveni sevmez, ondan geyik gibi kaçar; kaçana yapışır, onun ayağına sarılır.

Bir bakarsın, süslenip kuşanarak arkandan koşar; bir bakarsın, görmezlikten gelir, önüne bakar.

Bir bakarsın, yine yüzünü çabucak çevirir, nazlanır; ne kadar yakalamak istersen, kendine el sürdürmez.

O çok beyleri yaşlandırdı, kendisi yaşlanmaz; çok beyleri göçürttü, hiç susmak bilmez (Beyit 398-404, s. 151-153).

4.3.3.3.1.3. Mübalağa Sanatıyla Dikkat Çekme

Yazar dikkat çekerken mübalağa sanatından faydalanmıştır. "Bilgiyle göğe bile yol bulunur." beyitiyle yazar kendi zamanı için yaptığı mübalağa ile ileri görüşlülüğünü gözler önüne sermiştir.

Bütün iyilikler bilginin faydasıdır; bilgiyle göğe bile yol bulunur (Beyit 208, s. 125).

İçten bağlı hizmetkar insanın bağı gibidir; belki de bağından daha yakın, yürek kanı gibidir (Beyit 2611, s. 495).

Kişi başkalarına erdemiyle üstün olur; kimin erdemi çoksa o uçar gibi yükselir. Kim erdemle elini uzatırsa, yüce dağların başını eğerek yere indirir (Beyit 2646-2647, s. 499-501).

İnsan muhtaç olduğu şeyi zamanında bulursa, bu çöp olsa dahi, ona fil kadar gözüktür (Beyit 2817, s. 525).

4.3.3.3.1.4. Tartışma, Açıklama ve Buldurma ile Dikkat Çekme

Yazar tartışmalara, açıklamalara ve buldurmalara önem vermiş ve bunları dikkat çekerken kullanmıştır.

İnsan için faydalı miras sözdür; miras olarak kalan sözü tutmanın yüz türlü faydası vardır (Beyit 1469, s. 325).

Akıllıya mutluluk ne güzel yakışır; iyi hareket eden bilgiliye mutluluk ne iyi uyar, düşün (Beyit 1778, s. 373).

Hükümdar bunun üzerine şöyle dedi: Sormak istediğim şey işte şudur.

Bir olan Tanrı insanoğlunu yarattı; büyük var, küçük var; kötü ve iyi adlı var.

Bilgili ve bilgisiz, fakir ve zengin var; akıllı, akılsız ve küstah var. İyi söyle,

Beyin nasıl olması gerek ki, o bunların başına geçsin, işini görsün, adı ve şöhreti dünyaya yayılsın.

Memleketi düzene girsin, halk zenginleşsin; göçtüğü zamanda, iyi ad bıraksın.

Gümüş ve sırmalar ile hazinesi dolsun; düşman boyun eğsin ve kargaşa bitsin.

Asker toplansın, güçlü bir ele sahip olsun; yeter bilgiyle memleketi yönetsin.

Şöhret kazansın, adı dünyaya yayılsın; günden güne yükselsin ve mutluluğu artsın.

Huzur içinde yaşasın, uzun zaman hükümrân olsun; bütün canlar feda olsun, tek o yaşasın (Beyit 1921-1929, s. 397).

Dost edinmek kolay, fakat dostluğu korumak zordur; düşman olmak kolay, fakat barışmak güçtür.

Düşmanın varsa, canını ve tenini koru; düşmanı olan kişilerin kurtulması güçtür.

Şu iki türlü insanla ilişki kurma, onlardan uzak dur; eğer onlara karıştırsan, bakarsın karışıklık çıkarırlar.

Biri iftiracıdır, gammazlık edendir; biri ikiyüzlü, çıkarıcı kişidir.

Bir de içkiye düşkün kişiyi kendine arkadaş edinme; o sana vefa göstermez, ancak gönlünü kırar.

Yalnız kendi çıkarını gözeten dosta gönül bağlama; fayda görmezse, sana düşman olur; ondan vazgeç.

İnsanların sana daima yakınlık göstermelerini istersen, onlardan hiçbir istekte bulunma ve onların suyuna git.

4.3.3.3.2. Konu Üzerinde Odaklanma

Yazar değerleri öğretirken, öğrenenin dikkatinin ve seçici algısının konu üstünde odaklanmasını sağlamıştır.

Ey iyi ve cömert insan, şimdi bu anlamda olan şu beyti oku da manasına iyice nüfuz et (Beyit 1708,s. 363).

Bilgisi deniz gibi derin, bilgi ile gönlü ve göğsü aydınlanmış kişi ne der, dinle.

Beyin sözü ve gönüü iyi olursa, onun hizmetinde bulunanlar doğruluk yolunu tutarlar (Beyit 2243-2244, s. 441).

Ok düz olmasaydı doğru gitmezdi; insan doğru hareket etmezse başkalarının esiri olur (Beyit 2898, s. 537).

4.3.3.3.2.1. Duyuşsal Özellikleri Yönlendirici Etkinliklerle Odaklanma

Yazar duyuşsal özellikleri yönlendirici etkinlikler ile öğrenenin dikkatinin konu üzerinde odaklanmasını sağlamıştır.

Mutluluk gelirse, herkese yakışır; fakat akıllılarla daha çok bağdaşır (Beyit 1707, s. 361).

Devlet bilgisize de gelir ve yakışır da, bunun iç yüzünü iyi bildiği için bilgiliye daha çok yakışır (Beyit 1709, s. 363).

Gönül sahibi olan kişi verdiği sözü unutmaz; gönül sahibi olmayan kişiyse sözünü tutmaz.

Gönül olmazsa, kişi arkadaşlarını seçemez; akli olmazsa, kişi işini yapamaz.

Gönülsüz kişiler kuru bir kalıp olur; insan her işi gönül ile yapar.

Onun çok akıllı, alçak gönüllü olması gerekir; fakir, dul ve yetimlere karşı şefkatli gönül gerekir (Beyit 2470-2473, s. 475).

4.3.3.3.2.2. Sorular İle Odaklanma

Yazar değerleri öğretirken sorular sorarak konuya odaklanmayı sağlamıştır.

Bu dünya bir konaktır, sen kendini kervan say; bir kervan konakta ne kadar kalabilir (Beyit 1443, s. 321).

Halkın bütün uygunsuzluklarını beyler düzeltir; bey uygunsuzluk ederse, onu kim yola getirir.

İnsan temiz olmayan şeyleri suyla yıkayıp temizler; eğer su kirlenirse, o neyle ve nasıl temizlenir.

İnsan hastalanırsa, tabip bunun ilâcını verir; eğer otacı hastalanırsa, onu kim tedavi eder (Beyit 2107-2109, s. 423).

İyi insan derler, bu iyi insan nerede; ey bilge hâkim, bana haber ver.

İyi adam derler, iyi adam kimdir; iyi adam derdi olanlara deva olan kimsedir.

Ey duru gönüllü insan, ey bilgisi çok olan, dikkat et ve bu söz üzerinde düşün.

Bu söylediğim doğru mu, bir bak; doğruysa nefesine hâkim ol, buraya gel, burada yaşa (Beyit 3934-3937, s. 687).

Halk bozulursa, onu beyler düzene koyar; eğer beyler bozulursa, onları kim düzeltir (Beyit 5203, s. 877).

4.3.3.4. Anlayarak, Kavrayarak Öğretim

Yazarın anlayarak kavrayarak öğretimi benimsediği düşünülebilir çünkü değerleri anlatırken neden sonuç ilişkisi kurmuş, karşılaştırmalar yapmış, örnek sayısını çoğaltmış ve seçenekler verip sorgulatmıştır.

4.3.3.4.1. Neden Sonuç İlişkisi Kurma

Yazar anlayarak, kavrayarak öğretime uygun olarak neden sonuç ilişkisinden faydalanmıştır.

Ey devletli hükümdar, Tanrı sana mutluluk verdi; adını bin kere zikrederek ona şükretmek gerekir (Beyit 109, s. 109).

Ona bilgi erdi ve insan bugün yükseldi; ona anlayış verdi ve böylece düğümler çözüldü (Beyit 150, s. 115).

Sözüne dikkat et ki, başın gitmesin; dilini tut ki, dışın kırılmasın (Beyit 167, s. 119).

Kişi ölümsüz değildir, ölümsüz olan adıdır; iyilerin adı bunun için ölümsüz kalmıştır (Beyit 228, s. 127).

Binlerce erdem e birçok alkışlanan iş, akıl ile yapılmış olduğu için övülmüştür (Beyit 304, s. 139).

Bey mağrur, kabadayı ve kibirli olmamalı; gurur insanı doğru yoldan çıkarır (Beyit 2115, s. 423).

4.3.3.4.2. Karşılaştırma Yapma

Yazar anlayarak, kavrayarak öğretime uygun olarak kavramları karşılaştırmalardan faydalanmıştır.

Bilginin manasını bil; bak, bilgi ne der: bilgiyi bilen insandan hastalık uzaklaşır.

Bilgisiz kişi hep hastalıklı olur; hastalık tedavi edilmezse kişi çabuk ölür (Beyit 156, 157, s. 117).

Kişiyi dil kıymetlendirir ve kişi onunla mutluluk bulur; kişiyi dil kıymetten düşürür ve dili yüzünden başı gider (Beyit 163, s. 117).

Ömrü kısa olan kötü pişmanlıkla yaşlanır, uzun ömrü olan iyi kişiye pişman olmadan yaşar.

İyi insan her gün yeni bir dileğine ulaşır; kötünün sıkıntısıysa her gün bir kat artar (Beyit 348, 349, s.145).

Kötü kişiyi nasıl öveyim; bu kötü işi nasıl arzu edeyim.

Küstahlık, kabalık, aksilik hep kötülerin hareketidir; ey ulu.

Bela, mihnet, zahmet, pişmanlık ve keder hep kötülüğün karşılığıdır, ey yiğit.

Bu iyi kişiyi nasıl sevmeyeyim; bu iyi işi nasıl övmeyeyim.

Cömertlik, insanlık, fayda ve iyiliğin hep iyi kişiden geldiği şüphesizdir.

İyi kişi arkadaşların en iyisidir; iyi iş işlerin en iyisidir.

Arkadaşın iyiyse ne istersen iste; yolunun açık olması için iyi arkadaş gerekir.

Huzur, arzu, nimet, güven rahat bu neşe ve sevinç hep iyiliğin karşılığıdır (Beyit 930-937, s. 241).

Hizmet etmiş, bu hizmet ile arzusuna ve dileğine kavuşmuş olan insan ne der, dinle.

Hizmet etme, edersen de layık olana hizmet et; layık olan bey hizmetkârın hakkını bilir.

Hizmet etme, edersen de cömert olana hizmet et; bil ki, cömertin evi altın, kapısı gümüşdür.

Cimriye hizmet etme, ey hizmet eden kişi; yoksa hayatın boşa geçer ve kendin de kötü olursun.

Cimri kendi malını kendisinden esirger; nasıl olur da başkasının hakkını verir, söyle (Beyit 946-950, s. 243).

Yalancı, insanların kötüsüdür; kötülerin kötüsüye verdiği sözünden dönendir (Beyit 5077, s. 859).

4.3.3.4.3. Öğeler Arasında İlişkiler Kurma

Yazar öğretim esnasında öğeler arasında ilişkiler kurmuş, içeriği basit ve anlamlı bütünden karmaşığa doğru sıralamıştır.

Ey asil doğalı, her iki dünyada kişiye faydalı olan şey, iyilik yapmaktır.

İkincisi hayâ ve üçüncüsü de doğruluktur; insan bu üç şey ile mutluluk güneşine erer.

İyi hareket edeni herkes sever, dürüst tabiatlı olan başköşeye çıkar.

Her türlü densizliğe hayâ engel olur; hayâsızlık insan için çok fena bir hastalıktır.

Bir de yumuşak huylu olan ve doğru hareket eden kişinin her iki dünyada da günü kutlu olur.

Doğruluk, hayâ ve iyi hareket bu üçü kimde bileşirse, o insan mutlu olur (Beyit 1659-1664, s.355).

Ulu hacib çok emniyetli, dürüst ve bu doğrulukla birlikte de iyi ve dini bütün biri olmalı.

Halka faydalı olması ve bununla halkın başına güneş ve ay doğması için, onun soyu-sopu temiz, doğası iyi olmalı.

Soyu iyi olan insan iyi olur; bu iyi insan halk için de iyilik ister.

İyi insanlardan yiyecek, içecek, giyecek ve binecek hususunda ancak iyilik gelir.

Doğası iyi olursa, sözlerini tartarak söyler; sözleri tartan insanın işi çok temiz olur.

Gözü tok, hayâ sahibi ve nazik olmalı; zeki ve bin türlü bilgiye sahip olmalı.

Gözü tok olan insan vazife başında rüşvet almaz; hacib rüşvet alırsa, bey gülünç duruma düşer.

Yoluna girmiş işi bozan rüşvettir; olgunlaşan işi çığ bırakan da rüşvettir.

Hacib haya sahibi, temiz ve nazik bir insan olursa, ondan işte ve sözde ancak iyilik gelir.

Hayâ sahibi olan kişi kötü iş yapmaz, uygunsuz şeylere yaklaşmaz, başkalarına kabalık etmez.

Nazik insan mutluluğu hazmeder; insan nazik olursa devlete layık olur.

İnsan zeki olursa, asla mala muhtaç olmaz; bilgili olursa, işinde asla yanılmaz.

Bilgili ve büyük insan da çok güzel söylemiş; kısmetine en çok kavuşan bilgili insandır.

Beylerin işini görmek için, bilgili insan gerekir; bilgisiz kişi hiçbir işe yaramaz.

Bir kimse bilgiden nasibini alamamışsa, ona diri demek doğru olmaz; sen onu ölü bil.

İnsan bilgiyle büyür ve şöhret bulur; herkesten üstün olur, her işi başarır.

Bilgisiz kişi boş bir kalıptan ibarettir; bilgili kişinin yeri gökten daha yüksektir.

Hacib vazifede çok uyanık ve anlayışlı olmalı; insan işinde uyanıklık ile boya tutturur.

Akıllı olmak çok faydalıdır; bütün iyiliklerde aklın payı vardır.

Akılsız kişi meyvesiz ağaç gibidir; aç insan meyvesiz ağacı ne yapsın.

Ancak akıllı kişi her iki dünyayı elde eder; asil niteliğini ancak akıllı insan alır.

Akıllı ve bilgili kişi adamdır; o insanların seçkini ve halkın ileri gelenidir (Beyit 2438-2457, s.469, 471, 473).

4.3.3.4.4. Örnek Sayısını Çoğaltma

Yazar anlayarak, kavrayarak öğretime uygun olarak örnek sayısını artırmaktan faydalanmıştır.

Eğer beyler zalim ve kötü olursa, onların hizmetinde bulunanlar iyi izden ayrılır.

Bey iyi olursa, onun hizmetinde bulunanların hareketi iyi olur ve zararları dokunmaz.

Beyler kendileri kötü olmadıkça, dikkat et, kötü kimseleri yanlarına yaklaştırmazlar.

Kötülük neredeyse kötüler de beraberdir; ey iyi insan, sen yürü ve iyi arkadaş ara.

Kötü iyiyle hiçbir zaman anlaşamaz; doğru eğriyle hiçbir zaman başa çıkamaz.

Karanlık gece aydınlık güne yaklaşmaz, yeşil su kırmızı ateşe konuk olmaz.

Tanımadığın adamı tanımak istersen, ona tanıdıklarını sor, o zaman anlarsın.

Her şey kendisi gibi olanlar arasına katılır; sen doğrulukla yaşa, eğrilere katılma.

Bu söze şahit olan şu beyti oku; bu beyiti oku ve onu gönlüne yerleştir.

Yürüyen, uçan her şeye bak; her biri kendi dengini kendisine eş ve akran seçer.

Kötü iyiye katılmaz, kaçır; her şeye uygulanabilen bu kurala dikkat et (Beyit 2246-2255, s. 441-443).

Memleketi idare eden, hakîm insan ne der, dinle; hakimlerin sözünü bulunca, nefis bir yemek gibi yemelidir.

Memleketi alan onu kılıçla almıştır, memleketi tutan onu kalemle tutmuştur.

Bir memleketi kılıç ile derhal ele geçirmek mümkündür; fakat kalem olmayınca, insan onu elinde tutamaz.

Herhangi bir memleket kılıç ve güçle alınabilir; fakat bu hakimiyet şiddet ve intikam ile uzun yıllar sürmez.

Hangi şehir ve eyalet kalemle idare edilirse, orada herkes kendi arzu ve nasibini bulur (Beyit 2425-2428, s. 467).

4.3.3.4.5. Seçenek Verip Sorgulatma

Yazar anlayarak, kavrayarak öğretime uygun olarak seçenekler verip sorgulatmalardan faydalanmıştır.

Biri iyiydi, onu övdüler; biriye kötüydü, ona sövdüler.

Kötü mü daha iyi senin için yoksa iyi mi, sövülmek mi istersin, yoksa övülmek mi.

Canın hangisini dilerse, birini seç, sonu iyi veya kötü çıkarsa, bundan pişman olma (Beyit 242-244, s. 129).

4.3.3.5. Kanıtlı Öğretim

Yazar, öğretirken tarihi olguları, atasözlerini, vecizeleri kanıt olarak kullanmıştır.

4.3.3.5.1. Telmih Sanatıyla Kanıtlama

Yazar tarihi olguları, anlattığı bilgilerin doğruluğunu kanıtlamak için kullanmıştır. Bu amaçla hatırlatma sanatı olan telmih sanatından faydalanmıştır.

Gücüne güvenerek kibirlenen kişi, bir sineğe bile çare bulamadı (Beyit 5215, s. 879).

Farzedelim ki, ben kistrâ veya kayser oldum ya Şeddat ve Ad gibi bir de cennet yaptırım.

İskender gibi bütün dünyayı elimde tuttum, tam Nuh'un yaşını yaşadım ve yaşattım.

Yıldırım kılıçlı Haydar veya Rüstem gibi, dünyada meşhur oldum.

İsa gibi, ben göğe çıktım veya Nuşirevangibi memleketi adaletle idare ettim.

Ya da hazinem, Karun'un ki gibi doldu taşı veya Eshab-i Res gibi, demirden kale yaptırım.

Fakat bunların faydası ne, sonu toprağa dönüş oldu; dünya geride kaldı, beraberimde ancak iki bez götürdüm(Beyit 6547-6552, s. 1075- 1077).

Yazar İran edebiyatının önde gelen şairlerinden Firdevsi'nin Şehname'sinden örnekler vermiş, bu vesileyle anlattıklarını kanıtlama yoluna gitmiştir.

İnsanların dillerden düşmeyen iki türlü adı vardır; biri iyi, biri kötü, bu dünyada bunlardan biri kalır.

Kötüye sövülür, iyi övülür; kendine bak, gör, canın hangisini ister.

Ey temiz kişi, iyi olursan adını överek anarlar; eğer kötü olursan seni söverek yad ederler.

Küstah Dahhak'a neden sövüldü de Feridun neden övgü ve ikbale kavuştu.

Biri iyiydi, onu övdüler; biriye kötüydü, ona sövdüler (Beyit 238- 243, s. 129).

Yazar, adaleti ve doğruluğuyla bilinen Sasani hükümdarı Nuşin-Revan'ı da örnek olarak göstermiştir. Bu beyitler de yine Firdevsi'nin eserinden verilen örneklerdendir.

Buna inanmazsan Nuşin-revan' a bak; o akıl gözüyle dünyayı aydınlattı.

Yasayı doğruluk ile uyguladı ve halk zenginleşti; o iyi bir devirde, iyi bir nam bıraktı (Beyit 290-291, s. 137).

Bu dünyada bir bey vardı, hakim ve bilge bir baştı; beylik içinde uzun bir ömür sürdü.

Bu bey Kün-Toğdı'ydı, adı bellidir; şöhreti dünyaya yayılmıştır, ikbali bilinir.

Doğası dürüst, tavrı canayakındı; sözü doğru, gözü ve gönlü zengindi.

O bilgili, akıllı e uyanık bir beydi; kötü için ateş ve düşman için afetti.

Aynı zamanda heybetliydi, yüreği pek ve doğası dürüsttü; bu tavır e hareketleri onu gündün güne yükseltti.

O böyle bir beydi; işini bu bilgiyle düzenledi; daima böyle hareket etti ve böyle yaşadı.

Siyaset icra ederken, kendi şahsi meyillerini düşünmezdi; bu himmet mürüvvetle birlikte olursa, güzel olur.

Şairin buna benzer bir sözü vardır; bunu kim okursa gözü açılır.

Kötülerin ve sefillerin yanından uzaklaşması için, insanda himmet ile mürüvvet denk olmalıdır.

Kişi için himmet ve mürüvvet gerekir; kişinin kıymeti himmet ve mürüvvet ile ölçülür (Beyit 405-414, s. 153).

4.3.3.5.2. Atasözleri ile Kanıtlama

Yazar atasözlerini, anlattıklarının doğruluğunu kanıtlamak amacıyla da kullanmıştır.

Bilgiyi büyük bil ve anlayışı ulu; bu iki şey yükseltir seçkin kulu.

Buna tanık olarak işte şu söz geldi; bu sözü işit ve bu hususta sözünü kes.

Anlayış nerede olursa, orası ululuk bulur; bilgi kimde olursa, o büyüklük bulur (Beyit 152, 153, 154, s. 115).

Çok eski bir atasözü vardır; babanın yeri ve adı oğula kalır (Beyit 110, s. 109).

Bilgili kişi dil için özlü bir söz söyledi; başını gözet, ey dil sahibi (Beyit 168, s. 119).

Ömrünü tecrübeyle geçirmiş, bilgili kişi ne der, dinle;

Bilgisiz başköşede yer bulursa, başköşe eşik ve eşik de başköşe sayılır.

Eğer bir bilgeye eşikte bir yer rastlarsa, o eşik başköşeden daha iyi ve yüksek olur.

Bütün bu saygı yalnızca bilgi içindir; dünyada yeri gerek başköşe, gerek eşik olsun (Beyit 261-264, s. 131-132).

Cesur ve yiğit er çok yerinde söylemiş; cesur insan sıkı düğümler çözer.

Bu cihana hakim olmak için bin türlü erdem gerek; yaban eşeğini alt etmek için arslan olmak gerek (Beyit 283-284, s. 135).

Buna benzer Türkçe bir atasözü vardır; sen bunu oku, gönlünde ve aklında tut.

Akıllı kişi için akıl yeterli bir eştir; bilgisiz kişiye hakaret tam bir addır (Beyit 318-319, s. 141).

Şimdi dinle, doğası yumuşak olan ve tecrübeyle yükselerek memleket işini eline alan adam ne der.

Ne kadar yaşarsa yaşasın, iyi insan yaşlanmaz; ne kadar uğraşılırsa uğraşılısın, kötü insan ıslah edilmez (Beyit 346-347, s. 143).

Bilgisi deniz gibi derin, bilgi ile gönlü ve göğsü aydınlanmış kişi ne der, dinle.

Beyin sözü ve gönlü iyi olursa, onun hizmetindekiler de doğruluk yolunu tutarlar (Beyit 2243-2244, s. 441).

Memleketi idare eden, hakim insan ne der, dinle; hakimlerin sözünü bulunca, nefis bir yemek gibi yemeli.

Memleketi alan onu kılıç ile almıştır, memleketi tutansa onu kalem le tutmuştu (Beyit 2424- 2425, s. 467).

Dinle, akıllı insan sana ne der: Sözü düşünerek söyle, ey mert yiğit.

Sözü söylemenin faydası çoktur; bu dilim beni söylemekle pişman etti.

Sözü söylemezsen, o söz sana kul olur; eğer söylersen, o seni kendisine kul eder.

Sözü düşünerek söyle, acele etme, sabırlı ol; acele söylenen sözden yarın pişmanlık gelir (Beyit 3878-3881, s. 679).

Bilgi veren, sınavarak iyi ve kötü kimseleri ayırt eden insan ne der, dinle.

Kişiyi sınamak için onu bir defa görmek yeterlidir; arzusunu anlamak için onun birkaç sözü yeterlidir.

Eğer insan bakır ile altını görüp ayıramazsa, bunun için bir taş alıp azıcık sürtmek yeterlidir (Beyit 3962-3964, s. 691).

Kişi bilmezse öğrenir bilir; bildikten sonra dileğine erişir.

Bilgisi açık olan, bu mesele hakkında bir söz söylemiştir; bu sözü tutmayan insanın bilgisi yarımdır.

Kişi doğuştan bilge doğmaz, sonradan öğrenir, dil doğuştan konuşmaz, zamanla konuşmaya başlar.

Kişi öğrenerek bilge olur; bilgi sahibi olduktan sonra, her işi yoluna girer (Beyit 4019-4022, s. 701).

Bilgili insan çok güzel söylemiş; bu söze göre hareket eden kişi karşılığında saf altın bulur.

Eğer sana gerçekten beylik nasip olursa, ey namlı, işi bilgiyle idare et (Beyit 4135-4136, s. 717).

Dinle, atalarımız ne der; atalar sözünü tutanın gözü açılır.

Büyükler muhteremdir, bu dünya kanunudur; büyük gelince, ayağa kalk (Beyit 4152-4153, s. 719, 721).

Ey uyanık gönüllü insan, dinle, düşman yüzünden ziyan görmüş insan ne der.

Düşman biricik de olsa, onun zararı bindir; binlerce dostun olsa bile daima biri eksiktir (Beyit 4189-4190, s. 725).

Bilge danışman ne güzel bilgi vermiş; bilgili bunu okursa, düşünür ve daha ihtiyatlı olur.

Ey iyi insan, kötüye katılma; o kötünün doğası gibi, seninki de kötü olur (Beyit 4240-4241, s. 733).

4.3.3.5.3. Türk Devlet Adamları ve Hükümdarlarının Vecizeleriyle Kanıtlama

Yazar Türk devlet adamlarının ve hükümdarlarının vecizelerini kanıt olarak göstermiştir.

Eğer dikkat edersen, görürsün ki, dünya beylerinin en iyileri Türk beyleridir.

Bu Türk beyleri arasında adı meşhur ve ikbali ayan beyan olanı Tonga Alp-Er idi.

O yüksek bilgiye ve çok erdeme sahipti; bilgili, anlayışlı ve halkın seçkiniydi (Beyit 276-278, s. 133-135).

Sözü bilerek ve anlayarak söylemiş olan Uç-Ordu beyi ne der, dinle.

Sana bir kimsenin gerçekten emeği geçmiş ise, bu emeği unutma ve ona karşı, ölü gibi hareketsiz kalma (Beyit 1594-1595, s. 345).

İnsanların büyüğü ve kutlusu olan, İla'nın ünlü şahsiyeti çok yerinde söylemiş.

Beyler kime el uzatıp, yetiştirirlerse, sonunda beye yakın olur, beyden sonra sırada o gelir (Beyit 1629-1630, s. 349).

Her işe bilgisi ve akli ermiş olan Yağma beyi çok iyi söylemiş.

Ey bey, işi işin ehline, işe yarayana, hareketi doğru ve dürüst olana ver (Beyit, 1758-1759, s. 369).

İla'nın meşhur şahsiyeti ne der, dinle; ey insanların kutlusu, tuzun ekmeğın bol olsun.

Adının namlı ve şöhretli olmasını dilerse, başkalarına tuz eklemek yedir; yaşamak dilerse de yine aynı şeyi yap (Beyit 2319-2320, s. 453).

Halk arasında seçkin ve insanların doğrusu olan Uç-Ordu hanı ne der, dinle.

Ey halkın büyüğü ve bey olan kişi, hizmetkâr kullarına iyi davran ve onları yükselt.

Beyler hâkimiyetlerini hizmetkârlar sayesinde elde eder; hükümdar memleketini hizmetkarlarla düzenler.

Beyin aslı ne kadar ulu, kendisi ne kadar büyük olursa olsun, onun adı hizmetkârlarıyla yükselir (Beyit 2966-2969, s. 547).

Bilgili çığıl ne der, dinle; ey bilgisiz, dinle ve buna boyun eğ.

İşte kendi yararı söz konusu olan biriyle istişarede bulunmamalı; bundan sana fayda gelmez ey mübarek insan.

Ey arkadaş, istişare ederken, kendi faydasını düşünmeyen kişiyle istişare et.

Kendi faydasını düşünen kişi, yararı için uygun olanın bile uygun olmadığını söyler (Beyit 3491-3495, s. 619).

Birer hakikat olan sözleri her tarafa yayılan Uç-Ordu hanı ne der, dinle.

Elçi sözünde yalan söylemez ve kendisine emanet edilen sözü doğru ve tam olarak söylerse, ona zeval yoktur.

Türk hanı bundan daha güzel söyler : kendisine emanet edilen sözü aynen tekrarlayan elçiye gazap etme (Beyit 3815-3817, s. 667).

Aklıyla dünyaya şöhretini yaymış olan Böke yavgusu ne der, dinle.

Gönülden arzulanırsa, uzak yer yakın olur ve insan dileğini, kendisi için hazırlanmış gibi hemen ulaştır (Beyit 5043-5044, s. 853).

Böke yavgusu ne der, dinle; en zayıf insan bile zenginleşirse ferman dinlemez olur (Beyit 5523, s. 923).

4.3.3.6. Tekrarlara Yer Verme

Yazar, öğrenmenin güçlenmesi için tekrarlara yer veriyor. Tekrarlar bazen bilgiyi aynen korumaya dönük iken bazen de eklemlemeye dönük tekrarlar şeklindedir. Eklemlemeye dönük tekrarlarda bilgiler üzerine eklenerek yeniden düzenlenir, genişletilir ve ilişkilendirilir.

Oğul kız küçüklükte ne öğrenirse, yaşlanıp, ölünceye kadar onu unutmaz (Beyit 1495, s. 329).

Bir şart daha var; çocuk bilgi isterse, öğrenmeğe küçük yaştan başlamalı.

İnsan, küçük çocukken, bilgi öğrenir ve büyüyünce, dileğine kavuşur.

İnsan bilgiyi, erdemi, iyi tavır ve hareketi öğrenir ve böylece gidişi düzelir (Beyit 1822-1824, s. 378-379).

Yazar eğitimin küçük yaşta başlaması gerektiğini ilk anlatışında çocukların küçükken öğrendiklerini unutmayacaklarını söylemiştir. Tekrarında ise bu durumun çocukların büyüdüklerinde bilgili, erdemli, iyi tavırlı insanlar olacakları ve dileklerine kavuşacakları eklenmiştir ve böylece yazarın bilgileri eklemleyerek öğretmeye çalıştığı düşünülebilir.

Eğer memleket tutulursa, kılıç ile tutulur; eğer memlekete hükmetmek gerekirse kalem ile edilir (Beyit 2711, s. 509).

Kılıç memleketi zapt eder, zafer kazanır; kalem de memleketi düzenler, hazine toplar (Beyit 2714, s. 509).

Güzel ve iyi bir memleket kılıç ile zapt ve kalem ile tanzim edilir; her kes dilek ve arzusuna kavuşur (Beyit 2720, s. 511).

4.3.3.7. Geleneklere Uygun Öğretme

Öğrenme bireyin içinde yaşadığı topluma bağlıdır ve gelenekler çok önemlidir. Yusuf Has Hacib de değerleri öğretirken geleneklere uygun öğretmiştir.

Dinle şimdi akıllı ne der; bu sözü sana bilerek ve bilgiden elde ederek söylemiştir.

Yalnız başına yabancı bir kalabalık arasına giren ve tanıdığı olmayan kişinin hali çok fena olur.

Tanıdığı olmayan kişi, yabancı bir yerde daima can sıkıntısı içinde kalır, çok güç bir duruma düşer.

Tanıdığı olmayan kişi kör gibidir; kör yolunu şaşırırsa, onu ayıplama.

Kişi bilmediği bir memlekete girince, gelin gibi olur, dili tutulur.

Yabancıнын kusurunu bağışla, onu yedir içir; ey bilge hakim, misafire iyi davran.

Yabancıya karşı iyi davrananın yüzü güler; misafirlere iyi davrananın şöhreti yayılır (Beyit 490-496, s. 165-167).

Oğlu, Ay-Toldı için, ölüm aşı yaptı; fakirlere gümüş ve ipekli kumaşlar dağıttı.

Babasının yasını böyle hayırlı işler yaparak geçirdi; iyi insanları kendisine dost edindi.

Baba öğüdünü tuttu ve doğruluktan ayrılmadı, mutluluğu günden güne arttı, güneşi parladı (Beyit 1564-1566, s. 339).

Bilgi veren, açgözlü olana öğüt ve nasihat veren insan çok güzel söylemiş.

Tam anlamıyla zengin olmak istersen, hiç şüphesiz, gönül zenginliği dile, ey şanlı yiğit. Gözü tok olan, kul olsa bile beydir; cimrinin beyliğinden bu kulluk daha iyidir.

Hangi bey cimriyse, o fakirdir fakir; hangi kulun gözü tok ise o gönlü zengin bir beydir (Beyit 2617-2620, s. 495-497).

Senden büyük yemeğe başladıktan sonra, sen elini uzat; bak, âdet böyledir (Beyit 4596, s. 787).

4.3.3.7. Dini Motiflerle Öğretim

İnanmış bir Müslüman olan Yusuf Has Hacib, değerleri öğretirken dini motiflerden de faydalanmıştır.

İyilik sağ ve kötülük soldur; senin solunda cehennem vardır; cennet ise, sağdadır.

Bugün kötü ne kadar huzur içinde olursa olsun, yarın pişman olur, azap çeker.

İyi kişi ne kadar mağdur olursa olsun, yarın pişman olmaz ve huzura erer.

Ey Ay-Toldı, sen bunu hakikat bil; dünyada iyi ad bırakarak göçersem, pişman olmam (Beyit 917-920, s. 239).

Çok mal açgözlüyü doyurmaz; ecel gelince, pişman olur, fakat artık işini yoluna koyamaz.

Gururlu insan dönecek devletle avunarak ona güvenir; fakat yağız yer altında pişmanlıkla yüreğini parçalar.

Daima sevinç içinde avunup gülenler ağlamaya da hazır olmalıdır, ey ölümlü.

Akıllı ve bilgili insan ne der, dinle; buna göre hareket edenler bundan yararlanır.

Kim ahiretini mamur etmek isterse, her iki dünyayı harap etmesin.

Ey yumuşak huylu insan, kötülük etme; hem hareketin, hem de sözün ile bugün iyilik et.

Ay-Toldı pişman olup, çok ağladı, fakat bu halinde pişmanlığı fayda etmedi.

Yoksullara altın-gümüş dağıttı; akrabalarına çok öğüt ve nasihat verdi.

Gözünü göğe dikti ve: Ey rabbim, senden başka bir tanrı bilmedim.

Yarattın, yetiştirdin ve beni büyüttün; biliyorum ki, bu senin fazıl ve keremin ile oldu.

Sana bütün bu varlığım ile tapınıyorum; ama işte ecel geldi, kesti sözümü.

Sığınacak yerim yok, artık bir şey bilmiyorum; senin rahmetin tutsun elimi şimdi.

Küstahlıkla birçok kötülük yaptım; ey aziz olan rabbim, sen beni rahmet ve şefkatle affet ve bağışla.

Hayatım, yazık ki, beyhude geçti; vaktimi ve beyliğimi yazık ki, boşa harcadım (Beyit 1143-1156, s. 275-277).

Sen yaratılmıştın, her yaratılan ölür; yaratılan ölür, ama yaratan kalır.

Sen benim için çok merhametli ve cömert bir babaydın; fakat yaratan senden daha merhametlidir.

Seni o yarattı, o sana mutluluk verdi; bana da vermeyecek mi; buna iman et.

Değersize değer ondan gelir; küçük büyüklüğü onun ihsanıyla bulur.

Dikkat edersen, akıllının buna uygun bir sözü vardır; akıllı insanın sözü akılsız için gözdür.

Gerçek aziz o azizdir ki, azizlere izzet ondan gelir; izzet ve aziz şimdi nadirdir.

Değersize kıymet, küçüğe büyüklük, büyüğe yükseklik ve ikbal veren odur; kötüler ona sığınır.

Ay-Toldı oğlunun sözlerini dinledi; elini kaldırdı, gözünü göğe dikti.

Oğluna akıl verdiği için, Tanrıya bol bol şükretti (Beyit 1242-1250, s. 291).

Gönlünü ve dilini doğru tut, Tanrı'ya kulluk et; gafil olma, yarınki işini şimdiden düzene koy.

Her türlü iyiliği ve kötülüğü Tanrı hükmü bil; Tanrıya inan ve ona kulluk et.

Neye gerek duyarsan, ondan dile; bil ki sana yardım edecek ondan başka güç yoktur.

Onun bütün emirlerine itaat et, Tanrı seni bugün de yarın da aziz eder.

Tavır ve hareketin doğru olsun, doğru yoldan sapma, alçak gönüllü ol, büyük söz söyleme.

Ben bu dünyada bir süre yaşadım, şimdi gidiyorum; düşün, iyice bak, dünya bana ne yaptı, gör.

Bu dünya için kendini ateşe atma; başkasının malını alma, kimseye zulmetme.

Ben toplamasını bildim, fakat yemesini bilemedim; günüm geçti, son pişmanlık da fayda etmedi.

Malım sana kaldı, bana ancak yük oldu; huzur içinde yemeye devam et, güle güle kullan.

Bu toplanmış olan mal, tutmasını bilersen, sana yeter; her iki dünyada yüzünü güldürür.

Tutmasını bilmezsen, bir bu kadar mal daha olsa, yetmez sana; görürsün, yüzünü sarartır (Beyit 1278-1288, s. 297).

Şarap içme, fesada karışma, ırak dur; zina yapma, fiske ve fücür ile kara yüzlü olma.

Bu iki hareketten mübarek mutluluk kaçır, bunlar insana yoksulluk yolunu açar.

Sınamış kişi ne der, dinle; sınamış kişiler için aslımı bilir.

Şarap içme, zina etme, kendini koru; bu ikisi insana yoksulluk giysisini giydirir.

İçki insanı bin türlü günaha teşvik eder; mutluluk zinadan kaçır ve zina edenin yüzüne tükürür (Beyit 1334-1338, s. 305).

Bu zeki insan kağıt kalem istedi; Tanrı adıyla başlayarak bir yazı yazdı.

Sözüne Tanrı adı ile başladı: Yaratan, yetiştiren ve göçüren Tanrı.

Bu yüz binlerce, sayısız mahluku o yarattı; hepsine rızık verir ve hiçbirini aç koymaz.

O her şeye ve herkese hükmünü geçirir; hiç bir desteğe ve yardımcıya gerek duymaz.

Dilerse, yaratır ve her istediği olur; yaptıkları hep onun isteğiyle vücuda gelmiştir.

Bu sayısız mahluku ölüm için yarattı; diri olan her şey ölecektir; yalnız kendisi için ölüm yoktur.

Tanrı benden sevgili Haberciye, devamlı olarak, binlerce selâm eriştirsin.

Diğer bütün ashabına da rabbim sonsuz selamlarımı ulaştırın (Beyit 1342-1349, s.307).

Toplanmış olan altınım ve gümüşüm olduğu gibi kaldı; onlardan hissem ancak hesap vermek düştü.

Pişmanlık içinde feryat ediyorum, pişmanlık fayda vermiyor; rabbin rahmetinden başka umudum kalmadı (Beyit 1363-1364, s. 309).

İnsanoğlu, bakarsan, bir kervana benzer, konak yerinde devamlı kalınmaz, menziller hani?

Oğul babasının dölünden çıktıktan sonra, ana karnı onun için, birkaç aylık istirahat menzildir.

Anasından doğup adı verilince yolcu olarak, zamane atına biner.

Gündüzü bir adım olur, gecesi bir adım; bu at onu ölüme götürür, benzini soldurur.

Bu dünya bir konak, mezarın ikinci konaktır; bundan sonraki ilk konak öteki dünyadır.

O dünyada seni iki yol bekler; bu iki yoldan hangisi sana nasip olacak.

Yolun sağa doğruysa yolundadır işin; eğer sola doğruysa, inleyerek, çal başını yere (Beyit 1386-1392, s. 313).

Yalvararak Tanrıya emanet ettim onu; O isterse, yanar ateş içinde de olsa korur onu (Beyit 1483, s. 327).

Adem günah işleyince, Tanrı onu cezalandırdı; kadir Tanrı bu dünyayı ona zindan yaptı.

Zindanda nasıl bir arzu ve dilek ararsın; dilek, arzu ve mutluluk cennette bulunur.

Adem cennette buğday tanesi yedi; bu dünya evi ona bir temizlenme yeri olarak yaratıldı.

Bu şeytanın sevdiği Tanrının yerdiği; Tanrının sevip bıraktığıysa o daha çok sever.

Tanrı herhangi bir kulunu seçerse, ona dünya malı vermez; böylece onun yolunu temizler (Beyit 3520-3524, s. 623).

BÖLÜM V

5. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Bu bölümde, araştırmada elde edilen sonuçlar ve bu sonuçlara göre geliştirilen öneriler yer almaktadır.

5.1. SONUÇLAR

Bu bölümde, Kutadgu Bilig’de devlet yöneticisi ve halk eğitimine, Kutadgu Bilig’de değerlere ve Kutadgu Bilig’de değerler öğretimine ilişkin sonuçlar yer almaktadır.

5.1.1. Kutadgu Bilig’de Devlet Yöneticisi ve Halk Eğitimine İlişkin Sonuçlar

5.1.1.1. Devlet Yöneticisi Eğitimine İlişkin Sonuçlar

Yazara göre devlet yöneticileri:

- Bilgili olmalıdır çünkü bilgili yöneticiler iyi kanunlar koyacak ve bu vesileyle halka iyilik yapacak, faydalı olacaklardır.
- Bilgili kişilerle birlikte çalışarak eğitimlerini sürdürmeye devam etmelidirler.
- Bilgiye saygı göstermelidirler. Bu saygı yöneticilere de saygınlık getirecektir.

5.1.1.2. Halk Eğitimine İlişkin Sonuçlar

Bu çalışmada halk eğitimi çocuk eğitimi, kadın eğitimi ve erkek eğitimi olarak incelenmiştir.

5.1.1.2.1. Çocuk Eğitimine İlişkin Sonuçlar

Yazar:

- Çocukların küçük yaşta eğitime başlanması gerektiğini dile getirmiştir. Çocuklara aklın ulaşacağı fakat kalemlerin yürümesi için de yaşlarının gelmesi gerektiğini söyleyen yazarın sözleri günümüzde

çocukların eğitilmeleri için belli bir olgunluğa erişmeleri ve ön bilgileri edinmeleri olan hazırbulunuşluk kavramı ile ilişkilendirilebilir.

- Çocukların kendi evlerinde, aileleri tarafından, sıkı bir terbiye altına alınarak doğruluk, yiğitlik, iyilik, alçakgönüllülük gibi erdemleri tam olarak öğrenmeleri sağlanarak eğitilmeleri gerektiğini düşünür.
- Çocukların başı boş bırakılmaması ve naz içinde yani her isteği yerine getirilerek, zorluk ve sıkıntıdan uzak tutularak yetiştirilmemesini önermiştir fakat eğitimde hiçbir faydası olmayan bilakis çocukların anne, baba, öğretmen ve okula karşı olumsuz tutum içine girmelerine sebep olan dayak atmayı önermiştir.

5.1.1.2.2. Kadın Eğitime İlişkin Sonuçlar

Yazar:

- Eserini erkeklerin egemen olduğu bir dönemde yazması sebebiyle erkeklere yazdığı söylenebilir. Bu sebeple kadınların eğitimi ile ilgili bilgilere pek ulaşamamıştır fakat kız çocuklarının da bilgi ve erdem öğrenmesi gerektiğini anlatmıştır. Kız çocuklarının erkenden evlendirilmesi gerektiğini anlatan yazarın bu düşüncesi günümüz anlayışına uygun değildir.
- Kadınların insan neslinin devamındaki yadsınamaz önemine dikkat çekerken diğer yandan kadınları evde tutulması gereken, güvenilmez, uygunsuz işlerin menşei olarak göstermiştir.
- Kadınların ancak takva sahibi olduklarında "asil" kadın olabileceklerini anlatmıştır.
- Yazar kadınlara gereken önemi verememiştir.

5.1.1.2.3. Erkek Eğitime İlişkin Sonuçlar

Yazar:

- Erkek yöneticilerin var olduğu ve yönetilenlerden erkeklerin önemsendiği bir dönemde kaleme aldığı eseriyle erkeklere bilgili olmayı

öğütlemiş, bilgisiz kişilerin faydasız olacaklarına dikkat çekmiş, yapılacak işlerden önce bilgili kişilerle meşveret etmeyi tavsiye etmiştir.

- Bilgili kişilerin değer göreceklarını anlatarak bilgili olmayı özendirmiştir.
- Bilgiyi sadece öğrenmek değil, öğretmek de gerektiğinin üzerinde durmuş fakat öğreten ve öğrenen dışındakileri hayvan olmakla nitelendirerek insana gereken önemi verememiştir.

5.1.2. Kutadgu Bilig’de Değerlere İlişkin Sonuçlar

Bu çalışmada değerler, devlet yöneticileri ve halk ile ilgili değerler olarak incelenmiştir.

5.1.2.1. Devlet Yöneticisiyle İlgili Değerlere İlişkin Sonuçlar

Yusuf Has Hacib’e göre devlet yöneticisinin kazanması gereken değerler:

- ‘Adaletli Olmak Değeri’,
- ‘Doğruluk Değeri’,
- ‘Bilgili Olmak Değeri’,
- ‘İyiliksever Olmak Değeri’,
- ‘Faydalı Olmak Değeri’,
- ‘Bilgi ile Yönetme Değeri’,
- ‘Bilime Değer Verme Değeri’,
- ‘Bilim Adamları ile İstişarede Bulunmak Değeri’,
- ‘Mütevazı Olmak Değeri’,
- ‘Anlayışlı Olmak Değeri’,
- ‘Cömert Olmak Değeri’,
- ‘Göreve Liyakat Sahibi Kişileri Getirmek Değeri’,
- ‘Dikkatli Olmak, Tedbirli Olmak Değeri’,
- ‘Cesaret Değeri’,
- ‘Çalışkan Olmak, Görevi Zamanında Yerine Getirmek, Kendi İşini Başkasına Yaptırmamak Değeri’,
- ‘Sabırlı Olmak Değeri’,
- ‘İleri Görüşlü Olmak Değeri’,

- ‘Merhametli Olmak, Halka İyi Muamele Etmek Değeri’,
- ‘Nefsine Hakim Olmak Değeri’,
- ‘Öfkeye Hakim Olmak Değeri’,
- ‘Ataya Saygılı Olmak ve Atasözü Dinlemek Değeri’,
- ‘İyi Bir Dinleyici Olmak Değeri’,
- ‘Sözünü Bilerek Konuşmak Değeri’,
- ‘Sır Saklamak Değeri’,
- ‘Doğru Sözlü Olmak Değeri’,
- ‘Tatlı Dilli Olmak Değeri’,
- ‘Yumuşak Huylu Olmak Değeri’,
- ‘İnatçı Olmamak Değeri’,
- ‘Misafirperverlik Değeri’,
- ‘Arkadaş, Eş-Dost Sahibi Olmak Değeri’,
- ‘Eleştiriye Açık Olmak Değeri’,
- ‘Vefalı Olmak Değeri’.

- Yusuf Has Hacib, yasaların varlığının ve doğru uygulanmasının; yöneticilerin doğru olmalarının ve iyi hareket etmelerinin halka kutlu bir devir yaşatacağını anlatmıştır. Doğruluk, devletin bekasını ilgilendiren her konu ile alakalı, yöneticiliğin esası, insan ile ayrılmaz bir bütün ve mutluluğun sırrıdır. Yöneticisi doğruluk üzerine olan bir halk da doğru olacaktır. Adalet, ayırım yapılmadan ve zaman kaybetmeden dağıtılmalı, zorbalara ve doğruluktan kaçanlara ise cezalandırılmalıdır.
- Hacib'e göre yöneticilerin akıllı olması çok önemlidir fakat akıllı olmak özelliği tek başına yetersizdir. Devlet yöneticileri yanlış iş yapmamak için bilgi ve aklı doğru kullanmalı ve devleti bilgi ile yönetmelidirler. Bilgi ile yönetilen ülke planlı olacak ve dolayısıyla sınırlar korunacak, süreklilik, refah ve huzur ortamı sağlanacak, halk arzularına kavuşacaktır. Bilgiye ve bilime hürmet edilmelidir. Bu durum yöneticiye de hürmet getirecektir. Yönetim işinin zorluğu ve alınacak kararların sonuçlarının ehemmiyeti sebebiyle yöneticilerin yardımcı edinmeleri ve bilim adamları ile meşveret etmeleri gerekir. Bilgili olmak değerinin insanı yüceltme özelliğinin her

çağda geçerli olduğu, göreve liyakat sahibi kişileri getirmenin önemi ve göreve getirilen kişilerin de sürekli sınanmaları gerektiğinin üzerinde durulmuştur.

- Yazar devlet işlerinde dikkatli ve tedbirli olmak gerektiğini, sabırla düşünmeyi, öfke ve sevinç anlarında karar vermemeyi tavsiye etmiştir. Verilen kararlarda sadece bugünü değil yarınları da hesaba katmak, ülkeye zarar verebilecek ya da fayda sağlayacak olay veya kişileri henüz en başındayken fark etmek, düşmanı küçümsememek ve düşman edinmemek gerektiği anlatılmıştır.
- Devlet yöneticisi cesur olmalıdır böylece düşmana karşı koyar ve liderlik vasfı sebebiyle arkasındakiler yöneticiden yürek bulurlar.
- Devlet yöneticilerinin gerekliliğinin faydalı olmalarından anlaşılacağını anlatan yazar, faydalı olmayan kişilerin devlet işlerinden uzaklaştırılmasını önermiştir.
- Devlet yöneticisi çalışkan olmalı, devlet işlerini günü gününe yapmalıdır aksi halde tamiri mümkün olmayan sonuçlara sebep olunacağı uyarısında bulunulmuştur. Huzurun zahmetle beraber yürüdüğüne dikkat çeken yazar yöneticinin çalışkan olmasının ülkeye huzur getireceğini anlatmıştır.
- Devlet yöneticisi halkının her türlü ihtiyacını bilmeli ve halkına karşı cömert, olmalıdır. Uzun yıllar yöneticilik yapmayı mütevazı olmaya bağlayan yazar, halkın emaneti olan devlet malına sahip çıkmayı, nefsine hakim olmayı, lüksten uzak durmayı önermiştir. Devletin gücünün yöneticinin veya devletin hazinesinin zenginleşmesiyle değil, halkın zenginleşmesiyle artacağını anlatmıştır.
- İnsanın nazik olmasıyla devlete layık olacağını anlatan yazar yöneticilerin halkı incitmemelerini, tatlı dilli olmalarını, kabadayılıktan uzak durmalarını, halka karşı merhametli olmalarını önermiştir. Devlet yöneticileri iyi bir sır saklayıcı ve dinleyici olmalı, sözünü bilerek konuşmalı, çok fazla konuşarak halkın üzerindeki etkisini azaltmamalıdır. Yöneticiler anlayışlı, itidalli, nazik ve yumuşak doğalı olmalıdır.
- Ataya saygılı olmayı ve atasözünü dinlemeyi tasiye eden yazar bu vesileyle yüzlerce fayda elde edileceğini anlatmıştır.

- Yazara göre yöneticilik iyilik yapmak için fırsattır ve iyiliksever yöneticiler sayesinde halk da iyilik yolunda ilerleyecek, kötüler de kötülük yapma fırsatı bulamayacaklardır.
- Devlet yöneticisi ülkesini ve kendisini geliştirmek için eleştiriye açık olmalı, doğru söz karşısında incinse bile ceza vermemelidir.
- Devlet yöneticileri arkadaş, eş-dost sahibi olmalıdır. Misafirperver olmalı ve ikramda bulunmalıdır. Yöneticilerin vefalı olmasını önerir çünkü vefasız kişilerin halka uygunsuz işler yapacağını düşünür.

5.1.2.2. Halk ile İlgili Değerlere İlişkin Sonuçlar

- Devlet yöneticilerinin kazanması gerekli olan birçok değeri elbette yönetilenler de kazanmalıdır. Kutadgu Bilig'in daha çok devlet yöneticilerine seslenmiş olması sebebiyle araştırma sonucunda yönetilenlerin kazanması gereken değerlere daha az yer verilmiştir.
- Yazar yönetilenlerin 'Bilgili Olmak', 'Doğruluk', 'İyiliksever Olmak', 'Devleti İçin Çalışmak' değerlerine sahip olmaları gerektiğinin üzerinde durmuştur. Bilgili olmanın kişiye kattığı saygınlığa vurgu yapan yazar, bilgili olan kişinin mevki-makamdan bağımsız değer göreceğini anlatmıştır. Öyle ki bilgi sahibi olan kişi ister halktan ister beylerden olsun, zamaneye ve dünyaya hâkim olmuşlardır.
- Bilginin tükenmez bir servet olduğu ve ihtiyaç karşılama özelliği üzerinde durulmuştur. İyi seçmek için akıllı olmak gerektiği fakat işini başarabilmek için de bilgili olmak gerektiği anlatılmıştır. Bilgili kişilerin yakışıksız işler yapmayacağı dile getirilmiştir. Bilgisiz olmanın faydalı olmadığı gibi kişilere verdiği zarar üzerinde durulmuştur. Bilgili kişilerin mutlu olacağı anlatılmıştır.
- Gençlere seslenen yazar, ne olursa olsun, doğruluk yolundan şaşmamayı önermiştir. Yapılan işin en doğru şekilde ifa edilmesini önermiştir. Bu dünyadaki en değerli unvanın doğruluk olduğunu anlatan yazar, gönlün

ve dilin doğru tutulmasını tavsiye etmiştir. Halktan faydalı olmalarını istemiş, halka iyiliksever olmayı tavsiye etmiştir.

5.1.3. Kutadgu Bilig'de Değerler Öğretimine İlişkin Sonuçlar

Bu çalışmada Kutadgu Bilig'de değerler öğretimi; yazarın kullandığı düşünülen yaklaşımlar, kullandığı düşünülen yöntem ve teknikler, nasıl ve ne şekilde öğrettiği olarak üç bölümde incelenmiştir.

5.1.3.1. Yusuf Has Hacib'in Değerler Öğretiminde Benimsediği Düşünülen Yaklaşımlara İlişkin Sonuçlar

Yazarın değerleri öğretirken:

- Öğüt vermeyi tercih etmesi sebebiyle en çok değer telkini yaklaşımını benimsediği söylenebilir.
- Değer belirginleştirme yaklaşımına uygun olarak karşılıklı konuşmalardan faydalandığı ve öğrenenin en iyiyi seçme sürecini öğrenmesine katkı sağlayarak öğretmeye çalıştığı söylenebilir.
- Değer analizi yaklaşımını da benimsediği söylenebilir. Bu yaklaşımda olduğu gibi karşılıklı konuşmalardan, bilgi ve kanıtlardan faydalanmış ve en akılcı yargıya ulaşılmasını sağlamıştır.

5.1.3.2. Yusuf Has Hacib'in Değerler Öğretiminde Kullandığı Düşünülen Yöntem ve Tekniklere İlişkin Sonuçlar

Yazarın değerleri öğretirken:

- En fazla düz anlatım yöntemini kullandığı söylenebilir fakat bu yaklaşımda öğrenenin pasif olması sebebiyle yazar dikkat çekmeye, dikkati sürdürmeye, değerleri somutlaştırmaya oldukça önem vermiştir.

- Örnek olay yönteminde olduğu gibi öğrenenleri yaşamın sorunlarıyla yüz yüze getirip, öğrenme-öğretme ortamında, kuram ve uygulama arasındaki boşluğu doldurmaya çalıştığı düşünülmüştür.
- Soru-cevap tekniğinden faydalanmıştır. Bu teknikte olduğu gibi yazar düşünmeye sevk edici sorulara yer vermiştir.
- Münazara tekniğinde olduğu gibi iki tartışma grubu oluşturup karşıt iki görüşün tartıştığı bir konuşma türünden faydalanmıştır.
- Doğaçlama tekniğinde olduğu gibi ön hazırlığa dayanmadan, o anda geliştirilen, özgün bir konuşma ortamından faydalanmıştır.

5.1.3.3. Yusuf Has Hacib'in Değerleri Nasıl ve Nelerden Faydalanarak Öğrettiğine İlişkin Sonuçlar

Yazar değerleri öğretirken:

1- Öğretim ilkelerine uygun öğretmiştir. Bunun için:

- Bilinenden-bilinmeye ilkesine uygun olarak bilinenden hareket etmiştir.
- Açıklık ilkesine uygun olarak dili açık ve anlaşılır kullanmış ve tavsiye etmiştir.
- Somuttan-soyuta ilkesine uygun olarak somut bilgilerden soyut bilgilere doğru öğretmiştir.
- Hayatilik ilkesine uygun olarak öğretirken değerlerin hayatın içindeki önemine yer vermiştir.
- Bütünlük ilkesine uygun olarak da sadece bilgi genişlemesi yerine duygusal, ahlaki ve sosyal yönelimleri de hayata geçirerek öğretim yaptığı düşünülebilir.

2- Öğrenme ilkelerine uygun öğretmiştir. Bunun için:

- Öğrenmede motivasyonun önemine dikkat çekmiştir.
- Konu temelli yönlendirici etkinlikler yapmış, öğreneni ulaşılacak hedeflerden haberdar etmiştir.

- Öğrenmede geçmiş ve mevcut deneyimlerden faydalanmış ve bu amaçla atasözlerini, vecizeleri ve telmih (hatırlatma) sanatını işe koşturmuştur.

3- Etkili öğrenmenin genel ilkelerine uygun öğretmiştir. Bu sebeple:

- Dikkat çekmeye önem vermiş, bu amaçla betimlemelerden, kişileştirme ve mübalağa sanatlarından, tartışma, açıklama ve buldurmalarından faydalanmıştır.
- Öğrenenin dikkatinin ve seçici algısının konu üstünde odaklanmasını duyuşsal özellikleri yönlendirici etkinliklerle, sorularla sağlamıştır.

4- Anlayarak, kavrayarak öğretimi benimsediğı düşünülebilir. Bu sebeple:

- Neden-sonuç ilişkileri kurmuş.
- Karşılaştırmalar yapmış.
- Öğeler arasında ilişkiler kurmuş.
- Seçenek verip sorgulatmış.

5- Kanıtlı öğretim yaptığı düşünülebilir çünkü anlattığı değerleri kanıtlamak için atasözlerinden, Türk devlet adamlarının ve hükümdarlarının vecizelerinden, telmih sanatından faydalanmıştır.

6- Öğrenmenin güçlenmesi için tekrarlara yer vermiş, bu tekrarlar bazen bilgiyi aynen korumaya dönük iken bazen de eklemeye dönük tekrarlar yani bilgilerin üzerine eklenmesi ile yeniden düzenlenmesi, ilişkilendirilmesi ve genişletilmesi şeklindedir.

7- Geleneklere uygun öğretmiştir.

8- Dini motiflerden de faydalanmıştır.

5.2. ÖNERİLER

Bu kısımda, araştırmanın sonucundan yola çıkarak uygulamaya ve araştırmacılara yönelik önerilere yer verilmiştir.

5.2.1. Araştırmaya Dönük Öneriler

- 1- Kutadgu Bilig, kanıtlı öğretim açısından araştırılabilir.
- 2- Kutadgu Bilig, dikkat çekme ve konuya odaklanma açısından incelenebilir.
- 3- Kutadgu Bilig, atasözlerinin, edebi sanatların ve vecizelerin değer öğretimine faydaları açısından incelenebilir.

5.2.2. Uygulamaya Dönük Öneriler

- 1- Devlet yöneticisinin kazanması gereken değerler öğretilirken Kutadgu Bilig'de yer alan edebi sanat örneklerinden, atasözlerinden ve vecizelerden faydalanılabilir.
- 2- Kutadgu Bilig'de yer alan atasözleri kolayca ulaşılması amacıyla el kitabı haline getirilebilir.
- 3- Devlet yöneticilerinin ve yönetilenlerin kazanması gereken değerler öğretilirken Kutadgu Bilig'de yer alan beyitlerden faydalanılabilir.

KAYNAKÇA

- Acındı, Ö. (2006). Siyasetname ve Kutadgu Bilig'de halk anlayışı. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Adıyaman, Y. Z. (2008). *İlköğretim okullarında öğretmenin kullandığı yöntem, teknik ve etkinliklerin öğrencilerin derse katılımına etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akbaba-Altun, S. (2003). Eğitim yönetimi ve değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*,1(1), 7-18.
- Akbaş, O. (2004). *Türk Milli Eğitim sisteminin duyuşsal amaçlarının (değerlerinin) ilköğretim II. kademedeki gerçekleştirme derecesinin değerlendirilmesi*. Yayımlanmış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Akbaş, O. (2005). Değer eğitiminde yeni yaklaşımlar. *MEB ilköğretim Sosyal Bilgiler dersi 6-7. sınıflar öğretim programı ve kılavuzu* (Taslak Basım). Ankara: MEB Yayınları, s. 90-96.
- Akbaş, O. (2008). Değer eğitimi akımlarına genel bir bakış. *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt 6, No: 16, s. 9-27.
- Akbaş, O. (2010). Eğitim bilimlerinde yeni yönelimler. E. Karip (Ed.). *Eğitim bilimine giriş*. Ankara: Pegem Akademi.
- Akdemir, S. (2012). *Sınıf öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler programındaki değerlerle ilgili görüşleri ve bunların kazandırılmasına ilişkin uygulamalar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Akkaya, S. (2013). *Mevlâna'nın mensur eserlerinde değerler eğitimi*, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Aktaş, N. (2010). *İlköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin sosyal bilgiler programında verilen değerleri edinme düzeyleri (Erzincan ili örneği)*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Akyüz, Y. (2013). *Türk tarihi ve kültürü*. Öztürk, C (Ed.). Pegem A Yayıncılık.
- Anıl, A. Y. (2004). Kutadgu Bilig'de Kadın. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (32), s. 91-99.
- Arat, R. R. (1991). *Kutadgu Bilig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Arat, R.R. (2008). *Kutadgu Bilig*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Arsal, S.M. (1947). Kutadgu Bilig. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XIII(XIII), 657-683.
- Arslanoğlu, İ. (1996). Kutadgu Bilig'de eğitim bilim ve akıl. *Yeni Forum Dergisi*, Aralık, 43-48.
- Ata, Bahri. (2006). Sosyal Bilgiler öğretim programı., C. Öztürk (Editör.). *Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler öğretimi yapılandırmacı bir yaklaşım içinde*. Ankara: Pegem A Yayıncılık, ss.71-83.
- Ateş, F. (2014). *İlkokul ve ortaokul öğretmenlerinin değerler eğitimi ve uygulamalarına yönelik görüşleri üzerine nitel bir araştırma*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Avcı, N. (2007). Üniversite gençliğinin bireysel ve toplumsal değerlere ilgi ve bakışı. R. Kaymakcan. vd.(Editörler), *Değerler ve Eğitimi içinde*, 819-851.
- Aydın, M. (2003). Gençliğin değer algısı: Konya örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt I, Sayı 3.
- Aydın, M. Z. ve Gürler S. (2012). *Okulda değerler eğitimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Bacanlı, H. (1999). *Duyuşsal davranış eğitimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Bacanlı, H. (2004). *Gelişim ve öğrenme*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Başer, S. (2011). Kutadgu Bilig'de kut ve töre. İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- Beil, B. (2003). *İyi çocuk, zor çocuk. "Doğru davranışlar çocuklara nasıl kazandırılır?"* (Çev. C. Yorulmaz). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Bilgin, N. (1995). *Sosyal Psikolojide Yöntem Ve Pratik Çalışmalar*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Bishop, C.D. (Edit). (1993). *Report of theTask Force on Values in Education for the State of Arizona*. Arizona Department of Education: ERİC Document: ED 386 270.
- Brand, D. L. (1999). Educating for Character in the United States Army: A Study to Determine the Components for an Effective Curriculum for Values Education in Basic Training Units. South Carolina: Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for The Degree of Doctore of Education in the College of Education University of South Carolina.
- Büyükkaragöz, S. S., Çivi, C. (1999). *Genel Öğretim Metotları* (10. Baskı). İstanbul: Beta

- Can, Ö. (2008). *Dördüncü ve beşinci sınıf öğretmenlerinin sosyal bilgiler dersinde değerler eğitimi uygulamalarına ilişkin görüşleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çalışkan, H. (2000). *İlköğretim okulları I.kademesi 4. ve 5.sınıflar Sosyal Bilgiler dersinde kullanılan eğitim ve öğretim yöntemleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Çakıcı, E. (2010). *Milli Eğitim Bakanlığı'nın 2005 yılında tavsiye ettiği 100 temel eserdeki yerel romanlar aracılığıyla edebiyat öğretiminde değerler eğitimi üzerine bir araştırma*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Çengelci, T. (2010). *İlköğretim beşinci sınıf sosyal bilgiler dersinde değerler eğitiminin gerçekleştirilmesine ilişkin bir durum çalışması*. Yayımlanmış Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Çetin, A., Varoğlu, U., Bulkan, O. ve Levendoğlu, S. (2009). *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5 öğretmen kılavuz kitabı*. İstanbul: Başarı Yayıncılık.
- Çetin, O. (2012). *Türk-İslam devletleri tarihi*. (4. basım). İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları.
- Demirel, Ö. (1997). *Öğretme sanatı*. Ankara: Pegem.
- Dilaçar, A. (1995). *900. Yıldönümü dolayısıyla Kutadgu Bilig incelemesi*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu yayınları: 340.
- Dilmaç, B. (2002). *İnsanca değerler eğitimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Divitçioğlu, S. (1992). *Nasıl bir tarih? (Köktürkler, Karahanlılar)*. Bağlam Yayıncılık.
- Doğan, H. (1997). *Eğitimde program ve öğretim tasarımı*. Ankara: Önder.
- Doğanay, A. (2006). Değerler eğitimi., C. Öztürk (Editör), *Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler öğretimi yapılandırıcı bir yaklaşım* içinde. Ankara: Pegem A Yayıncılık, ss. 255-286.
- Doğanay, A. (2010). Değerler eğitimi., C. Öztürk (Editör), *Sosyal Bilgiler öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi, ss. 225–256.
- Doygun, M. (2015). *Tarihi Şahitlikle Kutadgu Bilig'de Vezir Vasıfları Üzerine Bir Değerlendirme*. *Current Research in Social Sciences*, 1(2), 35-43.
- Dökmen, Ü. (2004). *Küçük şeyler*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

- Dönmez, C. ve Yazıcı, K. (2008). *T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük konularının öğretimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Ekşi, H. (2003). Temel insanî değerlerin kazandırılmasında bir yaklaşım: Karakter eğitimi programları. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (1), 79-96.
- Emiroğlu, S. (2012). Kutadgu Bilig'de çocuk eğitimi. *Turkish Studies*, 7(1), 1027-1041.
- Ercilasun, A. B. (1985). Karahanlı Devri Türk Edebiyatı. *Türk Klasikleri I*. İstanbul: Ötüken-Söğüt, ss. 114-184.
- Ergün, M. ve Özdaş, A. (1997). Öğretim ilkeleri ve yöntemleri. İstanbul: Kaya Matbaacılık.
- Ergün, M. (2009). Eğitim felsefesi. Ankara: Pegem Akademi.
- Fidan, N.K. (March, 2013). Value education in social studies lesson. *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 6, Issue 3, p. 361-388.
- Genç, R. (2002). Karahanlı devlet teşkilatı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Gömlüksiz, M. N. (2007, Kasım). Lise öğrencilerinin toplumsal değerlere ilişkin tutumları: Elazığ ili örneği. Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu'nda sunulan bildiri, DEM, İstanbul.
- Gözütok, F. D. (2006). *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Ankara: Ekinoks.
- Gutek, G. L. (2006). *Eğitime felsefi ve ideolojik yaklaşımlar (philosophical and ideological perspectives on education)*. (Çev. N. Kale). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Güven, S. (2013). İlköğretim ders programlarının öğrenciye kazandırılması hedeflenen değerler açısından incelenmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 14, Sosyal Bilgiler Öğretimi Özel Sayısı, 360-361.
- Halstead, M. (1996). Values in education and education in values. *Value sand Values Education in Schools*. London: The Falmer Press, p. 133-141.
- Halstead, J. M. and Taylor, M. J. (2000). Learning and teaching about values: a review of recent research. *Cambridge Journal of Education*. 30,169-202.
- Hökelekli, H. (2011). *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*. (1. baskı). İstanbul: Timaş
- Huitt, W. (2004). Moral and character development. *Educational Psychology Interactive*, 1-10.
- Huncan, Ö. S. (2011). *Türk hakanlığı (Karahanlılar)*. İstanbul: IQ Yayınevi.

- İşcan, C.D. (2011). Valueseducation and some suggestions to teachers. *Hacettepe University Journal of Education*, 40, 245-255.
- İşcan, C. D. (2007). *İlköğretim düzeyinde değerler eğitimi programının etkililiği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kafesoğlu, İ. (1980). *Kutadgu Bilig ve kültür tarihimizdeki yeri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Kalkışım, M. M. (2013). Kutadgu'Biligde "Adalet" Değeri, *Mavi Atlas GŞÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, Güz, (1)*, 91-98.
- Karamanlioğlu, A. F. (1970). Kutadgu Bilig'in Diline ve Adına Dair. *Türk Kültürü Kutadgu Bilig Özel Sayısı*, S.98, s.127-131, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü: Ankara.
- Kaşgarlı, S. M. (2004). *Uygur Türkleri kültürü ve Türk dünyası*. İstanbul: Çağrı.
- Katılmış, A. (2010). *Sosyal bilgiler derslerindeki bazı değerlerin kazandırılmasına yönelik bir karakter eğitimi programının geliştirilmesi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kavcar, C. (1999). *Edebiyat ve eğitim*. Ankara: Engin Yayıncılık.
- Keskin, Y. (2008). *Türkiye'de sosyal bilgiler öğretim programlarında değerler eğitimi: tarihsel gelişim, 1998 ve 2004 programlarının araştırılması*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kılcan, B. (2009). *İlköğretim 6. Sınıf Sosyal Bilgiler öğretim programında yer alan değerler öğretimine ilişkin öğretmen görüşleri (Kırşehir ili örneği)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Kıncal, R.Y. (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel.
- Kırkpınar, L. (2011). *Türk kültür tarihi*.(1. baskı). İzmir: İleri Kültür Merkezi.
- Kızılçelik, S., ve Erjem, Y. (1994). *Açıklamalı sosyoloji terimler sözlüğü*. Ankara: Atilla Kocasavaş, Y. (2006). Kutadgu Bilig'de eğitim-öğretim anlayışı. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, (2)*, 53-66.
- Kutluata, A. (2008). *Bilişsel öğrenme kuramı ışığında Türkçe dersi hedeflerine uygun olarak kullanılacak yöntem ve teknikler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- Küçükahmet, L. (2004). *Sınıf Yönetimi*. Ankara: Nobel.
- Küçükahmet, L. (2009). *Program geliştirme ve öğretim*. Ankara: Nobel.
- Külekçi, N. (2005). Kutadgu Bilig'den seçmeler.(3. baskı).İstanbul: Toker Yayınları.
- MEB. (2005). *İlköğretim Sosyal Bilgiler dersi 6-7. sınıflar öğretim programı ve kılavuzu*.Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- MEB. (2009). *Sosyal Bilgiler dersi (4-5. sınıflar) öğretim programı ve kılavuzu*. T.T.K.B.
- Memişoğlu, H. (2013). İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler Dersinde Değerler Eğitime İlişkin Görüşleri. *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, 6(3), 405-425.
- Merçil, E. (2013). *Müslüman-Türk devletleri tarihi*. (9. basım). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Mindivanlı, E., Küçük, B., & Aktaş, E. (2012). Sosyal bilgiler dersinde değerlerin aktarımında atasözleri ve deyimlerin kullanımı. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3, 93-101.
- Naylor, D. T. ve Diem R. A. (1987). *Elementary and Middle School Social Studies*. New York: Random House.
- Ögel, B. (2001). Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Özensel, E. (2003). Sosyolojik bir olgu olarak değer. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (3), 217-239.
- Saba, A. (2000). *Öğrenme-öğretme süreci : Yeni teori ve yaklaşımlar*. Ankara: Nobel.
- Sarı, E. (2005). Öğretmen Adaylarının Değer Tercihleri: Giresun Eğitim Fakültesi Örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 10.
- Sarı, M. (2007). *Demokratik değerlerin kazanımı sürecinde örtük program: düşük ve yüksek "okul yaşam kalitesine" ne sahip iki ilköğretim okulunda nitel bir araştırma*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Adana.
- Selçuk, Z. (2005). *Gelişim ve öğrenme*. Ankara: Nobel Yay.
- Senemoğlu, N.(2007). *Gelişim öğrenme ve öğretim*. Ankara: Gönül Yayıncılık.
- Sertkaya, P. (2011). *Türk tarihinde terkenler* (Doctoral dissertation, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Silah, M. (2005). *Sosyal psikoloji davranış bilimi* (2. baskı). Ankara: Seçkin.

- Sönmez, V. (2010). Program geliştirmede öğretmen elkitabı (16. baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Stanley, W. B. (1983). Training teachersto deal with values education: Acritical look at social studies methods texts. *Social Studies*. 74 (6), s. 242-246.
- Şeker, F.M. (2011). *Türk düşünce tarihi açısından Kutadgu Bilig*.(1. baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Şen, Ü. (2007). *Milli eğitim bakanlığının 2005 yılında tavsiye ettiği 100 temel eser yoluyla Türkçe eğitiminde değerler öğretimi üzerine bir araştırma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Şimşek, N. (2013, Ocak). Hayat bilgisinde nitelik (değer) öğretimi (teaching the value of life science lesson). *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 6, Issue 1, p. 1325-1346.
- Tabakoğlu, A. (2013). *Türk tarihi ve kültürü*. Öztürk, C (Ed.). Pegem A Yayıncılık.
- Tekşan, K. (2012, Aralık). Türkçe dersi değerler eğitiminde Kutadgu Bilig'in kullanımı. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD), 13(3), 1-17.
- Tezcan, M. (1991). *Eğitim sosyolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, No: 14.
- Thornberg, R. (2008). The lack of Professional knowledge in values education. *Teaching and Teacher Education*. 24, 1791-1798.
- Tozlu, N. (1992). *Eğitim problemlerimiz üzerine düşünceler*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Tuğral, O. (2008). Kutadgu Bilig ve Siyasetname'de devlet anlayışı. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe sözlük (11. baskı)*. Ankara: TDK.
- Ulusoy, K. (2007). Lise Tarih programında yer alan geleneksel ve demokratik değerlere yönelik öğrenci tutumlarının ve görüşlerinin çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmesi. Yayımlanmış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Uyar, Y. (2007). *Türkçe öğretiminde kültür aktarımı ve kültürel kimlik geliştirme*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Uysal, A. (2009). *Sınıf öğretmenlerinin 2009 Hayat Bilgisi öğretim programında belirtilen strateji, yöntem ve teknikleri uygulamadaki yeterlik düzeylerinin belirlenmesi*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Üşenmez, E. (2009). Kutadgu Bilig'in Özbekistan (Fergana/Nemengan) Nüshası. *Doğumunun 990. Yılında Yusuf*.
- Variş, F. (1998). *Eğitim bilimine giriş*. İstanbul: Alkım.
- Varol, Ç. (2013). *Sosyal Bilgiler derslerindeki değerler eğitimi uygulamalarına ilişkin öğretmen görüşleri*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Entitüsü, Ankara.
- Whitney, I. B. (1986). The status of values education in the middle and junior high schools of Tennessee. Unpublished doctorate thesis, Tennessee State University, Tennessee.
- Yalar, T. (2010). *İlköğretim sosyal bilgiler programında değerler eğitiminin mevcut durumunun belirlenmesi ve öğretmenlere yönelik bir program modülü geliştirme*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Yazıcı, K. (2006). Değerler eğitimine genel bir bakış. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 19, 499 - 532.
- Yavuz, K. (2007). Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 37(37), 137-180.
- Yavuz, K. (2009). Doğumunun 990. yılında Yusuf Has Hacib ve eseri Kutadgu Bilig bildirileri. Duman, M. (Ed.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yiğittir, S. , Kaymakçı, S. (2012, Ağustos). Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı Uygulama Kılavuzu' nda yer alan etkinliklerin değer eğitimi yaklaşımları açısından incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 13 (2), 49-73.
- Yörükoğlu, A. (2003). *Çocuk ruh sağlığı, çocuğun kişilik gelişimi eğitimi ve ruhsal sorunları*. İstanbul: Özgür
- Yüksel, S. (2005). Kohlberg ve ahlak eğitiminde örtük program: Yeni ilköğretim programlarında yer alan ahlaki değerleri kazandırma için bir açılım. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(2), 323.
- Ziebert, H.G. (2007). Çok kültürlü bir toplumda değerler eğitimi modelleri., R.Kaymakcan, H. Hökeleki, Ş. Arslan, M. Zengin (Editörler). *Değerler ve Eğitimi*. İstanbul: Dem Yay., s. 445-466.

Zülfikar, T. (2004). *Okul öncesi eğitim etkinliklerinde kullanılan öğretim yöntemlerinin ve tekniklerinin incelenmesi*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

